

ERMENİ ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
STRATEJİK
ARAŞTIRMALAR
MERKEZİ

ERMENİ

16-17

ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

ERMENİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
ANKARA Kış 2004 – İlkbahar 2005, Sayı: 16-17

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MAKALE YARIŞMASI ÖDÜL TÖRENİ

İLK ÜÇ

1. Yrd. Doç Dr. Haluk ÖZDEMİR
Arş. Gör. Canan SEYFELİ
2. Abdullah POŞ
Dr. Ali Sinan BİLGİLİ
3. Mahir Ünsal ERİŞ
Hüseyin Baha ÖZTUNÇ

MANSİYON

1. Dr. Mustafa TALAS
2. Musa GÜMÜŞ
3. Namıq MUSAYEV
4. Rahip BAYRAMBEYLİ
5. Aybike SERTTAŞ
6. İbrahim Uğur ERKİŞ
7. A. Sibel BİÇER
8. Arş. Gör. Veysel AYHAN
9. Salih YILMAZ
10. Filiz KESKİN
11. Taner ATMACA
12. Dr. Necmettin ALKAN
13. Alaattin UCA
14. Mustafa Kemal SIKKIN
15. Mehmet DEMİRYÜREK
16. Arda AKBULUT

AVRASYA BİR VAKFI
AVRASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ (ASAM)
ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ (ERAREN)

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Kış 2004 – İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17

SAHİBİ
Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR
E. Büyükelçi Ömer E. LÜTEM
(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Yıldız DEVECİ

ABONE SORUMLUSU
ASAM Kitap Dağıtım

YAZI KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Prof. Dr. Hasan KÖNİ
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE
(İnönü Üniversitesi, Malatya)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
(Selçuk Üniversitesi, Konya)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ
(Milletvekili, E. Büyükelçi)	Armağan KULOĞLU
(E. Tümg. ASAM)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU
(Türk Tarih Kurumu Başkanı)	Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
(Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Dr. Erdal İLTER
(Tarihçi-Yazar)	Ömer E. LÜTEM
(E. Büyükelçi)
Dr. Yaşar KALAFAT
(Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ
(Fırat Üniversitesi, Elazığ)	Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN
(Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
(Atatürk Üniversitesi, Erzurum)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi, Tarihçi)

DANIŞMA KURULU
Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA
(Uluslararası İlişkiler Enstitüsü,
Moskova)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY
(Louisville Üniversitesi)
Prof. Erich FEIGL
Andrew MANGO
(Gazeteci, Yazar, Tarihçi)	Prof. Dr. Stanford J. SHAW
(Bilkent Üniversitesi, Ankara)

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, ilkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazıklar alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış u ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararlar doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları dergin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı

ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-ankaya, Ankara
Tel:0.312. 491 60 70 Fax: 0.312. 491 60 99

www.avsam.org

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-ankaya, Ankara
Tel:0.312.491 60 70 Fax: 0.312. 491 70 13

<http://www.eraren.org>

Elektronik Posta: info@eraren.org

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni: **ASAM**

Baskı: Yorum Matbaası
Tel: 0.312. 395 21 12

Yurtiçi Abone creti: 30 YTL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz:
YTL-304400-2001540, döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralı dışındadır.

Kapak:

Ankara'da Dışışleri Bakanlığı Őehitlięindeki Kitabe

Ermeni Araştırmaları Dergisi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

Editörün Notu	5
MAKALELER	
Olaylar ve Yorumlar.....	7
Ömer E. LÜTEM	
Ermeni İsyanları ve Osmanlılar.....	82
Justin McCARTHY	
Sis (Kilikya) Ermeni Gatoğigosluğu'nun Geçirdiği Evreler.....	109
Canan SEYFELİ	
Ayrılıkçı Ermeni Siyasal Örgütlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin İlk Önlemleri ve Eleştiriler.....	134
Özlem KARASANDIK	
Mütareke İstanbul'unda Ermeni Faaliyetleri.....	151
Önder DUMAN	
KİTAP TAHLİLİ	173
EN SON KİTAPLAR	185
BELGELER	188
Belge 1: Sayın Dışişleri Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün Şehit Edilen Dışişleri Bakanlığı Mensupları İle Diğer Kamu Görevlilerimizi Ve Aile Fertlerini Anmak Üzere Düzenlenen Törende Yaptığı Konuşma 18 Mart 2005	
Belge 2: Emekli Büyükelçiler Grubunun Basın Bildirisi-25 Mart 2005	
Belge 3: Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül'ün 13 Nisan 2005 tarihinde TBMM'de Ermeni İddiaları Konusunda Yapılan Genel Görüşmede Yaptığı Konuşma	
Belge 4: Türkiye Büyük Millet Meclisi Bildirisi-13 Nisan 2005	
Belge 5: TBMM Üyeleri Tarafından Büyük Britanya Avam Kamarası İle Lordlar Kamarası'na Gönderilen Mektup-13 Nisan 2005	

EDİTÖRÜN NOTU

Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin yeniden editörlüğünü üstlenmekten ve bu sayıyı hazırlamaktan kıvanç duymaktayız.

Daha önce olduğu gibi bu sayıda da ilk yazı "Olaylar ve Yorumlar"dır. Bu yazı, iki sayı arasında geçen zaman içinde Ermeni sorununda ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde meydana gelen başlıca gelişmeleri ele almakta ve bunların anlamı ve olası etkileri hakkında yorumlarda bulunmaktadır. Olaylar ve Yorumlar yazısının amacı hem bilgi vermek hem de ilerde araştırmacılar için bir tür rehber olmaktır. Bu sayıdaki Olaylar ve Yorumlar bazı belgeleri de içermektedir. Yazının değindiği belgelerden hacimli olanlar Dergimizin Belgeler bölümüne konmuştur.

Tanınmış tarihçi Amerikalı **Profesör Dr. Justin McCarthy** 24 Mart 2005 tarihinde Ankara'da TBMM Senato Salonunda bir konferans vermiştir. Ermeni isyanları ve Osmanlıların bu isyanlarla mücadelesi hakkında değerli bilgiler içeren bu konferansın metnini ve içerdiği şema ve haritaları, Sayın Profesörün izniyle, Ermeni İsyancı ve Osmanlılar başlığı altında yayınlıyoruz.

Canan Seyfeli Sis (Kilikya) Ermeni Gatoğigosluğu'nun Geçirdiği Evreler başlıklı yazısında Ermenilerin hem milli hem de dini kimliklerinin korunmasında önemli bir rol oynayan ve 1921 yılında Sis'ten (Kozan) Lübnan'daki Antilyas'a taşınan Sis Gatoğigosluğu (en yüksek dini makam) hakkında bilgi vermektedir.

Özdem Karasandık'ın Ayrılcı Ermeni Siyasi Örgütlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin İlk Önlemleri ve Eleştiriler adını taşıyan yazısında Ermenilerin 1860'lı yıllarda milliyetçilik akımlarından etkilenmeye başladıklarını ve bunda Ermeni kilisesinin rolünün büyük olduğunu belirtmekte, milliyetçilik hareketlerinde Ermeni cemiyetleri ve siyasi partilerinin faaliyetlerine değinmekte ve bu faaliyetlere karşı Osmanlı İdaresi tarafından alınan önlemlerden ve bunların yeterince başarılı olmamasından bahsetmektedir.

Önder Duman tarafından kaleme alınan Mütareke İstanbulu'nda Ermeni Faaliyetleri başlıklı yazı, pek bilinmeyen bir konuya, mütareke döneminde kaçırılan ve Hıristiyanlaştırılan Türk çocuklarına değinmektedir.

Dergimizin bu sayısında üç kitap tahlili bulunmaktadır. Türkiye'de son zamanlarda Ermeni sorunu ile ilgili arşivlerin yayınlanması hız kazanmıştır. Genelkurmay ATESE Başkanlığı Birinci Dünya Savaşı dönemine ait bazı arşivleri "Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918" başlığı ile dört ciltlik bir seri halinde yayınlamaya başlamış ve ilk iki cildini çıkarmıştır. Bu ciltlerin tahlili Enstitümüz mensubu **Oya Eren** tarafından yapılmıştır.

Türk Tarih Kurumu da bazı Fransız Belgelerini "Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları, 1914-1918" başlığı ile yayınlamaya başlamıştır. Altı cilt tutacak olan bu serinin ilk kitabının tahlili ASAM Mensubu **Musa Gürbüz** tarafından yapılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda düşmanla çarpışmalarda ölenlerden daha fazla kişinin salgın hastalıklara kurban olduğu rivayet edilirdi. **Prof. Dr. Hikmet Özdemir** "Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918" başlıklı kitabıyla bu konuyu açıklığa kavuşturmuş bulunmaktadır. Bu kitabın tahlili **Doç. Dr. Kamer Kasım** tarafından yapılmıştır.

Bu sayıda, Enstitümüz mensubu **Yıldız Deveci** tarafından hazırlanan En Son Çıkan Kitaplar hakkında ayrıntılı bir liste bulunmaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, son ayların bazı olaylarına ait beş adet belgenin tam metinleri Belgeler bölümünde yer almaktadır.

Enstitümüz tarafından düzenlenen Makale Yarışması sonuçlanmış ve 24 Mayıs 2005 tarihinde düzenlenen bir törenle ödüller sahiplerine dağıtılmıştır. Ödül alanların listesi derginin iç kapağında kayıtlıdır.

Dergimizin bu sayısının okurlarımızın değenisine mahzar olması dileklerimizle saygılar sunarım.

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

Ömer E. LÜTEM¹

Title: Facts and Comments

Abstract : This article relates and comments the main developments on Armenian Question and Turkish-Armenians relations between September 2004 to May 2005.

The article is divided to six chapters.

Chapter I : Developments in Turkey (Reactions to Turkish novelist Orhan Pamuk, Initiatives taken by People's Republican Party, Agreement of Mr. Erdoğan and Baykal on Armenian policy, Failure of Vienna Platform, Justin McCarthy's conference in National Assembly, Commemoration of Foreign Ministry's Martyrs, Declaration of the Retired Ambassadors Group, Meeting of the National Assembly's Foreign Affairs and European Union Commissions, Speech of the President of the Republic, National Assembly's General Debate on Armenian Question, Postponement of the Boğaziçi University Conference)

Chapter II : Developments Concerning Turkish-Armenians Relations (Meeting in New York of the Turkish and Armenian Foreign Ministers, September 2004, Mr. Erdoğan visit to Moscow, January 2005, Declarations of Armenian Foreign Minister, Letter of the Turkish Prime Minister to the President of Armenia, April 2005, Speeches of Armenians high officials in the Conference on genocide in Yerevan, April 2005, Letter of Armenian President to the Turkish Prime Minister, April 2005)

Chapter III : Countries that Recognized Armenian Genocide Claims (Slovakia, Netherlands Poland, Russia, Argentina Uruguay recognitions and Turkish reactions),

Chapter IV : Officials and Organizations that Recognized the Armenian Genocide Claims (Mr. Hatemi, Iran President of the Republic, Mr. Purvanov, Bulgaria President of the Republic, Mr. Ruutel, Estonia President of the Republic, Mr. Kirkilas, Ministry of Defense of Lithuania, World Council of Churches; Jewish Defense League, State of Kansas, Autonomous Republic of Crimea (of Ukraine), Australian Ryde City Council)

¹ Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı-E. Büyükelçi

Chapter V : Developments in Some Countries Concerning Armenian Genocide Claims (USA: President Bush message, Mrs. Rice statement, Draft Resolution on Armenian "Genocide"; France: French Government attitude on Turkey's EU membership and the Armenian Question, Referendum on EU Constitution and Turkey's EU membership;

Belgium: Belgian Senate refusal to amend the law concerning genocide denial;

Germany: German Parliament resolution on the commemoration of Armenian's exile and "massacres", Turkish reaction to this resolution)

Chapter VI : Turkey's membership to the European Union and the Armenian Question (Reactions of Armenian Diaspora organizations, Armenian Patriarchs and Armenian Government, European Union decisions on Turkey, parts concerning Armenian Question and Turkish Armenian relations)

Key Words : All the words of the Abstract and particularly Armenia, Armenian diaspora, Turkish-Armenian relations, genocide allegations.

GİRİŞ

Dergimizin ilk sayısından itibaren sürdürdüğümüz "Olaylar ve Yorumlar" yazı dizisi, her sayının kapsadığı dönem içinde, Ermeni sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde meydana gelen başlıca gelişmeleri, bunlar hakkında bazı açıklamalar ve yorumlar yaparak okuyuculara sunmaktadır.

"Olaylar ve Yorumlar" bu sayıda dokuz ay gibi (Eylül 2004- Mayıs 2005) uzun bir dönemi ele almaktadır. Bu dönem gerek soykırım iddiaları gerek Türkiye-Ermenistan ilişkileri bakımından birçok gelişmeye sahne olmuştur. Yazımız bu süre içinde önce Ermeni sorunu konusunda Türkiye'deki gelişmeleri, sonra da Türkiye- Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeleri incelemektedir. Yazıda bu dönem içinde Ermeni soykırım iddialarını kabul etmiş olan altı ülkenin (Slovakya, Hollanda, Polonya, Rusya, Arjantin ve Uruguay) durumu ele alınmakta, Ermeni soykırım iddialarını kabul eden resmi kişiler ve bazı kuruluşlar da ayrı bir bahiste anlatılmaktadır. Ermeni soykırım iddiaları hakkında dört ülkede (ABD, Fransa, Belçika ve Almanya) görülen gelişmeler ise başka bir bahiste incelenmektedir. Yazının son kısmında Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığı bağlamında Ermeni sorunundaki gelişmelerden bahsedilmektedir.

I. TÜRKİYE'DE GELİŞMELER

Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili tartışmalar, AB ülkelerinin 16-17 Aralık 2004 tarihinde yaptıkları doruk toplantısında Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamasına karar verilmesiyle Türk kamuoyunu ilgilendiren başlıca mesele haline dönüşmüştür. Bu arada Ermeni soykırım iddiaları ve bu iddiaların Türkiye'nin AB üyeliği sürecine olası etkileri de çok tartışılmıştır. Tanınmış yazar Orhan Pamuk'un Ermeni görüşlerini benimsemesi büyük tepkilere neden olurken CHP'nin Ermeni sorununun çözümüne ilişkin önerilerinin Başbakan tarafından da kabul edilmesi Türkiye'de Ermeni sorunu için izlenecek politikaya ışık tutmuştur. Amerikalı tanınmış tarihçi Justin McCarthy'nin verdiği konferans çok ilgi çekmiş ve kamuoyunun bu konuya ilgisinin artmasının sonucu olarak TBMM AB Uyum ve Dışişleri Komisyonları bir toplantı düzenleyerek Ermeni sorunu konusunda uzmanlığı bulunan üç emekli büyükelçi ile üç Türkiye Ermenisi yazarı dinlemiştir. Kısa süre sonra TBMM Ermeni sorunu hakkında genel görüşme yapmış ve milletvekillerinin Mavi Kitap hakkında İngiltere Parlamentosu üyelerine bir mektup göndermesine karar verilmiş, ayrıca bu konuda bir bildiri de kabul edilmiştir. Başbakan Erdoğan'ın Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'a iki ülkenin bir tarihçiler komisyonu kurmasını önermesi, Türkiye'nin bu konuda aktif bir politika izlemeye başladığının işaretini oluşturmuştur. Mayıs ayı sonunda Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenmesi planlanan ve Ermeni görüşlerini destekleyen Türk bilim adamlarının katılacağı bir konferansın görüldüğü tepkiler üzerine ertelenmesi de kamuoyunu uzunca bir süre meşgul etmiştir.

Orhan Pamuk Olayı

Tanınmış Yazar Orhan Pamuk'un İsviçre'de yayınlanan Tages Anzeiger gazetesinin Das Magazin isimli kültür ekine verdiği bir mülakatta "30 bin Kürt'ü ve bir milyon Ermeni'yi öldürdük, Türkiye'de hiç kimse bunu dile getirmeye cesaret edemiyor. Ben ediyorum" şeklindeki açıklaması Türkiye'de çok yankı bulmuştur. Çoğunluk Orhan Pamuk'u bu hiçbir bilimsel temele dayanmayan sözleri için şiddetle eleştirmiş, bazı kişiler Orhan Pamuk için suç duyurusunda bulunmuşlar, bazıları da tazminat davası açacaklarını söylemişlerdir. Yazarın bu sözleri yeni kitabının Avrupa'da satışını arttırmak için sarf

ettiği iddia edilmiştir ¹. Bazı yazarlar Orhan Pamuk'un Nobel Ödülü almak için böyle davrandığını ileri sürmüştür ². Buna karşın, bazıları da, ifade özgürlüğünü esas alarak, Pamuk'u savunmuşlardır. Orhan Pamuk'un kitaplarını yayınlayan İletişim Yayınevi "Pamuk'un sözlerinin, bu topraklarda yaşanmış ve pek çok insanın canına mal olmuş olayların hâlâ yeterince konuşulmamasına, sorgulanmamasına yönelik olduğunu" bildirmiştir ³. İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi ise Orhan Pamuk'un ırkçı ve şoven saldırılara hedef olduğunu, yazarı eleştirenlerin antidemokratik, militarist ve yasakçı yönetim geleneğinden geldiğini iddia etmiştir ⁴. Tabii Ermeniler Orhan Pamuk'u kahraman gibi görmüşlerdir ⁵. Orhan Pamuk ise bu konuda, tahammülsüzlüğün geçmişte ne büyük acılara yol açtığını ifade etmeye çalıştığını söylemiş ⁶ ancak pek etkili olamamış ve Türk kamuoyunda büyük bir itibar kaybına uğramıştır.

CHP'nin Girişimi

Türkiye'de Ermeni sorunu genellikle bir dış siyaset sorunu sayılır ve bu nedenle de bu konuda alınacak önlemler ve girişimler Hükümetlere (Dışişleri Bakanlığına) bırakılır. Hükümetlere katılmayan partiler ise dış siyasetle pek ilgilenmezler, ilgilendikleri vakit de eleştirmekle yetinir ve izlenecek politikaya bir katkıda bulunmazlar. CHP bu genel eğilimin dışına çıkarak Ermeni sorununda izlenecek politika konusunda önerilerde bulunmuştur..

CHP Başkanı Deniz Baykal, 1 Mart 2005 tarihinde Meclis Grubunda yaptığı bir konuşmada sorunun çözümü için üç aşamalı yeni bir politika izlenmesini öne sürmüştür⁷. Buna göre birinci aşamada tehcir konusunu incelemek üzere, eşit sayıda Türk ve Ermeni tarihçilerinden oluşacak bir komisyon kurulacak, ikinci aşamada yalnız Türkiye ve Ermenistan'ın değil, soruna taraftar olan diğer ülkelerin (ABD, İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa ve diğer) arşivleri de incelemeye açılacak, üçüncü aşamada ise komisyonun yapacağı inceleme ve tartışmaların zabitleri uluslararası bir kuruluş (mesela UNESCO) tarafından tutulup kamuoyuna açıklanacaktır.

1 Tercüman, 18 Şubat 2005

2 Hürriyet, 11 Şubat 2005i Fatih Altaylı, "Kara Yazar"

3 Zaman 19 Şubat 2005

4 İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, 17 Şubat 2005

5 Hürriyet, 27 Şubat 2005 "Ermeniler Kahraman İlan Etti"

6 Milliyet, 19 Şubat 2005

7 Radikal, 1 Mart 2005, Murat Yetkin; Soykırım için atak

CHP lideri bu girişimin amacını şu şekilde izah etmiştir⁸: "1915 olaylarının doksanıncı yılı olması dolayısıyla, ABD ve Avrupa'da yaşayan bazı Ermeni grupları, Osmanlı döneminde Türklerin Ermenileri soykırma uğrattığını Türkiye'nin kabul etmesi yönündeki kampanyalarını hızlandırdılar. Türkiye artık bu sorunla meşgul olmaktan yoruldu ve sıkıldı. Oysa biz, Türkiye'nin sürekli savunmada kalmasını gerektirecek hiçbir şeyin olmadığını düşünüyoruz. Bu eğilimi tersine çevirmenin, sorunu bütün boyutlarıyla kamuoyu önünde tartışmanın gereğine inanıyoruz. Herkes ne biliyorsa söylesin, eteğindeki taşı döksün. Gerçek ortaya çıksın."

CHP'nin bir diğer önerisi de "Mavi Kitap" ile ilgili olmuştur. Ermenilerin soykırma tabi tutuldukları iddiası I. Dünya Savaşı içinde ve hemen sonrasında üç kitap tarafından ortaya atılmıştır. Bunlardan Birincisi 1916 yılında Viscount Bryce tarafından yayımlanan, (gerçekte o zaman genç yaşlarda olan İngiliz tarihçi Arnold Toynbee tarafından derlenen) asıl adı "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele" olan ve kısaca "Mavi Kitap" olarak anılan kitaptır. Diğer iki kitap ise, 1913-1916 yıllarında İstanbul'da ABD Büyükelçisi olarak bulunan Henry Morgenthau'un 1918 yılında yayımlanan "Büyükelçi Morgenthau'un Hikayesi" ve 1920'de yayımlanan Aram Andonian'ın "Naim Bey'in anıları, Ermenilerin Tehcir ve Katliamına İlişkin Resmi Türk Belgeleri"dir. Bu son kitabın geçersizliği kanıtlanmıştır⁹.

"Mavi Kitap" ise I. Dünya Savaşı içinde İngiliz resmi makamları tarafından yayımlanmış bir propaganda kitabıdır. Bu savaş sırasında Belçika'yı işgal eden Alman birliklerinin yaptığı iddia edilen mezalime dair İngilizler tarafından yayınlanan bir başka kitap, savaş sonrasında, 1925 yılında, Alman hükümetinin talebi üzerine, o zamanın İngiliz Dışişleri Bakanı Austin Chamberlain tarafından Lordlar Kamarasında savaş propagandası olarak nitelendirilmişti. Mavi Kitap için ise böyle yapılmamış ve bu kitap Ermeni propagandasınca, yıllar boyunca soykırımın kanıtı olarak gösterilmiştir. CHP'nin, İstanbul Milletvekili E. Büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından yürütülen bir diğer girişimi de İngiliz Parlamentosu'nun, Almanları hedef alan kitap

⁸ Aynı kaynak.

⁹ Amerikalı Profesör Heat Lowry Henry, 1990 yılında yayımladığı (ISIS Press, İstanbul) "Büyükelçi Morgenthau'un Öyküsünün Perde Arkası" başlıklı kitabıyla Morgenthau'nun kitabındaki uydurmaları, yanlışları ve abartmaları ortaya koymuştur. Sinasi Orel ve Süreyya Yuca "Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü" (TTK, 1983) başlıklı kitapla, Talat Paşa'ya atfedilen telgrafların sahte olduğunu kanıtlamışlardır.

**Baykal ve Erdoğan'ın
Ermeni sorunu konusunda
izlenecek yol üzerinde bir
anlaşmaya varmaları bir
milli mutabakat niteliği
taşımaktadır.**

için yapılmış olduğu gibi, "Mavi Kitap"ın da savaş propagandası amacıyla yazıldığını kabul etmesi için çalışmak olmuştur.

CHP üçüncü girişim olarak ta-
nınmış Amerikalı tarihçi Justin
McCarthy'yi Ankara'ya çağırıp Er-
meni sorunu konusunda bir kon-
ferans verdimiştir.

Erdoğan-Baykal Mutabakatı

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, beraberinde İstanbul millet-
vekilleri Şükrü Elekdağ ve Onur Öymen olduğu halde, 8 Mart 2005
tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı ziyaret etmiş ve bu gö-
rüşmede Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile Adalet Bakanı ve Hükü-
met Sözcüsü Cemil Çiçek de hazır bulunmuştur¹⁰. Görüşme sonun-
da taraflar Ermeni soykırım iddialarına karşı izlenecek yol üzerinde
mutabık kaldıklarını açıklamışlardır¹¹. Buna göre Türk ve Ermeni
tarihçileri ve diğer uzmanlardan bir komisyon kurulacak, tüm arşiv-
ler kısıtlama olmadan açılacak, ayrıca "Mavi Kitap" ile ilgili olarak
hazırlanacak bir mektup, tüm milletvekillerinin imzasından sonra,
İngiltere Parlamentosu'na gönderilecektir.

Baykal ve Erdoğan'ın Ermeni sorunu konusunda izlenecek
yol üzerinde bir anlaşmaya varmaları, CHP ve AKP milletvekilleri
TBMM'nin çok büyük bir çoğunluğunu oluşturduğundan, bir milli
mutabakat niteliği taşımaktadır.

Ermenistan'ın bu olaya tepkisi gecikmemiştir. Dışişleri Bakanı
Vardan Oskanyan ertesi gün yaptığı bir açıklamada, tarihçilerin teh-
cir konusunu incelemesi önerisine değinerek tarihçilerin yapacağı
bir şey kalmadığını, Türkiye'nin artık bu hususta tutumunu tayin
etmesi gerektiğini söylemiştir¹². Ermeni Bakan Türkiye'nin sözde Er-
meni soykırımının 90. yılı münasebetiyle yapılacak etkinliklere karşı
önlem almak amacıyla hareket ettiğini, Türkiye'nin Ermeni iddiala-
rına karşı geniş bir cephe açmaya çalıştığını, ancak bu cephenin

10 cnnturk, 8 Mart 2005

11 cnnturk 8 Mart 2005

12 Mediamax News Agency, 9 Mart 2005.

sadece Ermenistan'a karşı değil, uluslararası topluma ve insanlığa karşı da olduğunu, ancak bu politikanın değeri bulunmadığını, tek bir gerçek olduğunu (yani soykırımı olduğunu) ve Türkiye'nin de bununla yaşaması gerektiğini söylemiştir. Oskanyan ayrıca, Ermeni soykırımının uluslararası tanınması ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin birbiriyle ilgisi olmayan konular olduğunu, soykırımı konusunun Türkiye ile ilişkilerin normal hale getirilmesinin ön koşulu olmadığını, Türkiye ile her zaman diyaloga hazır bulduklarını, ancak soykırım hususunda ısrarlı olacaklarını ifade etmiştir¹³.

Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın bu sözleri üzerinde durmamız gerekmektedir. Ermeni Diasporası, sonraları Ermenistan'ın da katılımıyla, yıllardan beri 1915 tehcirinin aslında bir soykırım olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu amaçla büyük paralar sarf edilmiştir. Aksini savunan yabancı bilim adamları da çeşitli baskılarla sindirilmiş ve bunlardan bazıları Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmıştır. Diğer yandan Türkiye'nin 1915 tehcirinin gerçek niteliğini ortaya koyan çalışmaları da yetersiz kalmıştır. Halen Batı ülkeleri kamuoyu ve genelde bilimsel çevreler Ermenilerin soykırımı uğradığına inanmış durumdadır. Son yıllarda bazı Türk bilim adamları da Ermeni görüşlerini benimsemişler ve bunları hararetle savunmaya başlamışlardır. Bu durumda Ermeniler "soykırım savaşını" kazandıklarına kanaat getirmişlerdir. O nedenle şimdi tehcir konusunda inceleme yapılmasını gereksiz bulmakta, tarihçilerin yapacağı bir şey kalmadığı görüşünü ileri sürmekte ve Türkiye'nin, diğer ülkelerin ve özellikle Avrupa Birliği'nin baskısıyla, sözde Ermeni soykırımını kabul etmek zorunda kalacağına inanmaktadırlar. Nitekim o günlerde Başkan Koçaryan'ın milli güvenlik konuları danışmanı Garnik İsağulyan Türkiye'nin, er veya geç, Ermeni "soykırımı"ni tanımak zorunda kalacağını ifade etmiştir¹⁴. Bu beklentinin Diasporada da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Ermenilerin gözden kaçırdıkları husus sözde soykırımı tanıyan ülkelerin sayısının son zamanlarda artmış olmasının, Türkiye'yi soykırımı tanımaya değil, Baykal-Erdoğan mutabakatının da gösterdiği gibi, bu husustaki Ermeni suçlamalarına karşı tek cephe halinde, daha azimle karşı koymaya götürmüş olduğudur.

Diğer yandan Ermeni bakanın "soykırım" konusunun Türkiye ile ilişkilerin normal hale getirilmesinin ön koşulu olmadığı, Türkiye ile her zaman diyaloga hazır oldukları, ancak soykırım hususunda ısrar-

13 PanArmenian News, 24 Mart 2005

14 Arminfo, 7 Mart 2005

lı olacakları ifadelerinin, Türkiye bakımından benimsenmesi mümkün değildir. Ermenistan, "soykırımı" bir şart olarak öne sürmemesine rağmen, Türkiye ile normal ilişki kuramamıştır. Böyle bir koşul ileri sürse, diğer bir deyimle, Türkiye ile normal ilişki kurulmasından önce Türkiye'nin sözde soykırımı tanınmasını istese, bu ilişkiyi hiçbir zaman kuramayacağı açıktır. Diğer yandan Ermenilerin, Türkiye ile ilişkilerini normal hale getirselere de, soykırım iddialarına devam edecekleri Oskanyan'ın sözlerinden anlaşılmaktadır. Bu da tabii, Türkiye'yi Ermenistan ile ilişki kurmak için isteksiz kılmaktadır.

Türk-Ermeni Platformu Çalışmalarının Durması

Ermenilerin soykırım iddiaları hakkında tarih araştırmaları yapılmasını istemediklerini gösteren ikinci bir olay da Ermenilerin Viyana Platformu girişimine son vermiş olmasıdır. Daha önce değindiğimiz gibi¹⁵ 2004 yılı Mart ayında özel bir girişim olarak kurulan Viyana Türk-Ermeni Platformu (VAT) aracılığıyla Ermenistan ve Türkiye tarihçileri 2004 Temmuz ayında 100'er belge teati etmişlerdi. İkinci bir aşamada belge teatisine devam edilecek, daha sonra bir toplantı düzenlenerek taraflar görüşlerini bildirecekler ve sonra gerek belgeler gerek ifade edilen görüşler bir kitap halinde yayınlanacaktı. Ancak Ermenilerin, girişimin ikinci aşamasına katılmayı reddetmeleri bu süreci durdurmuştur. Erivan'daki Soykırım Müzesi Müdürü Lavrenti Barseghian'ın başkanlığını yaptığı Ermeni tarihçilerinin neden bu şekilde hareket ettikleri açık değildir. Akla gelen olasılık Ermeni tarihçilerin Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Halaçoğlu tarafından kendilerine ulaştırılan 100 belgeyi inceledikten sonra, bunları çürütecek bilgi ve belgelere sahip olmadıklarını görünce, bu sürece son vermiş oldukları, diğer bir deyimle masadan kaçtıklarıdır.

Justin McCarthy'nin Konferansı

Prof. Dr. Justin McCarthy, CHP'nin daveti üzerine Türkiye'ye gelmiş ve 24 Mart 2005 tarihinde, TBMM eski Senato salonunda, Meclis Başkanı Bülent Arınç, CHP Başkanı Deniz Baykal, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve diğer bazı bakanlar ile çok sayıda milletvekili ve dinleyicinin katıldığı bir konferans vermiş ve soruları cevaplamıştır. Justin McCarthy'nin bu konferans metninin tarafımızdan yapılan çevirisini bir makale olarak bu sayımızda yayınlıyoruz¹⁶.

¹⁵ Ermeni Araştırmaları Sayı 12-13, S:31-32

¹⁶ Dergimiz Justin McCarthy'nin 15 Mart 2005 tarihinde İstanbul'da "Türkiye-Ermenistan ilişkileri: Geçmiş, Bugün ve Gelecek" başlığını taşıyan bir konferansın metnini de yayınlamıştır. Bkz. Ermeni Araştırmaları Sayı 1, S:49-65

İncelenmesinden de görüleceği üzere McCarthy konferansında geçmişte Ermeni sorununun hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve geliştiğini açıklamakta ve bu çerçevede büyük devletlerin oynadığı role değinmektedir. Diğer yandan Ermeni sorununa ilişkin araştırmalarda propaganda yaklaşımlarına de işaret eden ve bu konuda bazı örnekler veren McCarthy tarih yazımında arşivlerin birinci derecedeki önemini belirtmektedir.

McCarthy halen ABD’de Ermeni iddialarına karşı koyan tek tanınmış bilim adamıdır.

Bilimsel dürüstlüğü ve cesareti her bakımdan taktire değerdir.

McCarthy Türklerin yalan bir tarihi kabul etmeyeceklerini, gerçek tarihi kanıtlarıyla dünyaya duyuracaklarını ve Türklerin suçlu olduğu yolunda halen Avrupa ve Amerika kamuoyunda hakim olan ön yargıyı yıkabileceklerini vurgulamaktadır. McCarthy ayrıca, Ermeni milliyetçilerinin soykırım iddialarından sonra tazminat ve toprak isteyeceklerini de ifade etmekte ve Türklerin işlemedikleri bir suçü üstlenmeyeceklerine olan inancını dile getirmektedir.

Türk basını McCarthy’e çok değer vermiştir. Kendisinden “Tek Kişilik Ordu” diye bahsedilmiştir¹⁷. Gerçekten de McCarthy halen ABD’de Ermeni iddialarına karşı koyan tek tanınmış bilim adamıdır. Bilimsel dürüstlüğü ve cesareti her bakımdan taktire değerdir.

McCarthy’nin konferansı, Türkiye’de esasen başlamış olan Ermeni sorunu hakkındaki tartışmaları daha da arttırmıştır. Bu tartışmalar, sözde Ermeni soykırımının 90. yıl dönümü için Ermenistan’da ve diğer ülkelerde yapılan anma törenleri ve konferansların etkisiyle daha da büyümüş ve aşağıda değineceğimiz gibi Boğaziçi Üniversitesi’nde yapılması öngörülen bir konferansın ertelenmesinden sonra doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde Ermeni sorunu hakkında pek çok konferans ve panel düzenlenmiş, televizyon ve radyolar, bu konuda genellikle ayrı düşüncelere sahip kişileri bir araya getiren, karşılaştıran programlar yapmışlardır. Sonuç olarak Ermeni sorunu, Türkiye’de hiçbir zaman bu kadar uzun süre ve bu kadar yoğun biçimde tartışılmamıştır. Tartışmalara katılanların iki cepheye bölündüğü gözlenmiştir. Türk basınının çok büyük bir bölümünde yer alan yazılarda, 1915 tehcirinin soykırım olmadığı be-

17 Hürriyet, 28 Mart 2005, Tufan Türeç “Tek Kişilik Ordu: Justin McCarthy

İrtilmiş, buna karşın Radikal, Birgün ve Agos gibi gazetelerde ve Birikim, Toplum ve Bilim ve Toplumsal Tarih gibi dergilerde bazı yazarlar aksi fikirleri savunmuşlardır. Ancak bu kişilerin "soykırım olmamıştır" görüşüne, bunu bir tür milliyetçilik tezahürü saydıkları için karşı çıktıkları, diğer bir deyimle "soykırım" konusunun, ulus-devleti eleştirmek için bir bahane olduğu ve Ermeni sorununun irdelenmesinin ikinci planda kaldığı görülmüştür.

Dışişleri Şehitlerinin Anma Töreni

Bilindiği gibi, Ermeni Diasporası, soykırım iddialarını çarpıcı bir şekilde dünya kamuoyuna duyurabilmek için teröre başvurmuştur. 1973-1985 yılları arasında yurt dışında görevli Dışişleri Bakanlığı mensubu veya diğer kamu görevlilerinden 34 kişi Ermeni teröristlerce şehit edilmiştir.

Aradan yirmi yıl kadar bir zaman geçtiği için Türk kamuoyunda bu cinayetlerin izleri silinmeye başlamış, oysa günümüzde Ermeni sorunu doruk noktasına ulaşmıştır. Bu ortamda, 18 Mart 2005 tarihinde Cebeci Mezarlığında Dışişleri Şehitliğinde yapılan şehitleri anma töreni yeni bir anlam kazanmıştır. Bu törende Dışişleri Bakanı Gül'ün yapmış olduğu konuşma ektedir (Belge No.1) İncelemesinden görüleceği üzere Dışişleri Bakanı konuşmasında, şehitler hakkında anma ve yas ile ilgili ifadeler dışında, Ermenistan'a önerilmiş bulunan tarihçiler komisyonuna da kısaca temas etmiştir. Bakan bunun dışında Dışişleri Bakanlığı'nın bahçesine şehitlerle ilgili bir anıtın inşa edileceğini bildirmiştir. Dışişleri Bakanlığı için yeni inşa edilen ek binanın salonlarına da şehitlerin adı verilmiştir.

Ermeni terörüne kurban olan şehitlerimizi anmak sadece manevi bir görev değildir. Ermenilerin soykırım iddialarını bazı siyasi çıkarlar için kullanmaya çalıştıkları bir ortamda Türkiye'nin de Ermeni mezalimini ve terörünü hatırlaması ve hatırlatması siyasi bakımdan da gereklidir.

Emekli Büyükelçilerin Bildirisi

2001 yılından beri Ankara'da faaliyet gösteren Emekli Büyükelçiler Grubu bir bildiri yayınlayarak tartışmalara katılmıştır. 25 Mart

2005 tarihinde bir basın toplantısı yapılarak¹⁸ açıklanan bildirinin metni Dergimizin Belgeler bölümündedir. (Belge No.2) Kanımızca emekli büyükelçiler bildirisinin en önemli yönü soykırım suçunun işlendiğine kimin karar vereceğini açıklıkla ortaya koymasıdır. Bildiri bu bağlamda soykırımın uluslararası bir suç olduğunu, bu suçun sadece gerçek kişiler (devletler değil) tarafından işlenebileceğini, soykırım suçunun işlendiğini sadece yetkili mahkemelerin tayin edeceğini, bir parlamento, bir senato, bir belediye meclisi, bir dernek ve diğer kuruluşların soykırım suçu işlendiğine karar veremeyeceklerini belirtmektedir. Böylelikle bazı ülke parlamentolarınca alınmış olan ve Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararların hukuki bir temeli olmadığı ortaya çıkmaktadır.

TBMM AB Uyum ve Dışişleri Komisyonları Toplantısı

TBMM Avrupa Birliği Uyum Komisyonu, Dışişleri Komisyonu üyelerinin katılımıyla, 4 Nisan 2005 tarihinde, tertiple ettiği bir toplantıya emekli büyükelçiler Gündüz Aktan, Ömer Lütem ve Pulat Tacar ile Ermeni kökenli Türk vatandaşlarından yazar Levon Dabağyan, gazeteci Hrant Dink ve yazar Etyen Mahcupyan'ı davet ederek görüşlerini almıştır. Bu görüşleri yansıtmaya yerimiz müsait değildir. Bunlar gerek TBMM gerek AGOS gazetesi tarafından yayınlanmıştır¹⁹.

Toplantıda Etyen Mahcupyan'ın Justin McCarthy'nin bilim adamlığını değil kişiliğini kötülemeye çalışan sözleri tepkilere neden olmuştur. Aynı şekilde Hrant Dink'in "Siz anıtlar dikiyorsunuz, törenler yapıyorsunuz. Ben atalarımı kaybettim ama 24 Nisan'ı anamıyorum" sözleri de gerginlik yaratmıştır. Buna karşın Dabağyan'ın olayların soykırım değil tehcir olduğunu vurgulayan sözleri Hrant Dink tarafından beğenilmemiştir²⁰. Ancak toplantıdan sonra gerek Dink gerek Mahcupyan memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir. Dink "çok özgür bir ortamda bugüne dek yazdığımız ve dile getirdiğimiz görüşlerimizi sunduk. Bize de bilinenler tekrar edildi" derken Mahcupyan "Böyle bir toplantının yapılmasını son derece olumlu olarak karşılıyorum. Toplantıya katıldıktan sonra bunun bir jest ya da şov toplantısı olmadığını gördüm. Son derece katılımcı, heyecanlı bir tartışma ortamı vardı ve insanlar 'Türkiye, ileriye dönük ne yapmalı' sorusuyla

18 Milliyet, 26 Mart 2005

19 AGOS Gazetesi 471-478 numaralı sayılar

20 Hürriyet, 5 Nisan 2004

masanın etrafında buluşmuşlardı.” demiştir.²¹.

Cumhurbaşkanı'nın Konuşması

Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet Sezer 7 Nisan 2005 tarihinde Harp Akademilerinde yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin AB üyelik süreci ile doğrudan ilgisi olmayan bazı sorunların üstü kapalı koşullar olarak önüne getirilmek istendiğini, Avrupalı dostlarının Türkiye'yi bu konularda zorlamasının yanlış ve haksız olduğunu, bize dayatılmaya çalışılan ancak, dayanaklardan yoksun isteklerin kabul görmeyeceğini söyledikten sonra soykırım savlarının Türk ulusunu üzdüğünü ve rencide ettiğini, Türk toplumunda bazı kişilerin, tarihsel doğruluğunu hiç sorgulamadan, en aşırı iddia sahiplerinin yanında yer almasının üzücü olduğunu, bu konuda yapılması gerekenin tarihi ön yargılardan arınmış olarak belgelere dayanarak araştırmak, soruşturmak ve belgeler üzerinden tartışmak olduğunu, bu tartışmanın zemininin siyasal değil, bilimsel olması gerektiğini ifade etmiştir.

TBMM'de Ermeni sorunu Hakkında Genel Görüşme

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 9 Nisan'da yaptığı bir açıklamada TBMM'nin Ermeni sorunu konusunda 13 Nisan 2005 tarihinde bir genel görüşme yapacağını bildirmiştir. Gül, Türkiye'nin uzun zamandan beri Ermeni iddialarıyla gerektiği gibi uğraşmadığını, bu konunun cesaretle izlenmesi ve dünya kamuoyunun bilgilendirilmesi gerektiğini, hiçbir zaman olmamış ve hukuki yönü de bulunmayan bir iddianın, propaganda sonucunda, Batı ülkeleri kamuoyunda yer ettiğini söylemiştir²².

Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan, TBMM'in toplanacağı gün olan 13 Nisan'da bir basın toplantısı düzenleyerek görüşlerini dile getirmiş ve böylelikle, yapılmadan önce, TBMM toplantısına bir cevap vermeye çalışmıştır. Ermeni Bakan, trajedinin (tehciri kastediyor) 90. yıl dönümünün arifesinde Türkiye'nin, daha pasif bir tutum takınacağı yerde, hücumla geçtiğini, yalnız kendi tarihini utanmadan yeniden yazmaya çalışmakla kalmayıp diğer ülkelere (İngiltere'yi kas-

21 Agos, 9 Nisan 2005

22 NTV, 10 Nisan 2005 ve Zaman, 11 Nisan 2005

tediyor) tarihlerini gözden geçirmek çağrısında bulunduğunu, ancak bu gibi hareketlerin ters teptiğini ve Türkiye'nin itibarını sarstığını söylemiştir. Oskanyan Türk aydınlarının (Ermeni görüşlerini destekleyen kişilerden bahsediyor) soykırım konusunda görüşlerini açıkça dile getirdiklerini ancak Türk hükümetinin onları dinlemediğini ifade etmiştir. Ermeni Bakan ayrıca Türkiye "soykırımı" tanımadıkça Ermenistan'ın güvenlik içinde olmayacağını zira Türkiye'nin güçlü bir devlet olduğunu ve Azerbaycan'ı çekincesiz bir şekilde desteklediğini de belirtmiştir.

13 Nisan 2005 tarihindeki genel görüşmede ilk olarak söz alan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Ermeni sorununun geçmişini kısaca anlattıktan ve Ermeni terörüne, BM'in 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi hükümlerine, Diasporanın faaliyetlerine ve mali imkânlarına değindikten sonra, Türkiye'nin Ermeni iddiaları konusunda uzun yıllar savunmada kalan bir politika izlediğini, gerçeklerin dünya kamuoyuna anlatılması için gerekli arşiv çalışmalarının zamanında yapılmadığını, bu durumun Türkiye'nin bir şeyleri gizliyor imajını oluşturduğunu, ihtiyaç duyulan mali kaynakların sağlanmadığını, sonuç olarak da Türkiye'deki çalışmaların yetersiz kaldığını söylemiştir.

Ermeni iddialarının sadece hükümet tarafından yürütülecek bir mücadeleyle başarılı olacak bir konu olmadığını ve ancak toplumun bütün kesimlerinin ve bireylerinin ortak çabalarıyla başarıya ulaşabileceğini belirten Dışişleri Bakanı, Başbakan Erdoğan ile CHP Başkanı Baykal arasında 8 Martta yapılan açıklamaların Ermeni iddiaları ile mücadelede önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu belirtmiştir.

Baykal ve Erdoğan'ın Türk ve Ermeni tarihçilerinin, arşivlerde araştırma yaparak, 1915 dönemi ile ilgili gerçekleri aydınlığa kavuşturmaları yolunda çağrıda bulduklarını hatırlatan Gül, Başbakanın bu teklifi resmen bir mektup aracılığıyla Başkan Koçaryan'a göndermekte olduğunu, özellikle sözde soykırımı tanıdığına dair kararlar alan ülkelerin bu teklife olumlu cevap vermesi için Ermenistan'ı teşvik etmelerinin beklendiğini de söylemiştir.

Dışişleri Bakanı sonra Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında bilgi vermiş, Ermenistan ile normal ilişki kurulmuş olmasını açıklamak için de "Hangi devletten, sınırlarını resmen tanıdığını ortaya koymayan bir devletle ilişkilerini normalleştirmesini bekleyebilirsiniz?" demiş, Ermenistan'ın Karabağ hakkındaki Güvenlik Konseyi kararlarına uymadığını vurgulamış ve Ermenistan'ın uluslararası hukukun

temel ilkelerine, Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı tutumu ile iyi komşuluk ilişkilerine uygun davranmamasının Türkiye'nin bu ülkeyle diplomatik ilişki kurmasına imkân vermediğini belirtmiştir.

Dışişleri Bakanı son olarak Türkiye'nin Ermeni iddiaları konusunda inisiyatif alan, tarihi gerçeklerin ortaya çıkartılması için her türlü gayreti gösteren bir politika izleyeceğini, Türkiye'nin tarihi ile yüzleşmeye hazır olduğunu ve tarihimizde utanılacak hiçbir dönem olmadığını, bu mücadelede sonuna kadar gidileceğini, çalışmaların kurumlar arasında en geniş ve etkin bir işbirliği ve eş güdüm içinde yürütüleceğini, bu süreç içinde belki Türkiye'den çok daha fazla bazı ülkelerin tarihleriyle yüzleşmek zorunda kalacağını, bu sürecin topyekün bir mücadeleyi gerektireceğini söylemiştir.

Dışişleri Bakanı'nın konuşmasının tam metni ektedir (Belge No. 3)

CHP'nin görüşlerini belirtmek üzere söz alan İstanbul Milletvekili, Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ konuşmasında Ermeni sorununun çeşitli yönlerine değinmiştir . Bu arada Ermenilerin, tüm çabalarına rağmen, doksan yıldır dünya kamuoyuna iddialarını kanıtlayabilecek geçerli bir belge sunamadıklarını, bu nedenle doğruluğu kanıtlanmamış propaganda amaçlı üç kaynağa başvurduklarını ifadeyle, bunlardan ikisinin (Aram Andonyan'ın ve Henry Morgenthau'un kitapları) geçersizliğinin kanıtlanmasına karşın "Mavi Kitap"ın hala güvenilir bir tarihi eser olarak değerlendirdiğini ve akademik çalışmalarda kullanıldığını belirtmiştir. Bu kitabın, İngiliz Parlamentosu'nun alacağı bir kararla propaganda malzemesi olduğunun ve güvenilir bir kaynak olmadığını belirtilmesinin yararlı olacağını ifade eden Elekdağ bu amaçla TBMM üyeleri tarafından topluca imzalanarak İngiltere Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'na bir mektup gönderilmesinin önemine değinmiştir.

Genel Görüşmede, sırasıyla, Adalet ve Kalkınma Partisi Grubu adına Erzurum Milletvekili Mücahit Daloğlu, önerge sahipleri adına ilk konuşmacı olarak Aksaray Milletvekili Ramazan Toprak, önerge sahipleri adına ikinci konuşmacı olarak İstanbul Milletvekili Onur Öymen, Doğru Yol Partisi Genel Başkanı ve Elazığ Milletvekili Mehmet Açar, Anavatan Partisi Bitlis Milletvekili Edip Safter Gaydalı, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Milletvekili Ahmet Güryüz Ketenci ve Bağımsızların temsilcisi olarak da Bayburt Milletvekili Ülkü Gökalp Güney konuşmuşlardır²³.

23 TBMM'nin Genel Görüşme sırasında yapılan tüm konuşmalar için bakınız:
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlrşim_baslangic?P4=14205&P5

Genel Görüşmenin bitiminde TBMM oy birliğiyle bu birliği kabul etmiştir. (Belge No:4) Ayrıca İngiltere Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'na "Mavi Kitap" hakkında gönderilecek mektup, Başbakan Erdoğan ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın imzalanmasından sonra milletvekillerinin imzasına açılmıştır. Söz konusu mektubun bir örneği de ektedir. (Belge No:5)

TBMM tarafından kabul edilen bildiride Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak ortak bir komisyon kurmaları, ulusal arşivlerini kısıtlamaya tabi tutmadan araştırmaya açmaları ve ilgili diğer ülke arşivlerinde de sürdürülecek araştırma sonuçlarının dünya kamuoyuna açıklanması hususundaki İktidar ve Ana Muhalefet Partileri önerisinin TBMM tarafından tümüyle benimsendiği ve desteklendiği bildirilmektedir. Bildiride ayrıca bu girişimin uygulanabilmesi için Ermenistan hükümetinin desteğinin şart olduğu, Türkiye ve Ermenistan'ın tarihleriyle hesaplaşmaya hazır olmaları ve Ermenistan'ın, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve işbirliğini geliştirmek istiyorsa, Türkiye'nin ortak tarih değerlendirilmesi önerisini kabul etmesi gerektiği, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesini içtenlikle isteyen ve bu arada özellikle parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan devletlerin bu girişimi desteklemelerinin beklendiği, TBMM'nin bu tür kararları yakışıksız, anlamsız, keyfi ve adaletsiz uygulamalar olarak gördüğü ve kınadığı, Türkiye'nin tarihinin tek yanlı ve yanıltıcı değerlendirmelere bina edilmesini kabul etmeyeceği gibi hususlar yer almaktadır.

TBMM'nin 13 Nisan tarihli toplantısının en önemli yönü, Mecliste temsil edilen tüm partilerin Ermeni sorunu ve Ermenistan için belirlenen yeni politikayı benimsemiş olmalarıdır.

Boğaziçi Üniversitesi Konferansının Ertelenmesi

25-27 Mayıs 2005 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi'nde üç gün sürecek olan ve elliden fazla kişinin katılacağı "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları" başlıklı büyük bir konferans düzenleneceği, konferansın yapılmasından bir hafta önce basında yer almıştır²⁴.

Konferansa katılanların büyük çoğunluğunun Ermeni tezlerini

24 Hye-Tert, 18 Mayıs 2005

benimseyen ve onları savunan bazı Türk bilim adamları olduğu ve aralarında Halil Berktaş, Taner Akçam, Murat Belge, Selim Deringil, Fikret Adanır, İlhan Tekeli, Fatma Müge Göçek, Cemil Koçak Mete Tuncay, Baskın Oran ve Stefan Yerasimos gibi isimlerin bulunduğu görülmüştür. Diğer yandan konferansın programı incelendiğinde 1915 tehcirinin soykırım olmadığını savunan yüzlerce Türk bilim adamından hiçbirinin çağrılmamış olduğu ve böylelikle konferansın tek sesli olmasına diğer bir deyimle Ermeni tezlerinden başka fikirlerin söylenmemesine çalışıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca, soykırım bir uluslararası hukuk kavramı olmasına rağmen, bu konferansta 1915 tehcirinin uluslararası hukuka göre soykırım olup olmadığının tartışılmayacağı da görülmüştür. Son olarak konferansın ancak önceden seçilmiş davetliler tarafından izlenebileceğini yani davetli olmayanların konferansa girmelerinin mümkün olamayacağı da anlaşılmıştır.

Konferansın programı incelendiğinde 1915 tehcirinin soykırım olmadığını savunan yüzlerce Türk bilim adamından hiçbirinin çağrılmamış olduğu ve böylelikle konferansın tek sesli olmasına diğer bir deyimle Ermeni tezlerinden başka fikirlerin söylenmemesine çalışıldığı anlaşılmıştır.

Oysa, adet bu gibi toplantıların halka açık yapılmasıdır.

Konferans hakkında merak uyandıran bir diğer konu da neden Mayıs ayı sonunda düzenlendiğidir. Üniversitelerin sınav dönemine girdikleri bu günlerde akademik faaliyetlerde bir yavaşlama görüldüğünden bu büyük konferansın da ya daha önce veya daha sonraki bir tarihte yapılması normal olurdu. Ancak herhalde konfe-

ransı düzenleyenler başka mülhazaları dikkate almışlardır. Sözde Ermeni soykırımının 90. yıl dönümü, Ermenilerce özellikle Nisan ve Mayıs aylarında, bir çok ülkede düzenlenen toplantılarda anılmıştır. Bunların sonuncusu da 22 Nisan 2005 tarihinde Erivan'da yapılmıştı. Boğaziçi Konferansını düzenleyenlerden bazıları bu toplantılara katılarak 1915 tehcirinin soykırım olduğunu anlamını taşıyan konuşmalar yapmışlardır. Boğaziçi Konferansının zamanlaması ve konferansı düzenleyen kişilerin Ermeni görüşlerini savunması, Boğaziçi Konferansının da sözünü ettiğimiz 90. yıl dönümünün Ermeni konferansları dizisinin bir parçası olduğunu düşündürmüştür. Boğaziçi Konferansı yapılabilseydi Diaspora Ermenileri ve Ermenistan yetkilileri, çok sayıda "bağımsız" Türk bilim adamının soykırım "gerçeğini"

kabul ettiğini ileri sürecekler, ayrıca, başta AB üyeleri olmak üzere, bazı ülkelerin Ermeni sorunu konusunda Türkiye'ye yaptıkları baskıyı daha da arttırmalarını isteyebileceklerdi. Bu açıdan bakıldığında Boğaziçi Konferansının bilimsel değil siyasi amaçlara düzenlenmek istendiği sonucuna varılmaktadır.

Söz konusu konferans TBMM'de büyük tepkilere neden olmuştur. 24 Mayıs 2005 tarihinde gündem dışı söz alan İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ konferanstaki konuşmacıların hemen tümünün Ermeni soykırımını varlığını iddia eden ya da bu konudaki resmi görüşleri sorgulayan kişiler olduğunu, konferansa Türkiye'nin görüşlerini savunacak ve açıklayacak hiçbir tarihçi ve uzman çağrılmadığını, bu durumda Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen bu konferansın tamamen Ermeni iddialarının propagandasına hizmet etmek amacı güttüğünü söylemiştir. Söz alan Ramazan Toprak ve Ülkü Güney de aynı doğrultuda konuşmuşlardır. Hükümet adına söz alan Adalet Bakanı Cemil Çiçek, TBMM'nin yukarıda değindiğimiz 13 Nisan tarihli toplantısına atıfla, iktidar ve muhalefetin Türk milletine karşı yapılan soykırım iftirasını bertaraf etmek için işbirliği yaparak bir karar aldıklarını, bu kararın gereğini yerine getirmek üzere çaba gösterildiği bir sırada bu konferansın düzenlenmek istenmesinin bu çabaları arkadan hançerlemek olduğunu, üniversitelerin özerk olduğunu ancak özerkliğin sorumsuzluk anlamı taşımadığını söylemiş ve hükümetin yetkisi olsaydı gereğini yapacağını ifade etmiştir.

Bunun üzerine Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü bir açıklama yaparak konferansın ertelendiğini bildirmiştir. Açıklamanın ilgili kısmı şöyledir: " Henüz gerçekleşmemiş olan bir konferansın içeriyle ilgili peşin hükümler öne sürülmesinin, bir devlet üniversitesinin bilimsel özgürlüğünü zedeleyeceğinden kaygı duyuyoruz. Bu şartlar altında ve toplantıyı gerçekleştirmenin doğurabileceği sonuçlar karşısında toplantının ertelenmesinin daha doğru olacağına karar verdiğimizizi Türkiye kamuoyuna bildiririz"²⁵. Rektörlüğün bu açıklamasının hayli tutarsız olduğu görülmektedir. Zira konferans hakkında peşin hükümler ileri sürülmesinin üniversitenin bilimsel özgürlüğünü neden ve nasıl zedeleyebileceği anlaşılamamaktadır. Bir çok sakıncası olmasına karşın, ifade özgürlüğü ilkesi gereğince bu konferansın önlenmesi mümkün değildi. Nitekim Adalet Bakanı da bu konuda Hükümetin yetkisi olmadığını açıkça söylemişti. Bu durumda Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Prof. Ayşe Soysal'ın konferansı erteleme için

25 Tercüman, 25 Mayıs 2005

yasal bir zorunluluk yoktu.

Konferansın ertelenmesi Türk medyasında olumsuz yorumlara neden olmuştur. Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in "arkadan hançerlemek" sözleri özellikle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerde Ermeni sorunu arka planda kalmış ve Türkiye'de ifade özgürlüğü üzerinde tartışılmıştır.

Konferansın düzenleyicileri ve katılımcıları 27 Mayıs'ta bir açıklama yaparak²⁶ konferansı, baskı, tehdit ve karalamalar sonucu ertelemek zorunda kaldıklarını ancak bu konferansın yakın bir gelecekte toplanacağını kamuoyuna duyurmuşlardır. Konferans Bilgi ve Sabancı Üniversiteleriyle beraber düzenlenmekte olduğundan, kısa zamanda toplanması mümkündür. Ancak bu olmamış ve bu gecikmenin nedeni de açıklanmamıştır. Konferans hemen yapıldığı takdirde Türkiye'ye karşı özellikle yabancı ülkelerde sürdürülmekte olan eleştirilerin duracak olmasının konferansın tekrar düzenlenmesinin esas nedeni olması mümkündür.

II. TÜRKİYE - ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE GELİŞMELER

Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanları 2004 Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptıkları konuşmalarda Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ele almamışlardır. Vardan Oskanyan "soykırım" konusuna Türkiye'ye atıf yapmadan çok kısa değinmiş ve konuşmasının büyük kısmını Karabağ sorununa ayırmıştır. Abdullah Gül de Karabağ sorunu konusunda Türkiye'nin politikasını kısaca açıklayarak Türkiye'nin, bu sorunun uluslararası hukukun temel ilkeleri ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü esas alınarak adil ve kalıcı bir çözüme bağlanmasını desteklediğini ve böyle bir çözüme ulaşabilmek için de Ermenistan hükümetinin ilgili Birleşmiş Milletler kararlarına uymasının beklendiğini ifade etmiştir²⁷.

Artık adet haline geldiği üzere iki ülkenin dışişleri bakanları New York'ta bulunmalarından yararlanarak bir görüşme yapmışlardır. Bu toplantı hakkında Türk Dışişleri Bakanı ikili ilişkilerin ve bölgesel sorunların görüşüldüğünü²⁸, ayrıca Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın Azerbaycanlı meslektaşı ile yaptığı görüşmeler hakkında bilgi ver-

26 Hürriyet, 27 Mayıs 2005

27 Zaman, 24 Eylül 2004

28 Armenialiberty, 29 Eylül 2004

diğini, kendisinin de Türkiye'nin taraflar arasında katalizör rolü oynamaya devam edeceğini söylediğini²⁹ basına ifade ederken, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü iki bakanın sınırların açılması meselesini ele aldıklarını belirtmiştir³⁰.

Bu görüşmelerinin üzerinden sekiz aylık bir süre geçmesine karşın dışişleri bakanları tekrar toplanmamışlardır. Son toplantıdan önceki yaklaşık 14 aylık dönemde iki bakanın dört kez bir araya geldikleri düşünüldüğünde iki ülke ilişkilerinde en azından bir duraklama olduğu sonucuna varılmaktadır.

Başbakan Erdoğan'ın 2005 Ocak ayında Rusya Federasyonu'nu ziyareti sırasında Başkan Putin ile yaptığı görüşmelerde Ermenistan ile olan sorunlar da gündeme gelmiştir.

Putin bu ziyarette yaptığı konuşmada Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunu bildiklerini, Rusya olarak eski Sovyetler Birliği'nden kalan sorunları çözme konusunda ellerinden gelen gayreti göstereceklerini, sorunun çözülmesi için aracı ve garantör olmaya hazır olduklarını ifade ederek "Türkiye ile Ermenistan arasında ağır tarihi sorunlar olduğunu biliyoruz. Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik tutumunu biliyoruz. Ancak Ermenistan çözüm yolları arıyor. Biz de bu süreçte elimizden gelen desteği vereceğiz" şeklinde konuşmuştur.

Başbakan Erdoğan da Ermenistan sorununa çözüm bulma konusunda Rusya ile dayanışma içinde olacaklarını belirterek, Türkiye'nin Ermenistan politikasının çözümsüzlük değil, çözüm üzerine kurulduğunu ifade etmiştir. Ermenistan'ın Kars Antlaşması'nı tanımama konusundaki yaklaşımını eleştiren Erdoğan, Türkiye'nin Ermenistan'a havayolunu açtığını ancak Ermenistan'dan gördüğü olumsuz tavır nedeniyle karadan ulaşımı henüz açmadığını söylemiştir. Ermenistan'ın Türkiye aleyhine tutumunun devam etmesinden yakınan Erdoğan, "Biz Ermenistan ile sorunların aşılmasını istiyoruz. İlişkilerimizin her alanda gelişmesini istiyoruz. Özellikle ticari konularda olumlu noktalar var. Komşularımız arasında tek dargın Ermenistan. Biz dargın komşu istemiyoruz" demiştir³¹.

Ermenistan'ın Kars Antlaşması'nı tanınması, Türkiye'nin mevcut sınırlarını ve toprak bütünlüğünü tanınması anlamına geldiğinden

29 Yeni Şafak, 28 Eylül 2004

30 Armenialiberty, 29 Eylül 2004

31 Vatan, 12 Ocak 2005

bu konu iki ülke arasında en önemli sorunlardan biridir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan Zaman gazetesine verdiği bir mülakatta³², Başbakan'ın Kars Antlaşması hakkındaki sözlerine cevap vererek, şu ana kadar hiçbir Ermeni liderin Kars Antlaşması'nı tanımadığı şeklinde bir açıklama yapmadığını, vaktiyle Sovyetler Birliği'ne bağlı olan ülkeler için Sovyetler Birliği'nin imzaladığı antlaşmaların, bunları ortadan kaldırıp yeni antlaşmalar imzalanmadıkça veya bu antlaşmaların tanınmadığı yönünde bir açıklama yapılmadıkça yürürlükte olduğunu söylemiştir.

Hukuki durum Oskanyan'ın ifade ettiği gibi olmakla beraber Ermeni Bakanın sözlerinde samimi olmadığı görülmektedir. Mülakatı yapan Zaman gazetesinin görüşüne başvurduğu üst düzey Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesinde Türkiye'nin doğusu için "Batı Ermenistan" deyiminin kullanıldığını, ayrıca Ermenistan'ın armasında Ağrı Dağı'nın resminin bulunduğunu hatırlatmıştır. Buna göre Ermenistan'ın bir yandan Türkiye'nin sınırlarını tanıırken diğer yandan da Doğu Anadolu'yu Ermenistan toprağı olarak kabul etmesi gibi anlamsız bir durum ortaya çıkmaktadır. Ermenistan'ın Türkiye'nin sınırlarını resmen tanıması için bunu yazılı bir şekilde yapması ve sonra da Bağımsızlık Bildirgesini ve armasını değiştirmesi gerekmektedir.

Oskanyan'ın Zaman gazetesine verdiği mülakatta dikkati çeken diğer bir husus Türkiye'nin Rusya ile işbirliği yapmasının Ermenistan ile olan anlaşmazlığın çözümüne yardımcı olacağını zannetmediğini söylemesidir. Rusya ile çok yakın ilişkilerine rağmen Ermenistan'ın, Putin'in teklif ettiği aracılık veya garantörlüğü istemediği görülmektedir. Bunun nedeni Batı dünyası ülkelerinin bir çoğundan Türkiye'ye karşı destek alan Ermenistan'ın bu safhada Rusya'ya ihtiyaç duymaması olabilir.

Oskanyan "soykırım" konusunda Ermenistan'ın gündeminde toprak veya tazminatın değil sadece "soykırımın" uluslararası kamuoyu ve Türkiye tarafından tanınmasının bulunduğunu ve hiçbir zaman Ermenistan'ın ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye'nin önce "soykırımı" tanımasını istemediğini, sınırın açılmasının ve "soykırımın" tanınmasının iki önemli konu olduğunu, sınırın açılmasının AB'nin gündeminde bulunduğunu, diğer yandan AB'in Türkiye'nin bir noktada soykırımı kabul etmesini istediğini ve bu iki konunun

32 Zaman, 25 Ocak 2005

da Türkiye'nin AB ile yapacağı müzakerelerde gündeme gelmesini umduklarını ifade etmiştir.

Oskanyan tarihçilerin "soykırım" konusunu tartışmaları konusunda, bu konuda çok sayıda çalışma yapılmış ve 1915 yılında olanların çok açık bir şekilde ortaya konmuş olduğunu, tarihçilerin masaya oturmasının bir şey değiştirmeyeceğini, tarihçilerin işlerini bitirdiğini artık Türk hükümetinin devreye girmesi gerektiğini söylemiştir.

Nisan ayında Başkan Koçaryan da Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusuna değinerek hiçbir Ermenistan devlet kuruluşunun Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını söylemiş, dış politikalarının sadece Ermeni "soykırımının" tanınmasını içerdiğini ve gelecekteki başkan ve politikacıların bu tanınmanın yasal sonuçlarıyla ilgileneceklerini eklemiştir. Türkiye'de bu sözler Ermenistan'ın şimdi değil gelecekte Türkiye'den toprak talebinde bulunmayı öngördüğü şeklinde yorumlanmıştır³³.

Yukarıda değindiğimiz, 13 Nisan 2005 tarihli TBMM genel görüşmesinden sonra Başbakan Erdoğan Ermenistan Başkanı Robert Koçaryan'a bir mektup göndererek iki ülke tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşacak bir grubun, ilgili tüm arşivleri araştırarak bulgularını kamuoyuna açıklamalarını önermiştir. Mektubun basında yayınlanan metni şudur³⁴:

"Sayın Cumhurbaşkanı"

"Türk ve Ermeni halkları, dünyanın hassas bir bölgesinde ortak bir tarih ve komşu coğrafyayı paylaşmakla kalmamış, uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Ancak, ortak tarihimizin bir dönemine ilişkin yorum ve değerlendirme farklılıklarımızın mevcudiyeti bir sır değildir.

Geçmiş yıllarda halklarımıza acı veren hatıralar bırakan bu farklılıklar bugün de ülkelerimiz arasında dostane ilişkiler geliştirilmesini kolaylaştırmayan bir rol oynamaktadır.

Ülkelerimizin yöneticileri olarak başta gelen görevimizin, gelecek nesillerimize hoşgörünün ve karşılıklı saygının egemen olduğu

33 PanArmenian.Net, 11 Nisan 2005 ve Journal of the Turkish Weekly, 14 Nisan 2005
34 Milliyet, 15 Nisan 2005

barış ve huzur dolu bir dostluk ortamı bırakmak olduğunu düşünüyorum.

Bu görüşleri, ülkemizin ana muhalefet partisi lideri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Deniz Baykal da paylaşmaktadır. Bu çerçevede, ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları yolunda ülkenize bir davet yapıyoruz.

Bu yönde bir girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını düşünüyorum.

Gelecek nesillere dostça ve daha barışçı bir ortam devretmeyi amaçlayan bu önerimizin kabul göreceğini umuyorum. Tarihçi ve diğer uzmanlarınızdan bir grup oluşturarak arşivlerde ortak çalışma yapmaları yolundaki önerimize olumlu yaklaştığınız takdirde, bu önerimizin ayrıntılarını ülkenizle görüşmeye hazırız.

Saygılarımla."

Mektup daha Koçaryan'a ulaşmadan gerek Ermenistan'dan gerek Diasporadan olumsuz tepkiler gelmeye başlamıştır.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamlet Gasparyan, bir soru üzerine, daha önce de benzer girişimler olduğunu ve Ermenistan'ın, "soykırımın" tartışılmayacağı cevabını verdiğini, Ermenistan'ın sadece "soykırım" sonuçlarının ortadan kaldırılması konusunu tartışabileceğini söylemiştir³⁵.

Ermenistan Meclis Başkanı Artur Bagdasaryan ise "soykırım" hakkında bütün tartışmaların tamamlandığını ve bu konuyu yeniden ele almanın gereği olmadığını belirtmiştir³⁶.

Taşnak Partisi'nin bir sözcüsü Türk önerisini kabul etmenin soykırım gerçeğini sorgulamak anlamına geldiğini ifade etmiş, muhalefetten Şavarş Koçaryan Türk teklifinin, Avrupa Birliği'nin geçmişiyle

35 Asbarez, 15 Nisan 2005

36 Pan Armenian News, 15 Nisan 2005

yüzleşmesi için gitgide artan baskısı sonucunda yapıldığını belirtmiştir³⁷.

Diaspora'da da olumsuz tepkiler görülmüştür. Paris'te Taşnak eğilimli Ermeni Davasını Savunma Komitesi Başkanı Harut Mardiroşyan Türk teklifinin bir maskaralık olduğunu söylemiş ve amacının "soykırımı" inkar etmek olduğunu vurgulayarak Ermeni soykırımının tartışılmaz ve gerçekliğinin de müzakere edilemez olduğunu ifade etmiştir. Fransız Taşnak Partisi Başkanı Murat Papazyan tarihçilerin uluslararası arşivleri esas alarak çalışmalarını tamamladıklarını, gerçeğin ortaya çıktığını söylemiştir³⁸.

Diğer yandan Başbakan Erdoğan'ın mektubuna henüz cevap verilemeden bazı Ermeni devlet adamları Erdoğan'ın önerilerine karşı olduklarını açıklamaya başlamışlardır.

Başbakan Andranik Markaryan düzenlediği bir basın toplantısında Türkiye'nin teklif ettiği komisyon, soykırım olup olmadığını araştıracaksa buna karşı olduğunu, kendi ailesinde de "soykırım" kurbanları bulunduğunu, şayet Türkiye ile diplomatik ilişki kurulur, sınırlar açılır ve tüm sorunların tartışılabileceği bir ortam yaratılırsa bunun bir ilerleme ve başarı olacağını söylemiştir³⁹. Markaryan, ayrıca, "soykırım" tanındığı takdirde Ermenistan'ın Türkiye'den toprak ve tazminat talep etmeyeceğini, Ermenistan'ın şu andaki önceliğinin Türkiye ile bir şarta bağlanmadan normal ilişkiler kurmak olduğunu ifade etmiştir⁴⁰.

Başkan Koçaryan RTR Russia Televizyonuna verdiği bir mülakatta Başbakan Erdoğan'dan bir mektup aldığını ancak bu mektubun iki ülke arasındaki sorunları çözmeye yarayacak fazla bir şey içermediğini belirtmiştir. Koçaryan, ayrıca, Ermenistan'ın Türkiye'den "soykırımı" tanınmasını isterken maddi değil manevi anlamda tazminat istediğini, bunun manevi bir sorun olduğunu, bu tanınmanın maddi sonuçlarının devlet düzeyinde tartışılmadığını ifade etmiştir⁴¹. Ermenistan Devlet Başkanı'nın bu sözlerinden Türkiye'nin sözde soykırımı tanıdığı takdirde Ermenistan'ın tazminat talep etmeyeceği, ancak ilgili kişilerin (tehcire uğrayanların) böyle bir hakkı olabileceği sonucunu çıkarmak mümkündür. 1915-16 yıllarında bir Ermenistan Devleti olmadığı için, kuramsal olarak dahi, Ermenistan'ın Türkiye'den tazminat talep etme hakkı yoktur. Diğer yandan, Lozan Antlaşması kişilerin taşınır veya taşınmaz mal taleplerinin nasıl çözüleceğini

37 Asbarez, 15 Nisan 2005

38 Agence France Presse, 14 Nisan 2005

39 RFE/RL, 18 Nisan 2005

40 Aynı kaynak

41 Agence France Presse, 23 Nisan 2005

saptamıştır. Hemen söyleyelim ki bu taleplerin hepsi çoktan zaman aşımına uğramıştır.

Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan Türkiye NTV Televizyonuna verdiği bir mülakatta, Başbakanın mektubunda yer alan önerinin aslında yıllardan beri mevcut bulunduğunu, kendi yanıtlarının hep aynı olduğunu, an azından hükümet düzeyinde soykırım gerçeğini kimse ile tartışmayacaklarını söylemiş, ancak diyaloga açık olduklarını da belirtmiştir. Buna karşın soykırım iddiaları tartışılmayacaksa ne konuda diyalog yapılacağını açıklamamıştır. Oskanyan ayrıca, sınırları açmanın iki ülke için en uygun gelişme olacağını da söylemiştir. Ermeni Bakan diğer yandan, Kars Antlaşması'nı tanımadıkları yönündeki beyanların gerçeği yansıtmadığını da sözlerine eklemiştir⁴².

Oskanyan Alman Die Welt gazetesine verdiği bir mülakatta⁴³ Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği hakkında görüşlerini dile getirerek Türkiye'nin AB'ye katılması müzakere sürecinin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesi sonucunu verebileceğini, bu süreç içinde Türkiye'nin sınırlarını açabileceğini ve "soykırımı" tanıyabileceğini ifade etmiş ve Avrupa Birliği'nin "20. Asrın ilk soykırımını" resmen tanınması gerektiğini Türkiye'ye bildirmesini ümit ettiklerini eklemiştir. Buna karşın Türkiye'nin, diğer adaylara nazaran, bu müzakereler için yeter olgunluğa ulaşmadığını da belirtmiştir.

Oskanyan aynı mülakatta Ermeni "soykırımının" tanınmasının Türkiye'de bir iç politika sorunu haline geldiğini, artık soykırım gerçeğini açıkça dile getiren ve Türk toplumundan ve resmi makamlarından soykırım suçunun üstlenilmesini isteyen Türk aydınları olduğunu ifadeyle bu kişilere saygı duyduğunu da söylemiştir.

Sözde Ermeni soykırımının 90. yılı münasebetiyle Erivan'da 20-22 Nisan'da "En Büyük Suç, En Büyük Meydan Okuma: Soykırım ve İnsan Hakları" başlığını taşıyan bir konferans yapılmıştır. Ermenistan'da ileri gelen kişilerle soykırım iddiasını kabul eden bazı yabancı ve Türklerin⁴⁴ katıldığı bu konferans, tahmin edileceği üzere, Ermeni görüşlerinin desteklendiği ve bu arada Türkiye'nin şiddetle yerildiği bir propaganda forumuna dönüşmüştür. Biz, yerimizin mü-

42 NTV, 21 Nisan 2005

43 Radikal, 22 Nisan 2005 ve Arminfo, 20 Nisan 2005

44 Saptayabildiğimiz kadarıyla bu konferansa, Taner Akçam, Murat Belge, Baskın Oran ve Ermeni asıllı vatandaşlarımızdan Hrant Dink ve Etyen Mahcupyan katılmışlardır.,

sait olmaması nedeniyle, sadece Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan, Başbakanı Margaryan ve Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın özellikle Türkiye hakkındaki sözlerine, kısaca değineceğiz.

Başkan Koçaryan konferansın açılış konuşmasında özellikle soykırım suçunun önlenmesi üzerinde durmuş ve bunun için, Ermenilerinki dahil, geçmiş soykırımların tanınması gerektiği görüşünü savunmuştur. Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nın kurbanı olduklarını, olayları hatırlamak haklarının da Soğuk Savaşa kurban edildiğini, bugün ise Ermeni sorununun bazı jeopolitik çıkarların esiri olduğunu söylemiş, Ermeni soykırımını tanıyan ülkelere ve bu tanımaya katkıda bulunmuş olan kişi ve kuruluşlara teşekkür etmiştir. Geçmiş acıyla ancak kin duymadan hatırladıklarını belirten Koçaryan, Türkiye'nin sadece geçmiş reddetmekle kalmayıp Ermenistan'a abluka uygulamasını anlamadıklarını, soykırımın uluslararası taahhütlerinin Türkiye'nin geçmişle yüzleşmesini ve nesilden nesile geçen ve Ermenistan ile de sorunlar yaratan bazı komplekslerden kurtulmasını sağlayacağını ifade etmiştir⁴⁵.

Başbakan Margaryan ise Ermeni "soykırımının" Ermeni kimliğine dehşetli zarar verdiğini, Ermeni milletinin büyük bir kısmının tarihi vatanında (Doğu Anadolu kastedilmektedir) yaşama hakkının reddedildiğini, ancak Ermeni milletinin bu felaketi yaşadktan sonra da yeniden ayağa kalkmak ve tarihi vatanın bir köşesinde (tarihi Ermenistan'ın daha büyük olduğu iddiasına gönderme yapılmaktadır) tekrar bir devlet kurmak gücünü kendisinde bulduğunu söylemiş, Türkiye ile ön koşul olmadan normal ilişkiler tesis etmeye hazır olduklarını tekrarlamış ve Türkiye ile Ermenistan arasında güvenin tedricen yeniden kurulmasının bölgesel güvenlik ve işbirliğini, Güney Kafkasya'da sorunların çözümünü ve barış içinde bir arada yaşama olanaklarını arttıracığını ifade etmiştir⁴⁶.

Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan konferansın kapanış konuşmasını yapmıştır⁴⁷. Oskanyan hiçbir milletin kendi tarihinden kaçamayacağını, bu bağlamda Ermenistan ve Türkiye'nin kendi tarihleriyle, yalnız ve beraberce yüzleşmeleri gerektiğini, Ermenistan'ın Türkiye'nin bazı bahaneleri bir tarafa bırakıp Ermenistan ile normal ilişkiler kurması gerektiğine inandığını, zira Ermenistan'ın bu yerde var olmaya devam edeceğini ve tarihini unutmayacağını söylemiş-

45 Armenpress, 20 Nisan 2005

46 Armenpress, 22 Nisan 2005

47 Armenpress, 22 Nisan 2005

tir. Oskanyan daha sonra tehcire götüren ve tehcir sırasındaki tarihi olayları Ermeni görüşleri doğrultusunda yorumlayarak tehcirle milli, etnik, ırkî ve dini bir grubun, tamamen veya kısmen ortadan kaldırılmasının amaçlandığını ve bu grubun da fiilen ortadan kaldırıldığını ileri sürmek suretiyle tehcirin soykırım olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Oskanyan, Türk hükümetinin tarihi inkar etmek veya saptırmak için çalıştığını, ancak gözleri bağlı tarihçilerle Avrupa'nın kapısını çalamayacağını ifade etmiştir.

Günümüz Türklerinin, soykırım faileri ile özleşmedikleri ve onları savunmadıkları taktirde, suçlu sayılmayacaklarını bildiren Oskanyan, vaktiyle Ermenistan Krallığı'nın denizden denize uzandığını, 20. Asrın başında bir şans doğduğunu, Sevr Antlaşması hükümleriyle Ermenistan'ın topraklarının bugünkünün on misline çıkarıldığını, ancak Türkiye'nin, kendi hükümeti tarafından imzalanmış olan bu antlaşmayı tanımadığını ve güç kullanma yoluyla fiili bir durum yarattığını, bunun sonucunda yeni bir anlaşma imzalandığını (Lozan kastedilmektedir), ancak imzalayanların aynı olmadığını (Lozan'ın Ermenistan tarafından imzalanmadığı imâ edilmektedir) bu yeni antlaşmanın aşağı yukarı bugünkü sınırları çizdiğini söylemiştir. Oskanyan, Sevr özlemini ifade eden bu sözlerden sonra Türkiye ile Ermenistan'ın komşu olmalarının siyasi bir gerçek olduğunu, Ermenistan'ın Türkiye için bir güvenlik tehdidi oluşturmamasının ve Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak istemesinin de siyasi gerçekler olduğunu belirtmiştir.

Oskanyan konuşmasında Türk gazetecilerini eleştirmiştir. Türk-Ermeni ilişkilerinin durumu hakkındaki bilgisizliklerine şaşırıldığını, kendisiyle görüşen bir Türk gazetecinin sınırın Ermenistan tarafından açık olduğunu ve Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak için ön şart ileri sürmediğini bile bilmediğini söylemiştir. Burada anlaşılamayan husus Türk tarafından kapalı olan sınırın Ermenistan tarafından açık olmasının hiçbir anlam ifade etmediğidir. Çünkü sınır her hâl ve kârda kapalı olmaya devam etmektedir.

Oskanyan ayrıca Türkiye'de, Ermenistan'ın Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduğunu düşünülüğünü, bunun doğru olmadığını, Ermenistan için en iyi tercihin Avrupa standartlarına uyan bir Türkiye olduğunu söylemiştir. Ermeni Bakanın "Avrupa standartları" deyişiyle Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanımamasını ve sınırları açmasını kastettiğini belirtelim.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Türkiye'nin geçmişini öğrenmesi için teşvik ve iknâ edilmesi gerektiğini, bu teşvik ve iknânın hem dışarıdan (yabancı ülkeler baskısı kastediliyor) hem de içeriden, Türk toplumundan gelmesinde yarar olduğunu, Türk yazarlarının (Ermeni

görüşlerini kabul edenlerden bahsediyor) ve politikacıların (?) zor bir iç gözlem ve inceleme sürecine başladıklarını söylemiştir.

Robert Koçaryan, 90. yıl anma tören ve faaliyetlerinden hemen sonra, 25 Nisan'da Başbakan Erdoğan'a cevap mektubunu göndermiştir. Ermeni basınında yayımlandığı şekliyle mektubun metni aşağıdadır⁴⁸ :

Sayın Başbakan,

Mektubunuzu almış bulunuyorum. Gerçekten de, iki komşu olarak, birlikte uyum içinde yaşamının yollarını bulmak amacıyla çalışmak zorundayız. Bu nedenle, aramızda ilişkilerin kurulması, sınırın açılması ve böylece iki ülke ve iki halk arasında bir diyalog başlatılmasını teminen ilk günden itibaren size elimizi uzattık.

Özellikle Avrupa kıtasında, güçlüklerle dolu geçmişleri hakkında farklı görüşleri bulunan komşu ülkeler bulunmaktadır. Ancak, bu ülkeler, aralarındaki anlaşmazlıkları tartışmaya devam ederlerken bile bu durum onların açık sınırlara, normal ilişkilere, diplomatik bağlara sahip olmalarını ve birbirlerinin başkentlerinde temsilciler bulundurmalarını engellememiştir.

Geçmişle ele almaya yönelik öneriniz bugüne ve geleceğe hitap etmeyi de kapsamıyorsa etkili olamaz. Yararlı bir diyaloga girebilmek için uygun ve elverişli bir siyasi ortamın yaratılmasına ihtiyacımız vardır. İkili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğu hükümetlere aittir, bu sorumluluğu tarihçilere bırakma hakkımız yoktur. Bu nedenle ki ülkelerimiz arasında ön koşulsuz diplomatik ilişkilerin tesisini evvelden de önerdik ve yeniden öneriyoruz..

Bu bağlamda, milletlerimiz arasında askıda kalan tüm sorunları çözmek ve bir anlayış birliğine ulaşmak amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetlerarası bir komisyon toplanabilir.

Saygılarımla,

Başbakan Erdoğan mektubunda, özetle, tarihin tartışmalı bir bö-

48 Pan Armenian News, 26 Nisan 2005

lümüne ışık tutmak ve iki ülke ilişkilerinin normalleşmesine hizmet etmek üzere iki ülke tarihçi ve uzmanlarından oluşan bir grubun, 1915 olaylarını ilgili tüm arşivlerde araştırarak bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamasını öneriyordu. Koçaryan mektubunda bu öneriye doğrudan cevap vermemektedir. Ancak mektupta buna taraftar olmadığını belirten, ikili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğunun tarihçilere bırakılmayacağı, önerinin bugüne ve geleceğe hitap etmesi gibi bazı ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca iki ülke arasında ön koşul olmadan diplomatik ilişki kurulmasını istemektedir. Bu şekliyle iki tarafının görüşleri arasında uyumsuzluk vardır. Buna karşılık Koçaryan, askıda kalan tüm sorunları çözmek amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetlerarası bir komisyon toplanabileceğini belirtmek suretiyle kapıyı tamamen kapatmamayı tercih etmiştir.

Ermeniler "soykırım"ın yeterince kanıtlandığını, Türkiye'nin de, diğer ülkelerden gelecek baskıların etkisiyle, çok uzak olmayan bir tarihte "soykırımı" tanımaya mecbur olacağını, ondan sonra da "soykırımı" tanımının sonuçlarının (tazminat ve toprak talepleri) tartışılmasına başlanacağına inanmış bulunmaktadırlar. 1915 olaylarının soykırım olup olmadığının beraberce araştırılması anlamına gelen Başbakan Erdoğan'ın teklifi Ermenilerin bu inanışına ters düşmektedir. O nedenle Erdoğan'ın teklifini reddetmek istemişler ancak Komisyon fikri ABD ve Almanya gibi bazı büyük ülkeler⁴⁹ ile Avrupa Parlamentosu⁵⁰ ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi üyelerinin büyük bir kısmı⁵¹ tarafından desteklendiğinden buna cesaret edememişlerdir. Koçaryan'ın mektubunun sonundaki "hükümetlerarası komisyon" teklifinin, mektubun diğer bölümlerindeki olumsuz ifadeleri yumuşatmak amacını güttüğü anlaşılmaktadır.

Burada dikkat edilmesi gereken husus Ermenilerin önerdiği hükümetlerarası komisyonun soykırım iddialarını ele almasının garanti olmadığıdır. Ermenilerin "soykırımın" gerçek olduğu, o nedenle tartışılmasına neden bulunmadığı şeklinde bilinen görüşlerini tekrarlayarak bu konunun görüşülmesini engellemeleri ve söz konusu komisyonu, sınırların açılması gibi, diğer konular için yetkili saymaları

49 Aşağıda ABD bahsinde görüleceği üzere Başkan Bush bu yılki mesajında Türkiye'nin Komisyon önerisini desteklemiştir. Alman Başbakanı Gerhard Schröder Türkiye'yi ziyareti sırasında komisyon önerisini desteklemiştir (Zaman, 4 Mayıs 2995)

50 Aşağıda "Avrupa Birliği Organlarında Alınan Kararların Ermenistan'ı İlgilendiren Bölümleri" bahsinde açıklayacağımız gibi, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonunun 2004 Türkiye ilerleme raporu üzerine 15 Aralık 2004 tarihinde aldığı tavsiye kararında "geçmişin trajik deneyimlerini" aşabilmek için bağımsız eksperlerden kurulu bir ikili komiteden yararlanılmasını önermektedir..

51 Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisininin 104 üyesi Başbakan Erdoğan'ın Komisyon kurulması teklifini destekleyen bir bildiri imzalamışlardır (Anadolu Ajansı, 27 Nisan 2005)

olasıdır.

Başbakan Erdoğan, Koçaryan'ın mektubu konusunda yaptığı bir açıklamada, kendisinin nasıl siyaset yapılacağını tarihçilere bırakılmasını söylemediğini, siyasi karar vermeden önce halledilmesi gereken çok önemli bir sorun olduğunu, bunun tarihten geldiğini, bunun incelenmesi gerektiğini, Türkiye'nin tüm arşivlerini açtığını, incelemenin sonunda tarihin sorgulanması gerekiyorsa Türkiye'nin bunu da yapacağını söylemiş ve sonra bazı ülke parlamentolarında alınan kararlarla bir yere gidilemeyeceğini ifade etmiştir⁵².

Avrupa Konseyi'nin Varşova'da yapacağı zirve toplantısı sırasında Erdoğan'ın Koçaryan ile bir görüşme yapacağı düşünülüyordu. Ancak sonradan anlaşıldığına göre taraflarca bu görüşme için alınmış bir karar yoktu. Koçaryan bu toplantıda yaptığı konuşmada, hiç yeri yokken, sözde soykırım konusuna temas ederek, soykırımın tanınması çabalarını Avrupa değerlerine olan inançlarına bağlamış, ayrıca soykırım konusunda kendilerini destekleyen ülkelere teşekkür etmiştir⁵³.

Başbakan Erdoğan bu konuşmaya tepki göstererek düzenlediği bir basın toplantısında Erivan'a destek veren ülkeleri uyarmış ve TBMM'nin de bazı ülkelere karşı soykırım kararları alabileceğini ifade etmiştir. Diğer yandan Erdoğan zirve toplantısında bir konuşma yaparak, Türkiye'nin arşivlerini açtığını, Ermenistan'dan ve diğer ülkelerden de aynı yapmalarını beklediğini, tarihçilerin, hukukçuların, siyaset bilimcilerin arşivlerde çalışması gerektiğini ve bu çalışma üzerine bir karar alınabileceğini söylemiştir⁵⁴. Erdoğan ayrıca insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkesi gereğince, ilgili veya ilgisiz parlamentoların, belgelere dayanmadan bazı basit lobi faaliyetleri sonucunda (soykırım iddiaları hakkında) karar almalarını doğru bulmadığını da ifade etmiştir⁵⁵.

Başbakan yurda döndükten sonra AKP'nin Meclis Grubunda yaptığı bir konuşmada, bazı ülke parlamentolarının lobi faaliyetleri sonucunda ve herhangi bir belgeye, bilgiye başvurulmadan aldıkları bu kararların ciddi kanıtlara dayanmadığını, 15 ülke parlamentosunun bu gibi kararları kabul ettiğini, bu ülkeler arasında soykırım yapmış

52 Milliyet, 27 Nisan 2005
53 AZG Armenian Daily #088, 18/05/2005
54 Zaman, 18 Nisan 2005
55 NTV Televizyonu, 18 Mayıs 2005

olanların da bulunduğunu, belgeleri inceledikten sonra bu ülkelerin geçmişini hakkında da (TBMM'nin) benzer kararlar alabileceğini, bu adımı atacaklarını söylemiştir⁵⁶.

Sonuç olarak Başbakanın Koçaryan'a bir mektup yazmak suretiyle soykırım iddiaları konusunda başlatmak istediği bilimsel çalışma, Ermenilerin soykırım iddialarında açıkça ısrar etmeleri nedeniyle bu safhada gerçekleşmemiştir.

III. ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARINI KABUL EDEN ÜLKELER

İncelemekte olduğumuz dönem içinde Slovakya, Hollanda, Polonya Parlamentoları Ermenilerin soykırım iddialarını kabul eden kararlar aldılar. Belçika, Rusya Federasyonu, Arjantin ve Lübnan'da da bu konuda vaktiyle alınmış kararlar teyit edildi. Bazı ülkelerin eyalet meclisleri de benzer kararlar aldılar. Ayrıca bazı ülkelerin devlet adamları bu sözde soykırımı kabul ettiklerini belirten beyanlarda bulundular. Kısaca son dokuz ay Ermeni soykırım iddialarının en fazla kabul edildiği dönem oldu.

Bu olgu başlıca iki nedene dayanmaktadır. Birincisi "soykırımın" doksanuncu yıl dönümü münasebetiyle gerek Ermenistan'ın gerek Diasporanın soykırım iddialarının diğer ülkelerce tanınması için çabalarını en üst düzeye çıkarmış olmalarıdır. İkinci neden ise Türkiye'nin AB'ye katılımına ilişkin müzakerelerin 2005 Ekim ayında başlamasına karar verilmesiyle Türkiye'nin AB'ye üye olmasının ciddi bir olasılık haline gelmesidir. Bazı ülkeler Türkiye'nin üyeliğini engellemek, bazıları ise AB sürecinde Türkiye'ye bir diyet ödetmek için

56 TNA Parliament Bureau, 19 Mayıs 2005

Ermeni soykırım iddialarından yararlanmaya başlamışlardır. Müzakerelere sürecinde AB üyesi her ülkenin olumlu oyuna ihtiyaç bulunması, soykırım iddialarını kabul eden ülkelere karşı Türkiye'nin ihtiyatla hareket etmesini gerektirmiştir. AB üyeliğini çok isteyen Türkiye'nin bir yaptırıma başvuramayacağı düşüncesi de bazı AB üyesi ülkelerin soykırım iddialarını kolayca benimsemeleri sonucunu vermiştir.

Slovakya

Slovakya Parlamentosu 30 Kasım 2004 tarihinde sözde Ermeni soykırımı konusunda şu kararı almıştır: "Slovakya Parlamentosu, 1915 yılında, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yüz binlerce Ermeninin öldürüldüğü Ermeni soykırımını tanır ve bu olayı insanlığa karşı suç olarak kabul eder"⁵⁷.

Slovak Parlamentosu'nun bu kararı, hiç beklenmediği için, bir sürpriz etkisi yapmış ve nedenleri de hemen anlayamamıştır. Zira Slovakya'da kayda değer Ermeni yoktur ve bu ülkenin Ermenistan ile de yakın ilişkisi mevcut değildir. Sonraları Slovakya tarihindeki bazı olayları hatırladığında bu kararın nedeni ortaya çıkmıştır.

Çok yakın kültürel bağlara rağmen Slovaklar ile Çekler arasında eskiden beri bir anlaşmazlık mevcuttur. Birinci Dünya

Savaşı'ndan sonra Çek ve Slovaklar aynı devlet içinde birleştirilmiş, daha kalabalık ve daha zengin olan Çekler bu devlet içinde etkili bir konum kazanınca mevcut olan anlaşmazlık husumete dönüşmüş ve Slovakya'da aşırı sağcı ve ırkçı akımlar belirmişti. Naziler 15 Mart 1939 tarihinde Çekoslovakya'yı işgal edince Çeklerin oturduğu bölge Bohemya Protektorası adı altında Almanya'ya bağlanırken aynı gün sözde bağımsız bir Slovak Devleti kurulmuştur. Slovakya, Nazi Almanyası ile aynı politikaları izlemiş ve bu çerçevede ülkedeki

Slovakya, Nazi Almanyası ile aynı politikaları izlemiş ve bu çerçevede ülkedeki seksen bini aşkın Yahudinin tüm hakları elinden alınmış, daha sonra da, Yahudilerin büyük kısmı, sınırının hemen ötesinde bulunan Auschwitz toplama kampına gönderilerek ortadan kaldırılmıştır.

⁵⁷ Agence France Presse, 2 Aralık 2004

seksen bini aşkın Yahudinin tüm hakları elinden alınmış, daha sonra da, Yahudilerin büyük kısmı, sınırının hemen ötesinde bulunan Auschwitz toplama kampına gönderilerek ortadan kaldırılmıştır. Slovakya 1944 sonuna doğru Sovyet orduları tarafından işgal edilmiş ve bu bölge Çeklerle birleştirilerek Çekoslovakya yeniden kurulmuştur. Sovyetler yeni müttefikleri olan Polonya ve Çekoslovakya'dan asırlardan beri bu ülkelerde yaşayan Almanları çıkarmalarını istemişlerdir. Böylece milyonlarca Alman, gayet güç koşullarda Almanya'ya sürülmüştür. Slovaklar da Karpat dağları bölgesinde yaşayan Almanların deportasyonunu sağlamışlardır.

Sovyetlerin dağılması aşamasında Slovaklar, Almanya'nın desteğiyle, tekrar bağımsız bir devlet olmuşlardır. Ancak gerek Yahudilere gerek Karpat Almanlarına yaptıkları muamelenin Avrupa'da saygın bir ülke olarak kabul edilmelerini engelleyeceğinin bilinci içinde Slovakya Parlamentosu 1990 yılı Aralık ayında Yahudilerden, iki ay kadar sonra da Karpat Almanlarından özür dileyen iki karar almıştır⁵⁸.

Slovakya bundan sonra da insan haklarına duyarlı bir şekilde davranmaya veya öyle görünmeye özen göstermiştir. Bu çerçevede Slovak Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını kabul eden bir karar alması, AB kapısında bekleyen Türkiye'nin fazla bir tepki gösteremeyeceği inancının da yardımıyla, fazla zor olmamıştır. Diğer yandan, Alman Hıristiyan Demokratlarının bazı Slovak partilerine bu yönde telkinde bulunmuş olmaları da olasıdır. Nitekim Slovakya'da "Avrupa'nın Sesi" adında hükümet dışı bir kuruluş Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinin aleyhine bir dilekçe kampanyası başlatmıştır⁵⁹.

Türkiye'ye gelince, Slovak Parlamentosunun bu kararına karşı Dışişleri Bakanlığının bir açıklama yapmasıyla yetinilmiştir. 2 Aralık 2005 tarihli açıklamanın metni şudur:⁶⁰

Slovakya Ulusal Meclisi, bir siyasi partinin oldu bittisiyle, 30 Kasım 2004 tarihinde, 1915 yılında meydana gelen trajik olayları soykırım olarak kabul ettiğine dair bir karar almıştır. Bunu esefle karşılıyor ve kınıyoruz.

Başkalanna ait tarihin tartışmalı dönemlerine ilişkin yargıda bu-

58 Noyan Tapan, 3 Aralık 2004

59 Yerkir, 7 Haziran 2005

60 www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2004/Aralik/ 2 Aralık 2004

İnlemek ulusal parlamentoların görevleri ve sorumlulukları arasında olamaz. Birinci Dünya Savaşı koşullarında cereyan eden ve Türklerle Ermenilerin büyük acılar çekmesine neden olan olaylar çarpıtılarak, siyasi çıkar uğruna alınan bu kararın sorumlu bir davranış olmadığı ortadadır.

Nefretin değil, dostluk ve hoşgörünün gelecek nesillere taşınmasına her zamandan daha çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, Slovakya Ulusal Meclisinin aldığı kararın uluslararası ortamın gerçeklerine ters düştüğü ve faydalı bir amaca hizmet etmeyeceği açıktır."

Hollanda

Hollanda Parlamentosu 21 Aralık 2004 tarihinde aldığı bir kararla hükümetten "Türkiye ile görüşmelerde Ermeni soykırımı konusunu devamlı olarak ve açıklıkla ele alınmasını" istemiştir⁶¹. AB dönem başkanı olan Hollanda, iki gün önce, Avrupa Zirvesinde Türkiye ile müzakerelerin başlaması kararının alınmasında önemli bir rol oynamıştı. Hollanda'ya teşekkür etmek için de bu ülkenin Ankara'daki Büyükelçiliğinin bulunduğu caddeye "Hollanda Caddesi" adı verilmesi kararlaştırılmıştı⁶². O itibarla parlamentonun beklenmeyen bu kararı Türkiye'de şaşkınlık yaratmıştır. Türk Dışişleri bu kez bir açıklama yapmamıştır. Kararda açıkça soykırımın tanındığına dair bir ifade bulunmaması Hollanda'nın soykırımı resmen tanımadığı yolunda yorumlara yol açmış⁶³, Hollanda'nın Paris Büyükelçiliğinin de bu şekilde resmen tanımanın söz konusu olmadığı şeklinde bilgi vermesi bu yorumları güçlendirmiştir⁶⁴. Ortada, Fransa'nın ki gibi , bir kanun yoluyla sözde Ermeni soykırımının tanınması yoktur. Ancak bu sonucu değiştirmemektedir; zira, Hollanda Parlamentosu'nun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini, diğer bir çok koşul yanında, sözde Ermeni soykırımını tanımasına bağlamak istediği açıkça anlaşılmaktadır.

Hollanda Parlamentosu'nun bu kararının nedenleri pek açık değildir. Önce Hollanda'da, fakat gayet aktif ve geniş mali imkanlara sahip bir Ermeni azınlığı bulunduğunu; ancak sayıları az olduğundan

61 Press Release, Federation of Armenian Organisations in the Netherlands (FAON), 24 April Committee, 21 Aralık 2004

62 Radikal, 25 Aralık 2004

63 Akşam, 25 Aralık 2004

64 Press Release, Federation of Armenian Organisations in the Netherlands (FAON), 24 April Committee, 30 Mart 2005

Hollanda Ermenilerinin Parlamentodan karar çıkartacak bir gücü olamayacağını diğer yandan Parlamentonun tüm üyelerinin de mali yönden etki altına alınamayacağını belirtelim. Hollandalı milletvekillerinin, Ermeni propagandasının etkisi altında Ermenilerin soykırımına uğradığına gerçekten inandıkları için bu şekilde hareket ettikleri düşünülebilir. Ancak bu durumda neden komşuları Belçika'nın Kongo'da yaptıkları veya Fransızların Cezayir'deki katliamları ile ilgilenmedikleri, neden kendi sömürgecilik geçmişine bu açıdan bakmadıkları, buna karşın neredeyse bir asır önce, Hollanda'dan uzak bir ülkede, güvenlik nedenleriyle yapılmış bir göç ettirme olayını, hiçbir araştırma yapmadan, soykırım olarak nitelendirmek için ısrar ettiklerini açıklamak mümkün olamamaktadır. O nedenle Hollanda parlamentosu'nun bu kararının temelinde başka sebepler aranması gerekecektir.

Orta ve Kuzey Avrupa'nın insanları, Güney Avrupalıların aksine, genelde yabancılara ve onların kendilerine benzemeyen örf ve adetlerine karşı duyarsız ve müsamahasızdır. Diğer yandan sömürgeci geçmişleri nedeniyle Hollandalıların çoğunluğu kendilerini "Şarklılardan" üstün görmektedir. Ne var ki, büyük sermaye birikimine karşın yeter nüfusları olmaması Hollandalıları, Avrupa'nın diğer ekonomik yönden gelişmiş ülkeleri gibi, hemen tümü "Şarklı" yabancı işçilere muhtaç duruma sokmuş, bu da söz konusu işçiler ve ailelerinin Hollanda'ya entegrasyonu sorununu doğurmuştur. Halen bu sorunun çözümlendiğini söylemek mümkün değildir ve vasat Hollandalı, ülkesindeki yabancı işçilerden ve onların ailelerinden rahatsızdır. Oysa asgari on yıl sonra olsa da, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması olasıdır; bu da Avrupa Birliği'nde Türklerin sayısını arttıracaktır. Tutucu Hollandalılar böyle bir durumu önlemeye çalışmaktadırlar. Ancak Türkiye olmadan AB'nin Orta-Doğu ve Kafkaslar politikalarını başarı ile yürütmesinin mümkün olmadığı da bir gerçektir. Bu çelişki Hollanda hükümetini, ilke olarak, Türkiye ile müzakerelerin başlaması için çaba göstermeye götürürken, Hollanda milletvekillerinin çoğunluğu da bu müzakereleri zorlaştıracak tertipler peşinde olmuşlardır. Bu çerçevede Ermeni "soykırımının" Türkiye tarafından tanınması bir çare olarak görülmüştür.

Polonya

Polonya Parlamentosu 19 Nisan 2005 tarihinde oy birliğiyle şu kararı aldı:

"Polonya Cumhuriyeti Parlamentosu Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Ermeni halkına karşı yapılmış olan soykırımın kurbanlarını saygıyla anar. Bu cürümün hatırlanması ve kınanması tüm insanlığın, tüm ülkelerin ve iyi niyetli kişilerin görevidir"⁶⁵.

Polonya Parlamentosu'nun bu kararı Türkiye'de büyük tepki ile karşılanmış ve Dışişleri Bakanlığı ertesini gün (20 Nisan) şu açıklama-yı yapmıştır⁶⁶:

"Polonya Meclisi 19 Nisan 2005 tarihinde, 1915 yılındaki olayları soykırım olarak tanımlamayı da içeren bir karar kabul etmiştir. Bu kararı kınıyor ve reddediyoruz.

Birinci Dünya Savaşı koşullarında cereyan eden ve Türklerle Ermenilerin büyük acılar çekmesine yol açan olayların çarpıtılarak, tek taraflı bir yaklaşımla soykırım olarak nitelendirilmesi sorumsuz bir davranıştır.

Türkiye, ulusal parlamentoların tarihin tartışmalı dönemleri hakkında hüküm verilecek yerler olmadığını ve parlamentoların halklar arasında kin ve nefret duygularını besleyen girişimlerden kaçınmaları gerektiğini savunmuştur.

Tarihi olaylar hakkında en sağlıklı kararın tarihçiler tarafından verilebileceğine olan inançla Türkiye, Ermenistan'a, Türk ve Ermeni tarihçilerden bir grup oluşturarak, 1915 yılındaki gelişme ve olayları, sadece Türk ve Ermeni arşivlerinde değil, ilgili diğer bütün ülkelerin arşivlerinde araştırarak, vardıkları sonuçları uluslararası kamuoyuna açıklamalarını önermiştir"

Polonya Meclisi'nin tarihi önerimizi kabul etmesi için Ermenistan Hükümeti'ne tavsiyede bulunmak yerine, 1915 olayları hakkında tahrif edilmiş bilgilere dayalı bir karar alması Türk halkını derinden üzmüştür. Polonya Meclisi'nin bu davranışı, Türk ve Polonya halkları arasında sekiz yüzyıla yakın bir süredir gelişen dostluk duyguları ile de bağdaşmamaktadır."

Görüldüğü gibi Dışişleri Bakanlığı açıklaması gayet serttir. Önce Polonya Meclisi'nin kararı kınanmakta ve reddedilmekte sonra

65 European Armenian Federation For Justice and Democracy, Press Release, 21 Nisan 2005

66 http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2005/Nisan/NO65_20Nisan2005.htm

olayların çarpıtılarak soykırım olduğunu belirtmenin sorumsuz bir davranış olduğu ve parlamentoların halklar arasında kin ve nefret duygularını besleyen girişimlerden kaçınması gerektiği ifade olunmaktadır. Ayrıca bu kararın Türk halkını derinden üzdüğü ve sekiz yüz yıllık dostluk duygularıyla bağdaşmadığı bildirilmektedir. Diğer yandan Türk basını da bu kararı çok eleştirmiş, bazı sivil toplum örgütleri Polonya'yı kınamıştır.

Türkiye'dekinin aksine Polonya'da Türkiye'ye karşı özel bir sempati beslenmediğini belirtelim. Osmanlı-Rus savaşları ve Polonya'nın taksimi gibi olaylar çok eskidir, bunlar nedeniyle vaktiyle Polonya'da Türkiye için bir sempati var idiyse bunun Sovyetler Birliği döneminde silinmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'deki bu tepkilerin nedeni kamuoyunda Polonya hakkında mevcut olumlu imajdır. Bu imajın temelinde tarih boyunca iki ülkenin ortak bir düşmanı (Rusya) olması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Polonya'nın Rusya ve Prusya arasında taksimini kabul etmemesi bulunmaktadır. Bu kadar olumlu duygular beslenen bir ülke parlamentosunun Türkiye'nin çok duyarlı olduğu bir konuda, Ermeni görüşlerini aynen benimseyen bir karar alması Türk kamuoyu tarafından bir tür ihanet olarak algılanmıştır.

Polonya Meclisi'nin bu kararı almasının çeşitli nedenleri vardır.

Önce Türkiye'dekinin aksine Polonya'da Türkiye'ye karşı özel bir sempati beslenmediğini belirtelim. Osmanlı-Rus savaşları ve Polonya'nın taksimi gibi olaylar çok eskidir, bunlar nedeniyle vaktiyle Polonya'da Türkiye için bir sempati var idiyse bunun Sovyetler Birliği döneminde silinmiş olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de Sovyetlerin Polonya'da, NATO'nun sadık üyesi Türkiye hakkında, hem de Çarlık Rusyası'nın ortak düşman olmasından kaynaklanan sempati tezahürlerine izin vermemiş olduğu muhakkaktır.

Polonya'da büyük sayılabilecek bir Ermeni azınlığı olmaması ve bu ülkenin Ermenistan ile de özel denebilecek ilişkilerde bulunmaması söz konusu kararın başka nedenlerle alındığını düşündürmektedir. AB'ye yeni katılan tüm eski Komünist ülkelerde olduğu gibi, Polonya'da da, herhalde kendi eksikliklerini telafi etmek için, insan haklarının savunulması için aşırı bir çaba gözlemlenmektedir. Sözde soykırımın 90. yıl dönümü için Erivan'a davet edilen Polonya'nın

eski devlet başkanı Lech Walesa bu vesileyle yaptığı konuşmada kullandığı "Tarihi adalet evrensel olarak kabul edilmeden (yani "soykırım" tanınmadan) günümüz dünyasının sorunlarının üstesinden gelemeyiz" ve "Eğer ben veya herhangi bir kişi bu cinayeti (sözde soykırımı) unutursa o zaman Tanrı da bizi unutsun" gibi abartmalı sözler Polonya'ya hakim olan zihniyeti göstermektedir.

Diğer yandan Polonya'nın eski düşmanı yeni dostu ve hamisi Almanya'dan gelen bazı telkinlerin de söz konusu kararın alınmasını etkilemiş olması olasıdır. Aşağıda açıklayacağımız gibi Alman Parlamento'su da, ismini koymadan, sözde soykırım hakkında bir karar almıştır. Başka ülkelerin de benzer kararlar almasının, Almanya'daki Türklerin ve Türkiye'nin tepkilerini azaltacağı hesaplanmış olabilir.

Türkiye'nin diplomatik yollardan Polonya'yı uyardığına ve bu kararın alınmamasını istediğine şüphe bulunmamaktadır. Bu uyarıların iki nedenle dinlenmediği düşünülmektedir. Birincisi tüm AB üyesi ülkeler gibi Polonya'nın da Türkiye'nin AB'ye katılım süreci içinde birçok kez veto kullanmak hakkına sahip olmasıdır. Bu durumun Türkiye'yi AB üyeleri ile iyi ilişkiler içinde olmaya zorlayacağı ve mesela bu çerçevede Polonya Parlamento'sunun aldığı karara fazla tepki gösteremeyeceği düşünülmüş olsa gerektir. İkincisi ise Türkiye'nin başta itiraz ettikten sonra kısa zamanda olayları unuttuğuna inanılmasıdır. Nitekim Polonya Parlamento'su Başkanı Włodzimirz Cimoszewicz iki ülke arasındaki bu sorunun birkaç gün içinde ortadan kalkacağını söylemiştir⁶⁷.

Ancak Türkiye'nin tepkisi Polonyalıların beklediğinin çok üstünde gerçekleşmiş ve iki ülke parlamentoları arasındaki işbirliğini etkilemiştir. TBMM Başkanı Bülent Arınç, Polonya Parlamento'su başkanına söz konusu kararı kınayan bir mektup göndermiştir. Türkiye-Polonya Parlamentolararası Dostluk Grubu'nun Türkiye'ye yapacağı ziyaret iptal edilmiştir. Polonya Parlamento'su Dışişleri Komisyonu başkanının da Türkiye ziyareti iptal edilmiştir. Polonya'da düzenlenecek olan Parolamenter Maraton ve Yarı Maratonu Dünya şampiyonasına Türkiye temsilci göndermemiştir⁶⁸.

67 PAP News Wire, 21 Nisan 2005

68 cmturk, 27 Nisan 2005

Rusya

En büyük Ermeni Diasporası Rusya Federasyonu'ndadır. Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'ne dahil olması, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Ermenilerin Rusya'ya yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Karabağ savaşı nedeniyle ülke ekonomisi gayet güç bir duruma düşünce kısa zamanda Ermenistan'dan Rusya'ya doğru bir göç başlamıştır. Hemen hepsinin Rusça bilmesi büyük bir kısmının da eğitimini Rusça yapması nedeniyle Ermenilerin Rusya'ya yerleşmeleri ve adapte olmaları bir sorun yaratmamıştır. Sayıları bir milyonu geçen Rusya Ermenileri zamanla siyasi bakımdan aktif hale de gelmiştir.

Diğer yandan Ermenistan halen Rusya Federasyonu'nun Kafkaslardaki tek müttefikidir. İki ülke her alanda gayet yoğun ilişkilere sahiptir. Ayrıca Rusya, Ermenistan'da askeri üst bulundurmakta ve Rus birlikleri Ermenistan'ın sınırlarını korumaktadır. Gürcistan'da rejim değişikliğinden sonra Rusya nazarında Ermenistan'ın önemi daha da artmıştır.

Rusya'daki Ermenilerin baskısı ve Rusya Federasyonu ile Ermenistan arasındaki özel denebilecek ilişkilerin etkisiyle Rusya Duması 14 Nisan 1995 tarihinde sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar kabul etmişti. Bu kararın işlem bölümü şöyledir:

"Rusya Federasyonu Federal Meclisi Devlet Duması Ermenilerin 1915-1922 yıllarında ortadan kaldırılmasının faillerini kınar, Ermeni halkı için derin sempatiilerini ifade eder ve 24 Nisan'ı soykırım kurbanlarını anma günü olarak tanır"⁶⁹.

O tarihten sonra Rusya Ermenileri Duma'nın birkaç kez benzer kararlar almasına uğraşmışlarsa da bu konuda esasen bir karar alınmış bulunduğu belirtilerek talepleri kabul edilmemiştir. Bu yıl ise Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un 17 Şubatta Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında Erivan'daki soykırım anıtını ziyaret etmesi geleceğe dair bir işaret oluşturmuştur. Nitekim, Rus Duması'nın, muhtemelen diğer ülkelerin üst üste sözde soykırımını tanıyan kararlar almasının da etkisiyle, 22 Nisan 2005 tarihinde 310 oyla, olumsuz veya çekimser oy olmadan bu konuda kabul ettiği yeni kararın met-

69 www.armenian-genocide.org/Affirmation.151/current_ca.../affirmation_detail.htm

ni şudur⁷⁰ :

"Rusya Federasyonu Federal Meclisi Devlet Duması 20. yüzyılın en feci ve gaddar olaylarından biri olan Ermeni soykırımının başlangıcının 90. yıl dönümüyle ilgili olarak kardeş Ermeni halkına derin üzüntülerini ifade eder. Devlet Duması

milletvekilleri Ermeni halkına uygulanan soykırımı şiddetle kınar. Duma, Ermeni soykırımının başlangıcının tüm dünya tarafından anılması gerektiğini düşüncesindedir".

Duma'nın, başka ülkelerin tarihi ile kararlar alırken, Rusya'nın kanlı tarihine hiç değinmediği görülmektedir.

Türkiye Dışişleri Duma'nın bu kararına tepki göstererek Rusya'ya bir protesto notası vermiş ve Duma'nın Türkiye'nin bu konudaki iyi niyetli girişimlerine destek vermek yerine bu tür bir karar almasının bir talihsizlik olduğu belirtilmiştir⁷¹. Dışişleri Bakanlığı ayrıca şu açıklamayı yayınladı⁷²:

"Rusya Federasyonu Federal Meclisi Devlet Duması'nın 22 Nisan 2005 tarihinde sözde Ermeni soykırımı hakkında kabul ettiği açıklamayı kınıyor ve reddediyoruz.

Türklerin ve Ermenilerin karşılıklı büyük acılarına neden olan olayların çarpıtılarak bir soykırım olarak takdimi, üstelik bunun Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşananları en iyi şekilde hatırlaması gereken bir ülke Parlamentosu tarafından yapılması anlaşılabilir bir davranıştır.

Federal Meclis Devlet Duması'nın kabul ettiği bu açıklama, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında her alanda önemli ilerleme kaydeden ilişkilerimizin vardığı düzey ile bağdaşmamaktadır. Türkiye, tarihte yaşanan tartışmalı olaylar hakkında en sağlıklı karar tarihçilerin vereceğine inanmaktadır. Bu amaçla, 1915 dönemine ilişkin gelişme ve olaylar hakkında Türk ve Ermeni tarihçiler tarafından, ilgili üçüncü ülke arşivlerindeki belgelerin de incelenerek gerçeğin ortaya çıkarılması konusunda iyi niyetli bir girişimde bulunmuştur."

70 ITAR-TASS News Agency, 22 Nisan 2005

71 Zaman, 28 Nisan 2004

72 http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2005/Nisan/NO67_26Nisan2005.htm

Federal Meclis Devlet Duması'nın ülkemizin bu yoldaki iyi niyetli girişimine destek vermek yerine, halklar, özellikle yeni nesiller arasında dostça duyguların yeşertilmesi ihtiyacına ters düşen bir açıklama yapması bölgemizde barışın, istikrarın tesis edilmesi ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi açısından da talihsizdir."

Bu arada Duma'nın, başka ülkelerin tarihi ile kararlar alırken, Rusya'nın kanlı tarihine hiç değinmediği görülmektedir. Çok eskiye gitmeden, 1878 savaşında Rus Ordularının Rumeli Türklerini etnik temizliğe tabi tutarak Osmanlıların Tuna vilayetinde Bulgarların çoğunluğu oluşturmasını sağladıkları, yaklaşık aynı dönemde uygulanan pogromlarla Rusya Yahudilerinin önemli bir kısmının sürüldüğü, 1905 isyanlarının en kanlı şekilde bastırıldığı, Komünist rejimin tarımı kolektifleştirmesine direnen çiftçilerin kasten açlığa maruz bırakılarak milyonlarcasının ölümüne neden olduğu, gulag sistemi yaratılarak muhaliflerin ülkenin en ücra yerine sürüldüğü ve orada ilkel koşullar altında yaşamaya mecbur edildiği, büyük terör adı verilen 1936-1938 yıllarında ölen ve sürülenlerin sayısının bilinmediği, birçok halkın topraklarından başka bölgelere sürüldüğü, bunların arasında Kırım Tatarlarının ve Meşket Türklerinin de bulunduğu, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Baltık ülkelerinde ve özellikle Polonya'da büyük katliamlar yapıldığı, savaş sonrası dönemde ise Macaristan ve Çekoslovakya'daki özgürlük hareketlerinin en sert şekilde bastırıldığı hatırlardadır. Tarihinde bu kadar kan ve insanlık faciası bulunan bir ülkenin başkalarını soykırımla suçlaması adeta kara mizah olmaktadır.

Arjantin

Arjantin'de kayda değer sayıda Türk bulunmamasına karşın büyük çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç etmiş bir Ermeni Diasporası vardır. Zamanla zenginleşmiş ve ülkede belirli bir nüfuza sahip olmuş olan bu Diaspora 1993 yılında Arjantin Senatosu'ndan Ermeni "soykırımının anılması için bir karar çıkartmayı başarmıştı. O dönemde Karabağ'da savaş devam ettiğinden söz konusu karar Ermeni halkına yapıldığı ileri sürülen insan hakları ihlalleri için de endişe duyulduğunu belirtmekteydi. Kararın metni şudur⁷³:

73 http://www.armenian_genocide.org/Affirmation,147/current_ca.../affirmation...detail,htm

"Millet Senatosu

1915-1917 yılları arasında Türk hükümeti tarafından 1.500.000 Ermeninin öldürülmesiyle doruk noktasına ulaşan insanlığa karşı suçun bir kere daha anılması için, 20. yüzyılın ilk soykırımının kurbanı olan Ermeni cemaati ile tam dayanışma halinde olduğunu beyan eder.

Aynı şekilde, özerk Karabağ bölgesinde Ermeni halkının çoğunluğuna karşı yapılan devamlı insan hakları ihlalleri için de derin endişelerini belirtir."

2003 ve 2004 yıllarında 1993 yılı kararının esaslarını tekrarlayan kararlar kabul edilmiştir.⁷⁴

20 Nisan 2005 tarihinde kabul edilen kararın ilgili bölümlerini çevirisi şöyledir:

"Millet Senatosu

24 Nisan'da anılacak olan 90. yıl dönümü münasebetiyle Ermeni soykırımının kurbanlarına saygılarını sunar, Arjantin'deki Ermeni Toplumunun Nisan ayı süresince ülkemizde yapacağı anma etkinliklerine katılır.

Türk devleti tarafından 1915 ilâ 1923 yılları arasında Ermeni halkına karşı uygulanmış olan soykırımı kurbanları aileleriyle dayanışmasını ifade eder

Türkiye Hükümetinin çeşitli makamları tarafından belgelenmiş, aksi söylenemez olayların sistemli bir şekilde inkar edilmesini kınar"

Dışişleri Bakanlığının 5 Mayıs 2005 tarihli açıklaması aşağıdadır⁷⁵.

"Arjantin Senatosu'nun 20 Nisan 2005 tarihinde kabul ettiği bir

74 20 Ağustos 2003. http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.279/current_category.7/affirmation_detail.html

31 Mart 2004. http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.297/current_category.7/affirmation_detail.html

75 http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2005/Mayis/NO73_5Mayis2005.htm

açıklamayla, Türkiye'yi 1915-1923 yılları arasında Ermeni halkına karşı soykırım yapmakla itham etmesini kınıyor ve reddediyoruz.

Arjantin makamlarına, bu yönde bir girişimin yanlışlığı önceden anlatılmış ve yaratacağı sakıncalar, en üst düzeylerde, defalarca izah edilmiştir. Bu girişimlerimize rağmen Arjantin Senatosu'nun, siyasi çıkar amacı güden faaliyetlerin peşine takılarak, tarihi bilgiden yoksun maddi hatalarla dolu söz konusu açıklamayı kabul etmesinin sorumlu bir davranış olmadığı ortadadır.

Türkiye, kısa zaman önce, 1915 yılında Türkler ve Ermeniler arasında meydana gelen olayların Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak bir komisyon tarafından ilgili bütün arşivlerde araştırılarak, varılan sonuçların uluslararası kamuoyuna açıklanması yönünde bir öneri yapmıştır. Sayın Başbakanımız 13 Nisan 2005 tarihinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'a bir mektup göndererek söz konusu öneriyi resmen iletmiştir. Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın 26 Nisan tarihli cevabi mektubunun da tarafımızdan olumlu bir bakış açısıyla kapsamlı şekilde değerlendirilmekte olduğu açıklanmıştır.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesini gerçekten arzulayan ülkelerin Türkiye'nin bu iyi niyetli açılımını desteklemeleri beklenmektedir. Aksine davranış içinde olanların ve bu tür açıklamalara tevessül edenlerin kötü niyetli çabaların aleti olmaktan başka bir amaca hizmet etmedikleri aşikardır. "

Uruguay

Bu ülkede de küçük ve zengin bir Ermeni azınlığı olduğu anlaşılmaktadır. Uruguay sözde Ermeni sorunu hakkında karar alan ilk ülkedir. Uruguay Meclis ve Senatosu 20 Nisan 1965 tarihinde 13.326 sayılı bir kanunla 24 Nisan'ı "Ermeni şehitlerini Anma Günü" olarak ilan etmiştir. Kanuna göre, Devlet Radyosu o güne uygun programlar yayımlayacak ve Ermeni asıllı Uruguaylılar da o gün işe gitmeyebileceklerdir⁷⁶.

Yaklaşık kırk yıl sonra yukarıda değindiğimiz kanunun hükümleri, işe gitmeme hususu hariç, 26 Mart 2004 tarihli ve 17.752 sayılı

76 http://www.armenian-genocide.org/Affirmation,166_ca.../affirmation_detail.htm

bir diğer kanunla teyit edilmiştir⁷⁷.

Son olarak Uruguay Temsilciler Meclisi, 3 Mayıs 2005 tarihinde bir karar alarak "Ermeni ulusunun soykırım günü olan" 24 Nisan'ın " Her Türlü Soykırımın Kınanması ve Reddi" günü olarak ilân edilmesi için Birleşmiş Milletler'e gerekli girişimin yapılmasının Uruguay Dışişleri Bakanlığı'ndan istemiştir⁷⁸. Uruguay'ın bu girişiminin başarılı olma şansının fazla olmadığını, Birleşmiş Milletler'in günün birinde soykırımların kınanması için bir gün saptayacaksa bunun için temel olarak Yahudi soykırımını alacağını şimdiden söyleyebiliriz. Herhalde bu farkedilmiş olmalı ki Uruguay Parlamentosu'nun Ermeni asıllı milletvekili Lilian Keşişyan Avrupa Birliği'ni Ermeni "soykırımını" tanımasını Türkiye'den istemeye davet eden bir imza kampanyası başlatmıştır. Aynı kampanya Arjantin, Brezilya ve Paraguay'da da düzenlenmektedir⁷⁹.

IV. ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARINI KABUL EDEN RESMİ KİŞİLER VE BAZI KURULUŞLAR

İncelediğimiz dönem içinde bazı ülkelerin üst düzey resmi kişileri Ermeni soykırım iddiasını tanıyan beyanlarda bulunmuşlardır. Ancak bu beyanların ilgili devletin parlamento veya hükümeti gibi organları tarafından teyit edilmemesi beyanlara kişisel bir nitelik vermiştir. Ancak bu beyanlara karşı çıkılmamış olması da o ülkelerin gelecekte, uygun koşullarda, sözde Ermeni soykırımını tanıyabileceklerinin işaretini oluşturmuştur. Diğer yandan bazı resmi kişiler, Ermenistan'ı ziyaretleri sırasında kendilerinden istenmesine rağmen, sözde Ermeni soykırımını tanıyan beyanlar vermekten kaçınmışlardır. Aşağıda bu dönem içinde Ermeni iddialarını tanıyan ve tanımaktan kaçınan kişiler hakkında bilgi verilmektedir.

Muhammed Hatemi

İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi Eylül 2004 ayında Ermenistan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında Erivan'daki soykırım anıtını ziyaret ederek bir çelenk koymuş ve saygı duruşunda bu-

77 http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.282.current_ca.../affirmation_detail.htm

78 Oriental Republic of Uruguay, Parliament – Chamber of Representatives, Press Release, No.2854, 3 Mayıs 2005

79 Asbarez, 8 Haziran 2005

lunmuştur⁸⁰.

Son dönemde, özellikle Büyük Orta Doğu projesinin ortaya atılmasından ve ABD'nin Gürcistan ve Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurmasından sonra İran'ın Ermenistan'a yakınlaşma siyaseti güttüğü gözlemlenmiştir. Hatemi'nin Ermenistan ziyaretini ve soykırım anıtına gitmesini bu çerçevede değerlendirmek doğru olacaktır. Buna karşılık Hatemi'nin soykırım anıtına gitmesinin Türkiye'de hoşnutsuzluk yaratacağını dikkate almadığı da görülmektedir.

Georgi Purnavov

Bulgaristan Cumhurbaşkanı Georgi Purnanov 6 Ekim 2004 tarihinde, Ermenistan'ı ziyareti sırasında, eşi ile birlikte soykırım anıtına giderek bir çelenk koymuş, ve "soykırım kurbanları anısına" bir ağaç dikmiştir. Purnanov, bir gazetecinin Bulgaristan'ın Ermeni "soykırımını" tanıma olasılığı hakkında bir sorusuna cevap olarak Bulgaristan'ın 1915 yılında sınırlarını Ermeni sığınmacılara açtığı, onlara her türlü hakkı tanıdığı ve bu gün de Bulgaristan'daki Ermeni toplumunun iyi koşullar içinde yaşadığı cevabını vermiştir⁸¹.

Bulgaristan Cumhurbaşkanı'nın, soykırım iddia ve ithamları karşısında Türkiye'nin hassasiyetini bilmemesi mümkün değildir. Ancak Bulgar yetkililerinin, NATO üyeliği gerçekleştikten sonra, Türkiye'ye daha az önem verdikleri de görülmektedir. Avrupa Birliği'ne tam üye olmasından sonra Bulgaristan'ın sözde Ermeni soykırımını tanıması beklenebilir.

Arnold Ruutel

Estonya Cumhurbaşkanı Arnold Ruutel Kasım 2004 ayında Ermenistan'ı ziyareti sırasında Erivan Üniversitesi'nde öğrencilerle yaptığı görüşmede, Türkiye'de 1915 yılında yapılmış olan Ermeni soykırımı hakkında ne düşündüğü hakkındaki bir soruya " Ermeni halkına karşı yapılmış olan haksızlığın tanınması ve kınanması doğrudur" cevabını vermiştir.

80 Asbarez, 9 Eylül 2004

81 Arminfo, 6 Ekim 2004

Diğer Estonyalı siyaset adamlarının neden daha önce bu tanımayı yapmadıkları hakkında bir gazetecinin sorusuna ise AB'ye katılma öncesinde Estonya'da gergin bir durum olduğunu ve diğer krizlere karışmamak istendiği ancak şimdi (AB üyesi olduktan sonra) Estonya'nın sağlam zemine bastığını ve tutumu hakkında açık beyanlarda bulunacak gücünü ifade etmiştir. "Avrupa Birliği Ermenistan'a ne verebilir?" şeklindeki diğer bir soruya ise Ruutel, belki AB aracılığıyla Estonya'nın Türkiye-Ermenistan ilişkilerini yeni bir başlangıç yapacak düzeye çıkarabileceğini, böylelikle eski kinlerin kaybolup yerini toplumların amaçladığı temel değerlere bırakabileceğini ve sınır ve arazi konusunda daha spesifik anlaşmalara varılabileceğini söylemiştir⁸².

Belçika ve Hollanda'nın neden kendi sömürgeci dönemlerini, Slovakya'nın da neden kendi vatandaşı Yahudileri imha etmiş olduğunu sorgulamadıkları açıklanamamaktadır.

Estonya Cumhurbaşkanı'nın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi için ülkesine vermek istediği rol şüphesiz çok iddialıdır. Bu arada Arnold Ruutel'in sınır ve arazi konularını da anlaşmazlıklar arasında görmesi ve bu konularda anlaşmaya varılması gerektiğini söylemesi dikkat çekmektedir.

Estonya Cumhurbaşkanı'nın Ermeni iddialarını açıkça benimsemesine karşın Estonya Parlamentosu bu konuda, şimdilik, sessiz kalmıştır. Estonya Dışişleri Bakanlığı da bir beyanda bulunmamıştır. Bu tutum Türkiye'nin Estonya'nın NATO'ya üye olması için çok çaba sarf etmiş bulunmasının bir sonucu olabilir. Bu üyelik tahakkuk ettiğine göre artık Estonya'nın Türkiye'ye ihtiyacı kalmamıştır; buna karşın Türkiye, AB üyeliği için, bu örgüt üyesi tüm devletler gibi, Estonya'nın da desteğini istemektedir. Koşulların değişmiş olmasının Estonya'nın Ermeni "soykırımı"nı tanınması sonucunu verip vermeyeceğini zaman gösterecektir.

Estonya, Ermeni soykırım iddialarına neden bu kadar ilgi göstermektedir? Bir kaynağa göre⁸³ Estonya, Sovyetler Birliği zamanında gördüğü şiddet nedeniyle, kendini insanlığa karşı tüm suçlarla mücadele etmek ve insan haklarını korumak manevi yükümlülüğü

82 Postimees web site, Tallinn, 18 Kasım 2004

83 Aynı kaynak

altında hissetmektedir. Diğer yandan Estonya, Sovyetler Birliği döneminde maruz kaldığı muamele için Rusya'nın af dilemesini beklemektedir. Bu düşünceye göre Belçika ve Hollanda'nın Nazi işgaline tepki olarak, Polonya ve Slovakya'nın ise hem Nazi hem de Sovyet işgaline tepki olarak, sözde Ermeni soykırımını tanıyan kararlar almış olması düşünülebilir. Ancak bu taktirde Belçika ve Hollanda'nın neden kendi sömürgeci dönemlerini, Slovakya'nın da neden kendi vatandaşı Yahudileri imha etmiş olduğunu sorgulamadıkları açıklanamamaktadır. Diğer yandan bu ülkelerin neden sadece Ermeniler hakkında kararlar aldıkları, neden Bosna, Rwanda, Darfur olaylarına Ermeniler kadar ilgi göstermedikleri de anlaşılmamaktadır.

Sözde Ermeni soykırımı hakkında alınan kararların altında, mutlaka, Türkiye ve Türklere karşı Müslüman olmalarından, Osmanlı döneminde bazı Hıristiyan halkları asırlarca idare etmiş bulunmalarından, bütün tertiplere rağmen I. Dünya Savaşı sonrasında milli bir devlet kurmuş olmalarından ve günümüzde de tekrar büyük bir devlet haline gelme potansiyeline sahip bulunmalarından gelen bir husumet vardır. Bu husumet Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik olasılığı belirince artmış ve sözde Ermeni soykırımını tanıyan kararlar birbirini takip etmiştir.

Gedeminas Kirkilas

Litvanya Savunma Bakanı Gedeminas Kirkilas Nisan 2005 ayı içinde Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında Erivan'daki soykırım anıtını da ziyaret etmiştir. Bakan, soykırımların kınanması ve tekrar soykırım olmaması için önlem alınması gerektiğini belirtmiş, halen Litvanya'da Ermeni soykırımının tanınması için resmi bir teklif olmamakla beraber, kendisinin Litvanya'nın bu tanımayı yapmasının doğru olacağına inandığını söylemiştir⁸⁴.

İncelediğimiz dönem içinde iki meşhur şahsiyet, kendilerinden istenmesine veya beklenmesine rağmen sözde Ermeni soykırımını tanıdıklarını söylemekten kaçınmışlardır. Bunlar NATO Genel Sekreteri Jaap de Hoop Scheffer ile Avrupa Komisyonu'nun eski Başkanı Romano Prodi'dir.

Kasım 2004 ayında Ermenistan'ı ziyareti sırasında düzenlediği

84 Yerikir, 6 Nisan 2005

basın toplantısında NATO Genel Sekreteri Yaap de Hoop Scheffer'e Ermeni "soykırımını" tanınması ve Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması için NATO'nun Türkiye'ye baskı yapıp yapmayacağı sorulmuştur. Hemen söyleyelim ki Ermeni gazetecileri, kişinin göreviyle ilgili olsun veya olmasın, Ermenistan'ı ziyaret eden her devlet adamına bu mealde soru yöneltmektedirler. Ermeni protokolü de ziyaretçileri soykırım anıtına götürmek için her türlü çabayı göstermektedir.

NATO Genel Sekreteri bu soruya, NATO'nun Türkiye'ye herhangi bir baskı yapmayacağını, NATO'nun kinden kaynaklanan ve ırkçılıktan esinlenen her konudan uzak durduğunu ve Türkiye ile NATO arasında yakın ilişkiler bulunduğunu belirterek cevaplamıştır⁸⁵.

Ermenistan basınında çıkan haberlere göre⁸⁶ Avrupa Komisyonu'nun eski Başkanı Romano Prodi 2004 Eylül ayında Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasının ve Ermenistan ile olan sınırını açmasının da Avrupa Birliği üyeliği için ön koşul olması gerektiğini söylemiştir.

Avrupa Komisyonu Sözcüsü Marco Vignudelli ziyaretten sonra Brüksel'de yaptığı bir açıklamada Prodi'nin bu ifadelerde bulunmadığını, aksine, sınırlar konusunda, bu durumun Türkiye'nin AB üyeliği için bir ön koşul olmadığını belirttiğini ve sınırın Ankara ile Erivan arasında diyalog yoluyla açılması gerektiğini söylediğini vurgulamıştır⁸⁷.

Ermeni iddialarının, bazı uluslararası ve yerel kuruluşlar ile yerel meclisler tarafından da kabul edildiği görülmüştür.

Bunların başında Dünya Kiliseler Birliği (World Council of Churches) gelmektedir. Protestan ve Ortodoks kiliselerini içeren ancak Katolik Kilisesinin dahil olmadığı bu dini kuruluşun daha 1983 yılında aldığı bir kararda "Türkiye'de asrın başında bir buçuk milyon Ermeninin katli ve yarım milyonun da sürülmesi" olayı hakkında Dünya toplumunun sessizliğinden ve tarihi gerçeklerin bilinçli bir şekilde inkarından bahsedilmiştir. Dünya Kiliseler Konseyi bu konudaki endişelerini Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonuna bildirmiştir. İzleyen yıllarda Dünya Kiliseler Birliği benzer beyanlarda bulunmaya devam etmiştir. Sözde soykırımın 90. yıl dönümü vesilesiyle bir bildiri yayınlayan Birlik, Ermeni soykırımının tanınması ve

85 Grassroot News, 16 Kasım 2004

86 Arminfo, 19 Eylül 2004

87 Turkish Daily News, 22 Eylül 2004

Türkiye'nin tarihinin karanlık bölümüyle yüzleşmesi gereğini birçok kez ifade ettiğini hatırlattıktan sonra, üye tüm kiliselerden 24 Nisan Pazar gününü Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul etmeleri istenmiştir⁸⁸.

Amerika'daki Yahudi Savunma Birliği (Jewish Defense Ligue) de sözde Ermeni soykırımını tanıyan kuruluşlara katılmıştır⁸⁹. Bu Birlik, ABD'de İsrail ve Yahudi çıkarları için çalışan tanınmış bir kuruluştur. 1989 yılında Amerika'daki İbrani Kuruluşları Birliği (Union of American Hebrew Congerations) adındaki diğer bir yahudi kuruluşu da Ermeni soykırım iddialarını kabul etmişti.

Her iki kuruluş da önemli olmakla beraber, ABD'deki Yahudilerin tümünü temsil etmemektedir. Aksi görüşte olan ve Kongre'nin soykırım iddialarını kabul etmemesine çalışan Yahudi kuruluşları da vardır. Diğer yandan İsrail hükümetinin Yahudi soykırımının benzeri olmadığı noktasından hareketle Ermeni soykırımı kavramını kabul etmeyen tutumuna karşılık, Kudüs'deki Holokost ve Soykırım Enstitüsü İcra Direktörü İsrail Charny ve onun etrafında oluşan bir grup, sözde Ermeni soykırımının tanınması için faaliyet göstermektedir. İsrail basını da genelde onları desteklemektedir.

Bu yıl ABD'nin Kansas Eyaleti de Ermeni Soykırımı iddialarını kabul eden bir karar almıştır⁹⁰. Böylelikle bu iddiaları kabul eden eyaletlerin sayısı 38'e yükselmiştir. Bunların listesini dipnotta veriyoruz⁹¹. Amerikan Eyaletlerinin, seçmenlerin bir kısmı isterse ve aynı sayıda itiraz eden çıkmazsa, herhangi bir araştırma yapmadan, bu gibi kararları alabildiği görülmektedir. Diğer yandan Amerikan eyaletlerinin bu tür kararlarının ne Amerikan hükümetini ne de Kongreyi hukuken bağlamadığını belirtmekte yarar vardır. Buna karşın söz konusu eyaletlerin sayısının artması Amerikan kamuoyunu Ermeni görüşleri lehinde etkilemektedir.

Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu da 19 Mayıs 2005 tarihinde Ermeni soykırımı iddialarını benimseyen bir

88 Press Release Catholicosate of Cilicia, 21 Şubat 2005

89 California Courier Online, 8 Mart 2005

90 Armenian Assembly of America Press Release, April 29, 2005

91 Alaska, Arizona, Arkansas, California, Colorado, Connecticut, Delaware, Florida, Georgia, Idaho, Illinois, Kansas, Louisiana, Maine, Maryland, Massachusetts, Michigan, Minnesota, Missouri, Montana, Nebraska, New Hampshire, New Jersey, New Mexico, New York, North Carolina, Oklahoma, Oregon, Pennsylvania, Rhode Island, South Carolina, Tennessee, Utah, Vermont, Virginia, Washington, Wisconsin

karar almıştır ⁹²

Avustralya da ilk kez sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar kabul edilmiştir. Ryde City Meclisi, üyesi Sarkis Yedelian'ın teklifi üzerine, 1915-1922 yılları arasında Osmanlı Hükümeti tarafından Ermenilere uygulanan soykırımını tanıdığını ve her yılın 24 Nisan gününü Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul ettiğini belirten bir karar almıştır ⁹³.

Bush 24 Nisan'da yayınlanan mesajında "soykırım" kelimesini kullanmamış, olayları tanımlamak için "en dehşetli trajedi", "kitle halinde öldürme", "korkunç olay" gibi deyimlerden yararlanmıştır.

V. ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARI HAKKINDA BAZI ÜLKELERDE GELİŞMELER (ABD, FRANSA, BELÇİKA VE ALMANYA)

Amerika Birleşik Devletleri

Sözde Ermeni soykırımının 90. yıl dönümü olması Başkan Bush'un bu yıl 24 Nisan'da yayınlacağı mesaja daha büyük önem verilmesine neden oldu. Diğer yandan Türkiye'de bazı kişilerin Amerika aleyhindeki tutum ve beyanlarının Vaşington'da yarattığı memnuniyetsizlik Ermeni çevrelerine Başkanın bu yıl "soykırım" sözcüğünü kullanabileceği ümidini vermiştir. 220 kadar Kongre üyesi Başkan Bush'a bir mektup göndererek bu yolda hareket etmesini istediklerini bildirdiler. Geçen yıl bu rakam 191 idi. Amerikan Kongresinde 550 Temsilciler Meclisi üyesi ve 100 senatör vardır. Bu yıl Ermeniler lehine girişimde bulunanların sayısı rekor teşkil etmekle beraber Temsilciler Meclisi ve Senato üyeleri toplamının 1/3 kadardır. Diğer bir deyimle Başkan Bush'u etkileyecek bir rakama bu yıl da ulaşamamıştır.

Başkan 24 Nisan'da yayınlanan mesajında "soykırım" kelimesini kullanmamış, ayrıca geçen yıl mesajında yer alan ve tamamen yok etmek, ortadan kaldırmak anlamına gelen⁹⁴ "annihilation" kelime-

⁹² PanArmenian Net, 21 Mayıs 2005

⁹³ Press Release, Diocese of the Armenian Church of Australia & New Zealand, 13 Nisan 2005

⁹⁴ Ermeni Araştırmaları

sine de bu kez mesajında yer vermemiştir. Başkan bu yıl olayları tanımlamak için "en dehşetli trajedi", "kitle halinde öldürme", "korkunç olay" gibi deyimlerden yararlanmışır. Ayrıca Ermenilerin soykırım için kullandıkları "Metz yegern" deyimini karşılamak için de büyük felaket sözcüklerini kullandığı görülmüştür. Kısaca Başkan Bush Türkiye'yi gücendirmemek için "soykırım" dememiş ancak bu kavramı çağrıştıracak başka sözcükler yoluyla Ermenileri de memnun etmeye çalışmıştır. Türkiye ve Ermenistan hükümetleri bu mesaja bir tepki göstermemiştir.

"Soykırım" sözcüğünün kullanılmaması Türk basınında olumlu bir gelişme olarak karşılandı. Ermenistan basınında ise ölçülü bir düş kırıklığı yaşandığı görüldü. Buna karşın ABD'deki en büyük Ermeni örgütü olan Taşnak Ermeni Milli Komitesi İcra Direktörü Aram Hamparyan ABD Başkanının mesajının "Türk hükümetinin insanlığa karşı bir suçu inkar etme hususundaki utanç verici politikasına devam etmesine" yardım ettiğini ileri sürdü⁹⁵. Daha ılımlı Ermenileri temsil eden Amerika Ermeni Asamblesi İcra Direktörü Byan Ardouny ise Başkanın Ermenilerin ortadan kaldırılması girişimini nitelendirmek için kullandığı deyimlerden büyük memnuniyetsizlik duyduklarını, Başkanın bu şekilde kaçamaklı deyimler kullanmasının sadece Türkiye'de, devlet tarafından desteklenen, soykırımı inkar etmek politikasına hizmet ettiğini ileri sürdü⁹⁶.

Daha önceki mesajlarında olduğu gibi başkan Bush bu yıl da mesajında Ermenistan'ı övdü ve teröre karşı savaşa katkılarından ve demokratik ve barışçı bir Irak kurulması için gayretlerinden dolayı Ermenistan'a şükran duyduklarını ifade etti. Ancak Ermenistan'ın teröre karşı ne gibi bir katkıda bulunmuş olduğunu bilen çıkmadı. Ermenistan, Irak'a doktor ve mühendislerden oluşan 46 kişilik bir grup göndermiştir⁹⁷. Bu küçük grubun demokratik ve barışçı bir Irak kurulmasına ne gibi katkısı olabileceğini anlamak da mümkün olamadı.

Başkan Bush mesajında Türkiye-Ermenistan sorunlarıyla ilgili olarak bilimsel çalışmalara da değindi. Bu çerçevede önce XX. Asrın başındaki tarihi olayları dürüstlük ve duyarlılıkla incelemeye çalışan, Türkiye'deki ve Ermenistan'daki kişilere taktirlerini bildirdi. Bu kişilerin kim olduğu da belli değildir. Ermenistan ile Türkiye

95 RFE/RL, 25 Nisan 2005

96 Armenian Assembly of America Press Release, 25 Nisan 2005

97 Caucaz.com, Georgia, 18 Ocak 2005

arasında tarih incelemeler alanında tek faaliyet, Viyana'daki Türk - Ermeni Platformu'dur. Ancak, yukarıda değindiğimiz gibi, Ermeni tarihçilerin katılmaması üzerine bu platformun çalışmaları durmuştur. Başkan Bush'un taktirlerini ifade etmesini bu tür faaliyetleri tasvip ettiği şeklinde anlamak mümkündür.

İkinci olarak Başkan Bush Geçici Adalet Uluslararası Merkezi'nin (International Center for Transitional Justice, ICTJ) hazırladığı raporun son sözü söylemeye de uzlaşmaya doğru kayda değer bir adım oluşturduğunu belirtmiştir. ICTJ Amerika'da özel bir hukuk incelemeleri kuruluşudur. Türk-Ermeni Barışma Komisyonu 1948 tarihli BM Soykırım Sözleşmesinin 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağını ICTJ'ye sormuştu. ICTJ tarafından bu konuda hazırlanan raporda 1948 Sözleşmesinin geriye dönük uygulanamayacağı, bu nedenle de Türkiye'den tazminat ve toprak talep edilemeyeceği bildirilmişti. Diğer yandan ICTJ kendisine sorulmamış bir soruya raporda cevap vererek, BM Sözleşmesi geriye dönük olarak uygulanıyorsa 1915 tehcirinin soykırım olacağı görüşünü ileri sürmüştü. ICTJ'nin raporu, sonunda, Barışma Komisyonunun ne Türk ne de Ermeni üyelerini tatmin etmişti. Bu özel kuruluşun raporu bağlayıcı olmadığından ve o tarihten sonra da Komisyon dağılma sürecine girdiğinden konu unutulmuştu.

ABD Başkanı bu hemen hiç tanınmayan hukuk kuruluşunun raporuna neden atıfta bulunmuştur? Akla gelen bu raporda yer alan formülün, diğer bir deyimle 1915 olaylarının soykırım olarak kabul edilmesinin ancak bu olaylar nedeniyle Türkiye'den toprak ve tazminat istenmemesinin Amerikan hükümetince Türkiye ve Ermenistan'ın barışmasını sağlayacak bir formül olarak görülmesidir. Ermenistan'ın böyle bir çözüme taraf olması olasıdır. Ancak Taşnakların hakim olduğu Ermeni Diasporası tazminat ve toprak taleplerinde ısrarlıdır. Türkiye ise soykırım iddialarını kesinlikle reddettiğinden bu formülün kabul edilme şansı yoktur.

Başkan Bush'un mesajında diğer önemli bir nokta Başbakan Erdoğan'ın Türk- Ermeni ortak Komisyonu kurulması önerisinin iki ülke arasında uzlaşma sürecini ilerletebileceğine dair ifadeleridir. Ancak Başbakan tarihi incelemeler için bir komisyon önermişken Başkan Bush, Ermeni görüşlerine daha uygun bir şekilde, bu komisyonun görevlerini belirlememek suretiyle her konunun görüşülmesine kapıyı açık tutmuştur.

ABD'nin yeni Dışişleri Bakanı Bayan Condolezza Rice'in Erme-

Cumhuriyetçilerin kontrol ettiği bir Kongrede, Başkan Bush istemediği taktirde, bu tasarının kabulü şansının olmadığı görülmektedir

ni sorununa bakışı, televizyonuna verdiği bir mülakat sonrasında açıklık kazanmıştır⁹⁸. Bayan Rice, Türkiye ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlığın çözümlenmesi için ne yapılabileceği hakkındaki bir soruya, bu konuda zor bir tarihi geçmiş olduğunu bildiğini ancak şimdi aradan çok zaman geçtiğini, demokratik ve ekonomik gelişmeyi ve istikrar ihtiyacını dikkate alarak tarafları, aralarındaki sorunlara çözüm bulmaya teşvik ettiklerini söylemiştir. Görüldüğü üzere bayan Rice geçmişe değil geleceğe bakılmasına taraftardır; bu ise Ermenilerin soykırım iddialarından yararlanmak politikalarına ters düşmektedir.

Amerikan Kongresindeki Ermeni "Caucus"ünün⁹⁹ eş başkanları olan Frank Pallone ile Joe Knollenberg ve daima Ermeni çıkarları doğrultusunda çalışan George Radanovich ve Adam Sciff ile elli kadar diğer Kongre üyesinin de katılımıyla, 14 Haziran 2005 tarihinde, Temsilciler Meclisi'ne "Ermeni Soykırımı konusunda Birleşik Devletler'in Gerçekleştirdiklerinin Teyidi"¹⁰⁰ başlığını taşıyan bir karar tasarısı sunmuşlardır. Tasarı sahipleri bu metnin 1999 yılında Kongreye sunulan metne benzer olduğunu belirtmişlerdir¹⁰¹. 1999 yılı tasarısı komisyonlardan geçmiş ve 2000 yılı Ekim ayında, Temsilciler Meclisi'nde kabul edileceği bir sırada, zamanın ABD Başkanı Bill Clinton'un yazılı bir talebi üzerine, gündemden çıkarılmıştı.

Yeni tasarıda, "Tespit" başlığı altında Ermeni "soykırımı" konusunda ABD'nin geçmişten günümüze yaptıklarını gösteren 30 maddede vardır. Bunları açıklamaya yerimiz müsait değildir. Ancak birinci maddenin Ermeni soykırımının 1915-1923 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nca yapıldığını, yaklaşık 2 milyon Ermeninin sürgüne gönderildiğini, bunun 1,5 milyonunun öldüğünü geri kalan 500 bin kişinin evlerinden atıldığını böylece Ermenilerin tarihi topraklarındaki 2500 yıllık varlıklarına son verildiğini ifade ettiğini belirtmek yeter bir fikir vermektedir.

98 noticias.info, İspanya, 7 Şubat 2005

99 Caucus sözcüğü burada, bazı ABD Kongresi üyelerinin bir ülkenin veya bir grubun çıkarlarını korumak için oluşturdukları grup anlamındadır

100 Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide

101 Karar tasarısının tam metni için bakınız: Armenian National Committee of America (ANCA) Press Release, 14 Haziran 2005

Tasarının işlem bölümünde, özetle, Birleşik Devletler dış politikasının Ermeni soykırımını ve genel olarak insan hakları, etnik temizlik ve soykırım konularını anlayış ve duyarlılıkla ele alması ve ABD başkanının her yıl 24 Nisan'da yayınladığı mesajda soykırım sözcüğünü kullanması hususları yer almaktadır.

Görüldüğü gibi bu tasarının amacı Ermeni "soykırımını" resmen ABD'ye kabul ettirmektir. Ancak "soykırımın" tanınmasına bir tür devamlılık verebilmek için Amerikan Dışişlerinin bu konu ile "anlayış ve duyarlılıkla" meşgul olması diğer yandan Başkanın her yıl yayınladığı mesajda soykırım sözcüğünü kullanması istenmektedir.

Bu tasarının kabul edilme şansı var mıdır? Cumhuriyetçilerin kontrol ettiği bir Kongrede, Başkan Bush istemediği takdirde, bu tasarının kabulü şansının olmadığı görülmektedir. Başkan Bush'un ise tutumunu, Türk-Amerikan ilişkilerine göre, diğer bir deyimle Amerika'nın Türkiye'den olan taleplerinin gerçekleşmesini dikkate alarak, tayin edeceği düşünülmektedir.

Fransa

Dergimizin geçen sayısında Fransa'nın tutumunu ayrıntılı olarak açıklamıştık¹⁰². Kısaca anımsatmak gerekirse Fransız Ermenileri, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerine başlamadan sözde Ermeni soykırımını tanıması ve Ermenistan ile sınırlarını açması için yoğun çaba harcamıştır. Fransa'da yapılan kamuoyu araştırmaları Fransızların çoğunluğunun Türkiye'nin AB üyesi olmasına karşı olduğunu göstermektedir. Burada dikkati çeken husus bu karşıtlığın, esas itibarıyla, Türklerin "Avrupalı" olmamasından (veya Müslüman olmalarından) ileri gelmesidir. Diasporanın yoğun propagandaasına rağmen, soykırım iddiaları bu karşıtlık olgusu içinde geri planda yer almıştır.

Fransız siyasi partileri de bu durumdan etkilenmişlerdir. Sağ ve merkez partileri Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkarken Sosyalist Parti, ilke olarak, bu üyeliğe taraftar olmayı sürdürmüş, ancak bu üyeliğin gerçekleşmesini insan haklarında, demokrasi uygulamalarında ve Ermeni "soykırımını" konusunda ilerlemelere bağlamıştır¹⁰³.

102 Ömer E. Lütem, Olaylar ve Yorumlar, (Ermeni sorunu Bağlamında Türkiye- Fransız İlişkileri), Ermeni Araştırmaları, Sayı 14-14, Yaz-Sonbahar 2004, ASAM, Ankara, s.17-21

103 Aynı kaynak s.18

**Fransa'nın Türkiye'yle
yapılacak müzakerelerde
Ermeni soykırımı iddialarını
tanınmasını Türkiye'den tek
tarafı isteyeceği
anlaşılmaktadır.**

Türkiye "soykırım" iddialarını kabul etmediğine göre, aslında Sosyalistleri de Türkiye'nin AB üyeliğine muhalif olarak görmek doğru olacaktır.

Fransız hükümeti, Meclis-
te kendisini destekleyen siya-
si partilere rağmen Türkiye'nin

AB üyeliğini desteklemiştir. Bunda Başkan Chirac'ın etkisi olduğu, Başkanın AB zirve toplantılarında Türkiye hakkında alınmış olan kararlardan vazgeçmenin mümkün olmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak, Türkiye'nin AB üyeliği karşılığı Fransa'da o kadar yaygın hale gelmiştir ki Fransız hükümeti 17 Aralık zirve toplantısında Türkiye'ye tam üyelik değil, özel bir statü verilmesi için uğraşmış, bu sağlanamayınca müzakerelerin ucunun açık olması, diğer bir deyimle, müzakerelerin mutlaka tam üyelikle bitmemesi koşuluyla, Türkiye ile müzakerelere başlanmasını onaylamıştır. Diğer taraftan Fransız hükümeti, Avrupa Anayasası için yapılacak referandumu tehlikeye atmamak için, 2007'den sonra Avrupa Birliği'ne girecek ülkelerin adaylığının referanduma sunulması için Fransız Anayasası'nda değişiklik yapmıştır.

Fransız hükümetinin Türkiye'nin AB üyeliği hakkındaki bu tutumu Ermeni sorununa ilişkin tutumunu da etkilemiştir. Endüstri-
den sorumlu Bakan olan Patrick Devedjian, verdiği bir beyanatta Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olabilmesi için "soykırımı" tanıması gerektiğini tekrarlamıştır¹⁰⁴. Dışişleri Bakanı Michel Barnier, Avrupa Zirvesinden bir kaç gün önce, 13 Aralıkta, Fransa'nın Türkiye ile yapılacak müzakereler sırasında "20. Asrın başlarında yüz binlerce Ermeni'yi etkileyen trajediyi tanımasını Türkiye'den isteyeceğini" söylemiş ve son elli yıldır Avrupa'nın birleşmesi projesinin barışma fikrine dayandığını vurgulayarak Fransız-Alman barışmasını örnek göstermiştir. Barnier, Türkiye'nin zamanı gelince kendi tarihiyle bir hafıza çalışması yaparak bu trajediyi tanıması gerektiğini de söylemiştir¹⁰⁵. Bir Türk kaynağı "soykırımın" tanınmasının görüşmelerin başlaması için Fransa'nın koyduğu bir şart olmadığını ve hukuki açıdan bunun mümkün olmadığını Fransa Dışişleri Bakanı'nın belirttiğini yazmıştır¹⁰⁶. Bundan Ermeni "soykırımı" Kopenhag kriterleri

104 Agence France Presse, 5 Aralık 2004

105 CDCA, 13 Aralık 2004

106 Milliyet, 14 Aralık 2004

arasında yer almadığı için Fransa'nın bu konuda AB'de bir karar almadığını, buna karşın Türkiye'yle yapılacak müzakerelerde Ermeni soykırımı iddialarını tanımamasını Türkiye'den tek taraflı isteyeceği anlaşılmaktadır. Bu husus Türkiye'nin tam üyeliğinin Fransa'da referanduma sunulması ile birlikte düşünüldüğünde Türkiye'nin AB üyeliği adeta imkansız hale gelmektedir.

Ermeni diasporası Fransa Dışişleri Bakanı'nın bu tutumundan memnurluk duymuş ancak soykırım sözcüğünü kullanmamasını ve soykırım "kurbanlarının sayısını az göstermesini tenkit etmiştir¹⁰⁷. Michel Barnier hemen ertesi gün tehcir olayı için soykırımı sözcüğünü kullanarak bu "kusurunu" telafi etmiştir¹⁰⁸. Ayrıca, Fransız RTL radyosuna verdiği bir mülakatta Türkiye ile müzakerelerin çok uzun ve çok güç olacağını bu müzakereler sırasında, Ermeni soykırımı dahil, tüm sorunların masaya getirileceğini ve Türkiye'nin üyeliğinden önce bunlara bir çözüm bulunacağını ümit ettiğini söylemiştir¹⁰⁹.

Fransız Millet Meclisi 21 Aralık 2005'te Türkiye AB'ye katılım müzakerelerinin başlaması konusunda bir genel görüşme yapmıştır. Başbakan Jean-Pierre Raffarin konuşmasında Türkiye'nin demokrasisini güçlendirmesi, trajik Ermeni ve Kürt sorunları başta olmak üzere insan ve azınlık haklarına saygı göstermesi, Yunanistan ile başlayan barışmanın teyit edilmesi ve Kıbrıs sorununun çözümlenmesi gereğine temas etmiştir¹¹⁰. Konuşmasında "soykırım" kelimesini kullanmadığı için yapılan itirazlara cevaben de 1915 yılı Ermeni soykırımından bahsetmemek gibi bir sorunu olmadığını, Fransa'da bu konuda bir kanun bulunduğunu söylemiştir¹¹¹.

Başkan Chirac ise, Türkiye'nin Ermenilerle ilgili hafıza çalışması yapmaması halinde Fransızların Türkiye'nin tam üyeliği için yapılacak referanduma hayır diyebileceklerini öne sürmüştür¹¹².

Fransa Millet Meclis Başkanı Jean-Louis Debré 2005 Şubat ayı başında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin Fransız hükümetinin, kamuoyunun baskısıyla, Türkiye'nin AB üyeliği hakkındaki olumsuz tutumunun Türkiye'de yarattığı tepkileri hafifletmek amacını güttüğü tahmin edilmiştir. Debré ziyareti sırasında Ermenilerin soykırım id-

107 CDCA, 13 Aralık 2004

108 Agence France Presse, 14 Aralık 2004

109 Agence France Presse, 20 Aralık 2004

110 Le Figaro, 22 Aralık 2004

111 Agence France Presse, 21 Aralık 2004

112 Sansürsüz, 18 Aralık 2004

dialarının uluslararası bir kuruluş tarafından araştırılmasını önermiş ve bu araştırmanın bilim adamlarının da dahil olacağı BM, NATO veya Avrupa Konseyi gibi kuruluşların temsilcileri ile İsviçre'den bir grup tarafından yapılabileceğini söylemiştir.

Debré'nin bu önerisi ne Türkiye'de ne de diğer ülkelerde bir yankı yaratmamıştır. Ancak, Başbakan Erdoğan'ın Nisan ayında, Başkan Koçaryan'a yaptığı tarihçiler ve diğer uzmanlardan bir komite kurulması önerisi böylece bir destek bulmuştur. Bu arada Türkiye'nin, Ermeni "soykırımını" tanımış olan İsviçre'den bir grubun bu iddiaları incelemesini kabul etmesinin uygun olmayacağını, Ermenistan'ın da üyesi olmadığı NATO'ya bu konuda görev verilmesini kabul etmesinin beklenmeyeceğini belirtelim.

Kanımızca Debré'nin önerisinin önemi, Ermeniler sözde soykırımın yeterince kanıtlanmış olduğunu iddia ederken Fransa Meclis Başkanının bu iddiaların araştırılmasını istemesindedir.

24 Şubat 2005 tarihinde, Türkiye-Avrupa Birliği Karma Parlamento Komisyonu'un Brüksel'de yaptığı toplantıda Fransız Milletvekili Jacques Toubon, Ermeni soykırımı iddialarını gündeme getirerek, bu konuda Avrupa Parlamentosu'nun aldığı bir karar olduğunu (1987 tarihli karar) söylemiş ve "Türkiye'nin AB'ye üye olabilmek için Ermeni soykırımını tanıması gerektiğini" savunmuştur. Toubon, ayrıca, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı da kabul etmesini talep etmiştir. CHP milletvekili Şükrü Elekdağ Toubon'a tepki göstererek söylediklerinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir¹¹³. Bir Ermeni kaynak ise Toubon'un Sevr Antlaşması'dan bahsetmekle beraber kabul edilmesi konusuna değinmediğini ileri sürmüştür¹¹⁴.

Yeni Avrupa Anayasası'nın Fransa'da referanduma sunulacak olması Türkiye'nin AB üyeliğinin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Fransız kamuoyunda bu Anayasa'nın Türkiye'nin AB üyeliğini kolaylaştırdığı şeklinde yanlış bir kanı yerleşince Fransız Ermenilerinin büyük çoğunluğunun Anayasaya olumsuz oy verme eğilimine girmişlerdir. Bunun üzerine Fransız hükümeti Ermenileri kazanma girişimleri başlatmıştır.

Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın daveti üzerine 22 Nisan'da Fransa'yı ziyaret etmiş-

113 Milliyet, 25 Şubat 2005

114 Comité de la defense de la cause arménienne, 24 Şubat 2005

tır. Chirac ve Koçaryan beraberce Paris'teki Ermeni "soykırım" anıtına giderek çelenk koymuşlar ve Fransa'daki tüm Ermeni kuruluşları bu törende hazır bulunmuştur¹¹⁵. Elysée Sarayı sözcüsü Chirac'ın Koçaryan'la yaptığı görüşme sırasında Fransa Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'nin AB üyeliğinin Ankara'nın Avrupa Birliği değerlerini paylaşmasına bağlı olduğunu, diğer yandan bu üyeliğin soykırım konusunda hatırlama mecburiyeti getirdiğini söylediğini ifade etmiştir. Sözcü ayrıca, Chirac'ın Ermenistan Başkanından Türkiye ile, özellikle soykırım konusunda, diyalogu arttırmalarını istediğini de ifade etmiştir¹¹⁶.

Fransız Dışişleri Bakanı Michel Barnier 25 Nisan'da Lüksembourg'da yapılan Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi toplantısında Ermeni soykırımını konusunda bir hafıza çalışması yapmasının Türkiye'ye hatırlatılmasını istemiştir¹¹⁷. Ancak bu konu Ortaklık Konseyinde gündeme gelmemiştir. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Ermeni konusunun küçük iç siyasi mülahazalar sebebiyle istismar edildiğini söylemiştir¹¹⁸.

Referandum tarihi yaklaşınca Cumhurbaşkanı Chirac pek alışılmamış bir hareket yaparak Fransa'da Ermeni Kuruluşları Koordinasyon Konseyi Başkanı Ara Toranian'a bir mektup yazmış ve Fransa'nın Ermeni "soykırımını" tanıdığını, Türkiye'nin "hatırlama görevini" yerine getirmesini beklediğini, Türkiye'nin bunun gerekli olduğunu anlayacağından emin olduğunu zira Kopenhag kriterlerinin ruhunun bunu gerektirdiğini bildirmiştir¹¹⁹. Bilindiği gibi Kopenhag kriterleri Ermeni "soykırımını" içermemektedir. Ancak Fransa Cumhurbaşkanı bu kriterlerin ruhunun bir "hatırlama görevi" gerektirdiği, diğer bir deyimle Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanımamasını âmir olduğu gibi zorlama bir yorumda bulunmuştur. Bir kaynağa göre Chirac Ara Toranian'ı Elysée Sarayı'na davet ederek kendisinden Fransız Ermenilerinin referandumda "evet" oyu kullanmalarını istemiş ancak Toranian bunu kabul etmemiştir¹²⁰. Diğer yandan Fransa'daki üç Ermeni Partisi (Taşnaklar, Hınçaklar ve Ramgavarlar) yayınladıkları bir bildiriye Fransa Cumhurbaşkanı'nın mektubundaki ifadelerini taktir ettiklerini ancak Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma müzakerelerinin ertelenmesi konusuna değinmediğini esefle not ettiklerini bu durumda Ermeni

115 crntürk, 22 Nisan 2005

116 Agence France Presse, 22 Nisan 2005

117 Agence France Presse, 25 Nisan 2005

118 Zaman, 27 Nisan 2005

119 Armenews, 24 Mayıs 2005

120 Raffi A. Hermonn, Hye-Tert, 29 Mayıs 2005

kökenli Fransızların durumun bilincinde olarak vatandaşlık görevlerini yerine getireceklerinden emin olduklarını ifade etmişlerdir¹²¹. Böylelikle üç Ermeni Partisi, Fransa'daki Ermenilere referandumda "hayır" oyu kullanmalarını dolaylı bir şekilde telkin etmişlerdir.

29 Mayıs 2005 tarihinde Avrupa Anayasası'nın kabulü için yapılan referandumda "hayır" oyları % 55 olmuştur. Fransızlara "hayır" dedirten nedenler arasında beşinci sırada , oyların %14'üyle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişi yer almaktadır¹²². Diğer bir deyimle referandum öncesinde, başta Ermeniler tarafından olmak üzere, Türkiye aleyhinde yoğun bir propaganda kampanyası yürütülmüş olmasına rağmen, Türkiye karşıtlığı referandum sonuçlarını nispeten az etkilemiştir.

Bu vesileyle halen Fransa'da tüm Ermeni kuruluşların lideri durumunda olan ve aylık Les Nouvelles d'Arménie dergisinin yayıncılığını yapan Ara Toranyan'ın, 1980'li yıllarda Ermeni terör örgütü ASALA'nın sözcülüğünü, sonra da bir süre liderliğini yaptığını hatırlatalım.

Belçika

Belçika'da 23 Mart 1995 tarihinde kabul edilen bir kanun, soykırımı inkar eden, küçük gösteren, haklı çıkarmaya çalışan, soykırımı veya insanlığa karşı suçları tasvip eden kişilerin sekiz günden bir yıla kadar hapsini ve yirmi altı Avro'dan beş bin Avro'ya kadar para cezasına çarptırılmasını öngörüyordu. Bir olayın soykırım sayılabilmesi için uluslararası hukuka göre böyle kabul edilmesi, diğer bir deyimle Birleşmiş Milletler'in 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi'ne uygun olması ve uluslararası bir mahkemenin aldığı bir kararda soykırım olarak nitelendirilmesi gerekiyordu. Kanun bu haliyle Yahudi soykırımını kapsıyordu. Belçika Millet Meclisi 21 Nisan 2005 tarihinde bu kanunun kapsamını genişleten bazı değişiklikler yapmış¹²³ ve tasarı Senato'ya gönderilmiştir.

Yapılan değişiklik, Güvenlik Konseyi'nin veya Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun veya Belçika veya diğer bir Avrupa Birliği ülkesi mahkemesi tarafından verilen kararlarda belirtilen olayların da soy-

121 Armennews, 25 Mayıs 2005

122 Armennews, 30 Mayıs 2005

123 Zaman, (Mayıs 2005

kırım sayılmasıdır¹²⁴. Ne var ki, bunların da Ermenilerin soykırım iddialarını kapsamadığı anlaşılmıştır. Zira 1915 tehcirinin soykırım olduğu hakkında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Genel Kurulu'nun, Belçika'nın veya diğer bir Avrupa Birliği üyesi ülke mahkemesinin kararı yoktur. Ermeni çevreleri bu kez Senato'ya sunulan metinde değişiklik yapılmasına çalışmaya başlamışlardır. Buna göre bir olayın soykırım olarak kabul edilmesi Avrupa Parlamentosu'nun bir kararı ve Avrupa Birliği üyesi bir ülkenin kanunu ile de mümkün olabilecektir¹²⁵. Bilindiği gibi Avrupa Parlamentosu 1987 tarihli kararıyla sözde Ermeni soykırımını tanımıştır. Fransa ise 30 Ocak 2001 tarihli bir kanunla bu tanımayı yapmıştır.

Ancak Senato Adalet Komisyonu, uzun süren tartışmalardan sonra değişiklik önerilerini reddetmiştir. Kanun tasarısı Millet Meclisine iade edilmiştir. Meclisin, ilke olarak, tasarıyı aynen kabul edip tekrar Senato'ya göndermek hakkı bulunmaktadır. Ancak, genel kanı 2006 Ekim ayında yapılacak olan yerel seçimlerden önce bu konunun gündeme gelmeyeceği merkezindedir¹²⁶.

Belçika'da azami 7 bin Ermeniye karşın, çoğunluğu Belçika uyruğunda 150 bin kadar Türk mevcuttur. Türkler arasında bir bakan, bir senatör ve bir milletvekili bulunmaktadır. Ayrıca yerel yönetimde çok sayıda Türk vardır¹²⁷. Türklerin Ermenilere göre siyasi ağırlığının fazla olmasının, Senatonun tasarıyı reddetmesinde rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Senatoda yapılan görüşmelerde tasarı aleyhinde konuşanların üzerinde durduğu hususlardan biri de bir olayın soykırım olup olmadığına parlamentolar gibi siyasi makamların değil, adli mercilerin karar vermesi gereğidir. Bu düşünce 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'ne uygundur. Belçika Senatosu'nun bu mülazaması diğer Avrupa ülkeleri tarafından benimsenirse, bazı parlamentoların sözde Ermeni soykırımını tanıyan kararlarının hukuki bir değer taşımadığı bir kez daha ortaya konmuş olacaktır.

124 Belçika Meclisi (Chambre) Belge no. 51 1284/009

125 Fédération Euro-Arménienne, Communiqué de Presse, 5 Mayıs 2005

126 Zaman, 8 Haziran 2005

127 Milliyet, 18 Mayıs 2005

Almanya

Alman Hıristiyan Demokrat Birliği ile Hıristiyan Sosyal Birliği partilerinden oluşan ve kısaca Hıristiyan Demokratlar olarak adlandırılan siyasi oluşum, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Federal Almanya'nın kurulmasında başlıca rolü oynamıştır. Hıristiyan Demokratlar aynı zamanda savaş sonrasında Türkiye ile Almanya arasında her alanda yakın ve dostane ilişkiler kurulmasının da mimarıdır. Hıristiyan Demokrat hükümetler Türkiye'ye mali ve askeri yardım yapmış ve Alman ekonomisinin ihtiyacı olan yabancı işçilerin büyük kısmının Türkiye'den getirilmesi kararını da almıştır.

Bu olumlu tablo Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Almanya'nın birleşmesinden, diğer bir deyimle Avrupa'nın stratejik alanda Türkiye'ye olan ihtiyacının azalmasından sonra, değişmeye başlamıştır. Hıristiyan Demokratlar, o zamana kadar pek önem vermedikleri Türk işçilerinin Almanya'ya entegrasyon sorunlarını ön plana çıkarmışlardır. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasına karşı çıkmışlar, ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkisinin azalmasını da sakıncalı gördüklerinden Türkiye'ye "imtiyazlı ortaklık" verilmesi fikrini ortaya atmışlardır. Bu fikir, Almanya'dan başka özellikle Fransa'da sağcı partiler tarafından desteklenmesine rağmen kabul görmemiş ve 17 Aralık 2004 tarihli Avrupa Birliği zirve toplantısında Türkiye ile tam üyelik için müzakerelerin başlamasına karar verilmiştir. Bu karar aynı zamanda, Türkiye'nin üyeliğine açık destek veren Başbakan Schröder ile Sosyal Demokratların, Hıristiyan Demokratlara karşı bir başarısını oluşturmuştur.

Hıristiyan Demokratlar ise imtiyazlı ortaklık fikri gerçekleşmeyince başka bir formül arayışına girmişler ve Türkiye'yi Ermenilerin kıyımı ile suçlamanın gelecek parlamento seçimlerinde Sosyal Demokratlara oy kaybettirebileceği düşüncesiyle bu konuyu işlemeye başlamışlardır.

Bu arada Almanya'da genellikle sağ kesime mensup kişilerin Yahudi soykırımı suçlamalarından çok rahatsız olduğu bilinmektedir. Ne var ki bu suçlamaları reddetmek mümkün değildir. Buna karşın soykırım Almanlardan önce başkaları tarafından da işlenmişse, bu Almanların suçunun azalması şeklinde algılanabilmektedir. Bu nedenle Almanya'da sağ kesimde başkalarını soykırım yapmakla suçlamak eğilimi vardır. Hıristiyan Demokratlar Türkiye'yi suçlarken bu kesimden de destek alacaklarını düşünmüşlerdir.

Hıristiyan Demokratlar bu hususları dikkate alarak 23 Şubat 2004 tarihinde Alman Parlamentosu'na Ermeni sorunu hakkında bir karar tasarısı sunmuşlardır. Bu tasarı Alman hükümetinin Ortağı Yeşiller tarafından desteklenmiş ancak Sosyal Demokratlar karşı çıkmıştır. Kuzey Ren-Vesfalya eyaletinde yapılan seçimleri kaybetmeleri sonucunda Parlamento seçimlerinin yenilenmesi kararı alınınca Sosyal Demokratların direnişi azalmış ve çabaları söz konusu tasarıya iyileştirilmesine yönelmiştir.

Alman Parlamentosu'nun bu kararında soykırım sözcüğü yoktur. Buna karşın, "Ermenilerin neredeyse tamamen imha edilmeleri", "Ermenilerin sürülüp yok edilmeleri" gibi deyimler soykırım kavramını çağrıştırmaktadır.

Partiler arasında yapılan uzun müzakerelerde bazı değişiklikler yapılan tasarı Alman Parlamentosu'nda 16 Haziran 2005 tarihinde oylama yapılmadan kabul edilmiştir. Alınan kararın başlığı şudur: "1915 Ermenilerin sürgün ve katlinin hatırlanması ve anılması. Almanya, Türkler ve Ermenilerin barışına katkıda bulunmalıdır.

Alman Parlamentosu'nun bu kararında soykırım sözcüğü yoktur. Buna karşın, "Ermenilerin neredeyse tamamen imha edilmeleri", "Ermenilerin sürülüp yok edilmeleri" gibi deyimler soykırım kavramını çağrıştırmaktadır. Böylelikle Başkan Bush'un, yukarıda değindiğimiz, soykırım sözcüğünü kullanmadan, soykırımı anlatmak metodu Alman Parlamentosu tarafından da benimsenmiştir. Kararda soykırım sözcüğünü kullanılmamasının nedeninin Almanya'da yaşayan Türklerin sert tepki göstermesinden duyulan endişe olduğu anlaşılmaktadır.

Karar, tarihin dürüst bir şekilde ele alınmasının gerekli olduğunu, bunun barışın temelini teşkil ettiğine inanıldığını, bu hususun Avrupa hatırlama kültürü çerçevesinde geçerli olduğunu ve ulusal tarihin karanlık sayfalarıyla açık bir şekilde yüzleşilmesinin de buna dahil bulunduğunu ifade etmektedir. Almanya Avrupa kıtasında çeyrek asırlık bir dönemde (1914-1839) iki büyük savaş çıkartmış, milyonlarca sivil ve asker ölmesine neden olmuş ve ayrıca Yahudilere soykırım uygulamıştır. Sonunda uğradığı yenilgi o kadar büyük olmuştur ki, tekrar bağımsız bir devlet olarak kabul edilebilmesi için, topraklarının büyük kısmından vazgeçmesi, yıllarca yabancı kuvvetlerin işgali altında kalması ve her şeyden önce işlediği tüm suçları kabul etmesi ve tazminat ödemesi gerekmiştir. Ancak

Almanya'nın bu durumu diğer ülkeler için örnek teşkil etmemiştir. Özellikle savaşta yenilmemiş ülkelerin sömürgeci geçmişlerini veya tarihlerinin karanlık sayfalarını hatırlamak gibi bir eğilimleri bulunmamaktadır. Bunun en çarpıcı örneği Fransa'nın Cezayir'de yaptığı katliamı ve mezalimi tanımayı reddetmesidir.

Alman Parlamentosu kararında Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen olaylar hakkında kapsamlı bir tartışma sürdürülmesinin hala mümkün olamamasından ve Türk tarihinin bu bölümünü ele alan bilim adamları ve yazarların cezai takibata maruz kalmalarından ve kamuoyu önünde karalanmalarından üzüntü duyulduğu bildirilmektedir. Bu ifadelerden karar kaleme alanların Türkiye'deki durumdan hiç haberdar olmadıkları görülmektedir. Şu anda Türkiye'de 1915 tehcirinin soykırım olup olmadığı hakkında yoğun bir tartışma sürmektedir. Soykırım taraftarlarından hiçbiri takibata uğramamıştır. Yves Ternon ve Vahank Dadrian gibi soykırım iddiasının şampiyonu yazarların eserleri başta olmak üzere, Ermeni görüşlerini yansıtan pek çok kitap Türkiye'de yayınlanmıştır. Ayrıca Almanya'da pek revaçta olan Franz Werfel'in "Musa Dağ'da Kırk Gün" adlı romanı da yayınlanmıştır.

"Kamuoyu önünde karalanmak" deyiimiyle, herhalde, Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in Boğaziçi Üniversitesi'ndeki konferans hakkında 25 Mayıs 2005 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşma kastedilse gerektir. Herkes gibi Adalet Bakanının da fikrini söylemek hakkı vardır. Alman Parlamentosu kararında ayrıca bu konferansın Adalet Bakanı tarafından engellendiği bildirilmektedir. Oysa, yukarıda değindiğimiz gibi, Adalet Bakanı bu toplantıyı engellememiştir. Böyle bir yetkisi olmadığını bizzat kendisi söylemiştir. Toplantı Boğaziçi Üniversitesi Rektörü tarafından ertelenmiştir.

Karar bu gibi haksız ve yanlış ifadelerden sonra, herhalde bir denge kurmak amacıyla, Türkiye'de Avrupa hatırlama kültürü anlamında Ermeni sorunuyla giderek daha fazla ilgilenildiği yönünde ilk olumlu işaretlerin de ortaya çıkmaya başladığının görüldüğünü bildirmekte ve bazı örnekler vermektedir: Birinci örnek olarak TBMM'in, "Ermenilere karşı gerçekleştirilen suçlar" ve Türk-Ermeni ilişkileri hakkında görüşmeler yapmak üzere Ermeni kökenli Türk vatandaşlarını davet etmesi gösterilmektedir. Bununla TBMM'nin AB uyum ve Dışişleri Komisyonlarının 4 Nisan 2005 tarihinde yapmış olduğu, yukarıda ayrıca değindiğimiz toplantı kastedilmektedir. Ancak bu toplantı "Ermenilere karşı işlenen suçları" görüşmek üzere yapılmamıştır. Alman parlamenterlerinin TBMM komisyonlarının "Er-

menilere karşı gerçekleştirilen suçlar" gibi bir konuyu görüşmeleri için hiçbir neden bulunmadığını anlayamamaları gerçekten şaşırtıcıdır. İkinci örnek, Viyana'da Türk-Ermeni kadınlar diyalogu gibi kamuoyunda iz bırakmamış bir olay gösterilmiştir.

Üçüncü örnek Türk ve Ermeni tarihçileri arasında gerçekleştirilen ilk temaslar sonucu belge alış-verişi yapılmış olmasıdır. Bununla yukarıda değindiğimiz Viyana Platformu kastedilmektedir. Ancak, Ermenilerin çekilmesi sonucunda bu girişimin sona erdiğinden bahsedilmemektedir. Dördüncü örnek ise Başbakan Erdoğan'ın Ermeni Patriği Mesrob ile birlikte Türkiye'deki ilk Ermeni müzesini İstanbul'da açmış olması gösterilmiştir. Başbakanın bu jesti tamamen Türkiye Ermenilerine yöneliktir. Türkiye Ermenileri de, kendilerinin de birçok kez ifade ettiği gibi, Ermeni sorununun bir parçası değildir. Alman Parlamentosu kararında son örnek olarak Başbakan Erdoğan'ın ikili bir Türk-Ermeni tarihçiler komisyonu kurulmasını önermesi gösterilmiştir. Ancak bunun da hür ve kamuoyuna açık bilimsel tartışmalar temelinde gerçekleştirildiği takdirde başanya ulaşabileceği belirtilmiştir.

Kararda Almanya'da Türkiye'den gelen çok sayıda Müslümanın yaşaması nedeniyle tarihi anımsamanın ve bu suretle barışmaya da katkıda bulunmanın önemli bir görev olduğu belirtilmektedir. Bu ifadeler, dolaylı bir şekilde, Almanya'da çalışan Türklerin Ermenilerin soykırma uğramış olduğunu kabul etmelerinin onlar için bir görev olduğu anlamına gelmektedir. Türklerin böyle bir görevi yoktur. Bu ifadeler Almanya'da git gide artmakta olduğu görülen yabancı düşmanlığının etkisiyle Almanya'daki Türklere, Ermeni sorununu bahane ederek, baskı yapmaya çalışıldığını göstermektedir.

Tasarda Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesinin bölgenin geleceği açısından büyük önem taşıdığı, bu bağlamda acilen AGİT ilkeleri temelinde her iki tarafın güven artırıcı önlemler alması gerektiği, örneğin Türkiye'nin sınırları açmasının Ermenistan'ın tecridine son verebileceği ve diplomatik ilişkilerin başlatılmasını teşvik edebileceği kayıtlıdır. Ayrıca Almanya'nın AB komşuluk inisiyatifi çerçevesinde özel bir yükümlülük altında bulunduğu, hedefin, Ermenistan ile Türkiye arasındaki durumun normalleşmesi ve iyileşmesine yardımcı olmak ve böylece Kafkasya Bölgesinde istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü üzere kararda Güney Kafkasya'da istikrarın neden bozulduğu hususuna hiç değinilmeden bu istikrarın sağlanması için Türkiye'nin sınırlarını açması ve Ermenistan ile diplomatik ilişki

kurması istenmektedir. Oysa Kafkasya'da istikrarı bozan ülke, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarını işgal eden, Türkiye'nin sınırlarını resmen tanımayan ve siyasi çıkar sağlamak amacıyla Türkiye'ye karşı soykırım iddiaları ileri süren Ermenistan'dır. Ermenistan'ın bu hareketlerinden hiç bahsedilmemesi Alman Parlamentosu'nun bu kararının tarafsız olmadığını kanıtlamaktadır.

Kararda Federal eyaletlerin, Ermenilerin sürülüp yok edilmele-ri konusunun Almanya'da da ele alınmasına eğitim yoluyla katkıda bulunmaları kayıtlıdır. Bu ifade Ermenilerin soykırım iddialarının Almanya'da okullarda okutulması anlamına gelmektedir. Bu konu okullarda okutulduğu taktirde Alman öğrencilerde bir Türk düşmanlığı belirtecek Türk asıllı öğrenciler ise suçluluk duygusuna kapılacaklardır. Bu duygu Türk asıllı öğrencilerden bazılarında milli kimliklerinden uzaklaşmak sonucunu verecektir. Böylelikle Almanların özellikle üzerinde durduğu entegrasyon, diğer bir deyimle Almanlaşma için, uygun bir ortam yaratılmış olacaktır.

Alman Parlamentosu kararında Federal Hükümetten bazı taleplerde bulunmaktadır. Bu talepleri, bazıları hakkında açıklamalar yaparak, aşağıda aynen veriyoruz.

* *Türkler ve Ermeniler arasında barışma ve tarihi suçun affedilmesi/özür dilenmesi suretiyle anlaşmaya varılmasının sağlanması için yardımcı olması.* (Türkler Ermenilere karşı bir suç işlenmiş olduğunu kabul etmediklerinden özür dilemeleri de söz konusu değildir. Diğer yandan Ermeni sorunu psikolojik olmaktan ziyade bazı çıkar hesaplarına dayanan siyasi bir sorundur. Bir tarafın özür dilemesi diğer tarafın affetmesiyle çözümlenemez.)

* *Türkiye Parlamentosu, hükümeti ve toplumunun Ermeni halkına karşı tarihte ve günümüzde oynadıkları rolü kayıtsız şartsız ele almaları için çaba sarf etmesi.* (Bu ifadeler Türkiye'nin Parlamentosu, hükümeti ve toplumuyla sözde Ermeni soykırımını tanıması gerektiği anlamına gelmektedir.)

* *Türk ve Ermeni bilim adamlarının yanı sıra uluslararası uzmanların da katılacağı bir tarihçiler komisyonu kurulmasını desteklemesi.* (Alman Parlamentosu böylelikle Başbakan Erdoğan'ın tarihçiler komisyonu önerisini kabul etmiş olmakta ancak bu komisyona uluslararası uzmanların da katılması gerektiği öne sürülmektedir.)

* *Konu hakkında sadece Osmanlı İmparatorluğu belgeleri-*

nin değil, aynı zamanda Almanya'nın Türkiye'ye de ilettiği olduğu Federal Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinin de kamuoyuna açılması için çaba sarf etmesi. (Bu ifadeler Türkiye'de sadece Osmanlı belgelerinin yayınlanmış olduğu kanısını vermektedir. Oysa Türkiye'de Osmanlı belgeleri yanında

İngiliz ve Fransız belgeleri de yayınlanmıştır. Türk Tarih Kurumu Rus belgelerinin yayınlanmasını planlamıştır. Bu arada ilgili Alman belgeleri de yayınlanabilir. Diğer yandan Alman Arşivleri açık olduğuna göre buradaki belgelerin kamuoyuna açılması sözleri anlamsızdır.)

Alman Parlamentosu'nun bu kararı Türkiye açısından hukuki bir sonuç doğurmayacaktır. Zira, milli egemenlik ilkesi gereği, bir ülke parlamentosunun diğer bir ülkeden hukuken bir talepte bulunması mümkün değildir.

* *İstanbul'da yapılması planlanan fakat devlet baskısı nedeniyle ertelenen konferansın gerçekleştirilmesi için çaba göstermesi.* (İstanbul'da yapılması planlanan konferansın devlet tarafından ertelenmemiş olduğunu açıkladık. Konferansın yapılması için Alman hükümetinin çaba göstermesine gerek yoktur. Konferans, düzenleyicileri istediği taktirde her an her yerde yapılabilir)

* *Özellikle Ermenilerin kaderi konusunda olmak üzere, Türkiye'de düşünce özgürlüğünün sağlanması için çaba sarf etmesi.* (Bu ifadelerin, halen Türkiye'de bazı yazar ve bilim adamlarının açıkça Ermenilerin soykırımına uğradığını yazdığı ve bu fikri savunduğu dikkate alındığında bir anlamı yoktur. Kararı kaleme alanların Türkiye'deki koşullar hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarını görülmektedir.)

* *Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yardımcı olması.* (Alman Parlamentosu'nun yukarıda saydığımız kararı Ermeni görüşlerini yansıtmaktadır. Diğer bir deyimle bu karar tarafsız ve adil değildir. Bu görüşleri dikkate almak mecburiyetinde olan Alman hükümetinin Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleşmesine olumlu bir katkı yapması beklenemez)

Alman Parlamentosu'nun bu kararı Türkiye açısından hukuki bir sonuç doğurmayacaktır. Zira, milli egemenlik ilkesi gereği, bir ülke parlamentosunun diğer bir ülkeden hukuken bir talepte bulunması mümkün değildir. Buna karşın kararın bazı siyasi sonuçları olabileceğini ve bu arada iki ülke ilişkilerinde bazı sıkıntılar yaşanmasının

muhtemel olduğunu belirtelim.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Alman Parlamentosu bu kararı oy birliği ile almıştır. İki ülke arasında çok yakın ilişkilere, Almanya'da üç milyondan fazla Türkün varlığına ve her yıl milyonlarca Alman turistini Türkiye'ye gelmesine karşın Alman Parlamentosu'nda Türk görüşlerini savunan bir kişi dahi çıkmaması kabul edilemez bir durumdur. Alman Parlamentosu'nun bu kararı ve sonbaharda iktidara gelmesi beklenen Hıristiyan Demokratların Türkiye'nin AB üyeliği aleyhindeki kararlı tutumu, kanımızca Türk-Alman ilişkilerinin gözden geçirilip yeni ve daha gerçekçi temellere oturtulmasını gerektiren önemde gelişmelerdir.

Dışişleri Bakanlığı Alman Parlamentosu'nun bu kararı hakkında 16 Haziran 2005 tarihinde bir açıklama yayınlamak¹²⁸ kararı kınanmış, kararın Almanya iç politikası hesaplarından kaynaklandığı, hiçbir dayanağı olmayan iddialar ileri sürüldüğü, Alman gençliğinde Türk düşmanlığı yaratılması sonucunu verebilecek öneriler içerdiği, iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz etki yapacağına zamanında Alman muhataplara bildirildiği belirtilmiştir. Dışişleri açıklamasının tam metni aşağıdadır:

"Federal Almanya Parlamentosu bugün (16 Haziran), Parlamento'da temsil edilen partilerin ortak sunucu olduğu ve 1915 yılında yaşanan olaylarla ilgili olarak Ermeni iddialarına ilişkin bir karar kabul etmiştir. Bu kararı esefle karşılıyor ve şiddetle kınıyoruz.

Yaklaşık üç aydır Almanya Parlamentosu'nun gündeminde bulunan bu karar ile ilgili olarak görüşlerimiz her düzeyde Alman muhataplarımıza iletilmiş, kararın tek yanlı içeriğine, metindeki vahim maddi yanlışlıklara ve bilgi eksikliklerine işaret edilmiş ve böyle bir kararın, özellikle Almanya gibi her zaman dost ve müttefik olarak görülen bir ülke tarafından kabulünün Türk halkını derinden yaralayacağına ve ikili ilişkilerimiz üzerinde yapacağı menfi etkilere dikkat çekilmiştir.

Ancak gelinen aşamada, tüm bu uyarılarımızın Federal Alman Parlamentosu tarafından dikkate alınmadığı üzüntüyle gözlenmektedir.

128 <http://www.devletim.com/git.asp?id=390>

Bu girişimin Alman iç politika hesaplarından kaynaklandığı açıktır. Böyle hassas bir konunun iç politikanın küçük hesaplarına alet edilmesi sorumsuzluk ve dar görüşlülüğün bir kanıtıdır.

Federal Almanya Parlamentosu'nda kabul edilen karar "Anadolu'daki Ermenilerin neredeyse tamamen imha edildikleri" gibi hiçbir dayanağı olmayan iddialara yer vererek hazırlayıcıların tarih bilgisinden ne kadar uzak olduklarını göstermekle kalmamakta, Alman hükümetine, "Ermenilerin sürülüp yok edilmesinin" eyalet eğitim politikalarına dahil edilmesini tavsiye ederek Alman gençliğinde Türk düşmanlığı yaratılması sonucunu verebilecek sorumsuz, son derece tehlikeli ve kışkırtıcı öneriler de içermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle barışıktır. Tarihi olayların parlamentolarca değil, ancak tarihçiler ve uzmanlar tarafından değerlendirilebileceği düşüncesinden hareketle arşivlerini Alman ve Ermeniler dahil tüm araştırmacılara açmış, Ermenistan'a, Osmanlı dönemindeki Türk-Ermeni ilişkilerini ortak bir komisyonda incelenmesi önerisini resmen iletmıştır. Türkiye Cumhuriyeti belgelere dayanması halinde tarihinin herhangi bir döneminin muhasebesini yapmak için yabancı ülke parlamentolarının kararlarına ihtiyaç duymayacak kadar da devlet geleneğine sahip bir ülkedir. Ancak, Federal Almanya Parlamentosu kararında dile getirildiği gibi kendi geçmişiyle yüzleşmek ihtiyacını duyuyorsa, bunu asılsız iddialar temelinde şekillendirilen tarihi olaylar ve Türkiye'nin üzerinden değil, kendi tarihi sorumlulukları çerçevesinde yapmalıdır."

VI. TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ADAYLIĞI VE ERMENİ SORUNU

Bu bölümde Ermeni Diaspora örgütleri, Ermeni Patrikleri ve Ermenistan hükümetinin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği sürecine ilişkin tutum ve tepkilerini inceleyecek ve ayrıca Avrupa Birliği organlarında alınan kararların Ermenistan'ı ilgilendiren bölümleri ele alınacaktır.

Diaspora Örgütlerinin Tutumları

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine adaylığı kabul edildikten az sonra, 2000 yılında, Diaspora Ermenileri Brüksel'de devamlı bir örgüt kurarak katılma süreci içinde Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanıması ve Ermenistan ile sınırlarını açması için, Avrupa Parlamentosu'nda ve Avrupa Birliği'nin diğer organlarında yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir. Halen bu faaliyet Taşnakların idaresindeki Fédération euro-arménienne pour la justice et la démocratie (Adalet ve Demokrasi İçin Avrupa-Ermeni Federasyonu) tarafından yürütülmektedir. Adı geçen kuruluş, Avrupa Komisyonu'nun Türkiye hakkındaki 7 Ekim 2004 tarihli raporlarında, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Aralık 2004 tarihli kararında ve 17 Aralık 2004'te yapılan AB zirve toplantısında Ermeni görüşlerinin yer alması için büyük gayret göstermiştir. Bu arada 17 Aralık doruk toplantısını etkilemek amacıyla, Ermeni kaynaklarına göre 10.000¹²⁹, Belçika polisine göre ise 2.300 kişi Brüksel'de gösteri yapmıştır¹³⁰.

Bu çabalara rağmen Avrupa Birliği organlarının hiç birinden Türkiye'nin müzakerelere başlamadan önce sözde Ermeni "soykırımını" tanıması gerektiğine dair bir karar çıkmaması Diasporanın tepkilerine neden olmuştur. Fransa'daki en büyük Ermeni kuruluşu olan, Taşnak eğilimli "Comité de la defense de la cause arménienne (CDCA)", (Ermeni Davasını Savunma Komitesi), yayınladığı bir bildiriye Avrupa Komisyonu'nun Türkiye ile müzakerelere başlamasını öngören raporunun kendilerinde büyük düş kırıklığı yarattığını bildirmiş ve Komisyon'un Türkiye'ye gösterdiği "hoşgörüyü" kınamıştır¹³¹. Diğer yandan Başkan Chirac'tan Türkiye ile müzakerelere başlamasını engellemesi istenmiş ve bu konuda Fransız Danıştayına başvurulacağı açıklanmıştır¹³². Ayrıca Marsilya'da Başkan Chirac aleyhinde gösteriler yapılmıştır¹³³. 17 Aralık 2004'te yapılan AB zirve toplantısında Ermenileri ilgilendiren konularda bir karar alınmamış olması da Diasporanın şiddetli tepkilerine neden olmuştur. Doruk Toplantısını, İngiltere ve Fransa'nın Çekoslovakya'yı Nazi Almanyasına bıraktığı 1939 Münih Antlaşması'na benzeten makaleler yazılmış¹³⁴, yukarıda değindiğimiz Avrupa Ermeni Federasyonu

129 CDCA, 17 Aralık 2004

130 Milliyet, 17 Aralık 2004

131 AFP, 7 Ekim 2004

132 AFP, 29 Ekim 2004

133 CDCA, 14 Kasım 2004

134 Nouvelles d'Arménie, No.104, Ocak 2005, Ara Toranian, Edito s.6

ise Avrupa'nın Türkiye'ye karşısında kayıtsız şartsız teslim olduğu, zirve toplantısında Türkiye'deki işkence, kadın hakları, Kürt sorunu ve Ermeni "soykırımının" tanınmaması gibi insan haklarıyla ilgili sorunlar üzerinde durulmadığı¹³⁵, Avrupa Birliği'nin Kıbrıs konusunda Türkiye'den kesin taahhüt bile alamadığı¹³⁶ şeklinde eleştirilerde bulunmuştur.

Ermeni Patriklerinin Tutumu

Ermeni Patriklikleri de bu süreç içinde propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Beyrut'taki Kilikya Patriği Aram I, Başbakan Erdoğan'ın İstanbul'daki Surp Pirgiç Ermeni Hastanesinde 5 Aralık 2004 tarihinde açılışını yaptığı Ermeni müzesindeki konuşmasını şiddetle eleştirmiştir. Aram I, Başbakan Erdoğan'ın Patrikliğe ait Kilikya Müzesi'ni de ziyaret etmesi gerektiğini, orada Türkler tarafından işlenen "soykırımın" inkar edilemez kanıtlarını görebileceğini, bunların Türk barbarlığının eseri olduğunu söylemiş ve Başbakan Erdoğan'ın atalarının işlediği suçtu (?) kabul etmesini istemiştir¹³⁷. Aram I eleştirilerini sürdürerek Türkiye'nin yakın tarihi bilmezden geldiğini, Osmanlı Türkiye'si tarafından planlanmış ve gerçekleştirilmiş "soykırımı" tanımayı reddettiğini, Ermeni "soykırımının" Türkiye tarafından tanınmasının sadece bir Ermeni sorunu değil, tüm uluslararası toplumu ilgilendiren bir sorun olduğunu ve Avrupa tarafından gayet ciddi bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir¹³⁸. Görüldüğü gibi Aram I, bir din adamı gibi değil bir militan üslubuyla konuşmaktadır. Bu vesileyle Kilikya Patrikliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Diaspora Ermenilerini Sovyetlerin kontrolündeki Eçmiyazin Patrikliği'nin etkisinden kurtarmak amacıyla kurulduğunu ve Taşnaklar tarafından kontrol edildiğini belirtelim.

Eçmiyazin Patriği Karekin II ise daha ılımlı bir dil kullanarak, iki ülke arasında diplomatik ilişki olmamasından Türkiye'nin sorumlu olduğunu, zira Türkiye'nin ön koşullar ileri sürdüğünü, Karabağ ve Ermeni "soykırımının" tanınması sorunlarını çözenin gerektiğini ancak Ermeni "soykırımının" tartışılacak bir konu olmadığını ifade etmiştir¹³⁹.

135 Armenews, 20 Aralık 2004

136 CDCA, 17 Aralık 2004

137 Catholicosate of Cilicia, Press Release, 6 Aralık 2004

138 Catholicosate of Cilicia, Press Release, 14 Aralık 2004

139 NTV/MSNBC, 8 Aralık 2004

İstanbul'daki Ermeni Patriği Mesrop II ise daima Türkiye'nin AB üyesi olmasından yana olduğunu belirtmiştir.

Ermenistan Hükümetinin Tutumu

Ermenistan'ın Türkiye'nin AB üyeliği karşısındaki tutumuna gelince Türkiye'nin AB üyesi olmasının Ermenistan lehine olacağı birçok kez Ermeni siyaset adamları tarafından ifade edilmiştir. Bu tutumun nedeni Ermenistan yetkililerinin Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde Ermenistan ile olan sorunlarını, Ermenistan'ın istediği şekilde çözmenin mümkün olacağına inanmalarındır.

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye hakkındaki 7 Ekim 2004 tarihli İlerleme Raporu; sınırların açılmasına, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasına değinmesine ve dolaylı bir şekilde de olsa "soykırım" konusundan bahsetmesine rağmen, bunları Türkiye'nin tam üyeliği için ön şart olarak göstermemiştir. Bu durum Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın tepkisini çekmiş ve verdiği bir beyanatta, Ermenistan ile olan sınırını kapamış olan, Ceza kanununda Ermeni soykırımını tanıyan veya Kıbrıs'taki Türk birliklerinin geri çekilmesini destekleyen herkesin cezalandırılması hükmü bulunan bir ülkenin Avrupa Birliği'ne katılmak için görüşmelere başlama hakkını elde etmeye lâyık olmadığını düşündüklerini söylemiştir¹⁴⁰.

Ermenistan Başkanı Robert Koçaryan da bu konuda görüşlerini belirterek Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya ülkeleriyle işbirliği yapmasına engellerden birinin Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargo olduğunu, Avrupa Birliği'ne katılma müzakerelerine başlayan bir ülkenin AB'nin "Yeni Komşuluk Programı" üyesi bir ülkeye ambargo uygulamasının normal olmadığını söylemiştir¹⁴¹. Koçaryan ayrıca Alman Die Welt gazetesine verdiği bir mülakatta, iki ülke arasındaki ilişkilerin ne derecede sorunlu olduğu hakkındaki bir soruya şu cevabı vermiştir: "Halen, diplomatik düzeyde bile, ilişkimiz yok. Sınır kapıları çalışmıyor, ticaret yok¹⁴². Türkiye gerçekte Ermenistan'a bir abluka uyguluyor. Bu ancak taciz olarak tanımla-

140 Noyan Tapan 11 Ekim 2005 ve armenialiberty 12 Ekim 2005

141 Arminfo, 22 Kasım 2005

142 Ermenistan Devlet Başkanının olayları abarttığı görülmektedir. Ermenistan ile Türkiye arasında temaslar öteden beri vardır. Nitekim iki ülke diplomatları ve özellikle dışişleri bakanları görüşmektedir. Diğer yandan iki ülke arasında genellikle Gürcistan üzerinden ticari ilişkiler mevcuttur.

nabilir. Biz, herhangi bir ön koşul olmadan ikili ilişkileri yürütmemiz gerektiği fikrindeyiz. Hâlihazır durum normalden başka her şeydir". Koçaryan aynı mülakatta "soykırımın" tanınmasının kendileri için çok önemli olduğunu ancak bunu ikili ilişkileri geliştirmek için bir ön koşul olarak görmediklerini, "soykırım" suçunun inkâr edilemeyeceğini, Türkiye'nin bu olayı tanınmasının ilişkilerin normale dönmesi yolunda önemli bir adım oluşturacağını, Ankara'nın halen Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu Karabağ sorununun çözümüne bağlamaya uğraştığını, ancak iki ülke ilişkilerinin üçüncü bir ülke ile olan ilişkiler tarafından tayin edilmemesi gerektiğini, bu bağlamda Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerini Kıbrıs sorunun çözümüne bağlamadığını söylemiştir.

Koçaryan ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılması müzakereleri bu koşullar altında başlarsa bunun Avrupa Birliği'nin bu günkü durumu kabullenmesi anlamına geleceğini de belirtmiştir. Bu sözler Koçaryan'ın, sınırları açması ve sözde soykırımı kabul etmesi için Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye baskı yapmamasından endişe ettiğini göstermektedir. Avrupa Birliği'nin Türkiye hakkındaki ilerleme raporunda bu konuların fazla vurgulanmaması Koçaryan'a bu kararı vermiş olsa gerektir. Ancak, yukarıda gördüğümüz gibi, Fransa Türkiye ile yapılacak müzakerelerde Ermenistan'ın bu taleplerini yerine getirmeye çalışacağını belirtmiştir.

Avrupa Birliği Organlarında Türkiye Hakkında Alınan Kararların Ermeni sorununu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ilgilendiren Bölümleri

Avrupa Birliği Komisyonu'nun 6 Ekim 2004 tarihli raporunun Türkiye'nin Birliğe katılmasının etkileri bölümünde Türkiye'nin katılımının Birliğin sınırlarını Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'a kadar uzatacağı, Avrupa Birliği'nin Türkiye aracılığıyla Güney Kafkasya'da istikrarı sağlayıcı bir etki yapabileceği, ancak bunun için Türkiye'nin komşularıyla olan sorunlarını Birliğe katılmadan çözmesi gerektiği bildirilmektedir. Raporda bu bağlamda, özellikle, diplomatik ilişkilerin kurulması ve kara sınırının açılmasıyla Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine işaret olunmaktadır.

Raporda, diğer bir önemli konunun trajik olayların, özellikle de

bu bölgede 1915-1916 yıllarında yaşanan insani ızdırapların yorumlanması olduğu, Türkiye'nin Birliğe katılması beklentisinin Ermenistan ile olan ikili ilişkilerin iyileştirilmesini ve söz konusu olaylar hakkında da bir uzlaşma yapılmasını da içermesi gerektiği ifade olunmaktadır. Görüldüğü gibi rapor 1915/1916 tehciri için Ermeniler tarafından kullanılan "soykırım" deyimini yerine "trajik olaylar" demeyi tercih etmiş ve bu nedenle de diaspora tarafından eleştirilmiştir ¹⁴³. Diğer yandan bu konu ilk defa bir Komisyon belgesinde yer almıştır. Komisyon bu "trajik olaylar" hakkında Türkiye'nin bir uzlaşma yapmasını istemektedir. Uzlaşmanın kiminle ve ne zaman yapılacağı hakkında bir açıklık yoktur. Ancak, Ermeni Diasporaları uluslararası bir kimlik taşımadığına göre uzlaşmanın Ermenistan ile yapılması gerekecektir. Diğer yandan uzlaşmanın Türkiye'nin tam üyeliğinden önce gerçekleşmesinin beklendiği de anlaşılmaktadır.

Komisyon ayrıca Türkiye'nin Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerginliğin hafifletilmesine katkıda bulunmasının önemine de işaret etmiştir. Burada dikkati çeken husus Türkiye'den Karabağ sorunun çözümü için değil, bu sorunun yarattığı gerginliğin hafifletilmesi için katkı beklenmesidir. Diğer bir deyimle Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesinin mevcut gerginliği arttırabileceği ifade olunmaktadır.

Komisyon Raporunun en önemli bölümü Komisyonun AB ülkeleri Hükümet ve Devlet başkanlarına (zirve toplantısına) Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımındaki ilerlemeler hakkında yapmış olduğu tavsiyelerdir. Söz konusu tavsiyelerde Ermeniler veya Ermenistan konuları yer almamıştır. Buna uygun olarak da 17 Aralık 2004 zirve toplantısı sonuç bildirgesinde bu konulara değinilmemiştir. Böylelikle Türkiye ile müzakerelere başlanması için, Ermenilerin ön şart olmasını ısrarla istediği "soykırımın" tanınması ve sınırların açılması hususları gerçekleşmemiştir.

Avrupa Birliği'nin diğer organı olan Avrupa Parlamentosu da Türkiye'nin Birliğe katılımı hakkında, Avrupa Komisyonu'nun yu-

143 La Fédération Euro-arménienne, 7 Ekim 2005. Bu federasyon tarafından yayınlanan bildiriye Avrupa Komisyonu'nun, doğru olmayan ifadeler kullanılmak suretiyle, "soykırım" deyimini sansür ettiği ve böylece Türkiye'nin "inkârcılığının" sürdürülmesini sağladığı belirtilmektedir.

karıda değindiğimiz ilerleme Raporunu ve tavsiyelerini inceledikten sonra, bu konuda 15 Aralık 2004 tarihinde bir tavsiye kararı kabul etmiştir. Avrupa Birliği'nin Türkiye ilişkilerine ve Türkiye'nin bazı iç sorunlarına da genelde olumsuz bir yaklaşımla değinen bu kararın Ermeni sorunu ile ilgili bölümleri, özetle, aşağıdadır:

Söz konusu Kararda, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın hala açılmamış olmasının Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulması için Türk yöneticileri tarafından kaçırılmış bir fırsat olduğu belirtilmekte ve Türk makamlarının 18 Temmuz 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu kararında yer alan Ermeni sorunu hakkındaki diğer hususları da yerine getirmemiş olduğu vurgulanmaktadır. 1987 yılı kararında, özet olarak, Avrupa Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanımış, Türkiye'den de tanınmasını istemiş ve tanımadığı takdirde de bunun Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda aşılama bir engel oluştura-cağı ifade edilmişti.

Avrupa Parlamentosu'nun 15 Aralık 2004 tarihli Kararında, ayrıca, Ermenilere karşı uygulanmış olan "soykırım" tanımak suretiyle Ermeni halkı ile barışma sürecini desteklemesini Türkiye'den istemektedir. Bundan başka kararda, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi'nden (devlet ve hükümet başkanlarından) "soykırım" tarihi gerçeğini resmen tanımmasını ve Ermenistan ile sınırlarını en kısa zamanda açmasını Türkiye'den talep etmeleri de istenmiştir.

Kararda, Ani'deki Ermeni kiliselerinin ziyarete açılmasının, Türk tarihçi Halil Berktaş'ın soykırım hakkındaki dikkate değer çalışmasının ve Ermenistan Cumhuriyeti'yle devlet düzeyindeki ilişkilerin yeniden tesisinin ileriye doğru yaşamsal adımlar olduğu, ancak bu sürecin Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırların açılması suretiyle mantıki sonucuna ulaşması gerektiği ifade olunmaktadır. Bu arada Halil Berktaş'ın soykırım konusunda kitabı bulunmadığını, fikirlerini daha ziyade verdiği mülakatlarda ifade ettiğini, bu nedenle de Halil Berktaş'ın olmayan çalışmalarının neden yaşamsal bir adım olarak görüldüğünün anlaşılamadığını belirtelim. Diğer yandan Ermenistan ile devlet düzeyinde yeniden ilişki kurulması hakkındaki ifadeler de anlaşılamamaktadır. Zira, Türkiye, Ermenistan Devleti'ni 1991 yılında tanımış olup, iki taraf, birbirlerinin ülkesinde diplomatik temsilci bulundurmamakla beraber, gerektiğinde her düzeyde resmi temas yapabilmektedir.

Avrupa Parlamentosu'nun sözünü ettiğimiz kararında Türkiye ve Ermenistan'ın, geçmişin trajik deneyimlerinin açıklıkla üstesinden gelinmesi amacıyla, mümkünse, bağımsız eksperlerden kurulu iki taraflı bir komitenin yardımıyla, barışma sürecini devam ettirmelerine inanıldığı belirtilmekte ve Türkiye'den mümkün olan en kısa zamanda Ermenistan ile olan sınırlarını açması talep olunmaktadır.

Görüldüğü gibi Avrupa Parlamentosu kararı Avrupa Komisyonu raporlarından çok daha ileri bir şekilde Ermeni görüşlerini yansıtmaktadır. Bu arada Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanıması ve Ermenistan ile olan sınırlarını açması için çok ısrar edilmesi dikkat çekmektedir.

Kararın Ermenilerin hoşuna gitmeyecek tek yönü "geçmişin trajik deneyimlerinin, diğer bir deyimle soykırımı iddialarının, bağımsız, iki taraflı bir eksperler komitesi tarafından incelenmesidir. Ermeniler "soykırımın" yeter derecede tanıtıldığı iddiasında oldukları için bir incelemeye taraftar değillerdir. Yukarıda Başbakan Erdoğan'ın Başkan Koçaryan'a bir mektup göndererek iki ülkenin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamalarını önerdiğini anlattık. Başbakanın bu önerisi, Avrupa Parlamentosu kararındaki bağımsız eksperler komitesi kurulması fikrine uymaktadır.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Avrupa Parlamentosu'nun 15 Aralık 2004 tarihli kararı hakkında yayınladığı bir basın bildirisinde¹⁴⁴ soykırım tarihi gerçeğini tanımasını ve Ermenistan ile olan sınırlarını gecikmeden açmasını Türkiye'den isteyen bu kararı memnuniyetle karşıladığını ve bu hususların Avrupa Birliği'nin Türkiye gündeminde yer almasını ümit ettiğini ifade etmiştir. Bildiride ayrıca Türkiye'nin bütün kriterleri yerine getirdiği takdirde Avrupa Birliği'ne üye olmasının Ermenistan'ın yararına olacağı ve bölgeye olumlu bir etki yapacağı da ifade olunmuştur. Bu olumlu yaklaşımdan sonra bildiride, Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını kapalı tutmaya devam ettiğini, ülkesinde soykırımı deyiminin kullanılmasını suç saydığını

144 Press Release, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, Statement on EU-Turkey Accession Talks, 16 Aralık 2004

(?) ve Ermenistan ile olan ilişkilerini normalleştirmek için de kabul edilemez ön koşullar ileri sürdüğünü dikkate alınması Avrupa Birliği üyelerinden istenmiştir. Kabul edilemez diye tanımlanan ön koşulların neler olduğu açıklanmamıştır. Ancak bunların Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınırlarını tanıması ve Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarından çekilmesi olduğu bilinmektedir. Diğer bir deyimle Ermenistan'ın Türkiye'nin sınırlarını tanımadan ve Azerbaycan topraklarını da işgale devam ederek Türkiye ile normal ilişkiler kurmak ve sınırı da açtırmak peşinde olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Bildiri Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin bu "kabul edilemez" durumunun, içerdiği tüm belirsizliklerle, Güney Kafkasya'nın gelişmesi için ve bu bölgenin Avrupa perspektifi için ciddi bir tehdit oluşturduğu belirtilmektedir. Burada Türkiye'nin Ermenistan politikasının Güney Kafkasların tamamı için bir tehdit oluşturduğu gibi garip bir saptama vardır. Oysa Türkiye'nin bölgenin diğer iki devleti olan Gürcistan ve Azerbaycan ile mükemmel denebilecek ilişkileri mevcuttur.

Bildiride son olarak Türkiye Avrupa Birliği'nin çağrularına cevap verdiği takdirde, tüm engellerin daha kolaylıkla aşılacağı ve bölgenin istikrar ve refahın sağlanacağını belirtmekte ve bunun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmeye hazır olduğunun açık bir işareti olacağı ifade edilmektedir. Avrupa Birliği'nin bu konudaki başlıca çağrılarının sözde soykırımın tanınması ve sınırların açılması olduğu anımsandıkça, esas itibarıyla Türkiye ve Ermenistan'ı ilgilendiren bu hususların bölgenin istikrar ve refahı ile doğrudan bir ilgisinin bulunmadığı görülmektedir.

ERMENİ İSYANLARI VE OSMANLILAR

Justin McCarthy

Title: *Armenian Rebellions and Ottomans*

Abstract: *When World War I began, the Armenians and Turks had been living together for 800 years in peace. Regions where Muslims and Christians had been living torn asunder when the Russians invaded the Caucasian Muslim lands. Against this invasion, most of the Armenians were neutral but a significant part of them took side of Russia, they served as advance guards and spies for the Russian Army. The Russian Armenian revolutionaries began to infiltrate the Ottoman Empire. They smuggled rifles, explosives across ill-defended Ottoman borders. On the other side when the Ottoman Army mobilized, Armenians living in the Ottoman Eastern regions rebelled. Those areas were strategically very important for Russia.*

Keywords: *Armenian Question, Genocide, Ottoman Empire, Historical Process, Russian Influence, Rebellion, Ottoman Records*

Geçmiş

Osmanlı Vilayetleri

Türklerle Ermeniler arasındaki çatışma kaçınılmaz değildi. Bu iki halkın birbiriyle dost olması gerekirdi. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Ermenilerle Türkler 800 yıl bir arada yaşamıştı. Anadolu ve Rumeli Ermenileri yaklaşık 400 yıldan beri Osmanlı tebaasıydılar. Bu yüzyıllar içinde bazı sorunlar oldu. Bu sorunları yaratanlar esas itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'na saldıran ve neticede onu yıkanlardı. Ermeniler Osmanlı yönetimi altında her türlü ekonomik ve sosyal kıstasa göre iyi durumda yaşadılar. İmparatorluktaki herkes zarar gördü ama en çok zarar gören Türkler ve diğer Müslümanlardı. Tüm ekonomik ve toplumsal standartlar göz önüne alındığında, Ermeniler Osmanlı yönetimi altında iyi işler başardılar. On dokuzuncu yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı vilayetlerinin hangisinde olurlarsa olsunlar, Ermeniler Müslümanlardan daha iyi eğitilmiş ve daha varlıklıydı. Ermenilerin çok fazla çalışmış oldukları doğrudur, ancak daha varlıklı olmalarının ana nedeni

Avrupa'nın ve Amerika'nın etkisi ve Osmanlıların gösterdiği hoşgörüyü. Avrupalı tüccarlar Osmanlı Hristiyanlarını mümessilleri olarak kullandılar ve onlara işlerini verdiler. Avrupa ülkelerinin konsolosları onların lehine müdahalelerde bulundu. Ermeniler Amerikalı misyonerlerin Türkler yerine kendilerine verdiği eğitimden yararlandılar.

Avrupalılar, Hristiyanlar için özel muamele istediler ve istediklerini aldılar. Müslümanların ise bu gibi avantajları yoktu.

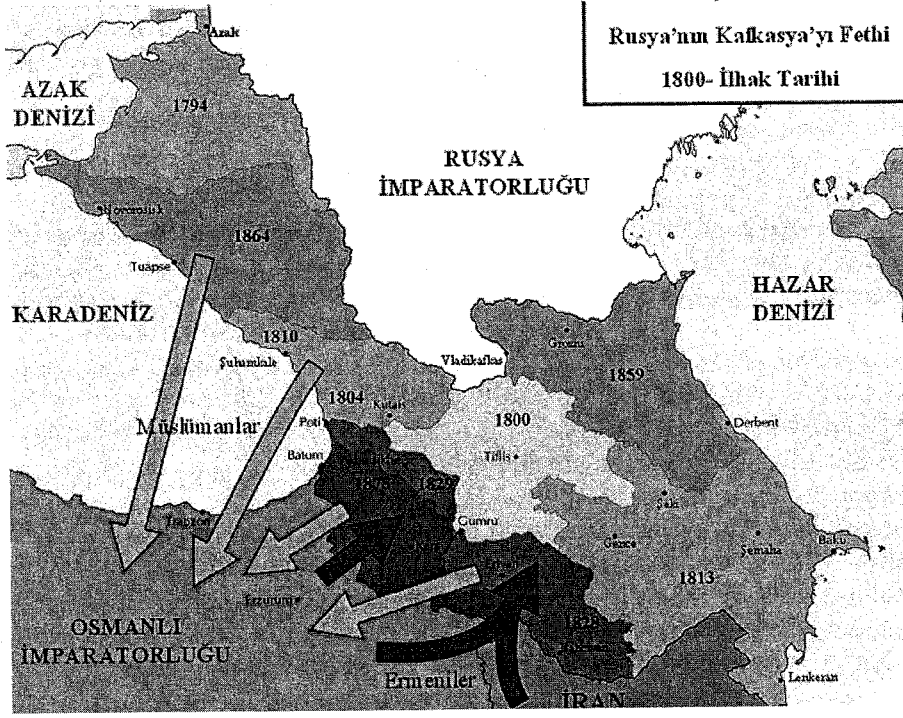
Bir grup olarak Ermenilerin hayatları iyileşirken Müslümanlar modern çağ tarihinin en büyük acılarından birini yaşadılar: On dokuzuncu yüzyılda ve Yirminci yüzyıl başlarında Boşnaklar Sırp katliamına maruz kaldı; Çerkezler, Abazalar ve Lazlar Ruslarca öldürüldüler, yurtlarından sürüldüler ve Türkler, Ruslar, Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırp'lar tarafından öldürüldüler, yurtlarından çıkarıldılar. Yine de Müslümanların çektiği bütün bu acıların ortasında Osmanlı Ermenilerinin siyasal konumu sürekli iyileşmeye devam etti. Önce Hristiyanlar ve Yahudiler için eşit haklar yasayla teminat altına alındı. Eşit haklar giderek bir gerçek olarak hayata da geçirildi. Hristiyanlar devlette yüksek kademelerde görev aldılar. Aralarından büyükelçiler, hazine yetkilileri, hatta dışişleri bakanları çıktı. Aslında güçlü Avrupa devletleri onların lehine müdahalelerde buldukları için birçok yönden Hristiyanlar Müslümanlardan daha geniş haklara sahip oldu. Avrupalılar, Hristiyanlar için özel muamele istediler ve istediklerini aldılar. Müslümanların ise bu gibi avantajları yoktu.

İşte Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'na böyle bir ortamda isyan ettiler: yüzyıllarca süren bir barış, ekonomik üstünlük ve sürekli iyiye giden bir siyasal konum. Böyle bir ortam isyan nedeni olarak görülemez. Yine de on dokuzuncu Yüzyıl sonu, iki taraf için de felaketle sonuçlanacak olan bir Ermeni isyanının başlangıcını gördü. Ermenilerle Türkler arasında ne açmıştı?

Rus Yayılması Ruslar

Bunun nedeni herşeyden önce Ruslardı. Hristiyanların ve Müslümanların nispi bir barış içinde yaşadıkları bölgeler Rusların Kafkasyalı Müslümanların topraklarını istila etmesiyle parçalandı. Ermenilerin çoğu muhtemelen tarafsız kaldı, ancak kayda değer sayıda Ermeni de Rusların yanında yer aldı. Ermeniler casusluk yaptılar hatta Rus-

lara silahlı askerlerden oluşan birlikler verdiler. Ermenilerin bundan sağladıkları önemli çıkarlar vardı: Ruslar 1828 yılında günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Erivan ilini aldı.

Harita 1 RUS YAYILMASI

Türkleri oradan çıkardı ve Türk topraklarını vergi bile almadan Ermenilere verdi. Ruslar biliyorlardı ki Türkler orada kalsalardı da-ima topraklarını fethedenlere karşı düşmanlık besleyeceklerdi. O yüzden Türkleri oradan çıkarıp yerine dost bir halkı yani Ermenileri yerleştirdiler.

Müslümanların zorunlu sürgüne tabi tutulmaları Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerine kadar devam etti: 300,000 Kırım Tatarı, 1,200,000 Çerkez ve Abaza, 40,000 Laz ve 70,000 Türk. Ruslar 1877-78 savaşı sırasında Anadolu'yu istila ettiler ve bir kez daha Ermenilerin birçoğu Rusların tarafını tutup onlara rehberlik ve casusluk yaptı. Ermeniler işgal edilmiş topraklarda Türk halkına eziyet ederek 'polis gücü' görevini üstlendiler. 1878 Barış Antlaşması sonucunda Kuzeydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Osmanlılara geri

verildi. Ruslara yardım etmiş olan Ermeniler kendilerinden intikam alınacağından korkarak kaçtılar. Halbuki Türkler hiç de intikam almak yoluna gitmedi.

Hınçak ve Taşnak parti bildirgelerinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlı ihtilal çağrısı yer almıştı.

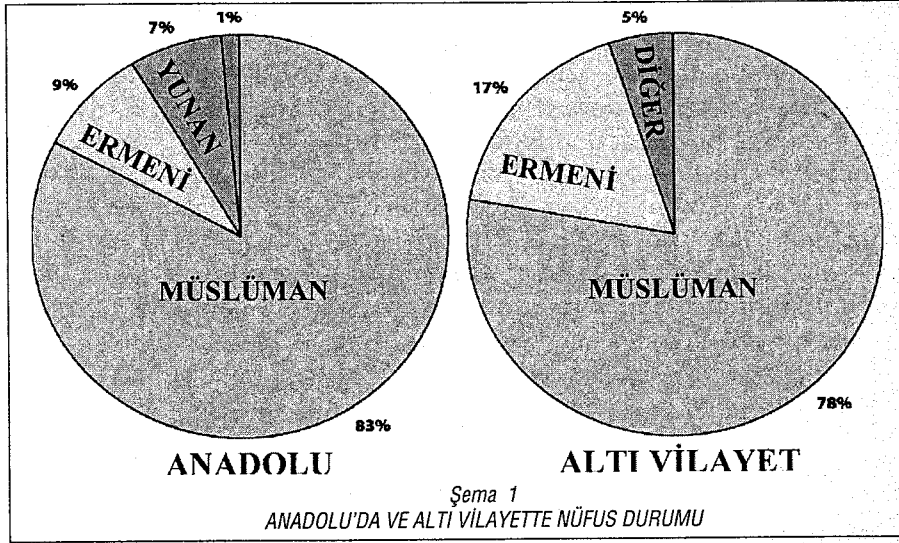
Hem Müslümanlar hem de Ermeniler Rus istilaları sırasındaki olayları unutmamışlardı. Ermeniler Ruslar kazanırsa daha kolay zenginleşeceklerini gördüler. Bedava toprak edinme umudu -bu toprak Müslümanlardan çalınmış olsa bile -Ermeni çiftçileri harekete geçiren güçlü bir dürtüydü. Ayaklanan Osmanlı Ermenileri Rusya'nın şahsında kendilerine güçlü bir hamî bulmuşlardı. Rusya ayrıca isyancıların ayaklanmayı örgütlemelerini ve Osmanlı İmparatorluğu'na gizlice insan ve silah sokmalarını sağlayan bir üs durumundaydı. Müslümanlar biliyorlardı ki eğer Ruslar Ermenilerin koruyucu meleği ise Müslümanların da şeytanydı. Ne zaman Ruslar zafer kazansa topraklarını ve canlarını kaybettiklerini görmüşlerdi. Ruslar yeniden gelecek olurlarsa neler olacağını biliyorlardı. Ermenilerin Rusların safında olduğunu da görebiliyorlardı. Böylece 800 yıllık barış içinde birlikte yaşamın sonu geldi.

Ermeni İhtilalciler

Rus Ermenileri milliyetçi ideolojilerini Doğu Anadolu'ya getirinceye dek Ermeni isyanı Osmanlı Devleti için gerçek bir tehlikeye teşkil etmemişti. Başka partiler var olsa da Ermeni isyanına iki parti önderlik etti. Bunların birincisi olan Hınçak İhtilalci Partisi -ki kendilerine Hınçaklar denir- Rusya'dan gelen Ermeniler tarafından 1877'de İsviçre'nin Cenevre kentinde kuruldu. Bu partilerin ikincisi olan Ermeni İhtilalci Federasyonu -yani Taşnaklar- 1890'da Rus İmparatorluğu'nun Tiflis kentinde kuruldu. İki parti de Marksistti. İkisi de şiddete dayanan yöntemler kullanıyordu. Hınçak ve Taşnak parti bildirgelerinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlı ihtilal çağrısı yer almıştı. Hem Osmanlı yetkililerinin hem de bu iki partiye karşı çıkan Ermenilerin öldürülmesi dahil terörizm, bu partilerin temel amaçlarının bir parçasıydı. Marksist olmalarına rağmen her iki grup da milliyetçiliği ihtilal felsefelerinin en önemli kısmı haline getirmişti. Bu bakımdan Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan'daki milliyetçi ihtilalcilere çok benziyorlardı.

Nüfus

Öte yandan Yunan ve Bulgar ihtilalcilerin aksine nüfus yapısı Ermeniler için sorundu. Yunanistan'da nüfusun çoğunluğu Yunan; Bulgaristan'da ise Bulgardı. Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri topraklarda ise Ermeniler oldukça küçük bir azınlıktı. "Osmanlı Ermenistan'ı" olarak adlandırılan "Altı Vilayet" in (Sivas, Mamüre-

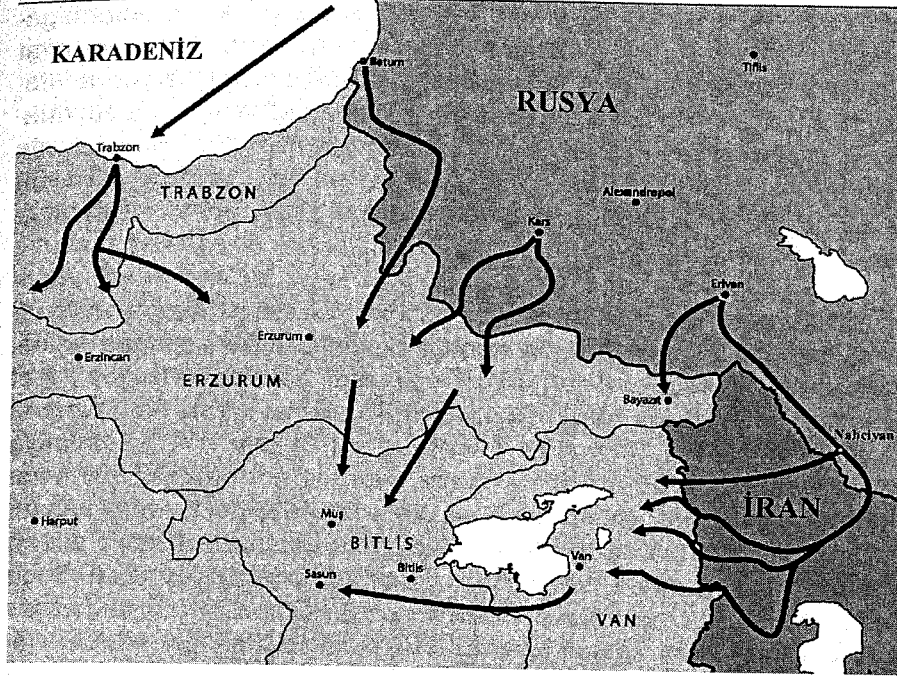
tülaziz, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Erzurum) nüfusunun sadece yüzde 17'si Ermenilerden oluşuyordu. Bu bölgede nüfusun yüzde 78'i Müslümandı. Bu durum Ermeni ihtilalciler açısından önemli sonuçlar doğuracaktı, çünkü Ermenistan'ı yaratabilmek için ihtilalcilerin izlemek istediği tek yol orada yaşayan Müslümanların bölgeden çıkarılmasıydı.

Bu ihtilalcilerin niyetlerinden şüphesi olanların onların yaptıklarına bakması yeterli olur: Bir Van valisinin öldürülmesi, ikinci bir Van valisini öldürmeye teşebbüs, polis şeflerinin ve başka görevlilerin öldürülmesi, Padişah İkinci Abdulhamid'i öldürmeye teşebbüs. Bu kişiler Osmanlı Devleti ile birlikte savaşmakta olan radikal milliyetçilerdi.

Kaçakçılık Yolları

Esas itibarıyla 1890'lardan itibaren Ermeni asıllı Rus ihtilalciler Osmanlı İmparatorluğu'na sızmaya başladılar.

Haritada görülen yolları izleyerek Van, Erzurum ve Bitlis vilayetle-

Harita 2
RUSYA'DAN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA SIZMA YOLLARI

rinin iyi korunamayan sınırlarından içeri kaçak olarak tüfek, mermi, dinamit ve savaşçı sokuluyordu. Osmanlıların durumu bu ihtilalcilerle savaşmaya pek uygun değildi. Bunun nedeni mali sorunlardı. Osmanlılar hala Rusya'yla yapılan 1877-78 savaşının yol açtığı korkunç kayıplardan dolayı sıkıntı içindeydi. Kapitülasyonlar, borçlar ve av peşindeki Avrupalı bankacılar yüzünden hala sıkıntı çekiyorlardı. Ayrıca, kabul etmek gerekir ki Osmanlılar ekonomi yönetimini iyi bilmiyorlardı. Bunun sonucunda, bu ihtilalcilerle savaşmak ve Kürt aşiretlerini dizginlemek için gerekli yeni polis ve askeri birlikleri destekleyecek para yoktu. Doğu'daki asker ve jandarma sayısı hiçbir zaman yeterli olmamıştı ve bu insanlar çoğu kez maaşlarını aylarca alamamışlardı. Bu kadar az para ile asileri yenmek imkansızdı.

En başarılı ihtilalciler kesinlikle Taşnaklardı. Rusya'dan gelen Taşnaklar isyanın liderliğini yapıyordu. Ayaklanmayı örgütleyen ve Anadolu Ermenilerini isyancı askerlere dönüştüren "infazcı" onlardı. Bu kolay bir iş değildi çünkü başlangıçta Osmanlı Ermenilerinin büyük kısmının isyan etmek gibi bir isteği yoktu. Barışı ve güvenliği yeğliyorlar ve dinsiz sosyalist ihtilalcileri onaylamıyorlardı. Ayrılmak ve hatta üstünlük duygusu ihtilalcilere bir miktar yardımcı olduysa da Osmanlı'nın doğusundaki Ermenileri asilere dönüştüren başlıca silah terörizm oldu. Ermenileri kendi devletlerine karşı birleştiren ana neden korkuydu.

Ermenileri isyancıya dönüştürebilmek için önce bu insanların geleneksel olarak kendi kiliselerine ve kendi cemaat liderlerine karşı duydukları bağlılığın yok edilmesi gerekiyordu. İsyancılar Ermenilerin en büyük sevgi ve saygıyı ihtilale karşı değil kiliseye karşı duyduklarını gördüler. Bu yüzden Taşnak Partisi kiliseyi etkin bir biçimde kendi kontrolü altına almaya azmetti. Ancak din adamlarının büyük kısmı dinsiz Taşnaklara destek vermiyordu. Kilise ancak şiddet kullanılarak ele geçirilebilirdi.

Taşnaklara karşı çıkan kilise görevlilerine ne oldu? Köylerde ve kentlerde rahipler öldürüldü. Suçları neydi? Suçları Osmanlı devletinin sadık tebaası olmalarıydı. Van Ermeni Piskoposu Bogos, Noel arifesinde kendi katedralinde öldürüldü. Suçu sadık bir Osmanlı vatandaşı olmaktı. Taşnaklar İstanbul'daki Ermeni Patriği Malakya Ormanyan'ı da öldürmeye teşebbüs ettiler. Suçu ihtilalcilere karşı olmaktı. Osmanlıda Doğu Ermenilerinin dini merkezi olarak büyük önem taşıyan Van'daki Akdamar Kilisesi'nden sorumlu rahip Arsen Van'daki Taşnakların liderlerinden İskan tarafından öldürüldü. Suçu Taşnaklara karşı çıkmaktı. Ancak onun öldürülmesi için ikinci bir neden daha vardı: Taşnaklar merkezi Akdamar'da olan Ermeni eğitim sistemine hakim olmak istiyorlardı. Peder Arsen öldürüldükten sonra Taşnaklardan biri olan Aram Manukyan (ki kendisinin bilinen herhangi bir dini inancı yoktu), Ermeni okullarının başına getirildi. Manukyan dini eğitime "son verdi" ve ihtilalci eğitimi başlattı. Sözde "din öğretmenleri" Van vilayetine yayılarak din yerine İhtilalcilik dersleri verdiler.

İsyancıların sadakati sadece ihtilallerineydi. Kendi kiliseleri bile onların saldırılarından kurtulamıyordu.

İsyancıların gücünü en fazla tehdit eden diğer bir grup da Ermeni tüccar sınıfıydı. Bir grup olarak hükümetten yana idiler. İş yapabilmek için barış ve düzen istiyorlardı. Onlar eskiden beri Ermeni toplumunun laik önderleriydi ama isyancılar, kendileri Ermeni toplumunun lideri olmak istiyorlardı ve bu durumda tacirlerin susturulması gerekiyordu. Açıktan açığa ve kuvvetle hükümeti destekleyenler, örneğin Van belediye başkanı Bedros Kapamaciyan ve Gevaş kaymakamı Armarak, suikaste kurban gittiler. Ayrıca pek çok Ermeni polis memuru, en azından bir Ermeni polis şefi ve hükümetin Ermeni danışmanları öldürüldüler. Ermeniler için hükümetten yana olmak büyük cesaret gerektiriyordu.

Taşnaklar tacirleri para kaynağı olarak gördüler. Tüccarlar ihtilal için asla kendi istekleriyle bağış yapmazlardı. Bunu yapmaya zorlanmaları gerekiyordu. Tüccarlardan haraç alınmasına ilişkin bilinen ilk olay 1895'te, yani Taşnak Partisi'nin Osmanlı topraklarında faaliyete geçmesinden hemen sonra Erzurum'da meydana geldi. Bu kampanya 1901'de tam olarak başlatıldı. O yıl tehdit ve suikastler yoluyla para toplamak Taşnak Partisi'nin resmi politikası haline geldi. Bu kampanya sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda değil Rusya ve Balkanlarda da yürütüldü. İshak Zamharyan adlı tanınmış bir Ermeni tüccar ödeme yapmayı reddetti ve Taşnakları polise ihbar etti. Zamharyan bir Ermeni Kilisesi'nin avlusunda katledildi. Para ödemeyen başkaları da öldürüldü. Bunun üzerine geriye kalan tüccarlar istenen parayı ödedi.

1902-1904 dönemindeki bu "asıl" haraç alma kampanyası sırasında, bugünün parasıyla sekiz milyon dolardan fazla bir meblağ toplandı. Bu rakam, kısa bir sürede sadece Merkezi Taşnak Komitesi tarafından toplanan ve neredeyse tamamı Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Ermenilerden elde edilen haracı göstermektedir. 1895-1914 döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden toplanan haraçlar bu rakama dahil değildir. Kısa sürede tüccarlar vergilerini hükümet yerine ihtilalcilere öder hale geldiler. Van'daki hükümet görevlileri tüccarlardan vergi istediğinde, tüccarlar vergilerini ödemiş olduklarını ancak ödemeyi ihtilalcilere yaptıklarını arz ettiler. Ancak hükümet kendilerini ihtilalcilerden koruyacak olursa ödemeyi hükümete yapacaklarını söylediler. Doğu Anadolu'nun her yerinde, İzmir'de ve Kilikya'da (Adana bölgesi) da durum aynıydı.

Sıradan Ermeniler de haraç isteyen isyancılardan kurtulamadı. Bu insanlar isyancılara yiyecek ve yatacak yer vermeye zorlandı. İngiliz Konsolosu Eliot raporunda şunları bildirdi: "Onlar (Taşnaklar) Hıristiyan köylere yerleşiyorlar, sahip olunabilecek en iyi şartlarda yaşıyorlar, kendi giderleri için zorla katkı topluyorlar ve genç kadınlar ve kızları kendi isteklerine boyun eğmek zorunda bırakıyorlar. Onları hoşnut edemeyenler soğukkanlılıkla katlediliyor."

Köylüler için en masraflı olan ise almak zorunda bırakıldıkları ateşli silahlardı. Köylüler isteseler de istemeseler de isyancı "askerlere" dönüştürüldüler. Eğer Türklerle savaşacak iseler onlara silah gerekecekti. İhtilalciler Rusya'dan kaçak olarak silah getiriyor ve Ermeni köylüleri bu silahları satın almaya zorluyorlardı. İngiliz Konsolos Seele'in bildirdiği gibi köylüleri zorlamak için çok etkili yöntemler kullanılıyordu: "Bir köye gelen bir ajan köylülerden birine

Ermeni siyasal örgütlerinin bulunmadığı ya da bu örgütlerin yeterince gelişmemiş olduğu her yerde Ermeniler, Türkler ve Kürtlerle nisbi bir barış içerisinde yaşıyorlar."

ekebilirim ki diye sordu. Ajan buna cevap olarak silahıyla adamın öküzlerini öldürdü ve oradan ayrıldı."

Mauser marka bir silah satın alması gerektiğini bildirdi. Yoksul köylü hiç parası olmadığını söyledi. Ajan şu karşılığı verdi: 'O zaman öküzlerini satman lazım.' Zavallı köylü ekim zamanının yakın olduğunu anlatmaya çalışarak Mauser'le nasıl tarlalarını

İsyancılar köylüleri silah almaya sadece örgütlenme amacıyla zorlamıyorlardı. Köylülerden silahın normal fiyatının iki katı alınıyordu. Beş paund değerindeki bir tüfek on paunda satılıyordu. Hem isyancıların örgütü hem de isyancıların kendileri bu satışlardan çok kazançlı çıktı.

En fazla zarar gören ise köylüler oldu. İhtilalcilerin en temel politikası Ermenilerin yaşamlarının büyük bir duyarsızlıkla sömürülmesiydi: İsyancılar, Kürt aşiretlerinin masum Ermeni köylülerinden intikam alacaklarını bildikleri halde Kürt aşiretlerine ve köylere saldırdılar ve daha sonra kaçarak Ermeni soydaşlarını ölüme terkettiler.

Avrupalılar bile Ermenilerin dostu oldukları halde Doğu Anadolu'nun üzerine çöken lanetin nedeninin isyancılar olduğunu görebiliyorlardı. Konsolos Steele 1911'de şunları yazdı:

"Ülkenin ziyaret ettiğim yerlerinde gördüklerim yüzünden Ermenilerin ve Türkiye'nin bu bölgesinin genelini esenliğine Taşnak Komitesi'nin çok zararlı bir etki yaptığını eskisinden de daha fazla emin oldum. Şu gerçeği gözden kaçırmak mümkün değil: Ermeni siyasal örgütlerinin bulunmadığı ya da bu örgütlerin yeterince gelişmemiş olduğu her yerde Ermeniler, Türkler ve Kürtlerle nisbi bir barış içerisinde yaşıyorlar."

Söz konusu İngiliz Doğu'daki karışıklığın nedeninin Ermeni ihtilalciler olduğunu görmüştü ve bu doğru bir tespitti. Taşnaklar olmasaydı Türkler ve Ermeniler barış içinde bir arada yaşayacaklardı. Osmanlı Hükümeti bunu biliyordu. O halde hükümet neden isyancıların bu kadar ileri gitmesine katlandı? Hükümet neden isyancıları ezip ortadan kaldırmadı?

Osmanlının isyancılara etkili bir şekilde karşı koymamış olmasını anlamak gerçekten kolay değil. Düşünün ki bir ülkede, çoğu yabancı bir ülkeden gelmiş radikal ihtilalciler bir isyan örgütüyorlar. Yabancı ülkeden bu ülkeye gizlice savaşçı ve silah sokuyor, hükümete ve halka karşı saldırılara öncülük ediyorlar. Bu radikal görüşlü insanlar halkın çoğunluğunun iktidardan uzak tutulacağı bir devlet kurmak istediklerini açıklıyorlar. Kendi davalarını desteklemeye zorlamak için kendi soydaşlarına karşı teröre başvuruyorlar. Bunun için kendi soydaşlarının bir kısmını katlediyorlar. Hükümet görevlilerini öldürüyorlar. Misillemelerin yabancı ülkelerin istilasına yolaçacağı umuduyla kasten çoğunluktaki grubun üyelerini de öldürüyorlar. İsyan hazırlık olarak binlerce silah depoluyorlar. İsyan ediyorlar, yenilgiye uğruyorlar, sonra tekrar tekrar yeni ayaklanmalar düzenliyorlar. İsyancıların faaliyetlerinden en fazla çıkar sağlayan Rusya yani isyancıların geldikleri yer, ana üslerinin bulunduğu ülke oluyor.

Hangi hükümet buna katlanır? Bu gibi isyancıları hapse atmayan ve muhtemelen asmayan bir ülke olmuş mudur? Bu gibi isyancıların açıktan açığa faaliyetlerini sürdürmelerine izin veren bir ülke bulunabilir mi? Evet. O ülke Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni isyancılar açıktan açığa faaliyette bulundular, binlerce silah depoladılar, hem Müslümanları hem de Ermenileri katlettiler, valileri ve başka görevlileri öldürdüler ve tekrar tekrar ayaklandılar. Onların faaliyetlerinden gerçekten istifade eden, içerisinde örgütlendikleri ve liderlerinin geldiği yer olan Rusya idi.

Bu nasıl olabildi? Osmanlılar korkak değildiler. Aptal da değildiler. İsyancıların ne yaptığını biliyorlardı. Osmanlılar Ermeni ihtilalcilere katlandılar çünkü başka çareleri yoktu.

Unutmamak gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı tehlikeydeydi. Sırbistan, Bosna, Yunanistan ve Bulgaristan Avrupa'nın müdahalesi yüzünden zaten kaybedilmişti. Avrupalılar 1978'de Osmanlı İmparatorluğu'nu neredeyse parçalamışlardı ve 1890'larda da bunu gerçekleştirmeyi tasarlamışlardı. Onları durduran tek şey Rusya'nın çok fazla güçleneceği korkusuydu. İngiltere ve Fransa'daki kamuoyu bu durumu kolayca değiştirebilirdi. Aslında Ermeni ihtilalcilerin istediği tam da buydu. Onlar Osmanlıların Ermeni isyancıları hapse atmasını ve idam etmesini istiyorlardı. Avrupa gazeteleri bunu Osmanlı hükümetinin masum Ermenilere yaptığı zulüm olarak yansıtacaktı. Ermeni ihtilalciler Osmanlı hükümetinin ihtilalci Ermeni partilerine karşı dava açmasını istiyorlardı. Avrupa gazeteleri bunu Ermenilere

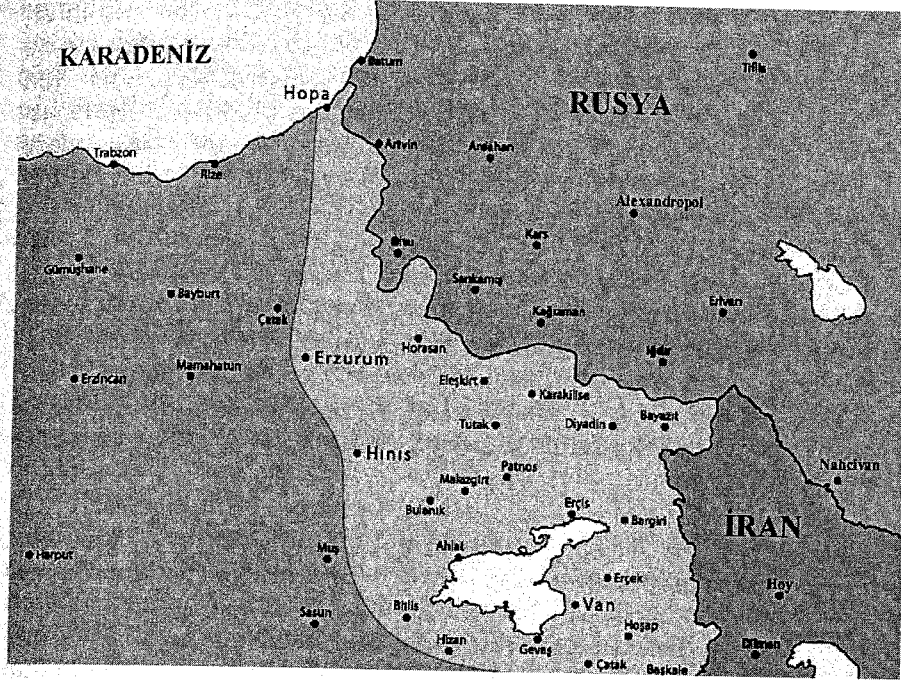
siyasal özgürlük tanınmadığı şeklinde yansıtacaklardı. Ermeni ihtilalciler Ermeni kışkırtmalarına ve saldırılarına tepki olarak Müslümanların Ermenileri öldürmesini istiyorlardı. Böylece Avrupa gazeteleri sadece Ermenilerin öldürüldüğünü haber yapacak, öldürülen Müslümanlardan ise hiç söz etmeyecekti. Kamuoyu baskısı İngilizlerle Fransızları Ruslarla işbirliği yapıp Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalara ayırmaya mecbur edecekti.

Avrupa'daki birçok siyaset adamı -ki Gladstone bunlardan biriydi- tıpkı basın ve kamuoyu gibi Türklere karşı ön yargılıydı. Onlar sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak için uygun bir fırsat bekliyorlardı.

Sonuçta Osmanlıların isyancıları gereken şekilde cezalandırması neredeyse imkansızdı. Avrupalılar, Osmanlıların Ermeni ihtilalcilerinin faaliyetlerini kabul etmesini istediler. Ama bu faaliyetler Avrupalıların kendi ülkelerinde olmasına asla katlanamayacakları türdendi. Taşnaklar Osmanlı Bankası'nı işgal ettikleri zaman Avrupalılar onların serbest bırakılmasını sağladı. Avrupa ülkelerinin büyükelçileri Osmanlıları Zeytun'daki isyancıları affetmeye mecbur etti. Sultan İkinci Abdulhamid'i öldürmeye teşebbüs edenler için af çıkarılmasını onlar sağladı. Rus konsolosu Rus vatandaşı oldukları için Taşnak İsyancıların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasına izin vermedi. Osmanlıların yargılanıp hüküm giymelerini sağladığı birçok isyancı daha sonra serbest bırakıldı çünkü Avrupalılar bu isyancı ve katillerin affedilmesini istediler ve padişahı tehdit etme anlamına gelecek sözlerle bu isteklerini kabul ettirdiler. Hatta Rusya'nın Van Konsolosu açıktan açığa Ermeni isyancıları eğiterek silah kullanımını onlara bizzat öğretti. Osmanlıların tek yapabildiği mümkün olduğu kadar olan bitenin duyulmamasını sağlamaya çalışmaktı. Bu, isyancıların hakettikleri şekilde cezalandırılmaması anlamına geliyordu. İnsan Osmanlılara karşı bu konuda ancak acıma hissi duyabilir. Eğer gereken şekilde davransalardı bunun Osmanlı Devleti'nin sonu olacağını biliyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu'da uğradığı kayıplar iki etkenden kaynaklandı. Bunların ilki Enver Paşa'nın felaketle sonuçlanan Sarıkamış taarruzuydu. Enver Paşa'nın Aralık 1914'teki Rusya taarruzu her bakımdan felaket oldu. Rusya'ya saldıran 95,000 Türk askerinden 75,000'i öldü. İkinci etken ise Er-

Harita 3 ASKERLİKTEN KAÇMA BÖLGESİ

meni İsyanı idi ki burada bizi ilgilendiren bu etkendir.

Askerlikten Kaçma Bölgesi

Birinci Dünya Savaşı tehlikesi karşısında Osmanlı Ordusu seferberlik durumuna geçerken Ermenilerin kendi ülkelerine hizmet etmeleri gerekirdi. Bunun yerine Rusların tarafını tuttular. Osmanlı Ordusu'nun bildirdiğine göre: "Askerlik yapma mecburiyeti olan Ermenilerden Hopa-Erzurum-Hınıs-Van hattının doğusundaki kent ve köylerde yaşayanlar askere yazılma çağrısına cevap vermeyip Rusya'daki örgüte katılmak üzere Doğu sınırına gitmiştir."

Bunun etkileri açıktır: Eğer "askerlikten kaçma bölgesi"ndeki genç Ermeni erkekleri orduda görev yapsalardı orduya 50,000'den fazla asker katılmış olacaktı. Askerlik görevlerini yapsalardı belki de Sankamış yenilgisi yaşanmayacaktı.

Asker kaçağı olanlar sadece Hopa'dan Erzurum, Hınıs ve Van'a uzanan bölgedeki Ermeniler değildi. Ne Zeytun'daki ve Kilikya'nın

başka kesimlerindeki isyancılar ne de çeteler kurmuş olan onbinlerce Sivaslı Ermeni askerlik görevini yerine getirdi. Bazı Ermeniler de Yunan Adaları'na, Mısır'a ya da Kıbrıs'a kaçarak askerlik görevinden kurtuldu. Daha doğrusu bu Ermeni gençlerinin büyük bir kısmı askerlik yaptı ama katıldıkları ordular Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının ordularındı. Onlar kendi vatanlarını korumadılar. Aksine, kendi vatanlarına saldırdılar.

Doğu Anadolu'da Ermeniler kendi hükümetlerin karşı gerilla savaşı yapmak üzere çeteler kurdular. Bazı Ermeniler ise kaçtılar ama Rus ordusuyla geri döndüler. Rus işgal güçlerine rehberlik yaptılar ve Rus ordusunun öncü birliklerini oluşturdular. Osmanlıların savaştaki çabalarna ve Doğu Anadolu Müslümanlarının hayatlarına yönelik en büyük tehdidi ise cephe gerisinde, yani yerlerinde kalan Ermeniler oluşturdu.

Ermeni milliyetçiler çoğu kez şunu iddia etmişlerdir: Osmanlıların tehcir emri vermelerine sebep Ermeni isyanı değildi. Kanıt olarak da tehcir emrinin Mayıs 1915'te yani aşağı yukarı Van'ın Ermenilerce ele geçirildiği tarihte yayınlanmış olduğunu hatırlatırlar. Bu iddianın ardındaki mantığa göre Osmanlılar, tehciri o tarihten bir süre önce tasarlamış olmalıydılar; dolayısıyla isyan tehcirin nedeni olamazdı. Osmanlıların tehcir olasılığını düşünmeye Mayıs 1915'ten birkaç ay önce başlamış oldukları doğrudur. Mayıs 1915'in Ermeni isyanının başlangıcı olduğu ise doğru değildir. İsyandan çok önce başlamıştır.

Avrupalı gözlemciler savaş çıkarsa Ermenilerin Rusya'nın safında yer alacağını 1914'ten çok önce biliyorlardı. Daha 1908'de İngiliz Konsolosu Dickson şunları bildirmişti:

"Van'daki ve Salmaş'daki (İran) Ermeni ihtilalcilere Tiflis'teki komiteleri tarafından savaş çıkması halinde Türkiye'ye karşı Rusya'nın yanında yer almaları bildirildi. Rusların yardımı olmadan sınır bölgesindeki Türklere ve onların iletişim hatlarına tacizde bulunmak üzere 3,500 silahlı keskin nişancı seferber edebilirler."

İngiliz diplomatik kaynaklarının bildirmiş olduğuna göre savaşa hazırlık yapan Ermeni ihtilalci grupları 1913'te toplandılar ve Osmanlılara karşı sürdürdükleri faaliyetler arasında eş güdüm sağlama kararı aldılar. İngilizler raporlarında bu ittifakın "Rus makamlarıyla" yapılan toplantıların sonucu olduğunu bildirdiler. Taşnak lider (ve Osmanlı Parlamentosu üyesi) Vramyan Tiflis'e giderek Rus ma-

kamlarıyla görüşmüştü. İngilizler aynı zamanda şu gelişmeyi rapor ettiler: "(Ermeniler) bir zamanlar vermiş olabilecekleri sadakat görüntüsünü tümüyle bir kenara atmış bulunmaktadır. Rusların Ermeni Vilayetleri'ni işgal etmesi olasılığından çok memnun olduklarını açıkça belli ediyorlar."

Taşnak liderleri bile Taşnakların Rusların müttefiki olduğunu açıkça kabul ediyordu. Hovhannes Katcaznuni, yani Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendisi de Taşnak olan cumhurbaşkanı, savaşın başındaki planlarının Rusya ile ittifak olduğunu söylemiştir. 1910'dan beri ihtilalciler Doğu Anadolu'nun her yerinde broşürler dağıttılar. Birbirinin aynı olan bu broşürlerde Ermeni köylerinin bölgesel komutanlıklar meydana getirmek üzere nasıl örgütlenecekleri ve Müslümanların köylerine nasıl saldırılacağı anlatılıyor ve gerilla savaşının incelikleri hakkında bilgi veriliyordu.

Savaştan önce Osmanlı ordusunun istihbarat birimleri Taşnakların planları hakkında raporlar gönderdiler: Taşnaklar bir yandan Osmanlı devletine bağlı olduklarını ilan ederken bir yandan da kendilerini destekleyenlerin silahlandırılması işine hız vereceklerdi. Savaş ilan edilirse Ermeni askerler Osmanlı ordusundan firar edip silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılacaklardı. Eğer Osmanlılar Ruslara galip gelmeye başlarsa Ermeniler hiç birşey yapmayacaklardı. Ama bunun aksi olur da Osmanlılar geri çekilmeye başlarsa Ermeniler silahlı gerilla çeteleri oluşturup plana göre saldırılarda bulunacaklardı. Osmanlı istihbaratı yanılmamıştı çünkü bütün bunlar aynen oldu.

Savaş

Ruslar Osmanlı Ermenilerini silahlandırmak için Taşnaklara 2.4 milyon ruble verdiler. Onlar da Eylül 1914'te Kafkasya ve İran'daki Ermenilere silah dağıtmaya başladılar. Sözü geçen ay içerisinde yani Tehcir emrinin verilmesinden yedi ay önce Ermenilerin Osmanlı askerlerine ve sivil yetkililere saldırıları başladı. Osmanlı ordusundan firar edenler önce yetkililerin "eşkiya çeteleri" dedikleri çeteleri kurdular. Askere alma işlemlerini yürüten subaylara, vergi tahsildarlarına, jandarma karakollarına ve yollardaki Müslümanlara saldırdılar. Aralık ayı geldiğinde Van vilayetinde genel bir isyan patlak verdi. Karayolları ve telgraf telleri kesildi, jandarma karakolları saldırıya uğradı ve Müslüman köyleri yakılarak köylüler öldürüldü. İsyân kısa zamanda genişledi. Aralık ayı sona ermeden Kotun Geçidi yakını-

da (ki Osmanlıların İran yönünden gelecek olan Rus istilasına karşı ülkeyi savunmak için bu geçidi ellerinde tutmaları gerekiyordu) kalabalık bir Ermeni muharip grubu Osmanlı ordusunun birliklerini yenilgiye uğratarak 400 Osmanlı askerini öldürdü ve orduyu Saray'a çekilmek zorunda bıraktı. Saldınlar sadece Van'da olmuyordu: Erzurum Valisi Tahsin gönderdiği telgrafta vilayette patlak veren Ermeni saldırılarını püskürtemediğini bildirerek cepheden buraya takviye birlikler gönderilmesini istedi.

Şubat ayı geldiğinde Doğu'nun her yerinden saldırı haberleri gelmeye başlamıştı. Muş yakınında iki saat süren bir meydan savaşı oldu. Abaak'taki savaş ise sekiz saat sürdü. Timar yakınında 1,000 Ermeni bir saldırı düzenledi. Ermeni çeteler Sivas, Erzurum, Adana, Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerinde baskınlar düzenlediler. Hem cepheyi geriye hem de doğudaki Osmanlı kentlerini ülkenin batısındaki kentlere bağlayan telgraf hatları tekrar tekrar kesildi, tamir edildi ve yeniden kesildi. Sadece ordunun ikmal katarları değil yaralı Osmanlı askerlerinden oluşan gruplar da saldırıya uğradı. Telgraf hatlarını onarmak ya da ikmal katarlarını korumak için gönderilen jandarma birliklerinin kendileri saldırıya uğradılar. Sorunun vahametini anlatabilmek için şöyle bir örnek verilebilir: Nisan ayı ortalarında bir jandarma tümenine Çatak'ta patlak veren büyük çaptaki bir ayaklanmayı bastırmak için Hakkari'den Çatak'a gitmesi emredildi ancak tümen Ermeni savunma hatlarını savaşıyor ve geçemediği için Çatak'a ulaşamadı. Bu yüzden Osmanlılar bir kısım askeri cepheden çekip Çatak'a göndermek zorunda kaldılar.

Ermeniler önceden itina ile hazırlıklar yaptıktan sonra Van kentinde ayaklandılar. Birçoğu askeri üniforma giyen iyice silahlanmış Ermeni askerinden oluşan birlikler kenti ele geçirdiler ve Osmanlı kuvvetlerini kendi kalesine sıkıştırdılar. İsyancılar kentteki binaların çoğunluğunu ateşe verdi. Bazı binalar ise Osmanlı askerleri kaledeki iki havan topuyla ateş açtıkları için tahrip oldu. Erzurum ve İran cephesinden Van'a bir kısım Osmanlı askeri gönderildiyse de bu birlikler kenti kurtaramadılar. Ruslar ve Ermeniler kuzeyden ve güneybatıdan ilerlemekteydiler. 17 Mayıs günü Osmanlılar kaleyi boşalttı. Osmanlı askerleri ve siviller savaşıyor Van Gölü'nün çevresini dolaşıp güneybatıya yöneldiler. Bir kısmı Van Gölü'nü teknelerle geçmeyi denedi ancak bunların yarıdan fazlası kıyıdaki isyancıların açtığı ateş ya da teknelerinin karaya oturması sonucunda hayatlarını kaybettiler. Vanlı Müslümanların bir kısmı en azından bir süre daha hayatta kalmayı başarabildi. Amerikalı misyonerler bunların bakımını üstlenmişti. Kaçmayanların büyük kısmı öldürüldü. Köylüler ya

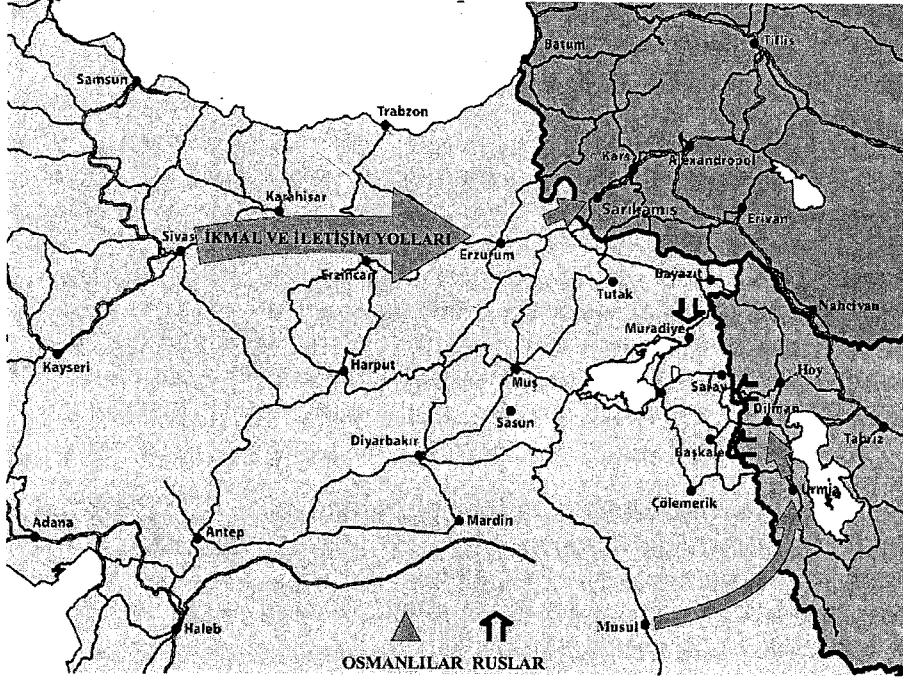
evlerinde öldürüldüler ya da gittikleri çevre alanlardan toplanarak Zeve'deki büyük katliama gönderildiler.

Bu olayların sonucunda Müslümanların ve Ermenilerin çektikleri acılar malumdur. Bu, halklar arasındaki kanlı bir savaşın hikayesidir ve bu savaş sırasında ilgili tarafların hepsi büyük kayıplar vermiştir. Osmanlılar Doğu'nun büyük bir bölümünü geri aldıklarında Ermeni halkı Rusya'ya kaçtı. Orada açlık ve hastalıklar yüzünden öldüler. Ruslar Van ve Bitlis vilayetlerini geri aldıkları zaman Ermenilerin buraya dönmesine izin vermediler. Onları Kuzey'de açlığa terkettiler. Ruslar bu toprakları kendileri için istiyorlardı. Ayrıca şu çok iyi bilinmektedir ki Osmanlı topraklarında kalmayı seçen Ermeniler, yani Erzurum vilayetindekiler, savaşın sonunda büyük sayıda Müslümanı topluca öldürdüler.

Burada benim amacım tarihin bu dönemini yeniden anlatmak değildir. Göstermek istediğim -eğer daha fazla kanıt gerekiyorsa- Osmanlıların Ermenileri düşman olarak görmekte haklı olduklarıdır. Verdiğim haritada Ermeni isyancılarının gerçekte Rusya'nın ajanları olduğunun kanıtları bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgesindeki Ermeniler tam tamma Rusya için en büyük önem taşıyan yerlerde isyan çıkarmışlardır. Osmanlı'nın Güneydoğu'daki idari merkezi olan Van kentindeki isyandan Rusların sağladıkları yarar açıkça görülebilir.

Aslında isyana sahne olan diğer yerlerin önemi daha da büyüktü: Erzurum'daki isyan yüzünden Osmanlı ordusunun ikmal ve haberleşme hatları kesildi. Bu isyan doğrudan doğruya Rusların kuzeyden ilerledikleri hat üzerinde Ruslar bölgeye ulaşmadan önce çıkmıştı. Ermeniler Saray ve Başkale bölgelerinde de ayaklandılar ki bu iki bölgede İran üzerinden gelen Rus birliklerinin Osmanlı topraklarını istila edebilmek için geçmek zorunda oldukları iki önemli geçit bulunmaktaydı. Ermeniler Çatak yakınındaki bir bölgede de ayaklandılar ki bu bölgede Osmanlıların İran sınırına asker gönderebilmek için kullanmak zorunda oldukları dağ geçitleri bulunmaktaydı. Bu geçitler gerektiğinde Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi için de kullanılacaktı. Çok sayıda Ermeni Sivas vilayetinde ve Şebinkarahisar'da da ayaklandı. Bu bölgede bir Ermeni isyanı olması garip bir olay olarak görülebilir çünkü bölgede Müslüman nüfus Ermeni nüfusun on katıydı. Ancak Sivas taktik açıdan önemli bir yerd.

Harita 4
OSMANLI ORDUSU İKMAL VE İLETİŞİM YOLLARI

Cepheye ikmal malzemesi ve asker sevki esas itibariyle bir tek yoldan yapılıyordu ve Sivas sevkiyatın yapıldığı demiryolunun başlangıç noktasıydı. Sivas, Osmanlı ikmal yollarına taciz saldırılarında bulunmak üzere gerilla eylemleri yapmak isteyenler için bulunabilecek en mükemmel yerdi. Ermeniler Kilikya'da da ayaklandılar. Kilikya İngilizlerin, Osmanlıların güneye giden tren yollarını kesmek amacıyla istila etmeyi tasarladıkları yerdi. İngilizler sonunda Kilikya'ya saldırarak yerine -ki bu mutlaka çok daha başarılı olurdu- Gelibolu'daki çılgınlığı yapmayı tercih ettiler. Tabii Ermeniler böyle bir değişikliği tahmin edemezlerdi.

Bütün bu bölgeler, tam da askeri bir planlama uzmanının, Osmanlı'nın savaşta çabalarına en büyük zararı verebilmek için özenle seçeceği yerlerdi. İsyanların Osmanlı ordusu için bir felaket olduğunu herkes görebilir. İsyanlıların Osmanlı ordusunun mücadelesine verdiği zarar bundan ibaret de değildi. Osmanlılar ayrıca isyancılarla savaşmak üzere cepheden bazı tümenlerini topluca çekip isyan bölgelerine göndermek zorunda kaldılar. Bu tümenler isyancılar yerine Ruslarla savaşabilselerdi savaşın sonucu çok farklı olabilirdi. Feldmaresal Pomiankowski Ermeni isyanının Doğu'da Osmanlı

yenilgisinin tek nedeni olduğunu söylemişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan yegane Avrupalı gerçek tarihçi olan Pomiankowski'nin görüşüne katılıyorum.

Osmanlılar ancak Ermeni isyanının başlangıcından yedi ay sonra (26-30 Mayıs, 1915) Ermeniler için tehcir emrini verdiler.

Osmanlılar ancak Ermeni isyanının başlangıcından yedi ay sonra Ermeniler için tehcir emrini verdiler.

Osmanlı Kayıtları

Peki, bu analizin doğru olduğunu nereden bileceğiz? Sonuçta, genelde Ermenilerin tarihi olarak anlatılanlardan çok farklı burada bahsedilenler. Bu analiz doğrudur çünkü bu sonuca herhangi bir ideolojiyi izleyerek değil tarihi akıl yoluyla çözümlenerek ulaşılmıştır.

Bunu anlamak için tarih ile ideoloji arasındaki farka bakmamız lazım. Bilimsel analiz ile milliyetçi inanış ve gerçek tarihçi ile ideolog arasındaki farklara bakmamız lazım. Tarihçi için önemli olan nesnel gerçeği ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Milliyetçi bir ideolog içinse önemli olan davasının başarıya ulaşmasıdır. Doğru dürüst bir tarihçi önce kanıt arar sonra kararını verir. İdeolog ise önce kararını verir sonra bunu destekleyecek kanıt arar.

Tarihçi öncelikle olayların hangi tarihsel bağlamda meydana geldiğine bakar. Özellikle de tanıkların ne derece güvenilir oldukları konusunda bir yargıya varır. Bu konuda konuşmuş ya da yazmış olanların yalan söylemeleri için bir neden olup olmadığı konusunda bir hüküm verir. İdeolog ise nereden gelirse gelsin her kanıtı kabul eder ve kanıt bulamadığı zaman kanıtı kendisi uydurma yoluna gidebilir. Belki de bulacağı şeylerden korktuğu için kanıtları çok yakından incelemeyi. Örneğin ideologlar, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı liderlerinin yargılanmasını Türklerin soykırım suçu işlediklerinin bir kanıtı olarak öne sürerler. Bu sözde mahkemelerin bu hükümleri İngiliz hakimiyetindeki İstanbul'da verdiklerini söylemeye gerek görmezler. Bu mahkemelerin işgalcilerle işbirliği yapan Damat Ferid Paşa hükümetinin kontrolünde olduğuna da değinmezler, ki sözü geçen hükümet düşmanı, İttihad ve Terakki Komitesi hakkında daha önce pek çok yalan söylemişti. Damat Ferid'in İngilizleri memnun etmek ve işini kaybetmemek için herşeyi yapabile-

İdeolog keşif sürecini unuttur ve inandığı şeylerin doğru olduğunu farz edip bunu açıklamak için bir kuram geliştirir. Dr. Taner Akçam'ın çalışması buna örnektir.

ceğinden bahsetmezler. İngilizlerin uşaklarından daha dürüst davranıp herhangi bir "soykırım" kanıtı bulamadıklarını kabul ettiklerini aktarmazlar. Sanıkların kendi avukatları tarafından temsil edilmemiş olduklarını bildirmezler. Sanıkların sözde suçlarının çok uzun bir liste oluşturduğunu -görünüşe göre yarğılar akıllarına gelen her suçu listeye doldurmuşlardır- ve Ermenilere karşı suç işledikleri ithamının bu listenin sadece küçük bir bölümünü oluşturduğunu belirtmezler. İdeologlar bu mahkemelerin ancak Jozef Stalin tarafından oluşturulan mahkemelerle kıyaslanabileceğini belirtmezler.

Tarihçi önce gerçekte ne olduğunu keşfeder sonra olanların nedenlerini açıklamaya çalışır. İdeolog bu keşif sürecini unuttur ve inandığı şeylerin doğru olduğunu farzedip bunu açıklamak için bir kuram geliştirir. Dr. Taner Akçam'ın çalışması buna örnektir. Önce Ermeni Milliyetçilerinin inançlarını tam olarak doğru kabul ediyor, sonra karmaşık bir sosyolojik kuram inşa ederek soykırımın Türk tarihinin ve Türklerin kişiliğinin bir sonucu olduğunu iddia ediyor. Bu çeşit bir analiz yapmak kumdan bir temel üzerine bir ev inşa etmek gibidir. Ev sağlam görünür ama ilk şiddetli rüzgarda devrilir. Bizim üzerinde konuştuğumuz konuda ise kuramı yıkan şiddetli rüzgar, gerçeğin gücüdür.

Tarihçi olayların nedenlerini bulmak için tarihe -bazen tarihin derinliklerine- bakmak gerektiğini bilir. İdeolog ise bu zahmete katlanmaz. Yukarıda söylediğimiz gibi istemediği şeyler bulacağından korkuyor olabilir. İnsan, Ermeni Milliyetçilerinin yazılarını okuduğu zaman Ermeni sorunu'nun 1894'te başladığını zannedebilir. Ermenilerin Türklere karşı Ruslarla daha 18.yüz yıldan beri ittifak yapmış olduklarına bu yazılarda değinildiği çok nadirdir. Bu yazılardan, yazarların Türklere Ermeniler arasındaki 700 yıllık barışı yıkmaya işini başlatanların Ruslar ve Ermenilerin kendileri olduğunun bilincine hiç bir şekilde varmamış oldukları anlaşılır. Tarihçiler için bu gibi şeyler önemlidir, ideologun ise davasına zarar verir.

Tarihçi inceler. İdeolog ise siyasi bir mücadele yürütür. Ermeni sorunu baştan beri siyasi bir kampanya olmuştur. Ermeni sorununun uzun zamandan beri kabul edilmiş olan düzmece tarihini yazmak için kullanılan materyel, ortaya siyasi belgeler çıkarmıştır.

Bunlar siyasal bir etki yaratmak üzere yazılmış metinlerdi. İster Taşnakların gazetesinde yayınlanan makaleler olsun ister İngiliz Propaganda Dairesi'nin imal ettiği sahte belgeler olsun, hepsi de güvenilir tarihi kaynaklar değil propaganda malzemesiydi. Tarihçiler bu sözde "tarihi belgeleri" incelemiş ve hepsini reddetmişlerdir. Buna rağmen aynı uydurma belgeler bir Ermeni soykırımı yapılmış olmasının kanıtı olarak sürekli öne sürülmektedir. Bu yalanlar o kadar uzun bir süreden beri devam etmiş ve o kadar çok tekrarlanmıştır ki gerçek tarihi bilmeyenler bu yalanları doğru olarak kabul etmektedir.

Kandırılmış olan sadece Amerikalılar ve Avrupalılar değildir. Kısa bir süre önce bir Türk akademisyenin yazdığı iki ciltlik bir kitabı okudum. Söz konusu kitabın Ermenilerle ilgili kısımlarının çoğu kesinlikle saçmalıktan öteye gitmiyor. Örneğin, 1908'de Osmanlı devlet görevlileri Van kentinde bir Taşnak cephaneliğini ortaya çıkardılar. Burada Ermeni ayaklanmasına hazırlık olarak depolanmış 2.000 silah, yüzbinlerce kutu mermi ve 5.000 bomba ele geçirildi. Ermeni isyancılar Osmanlı askerleriyle kısa bir süre çatıştıktan sonra kaçtılar. Bu olay tüm diplomatik literatürde ve Van'a ilişkin kitaplarda anlatılmıştır. Buna rağmen sözü geçen kitabın yazarı olayı 1.000 Türkün (!) hükümete karşı ayaklanması olarak anlatmakta ve isyancıların silahlarından hiç söz etmemektedir. Böyle bir hatayı nasıl yapmış olabilir? Çünkü yazar bütün bilgileri Taşnak Partisi'nin gazetesinden almıştır!

Temel bir ilkeyi vurgulamamız gerekiyor: Kaynak olarak propaganda malzemesi alanlar tarih yazmak yerine kendileri de propaganda malzemesi yazmış olurlar.

Birçok yazar -ki bunların arasında Türkler de vardır- Osmanlıların kendi "iç" kayıtlarına hiç bakmadan Taşnak Partisi gibi grupların söylediği yalanları doğru olarak kabul etmiştir. Akademisyenlerin de bazen hata yapmaya hakkı vardır. Ancak bu hakkı olduğu kadar, eserlerini yazmadan önce konuya ilişkin bütün bilgi kaynaklarını incelemek gibi görevleri de vardır. Siyasi propaganda malzemesi olarak hazırlanmış metinlere dayanan yazılar yazmak ve Osmanlıların dürüstçe tuttıkları kayıtları göz önüne almamak yanlıştır. Osmanlı tarihini araştırırken ilk bakılması gereken yer Osmanlıların kendi kayıtlarıdır.

Tarih yazarken neden Osmanlı arşivlerindeki belgelere dayanmak gerekli olsun? Çünkü bu çeşit belgeler tarih konusunda sağlıklı bir eser yazmak için gerekli olan somut verilerdir. Osmanlılar bugünün

medyasına yönelik propaganda yazmamıştır. Osmanlı askerlerinin ve yetkililerinin raporları siyasal belgeler ya da halkla ilişkiler girişimleri değildi. Bunlar sorumluluk duygusu taşıyan insanların kendi hükümetlerine doğru olduğuna inandıkları şeyleri bildirmek üzere yazdıkları gizli iç hizmet raporlarıydı. Bu raporları yazanlar zaman zaman yanlış olabilirler ancak bu insanlar asla yalan yazmıyorlardı. Osmanlı arşivlerinde bilerek kandırmaca yapıldığına dair hiçbir iz rastlanmamıştır. Bunu Ermeni Milliyetçilerin yalan söyleme konusundaki kötü siciliyle kıyaslayın. Nüfusla ilgili uydurma istatistik bilgileri, söylemediği halde Mustafa Kemal'e atfedilen sözler, Talat Paşa'ya atfedilen sahte telgraflar, "Mavi Kitap" taki sahte raporlar, mahkeme kayıtlarının kötüye kullanılması ve hepsinden de kötüsü, Ermenilerce öldürülen Türklerden hiç bahsedilmemesi.

Türkler bu yanlış tarihi düzeltmek için neler yapabilir sorusuyla birçok kez karşılaştım. Bu konuda öneride bulunmaya çekiniyorum çünkü Türkler ne yapılması gerektiğini zaten biliyorlar. Yapılması gereken ataları hakkında söylenen yalanlara karşı çıkmaktır ki bunu da zaten yapıyorsunuz. Bu zorlu bir mücadeledir. Türkler hakkındaki önyargılar sizi engelliyor ve size karşı çıkanlar siyasal açıdan güçlü konumdadır. Ancak, gerçek sizden yanadır. Türklerin ve Türk Parlamentosunun Türkler hakkında söylenen yalanlara karşı koymak üzere birleşmeleri beni çok sevindirdi. Başbakan Erdoğan ile meclisteki azınlık lideri Baykal'ın bir süre önce bu konuda aralarında anlaşmaları Türklerin harekete geçmekte olduklarının kanıtıdır. Tarih Kurumu'nun Ermeni bilim adamlarıyla görüşme ve tartışmalar yapma girişimi de Türklerin harekete geçmekte olduklarının kanıtıdır. Türk akademisyenler tarafından artık bu konuda birçok kitap yayınlanmakta oluşu da Türklerin harekete geçmekte olduklarının kanıtıdır. Şükrü Elekdağ gibi insanlar gerçek uğruna mücadele vermektedir. Ben ve benim gibi uzun zamandan beri yalanlara karşı çıkmış olanlar yalnız olmadığımızı gördüğümüz için memnunuz.

Geçmişte bazı akademisyenler -ki bunlardan biri de bendim- Türk ve Ermeni tarihçilerinin bu konuyu çalışan diğer araştırmacılarla birlikte toplanarak Türklerle Ermenilerin tarihini araştırmalarını ve tartışmalarını önerdi. Başbakan Erdoğan ve Dr. Baykal bütün arşivlerin Ermeni sorunu konusunda kurulacak bir ortak komisyona açılması önerisinde bulundular. Yapılması gereken işte tam olarak budur. En önemlisi, Başbakan Erdoğan ve Dr. Baykal bu sorunu tarihçilerin çözmesi gerektiğini ilan ettiler. Böylece Türklerin gerçeğin ortaya çıkmasından korkmaları için bir neden olmadığını gösterdiler.

Akademik dürüstlüğün siyasete galip geleceğini ve Ermeni Milliyetçilerinin de tartışmaya katılacaklarını ümid edelim. Ancak ben bunu yapacaklarını sanmıyorum. Bir süre önce Minnesota Üniversitesi'nde "Ermeni Soykırım Araştırmaları Merkezi" denilen bir yerde bir konferans verdim. Dr. Akçam orada ders vermektedir. Davetli olduğu halde kendisi konferanslarıma gelmedi. Aslında hiçbir Ermeni konferanslarıma gelmedi. Bunun yerine başkalarının konuşacağımdan haberleri olmasın diye, konferans ilanlarının tümü asıldıkları yerlerden yırtılıp atıldı.

Bu akademisyenlere yakışır bir yaklaşım değildir. Bu siyasal bir yaklaşımdır. Ermeni Milliyetçileri kendi ideolojilerine akademisyenlerden bir itiraz gelmezse, bu siyasal mücadeleyi kazanmış olacaklarına hükmetmişler. Bu yüzden sadece Türklerin soykırım yapmış olduğunu söyleyen Türklerle görüşüyorlar. Bu gibi Türkler Amerikan ve Avrupa basınında "Türk akademisyenleri" olarak tanımlanıyor. Yani okuyucularda Türk akademisyenlerinin soykırım iddialarına inanmakta oldukları izlenimini yaratmak için özenle çaba harcanıyor. Okuyuculara Türk hükümetinden başka kimsenin soykırım olduğunu inkar etmediği izlenimi veriliyor.

Bunun doğru olmadığını biliyoruz. Her yıl Türkiye'de sadece "Ermeni soykırımı"ni reddetmekle kalmayıp Ermenilerin Türklere yaptığı zulmü de belgeleyen birçok kitap ve makale yayınlanıyor, konferanslar düzenleniyor. Ermeniler tarafından katledilmiş masum Türklerin toplu mezarları ortaya çıkarılıyor. Ölen Türklerin anısına müzeler açılıyor ve anıtlar dikiliyor. Osmanlı arşivlerindeki belgeleri görmüş ya da Ermeni sorununa ilişkin Türkler tarafından yazılmış kitapları okumuş olan tarihçiler soykırım iddiasını kabul etmiyor. Savaş sırasında birçok Ermeninin Türkler tarafından ve bir o kadar da Türkün Ermeniler tarafından öldürüldüğünü biliyorlar. Bunun soykırım değil savaş olduğunu biliyorlar.

Benim ülkemde ve Avrupa'da neden onca insan Ermeni Milliyetçilerinin görüşlerini benimseyen küçük bir Türk grubunun Türk bilim dünyasını temsil ettiğine inanıyor? Neden söz konusu Türklerin Türk profesörlerinin gerçek inançlarını dile getirdiklerine inanılıyor? Bunun sebebi kısmen ön yargılardır. Türklere karşı ön yargılar o kadar uzun zamandan beri varolmuştur ki, insanlar kolayca Türklerin suçlu olduklarına inanabilmektedir. Ancak başka bir neden daha var: Avrupa ve Amerika'da pek az insan bu konuda gerçek Türk akademisyenlerin eserlerinin var olduğunu biliyor.

Günümüzde Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda mükemmel kitaplar yazılmaktadır. Bildiğiniz gibi Türkler çok uzun (fazla uzun) bir süre Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihini incelemediler. Artık bu durum değişti. Modern Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda yapılan çalışmaları görenlerin etkilenmemeleri mümkün değil. Tarih Kurumu’nun bu konuda başı çekmesi gerekirdi ve bunu da yapıyor. Tabii Türk tarihinin sadece Türk tarihçilerince yazılması gerektiğini söylüyor değilim. Ama Türkiye tarihi konusunda çalışan başlıca tarihçiler Türk olmalıdır. Bu sizin ülkeniz ve sizin tarihiniz. Sorun artık Türkiye’de tarih konusunda yazılmakta olan mükemmel eserleri ve Türk tarihine ilişkin belgeleri diğer ülkelerin akademisyenlerine, siyaset adamlarına ve kamuoyuna ulaştırabilmektir. Sorun şu ki; Türk tarihçileri doğal olarak kitaplarını Türkçe yazıyorlar ve Avrupalılarla Amerikalılar da Türkçe bilmiyor.

Türkiye’nin tarihini yazanlar Türkçe yazıları okuyabilmeli midir? Evet, tabii ki Türkçe yazılmış yazıları okuyabilmelidirler. Bu kişiler Türk tarihi konusunda Türkçe yazılmış pek çok kitabı okuyabilmeli midir? Tabii ki evet. Kendileri bu konuda bir şey yazmaya başlamadan önce ilgili bütün tarafların ve bu arada Türklerin görüşlerini anlayabilmeli midirler? Evet, çünkü bu bir bilim adamının görevidir. Her zaman böyle mi davranıyorlar? Hayır. Özellikle sözde “Ermeni Soykırımı”nı anlatan kitapların büyük kısmı bu konudaki modern Türk eserlerine değinmemektedir. Bunun yanlış olduğunu söylemenin faydası yok. Akademisyenlere Türkçe öğrenin demenin de faydası yok. Öğrenmek istemiyorlar ya da öğrenemiyorlar. Haksızlık etmemek için şunu belirtmem lazım: Benim ülkemde Türk dilinin öğretildiği çok az sayıda yer var. Tek çözüm Türkçe kitapların yabancı dillere özellikle bütün dünyada anlaşılabilmesi için İngilizceye çevrilmesidir. İlk adım atılmış, aslı Türkçe olan birçok değerli kitap tercüme edilmiştir. Bunlar arasında Esat Uras’ın artık eskimiş olsa da mükemmel yazılmış tarihi, Türk Parlamentosu’nun bir süre önce Ermeni sorunu konusunda yayınladığı kitap, Türk Dışişleri Bakanlığınca yazılan tarih, muteveffa Kamuran Gürün’ün yazdığı “Armenian File”, Orel ve Yuca’nın yazdığı “Talat Pasha Telegrams” ve birçok başka eser bulunmaktadır. Bunların arasında muhtemelen en değerlisi Genelkurmay, Osmanlı Arşivleri, Tarih Kurumu ve Dışişleri Bakanlığınca tercüme edilerek basılan Ermeni sorunu’na ilişkin Osmanlı belgeleri dizisidir. Ancak bunlardan daha pek çoğuna ihtiyaç var. Bunlar o kadar çok ki burada saymak mümkün değil. Ancak Kazım Karabekir’in ve Ahmet Refik’in anılarının bile daha tercüme edilmemiş olduğunu kaydetmeden geçemeyeceğim. Bütün bu kitapların mümkün olduğunca geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılma-

sı gerekir. Bu kitaplar tercüme edil-
melidir.

Ayrıca, tercüme edilecek kitaplar arasında Ermeni sorunu ile ilgili de-
ğilmiş gibi görünen bazı konularda-
ki kitaplar da bulunmalıdır. Örneğin,
Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı'nın askeri tarihi-
ni anlatan doğru, ayrıntılı ve Avrupa dillerinden birine çevrilmiş bir
kitap bulunmamaktadır. Varolan kitaplarda bazı yanlışlar vardır ve
bu yanlışlar sadece Ermenilerle ilgili değildir. Örneğin Birinci Dünya
Savaşı'nı ana hatlarıyla anlatan kitaplar generallerin isimlerini yanlış
veriyor, birlikleri yanlış yerlere intikal ettiriyor, üstelik de Osmanlı
stratejisini hiç anlamamış gibidir. Savaşta en önemli etkenlerden
biri olan Türk askerinin inanılmaz gücü ve dayanıklılığundan nadiren
söz ederler. Bu neden Ermeni sorunu açısından önemlidir? Bu et-
ken önemlidir çünkü askeri durum anlaşılmadan Ermeni isyanının
yarattığı tehlike ve Ermeni tehcirinin nedenleri anlaşılabilir. Osmanlı
kaynakları Ermeni isyanının Rusya'nın askeri planının temel ögele-
lerinden biri olduğunu kanıtıyor. Osmanlı kaynakları Ermeni isyanının
Rus zaferinin önemli bir parçası olduğunu da kanıtıyor, ve yine Os-
manlı kaynakları Ermeni isyancıların aslında Rus ordusunun askerle-
ri olduğunu da kanıtıyor. Türkiye'de Genelkurmay'ın yayınladığı bir
çok cilt ve ayrıntılarla dolu tarih kitabı var. Bu kitaplar Osmanlıların
savaşlarına ve Türk Bağımsızlık Savaşına ilişkin olayları doğru olarak
anlatıyor. Osmanlıların planları ve eylemlerini ortaya koyuyor. Bu
kitaplar sadece Osmanlıların düşmanlarının verdikleri bilgiler değil,
Osmanlı askerlerinin kendilerinin de verdikleri bilgiler esas alınarak
yazılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı inceleyen her tarihçinin bu kitap-
ları okuması gerekir. Ancak bu kitaplar Türkçedir. Eğer Amerika ve
Avrupa'da kullanılacaklarsa İngilizceye çevrilmeleri gerekir.

**Osmanlı kaynakları Er-
meni isyanının Rusya'nın
askeri planının temel
öğelerinden biri olduğu-
nu kanıtıyor.**

Ayrıca, Amerika ve Avrupa'da öğretmenler ve öğrenciler için Tür-
kiye konusunda daha doğru olarak ve dürüstçe yazılmış daha fazla
kitap olması gerekir. Türkiye'ye ilişkin ön yargılar ancak gençlere
doğrular söylenerek kırılabilir. Bir başlangıç yaptık. İstanbul Ticaret
Odası Amerikalı öğretmenler için ilk ayrıntılı Türkiye kitabını finanse
etti. Daha birçok kitaba ihtiyaç var.

Ve nihayet günümüzdeki politikalara ilişkin yorumlar yapmak is-
tiyorum. Bunu yapmamam gerektiğini düşünenler olabilir. Ben Türk
değilim ve bu kesinlikle Türkleri ilgilendiren bir sorun. Ben siyaset
bilimci ya da siyaset adamı da değilim. Ben tarihçiyim. Bu, temelde

tarihi bir konu olduğu için bu sorundan bahsediyorum. Bir tarihçi olarak da herhangi bir grup ya da ülkeye kendi tarihi hakkında yalan söylemesi emredildiğinde öfkeleniyorum. Sözünü ettiğim siyasi sorun Avrupa'dan yükselen sestir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girebilmek için "Ermeni soykırımı" nı kabul etmesi gerektiğini söylüyorlar. Türk tarihine ilişkin bir yalanın doğru olarak kabul edilmesinin Avrupa Birliği'ne ya da Türkiye'ye bir yarar sağlayacağına inanabilen birilerinin çıkması beni kızdırıyor. Ben biliyorum ve inanıyorum ki sizler de biliyorsunuz, böyle bir şey durumu çok daha kötüleştirir.

Bugün Ermeni Milliyetçileri Avrupa parlamentolarında ve ABD Kongresi'nde şunu ilan ediyorlar: Türkiye'nin sadece soykırımın vuku bulmuş olduğunu kabul etmesini istiyoruz, ondan sonra herşey iyi olacak. Bir süre önce görüştüğüm bir Amerikalı yetkili bana şöyle demişti: Türkler "Evet, yaptık, afedersiniz" demeli ve sonra bu konuyu unutmaları. Ona Türklerin soykırım yapmış olduklarına inanıp inanmadığını sordum. Bunu bilmediğini ve umursamadığını söyledi. Ona Türklerin bu şekilde babaları ve büyükbabaları hakkında asla yalan söylemeyeceklerini söyledim. O da bana çok saf olduğunu söyledi. Bence saf olan kendisiydi çünkü Ermeni Milliyetçilerinin bir özürle yetineceklerine inanıyordu.

Ermeni İddiaları

Yüzyılı aşkın bir süreden beri Ermeni Milliyetçilerinin planı değişmemiştir. Bu, bu bölgelerde yaşayan halklar bunu istesin ya da istemesin, Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da bir Ermenistan yaratma planıdır. Ermeni Milliyetçileri planlarını açıkça anlatmaktadırlar. Birinci adımda Türkiye Cumhuriyeti "Ermeni Soykırımı" nın gerçekleşmiş olduğunu kabul edecek ve özür dileyecek. İkincisi, Türkler tazminat ödeyecekler. Üçüncüsü, bir Ermeni Devleti kurulacak. Ermeni Milliyetçileri bu devletin sınırlarını kesin ve ayrıntılı bir biçimde çiziyorlar. Gördüğünüz harita Taşnak Partisi'nin ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin programına dayanarak çizilmiştir ve Ermeni Milliyetçilerinin üzerinde hak iddia ettikleri yerleri göstermektedir. Bu harita ayrıca Türkiye'den istenen toprakları ve dünyadaki Ermeni nüfusu göstermektedir.

Eğer Ermenilere istedikleri verilecek olsa ve dünyadaki bütün Ermeniler Doğu Anadolu'ya gelecek olsalar; yine de Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusu bugün Doğu Anadolu'da yaşayan Türk vatandaşlarının sayısının ancak yarısı kadar olacaktır.

Harita 5
ERMENİLERİN TOPRAK TALEPLERİ

Doğal olarak California, Massachusetts ve Fransa'da yaşayan Ermeniler arasında Doğu'ya gelmek isteyen çok sayıda insan asla çıkmayacaktır. Bu yeni "Ermenistan"ın nüfusunun en iyi ihtimalle ancak dörtte biri Ermeni olacaktır. Böyle bir devlet uzun süre varlığını sürdürebilir mi? Evet, sürdürebilir, ama bu ancak Türkler sınırdışı edilirse mümkün olabilir. Ermeni Milliyetçilerininin 1915'teki politikası buydu, gelecekteki politikaları da bu olacaktır.

Ermenilerin iddialarını çok iyi anlamamız lazım. Bu iddialar tarihi temel almıyor çünkü 900 yıldan beri Doğu Anadolu'da hüküm süren Ermeniler değil. Bu iddialar kültür esasına dayalı da değil çünkü Ruslar gelip de barışı tümüyle yok etmeden önce Ermenilerle Türkler aynı kültürü paylaşıyorlardı. Ermeniler Osmanlı sistemine uyum sağlamıştı ve çoğunluğu Türkçe konuşuyordu. Türklerle aynı yemekleri yiyor, aynı müziği paylaşıyor ve benzer evlerde oturuyorlardı. Ermeni iddiaları kesinlikle demokrasi inancına da dayanmıyor çünkü Ermeniler yüzyıllardan beri Doğu Anadolu'da çoğunlukta değildi ve bugün oraya gitseler yine ancak küçük bir azınlık oluşturabilecekler. Onların iddiaları milliyetçi ideolojiye dayanıyor. Bu ideoloji ise hiç

Biliyorum ki, dürüstlüğün bedeli ne olursa olsun, Türkler işlemedikleri bir suçu itiraf etmeleri yolundaki taleplere direneceklerdir. Türklerin dürüstlüğüne inanıyorum.

değişmiyor. 2005'te ne ise 1895'te ve 1915'te de oydu. Tarihi ve orada yaşamakta olan insanların haklarını bir kenara bırakarak Türkiye'nin doğu bölgesinde bir "Ermenistan" olması gerektiğine inanıyorlar.

Tarih şunu öğretiyor: Türkler gerçeği unutup Ermeni soykırımının gerçekleştiğini söylerlerse, Ermeni

Milliyetçileri iddialarından vazgeçmeyecekler. Türkler işlemedikleri bir suç için özür dilediler diye Erzurum ve Van üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmeyecekler. Hayır. Çabalarını daha da arttıracaklar. "Türkler soykırım yaptıklarını kabul ettiler. Şimdi suçlarının bedelini ödemeleri lazım" diyecekler. Şimdi Türkiye'yi eleştirerek Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi gerekir diyenler o zaman da Türklerin tazminat ödemesi gerektiğini söyleyecekler. Ondan sonra da Türklerin Erzurum, Van, Elazığ, Sivas, Bitlis ve Trabzon'u Ermenilere vermesi gerektiğini söyleyecekler.

Türklerin bu baskıya boyun eğmeyeceklerini biliyorum. Türkler bunu yapmayacaklar çünkü bunun yanlış olacağını biliyorlar. Giriş ücreti olarak sizden yalan söylemenizi isteyen bir örgüte üye olmak nasıl doğru olabilir? Hangi dürüst insan kendisine "Ancak babanın katil olduğu yalanını söylersen bize katılabilirsin," diyen bir örgüte girer?

Avrupa Birliği'nin Ermeni Milliyetçilerinin isteklerini reddedeceğini umuyor ve buna güveniyorum. Ümid ederim ki Ermeni Milliyetçilerinin Avrupa'nın iyiliğini düşünmediklerini anlayacaklar. Zaten Avrupa Birliği'nin istekleri ne olursa olsun Türklerin onuruna inanıyorum. Türkleri tanıdığım kadarıyla gerçekte olmadığı halde Ermeni Soykırımı'nın vuku bulmuş olduğunu asla söylemeyeceklerdir. Türkler işlemedikleri bir suçu itiraf etmeleri yolundaki taleplere direneceklerdir. Türklerin dürüstlüğüne inanıyorum. Türklerin tarih konusunda yalan söylemeyeceklerini biliyorum. Biliyorum ki Türkler asla babalarının katil olduğunu söylemeyecekler. Türklere güveniyorum.

SİS (KİLİKYA) ERMENİ GATOĞİGOSLUĞU'NUN GEÇİRDİĞİ EVRELER¹

Canan SEYFELİ*

Title: *The Catholicosate of Sis (Cilicia) Has Undergone in the History from Some Stages*

Abstract: *Most of the Armenians, are Christians like other nations and have lived under the administration of the Turks. Armenian has religious centers that undertake both their spiritual and sometimes secular administration. One of these is Catholicosate of Sis, which has continued its independently high spiritual mission till nowadays. There is no doubt that the studies that dwell on this religious center, which has kept on its longest living under Ottoman Empire, will clarify Armenian-Turkish relations.*

Our study is composed of four sections.

In the introduction, we have showed general state of Armenian Church and conditions for the formulation of those Church centers.

In the first section, we have dealt with the moving of the Etchmiadzin Catholicosate to the Sis.

In the second section, under the title of 'Catholicosate of Sis as a main Religious Center', we have dwelt on the structure of the Catholicosate in this period.

In the third section, we have examined both the organization of Catholicosate after its removing to Etchmiadzin and its activities under Ottoman administration covering a long period. In this chapter we have explained its relation with the Ottomans, other Armenian religious centers.

In the fourth section, we have examined the moving of the Catholicosate to the Lebanon-Antilyas and its general structure.

As a conclusion, the Catholicosate of Sis has played a critical role in conserving Armenian national and Religious identity. The long and proctive

¹ Bu çalışmada Ermeniler ve Ermeni Kilisesi ile ilgili isimler, bugün Türkiye Ermenilerinin de kullanmış olduğu Batı Ermenice'de telaffuz edildiği şekilde ifadelendirilmiştir. Patrik gibi Türkçe'de kullanımı yaygın olan kelimeler ise aynen korunmuştur.

*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

administrations of Turks also has played an important role on that subject.

Keywords: *Armenian Church, Catholicosate of Sis (Cilicia), Ottoman Empire, Christianity, Anatolia (Asia Minor)*

GİRİŞ

Türkiye’de birlikte yaşadığımız halklardan Ermeniler, hemen tamamı Hıristiyan olan bir millettir. Hıristiyanlık tarihinde ayrı ve bağımsız kiliseleriyle farklı bir yerde bulunmaktadırlar. Ermeniler, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra kendi kiliselerini oluşturarak Doğu Hıristiyanlığı arasında yerlerini almışlardır.

Bağımsız Ermeni Kilisesi’nin ve kilise hiyerarşisinin oluşum sürecinde Ermeniler için ilk dini-idari merkez Eçmiadzin Gatoğigosluğu kabul edilmiştir. Bu kabulün günümüze kadar uzantısını sağlayan unsurlar Eçmiadzin’in mitik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Burada oluşturduğu kabul edilen kilisenin bizzat İsa ile bağlantısına inanılmaktadır. Dini merkezle dini liderin buradaki birliğinden dolayı gatoğigosların da merkezi bir rolü vardır. Bu nedenle tarihsel süreç içerisinde gatoğigosların ikamet ettiği yerler dini merkez olarak kabul edilmiştir. Ancak ilk merkeze dönüş fikri ve çabası hep olmuştur.

Ermenilerin Batı Anadolu’ya doğru göçleri sırasında ruhani liderlerin de başka yerlerde ikamet etme zorunlulukları olmuştur. Bu nedenle başka hiyerarşik merkezler oluşmuştur. Bu merkezlerden Ahtamar ve Sis, gatoğigosluğun tekrar Eçmiadzin’e taşınması kararı alındığında ana merkez olma iddialarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle Ermeniler arasında Ahtamar Gatoğigosluğu ve Sis (Kilikya) Gatoğigosluğu ile beraber üç yüksek ruhani merkez varlığını uzun süre korumuştur.

Ermeni Kilisesi’ne has bu farklı hiyerarşinin oluşumuna etki eden nedenleri şöyle sıralayabiliriz: Gatoğigosun taşındığı yerin gatoğigosluk makamı olarak kabul edilmesi, dağınık yaşama sahip olan Ermenilerin ruhani idarelerinin zorluğu, ilk kilise merkezinin devamı olarak kabul edilen gatoğigosluğun sivil ve ruhani getirilerinden faydalanma çabaları.

Tarihsel süreç içerisinde, Ermeni Kilise hiyerarşisinde gatoğigos-

dan sonra ikinci sırada bulunan patriklerin ikamet ettiği merkezler de oluşmuştur. Patrikliklerin oluşum sürecinde diğer kiliselerin ve oluştuğu yer ve dönemdeki dini-siyasi etkenlerin de rolü vardır.

Hıristiyanlık'ta, Ermeni Kilisesi ile beraber diğer Doğu Kiliseleri (Süryani, Kıpti ve Habeş Kiliseleri) IV-V. yüzyıllarda zaten ayrı gibi durduğu Roma merkezli Kilise ile yollarını ayırmışlar ve zamanla milli bir hüviyet kazanmışlardır. İstanbul'un merkez olması ile İstanbul merkezli Grek Kilisesi, Ekümenik Kilise olduğunu ileri sürmüştür. Hem bu nedenle hem de siyasi otorite altında bulunduğundan, Doğu Kiliseleri'ni bünyesine kazanmak için çaba göstermiştir. Bu çabaları baskı ve şiddet şeklinde olduğu için Ana Kilise'den kopan Ermeni Kilisesi içerisinde aynı sebeple diğer monofizit cemaatlerin de dahil olduğu Kudüs Ermeni Hiyerarşisi oluşmuştur. Bu hiyerarşi, Kudüs'ün İslam hakimiyetine geçmesiyle Kudüs Ermeni Patrikliği haline gelmiştir. Aynı şekilde İstanbul'un fethi sonrasında İstanbul Ermeni Patrikliği teşekkül etmiştir.¹

Tarihsel geçmişimizin yoğunluğu ve bugünkü birlikteliğimiz Ermeniler ve kiliseleri hakkında çalışmalar yapılmasını gerekli kılmaktadır. Böylece geçmişteki idareleri ya ruhaniler ya da ruhanilerin çok etkin olduğu siyasi otoriteler tarafından gerçekleştirilen Ermenilerin hem siyasi yaşamlarının hem de milli kültürel ve sosyal yapılarının anlaşılması ve ortaya konmasına katkı sağlanmış olacaktır.

Bu çalışmada Ermeniler ve Ermeni Kilisesi için tarihsel süreç içerisindeki özel konumu nedeniyle önemli bir yere sahip olan Sis Gatoğigosluğu'nu ele alacağım. Gatoğigosluğun tarihte geçirmiş olduğu evreleri yapısındaki değişiklikleri göz önüne alarak ortaya koyacağım. Bu evreler Gatoğigosluğun üç dönemini oluşturmaktadır: Ana Kilise merkezi olarak Gatoğigosluk, bağımsız Gatoğigosluk olarak oluşması ve Osmanlı hakimiyetindeki konumu, Lübnan'da teşekkül ederek günümüze kadar varlığını koruduğu dönem. Bu üç ana dönemin oluşmasında ya da uzun Osmanlı hakimiyeti dönemindeki farklı evrelerin oluşumunda etkisi olan değişkenleri ve dini bir merkez olarak yapısındaki yeni oluşumları dağınık ve başka devletler hakimiyetinde yaşayan Ermenilerin dini ve milli kültürüne ve Ermeni Kilisesi'ne etkisi doğrultusunda ele alacağım.

¹ Bu konularda ayrıntılı bilgi için şu çalışmamıza bkz. Canan Seyfeli, İstanbul Ermeni Patrikliği, 1. bas., (Ankara: Aziz Andaç, 2005)

Gatoğigosluğa merkez olan ve bugün Kozan ismiyle bilinen Sis, Adana iline bağlı bir ilçe merkezidir. Kilikya şehirlerinden kale kent Sis'in tarihi M.Ö. çok eski zamanlara uzanmaktadır. Sis ve çevresi Roma, Bizans, Arap, Selçuklu Türkleri, Ermeniler ve Memlûkler hakimiyetinde bulunduktan sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Osmanlı hakimiyetine geçmiş ve günümüze kadar Türklerin elinde bulunmuştur.²

Bahsettiğimiz Arap hakimiyeti döneminde, VIII-IX. yüzyıllarda Sis'te Ermenilerin yaşadıkları görülmektedir. Erivan ve çevresinin Bizans sınırlarında çatışma sahası olduğu dönemde (özellikle XI. yüzyıl) ise batıda birçok yerle beraber Kilikya bölgesine, dolayısıyla Sis'e de yerleşmişlerdir.³ Kilikya'da oluşturmuş oldukları prenslik-krallıkların başkenti önce Tarsus iken, 1173 yılında Sis bu unvanı almıştır.⁴ 1375'te Sis, Memlûkler tarafından işgal edilmiş fakat, merkez olma özelliğini devam ettirmiştir.⁵

I. Eçmiadzin Gatoğigosluğu'nun Sis'e Taşınması

Sis Gatoğigosluğu ismi ile zikretmiş olduğumuz bu Ermeni Kilise Merkezi, tarihi süreç içerisinde farklı konumlarda bulunmuştur. Bu nedenle farklı isimlerle anılmakta ve tanınmaktadır. Bu merkez, tarihte Küçük Ermenistan Gatoğigosluğu (Gatoğigosutyun Pokr Hayots), Büyük Kilikya Gatoğigosluğu (Hayrabadutyun Metzın Giligio), Ana Kilikya Piskoposluğu (Ebisgobasabedutyun Dann Giligio), Sis Gatoğigosluğu (Ssi Gatoğigosutyun), Antilyas Gatoğigosluğu (Antiliyasi Gatoğigosutyun) isimlerini almıştır.⁶ Sis Gatoğigosluğu, ismini gatoğigosun ikamet ettiği katedralin bulunduğu Sis şehrinden almaktadır. Kilikya Gatoğigosluğu isminin verilmesinin nedeni ise Kilikya Bölgesi Ermenilerinin ruhani bağımlılıklarını sürdürdükleri kilise

- 2 M. Gadvalyan, "Sis", Haygagan Sovedagan Hanrakidaran, hador 10, (Yerevan, 1984), ec. 398-399 ; Ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Der., S. XXXII, Mart 1979, (İstanbul: Edb. Fak. Matbaası, 1979), ss. 820-821 ; Ahmet Cevdet Çamurdan, Kozan'ı Tanıyalım, (Ankara: Önder Matbaa, 1973), ss. 23 vd. ; Nazmi Sevgen, Anadolu Kaleleri, c. 1, (Ankara: Doğu Matbaası, 1959), ss. 216-220.
- 3 S. Boğosyan-M. Gadvalyan, "Giligyan Hayasdan", Haygagan Sovedagan Hanrakidaran, hador 5, (Yerevan, 1979), ec. 407 vd. ; Ayrıca bkz. Gadvalyan, "Sis", ec. 198 ; Mehlika Aktok Kaşgarlı, Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi, 1.bas., (Ank.: Köksav, 1990), ss. 3 vd.
- 4 Gadvalyan, "Sis", ec. 398 ; Sis'in 1185'den sonra merkez olduğuna dair bkz. C. Şehabeddin Tekindağ, "Alaüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hududları", Tarih Der., c.1, S.1, Eylül 1949, (İstanbul: İbrahim Horoz Bas., 1949), ss. 32-33, dn. 24.
- 5 "Gatoğigosutyun Amenayn Hayots", Haygagan Sovedagan Hanrakidaran, hador 5, (Yerevan, 1979), ec. 166 ; Ayrıca bkz. "Gatoğigosutyun Metsi Dann Giligio", Haygagan Sovedagan Hanrakidaran, hador 5, (Yerevan, 1979), ec. 167-168 ; Gadvalyan, "Sis", ec. 399 ; Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, (İstanbul: Belge Yay., 1976), s. 86.
- 6 "Gatoğigosutyun Metsi Dann Giligio", ec. 167.

merkezi olmasıdır. Günümüzde Kilikya Gatoğigosluğu ve Antilyas Gatoğigosluğu isimleri kullanılmaktadır.

Bu farklı isimlendirmelerin nedenlerini iki ana başlık altında toplayabiliriz: Birincisi Ermeni Kilisesi içerisinde almış olduğu roldür ki belli bir dönem en yüksek ruhani merkez olarak kabul edilmiştir. Kilikya Büyük Ana Gatoğigosluğu (Gatoğigosutyun Metsi Dann Gili-gio) ismi bu nedenle verilmiştir. İkincisi ise bölgesel isim üzerindeki farklılıklardır ki bunda önemli bir etken gatoğigosluk makamının farklı yerlere taşınmasıdır. Bu nedenle Sis, Kilikya ve Antilyas coğrafi isim olarak verilmiştir.

Ermeni Kilisesi'nde ilk merkez Eçmiadzin Gatoğigosluğu'dur ve kilise hiyerarşisindeki en yüksek ruhani (gatoğigos) tarafından idare edilmektedir.⁷ Ermeni Gatoğigosluğu tarih boyunca birçok yere göç etmiştir. Bunun sebebi gatoğigosun bulunduğu mekanın gatoğigosluk olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.⁸ Bu nedenle ruhani merkez tarih boyunca bir çok yere taşınmış ve bunlardan ikisi ilk gatoğigosluk merkezine karşı ruhani merkez olma iddialarını sürdürmüşler ve gatoğigosluk vazifesi görmüşlerdir. Bunlar Sis ve Ahtamar Gatoğigosluklarıdır.

Sis Gatoğigosluğu'nun müstakil bir kilise merkezi haline gelme süreci, Ermeni Ana Kilise merkezinin uzun süre bir yerde tutunamayıp farklı yerlere taşınması ve sonunda ilk merkez olarak kabul edilen Eçmiadzin'e taşındığı 1441 sonrasındaki gelişmeleri içine almaktadır. Sis, Ermeni Kilisesi içerisinde idari yapısı ve ruhani konumu itibarıyla iki döneme ayrılmıştır. İlk-Ana Kilise merkezinin devamı olarak kabul edildiği dönem (1293-1441) ve Eçmiadzin Gatoğigosluğu karşısında müstakil bir merkez olarak bulunduğu 1446 yılından günümüze kadar geçen zaman dilimi. Yine gatoğigosluk makamının bulunduğu yer itibarıyla de iki döneme ayrılmıştır. Gatoğigosluk makamının bulunduğu 1921 yılına kadar Sis ve sonrasında Beyrut-Antilyas dönemleri.

Çalışmamızda Gatoğigosluğun idari yapısındaki değişiklikleri göz önünde bulundurarak üç kısımda inceledik. İlk kısım, Gatoğigosluğun İlk-Ana Kilise merkezinin devamı olarak kabul edildiği dönemdir (1293-1441). İkinci kısım Ana Kilise'nin tekrar Eçmiadzin'e taşın-

⁷ "Gatoğigosutyun Amenayn Hayots", ec. 166.

⁸ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", Çev.: Hrant Der Andreasyan, Tarih Semineri Der., Sayı: 1-2, (İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay., 1937), ss. 174, 178, 190, 192-193, 206.

masından XX. yüzyıl başlarına kadar hemen tamamını Osmanlı hakimiyeti altında geçirdiği dönemdir. Bu tarihten itibaren günümüze kadar taşınmış olduğu Lübnan-Antilyas dönemi ise üçüncü kısmı oluşturmaktadır.

Ermeni Kilisesi'nin Surp Krikor Lusavoriç tarafından teşkilatlandırıldığı, kendisinin ilk gatoğigos olduğu ve ilk gatoğigosluk makamının Eçmiadzin'de bulunduğu kabul edilmektedir.⁹ Ermeni Kilisesi'nde ana ruhani merkez sürekli olarak Eçmiadzin kabul edilmekle beraber gatoğigosluk makamı tarih boyunca bir çok yere taşınmıştır. İnanç bağlamında bunun kilise kanunlarına uygunluğu kutsal bir şahsa, Surp Krikor Lusavoriç'e bağlanmıştır. Aziz Krikor'a ait olduğu kabul edilen bir takım kutsal objeler¹⁰ Gatoğigosluk merkezinde gatoğigosların kullanımında olması ve onlarla birlikte yaşadıkları yerlere gitmesi sonucunda buldukları yerin de kutsal merkez olmalarını sağlamışlardır.

Gatoğigosluk makamının taşındığı yerler ve tarihler hususunda ulaştığımız kaynaklar farklı bilgiler vermektedirler. İlk olarak 451 Kadıköy Konsili ve sonrasındaki karışıklıklar sırasında Tvin'e taşınmıştır. Müslümanların Tvin'i kuşatmalarından sonra bir müddet yersiz kalan gatoğigosluk, Hovhannes V. (899-931) döneminde Ahtamar'a (yaklaşık 931-944) taşınmıştır. Daha sonra Ani taraflarında bir köy olan Arkina'ya (yaklaşık 944-992), oradan da 992 yılında Ani'ye gitmiştir. 1019 yılına kadar Ani'de kalmıştır.¹¹ Bu tarihten sonra gatoği-

9 Çanan Seyfeli, "Surp Krikor Lusavoriç: Ermenilerin Aydınlatıcısı", Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi 23-28 Ekim 2001, (Ankara: Tüksev Yay., 2002), ss. 777-780.

10 Eçmiadzin merkezli kurulduğu kabul edilen Ermeni Kilisesi'nin kuruluşu Surp Krikor Lusavoriç aracılığıyla İsa-Mesih'e dayandırılmaktadır. Buna göre Aziz Krikor Vagharşapat'ta bir vizyon görmüştür. Bu vizyonda İsa-Mesih gökten bir taş üzerine inerek ona görünmüş ve kutsal kilisenin yerini ve biçimini göstermiştir. Bunun üzerine bugünkü Eçmiadzin Katedralinin bulunduğu yere ilk kilise inşa edilmiştir. Kilisenin ilk ruhani reisi de Surp Krikor Lusavoriç olmuştur. Tarih boyunca Ermeni Ana Ruhani merkezi Eçmiadzin (Eçav Miadzin Vortin Asddzu-Tanrının Biricik Oğlu İndi) olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Gatoğigoslar, buldukları yerin Ana Ermeni Kilise merkezi olduğunu ileri sürerek bunu bir takım objelere bağlamışlardır. Bunlar: Aziz Krikor'un sağ eli, ki Gatoğigosların kutsadığı müron yağı yapılırken bununla karıştırılmaktadır, Aziz Krikor'un ayin minberi asası ve deriden yapılmış kuşağı; kilisenin oluşumunda etkisi olduğu kabul edilen aziz ve azizelerin kutsal eşyaları (Ahtamar Gatoğigoslarının ileri sürdüğü gibi Azize Hripsime'nin Dirdat tarafından takibi esnasında orada saklanmış olduğundan, onun pabuçları, kana boyanmış yaşmağı ve tülbenkten yapılmış bir peşkiri) dir. Bkz. Akatankeğos, "Badmutyuni Hayots", Madenakirk, P. Hador, Ye. Tar. (Antilias-Lipanan: Gatoğigosutyun Hayots Medzi Dann Giligioy, 2003), ec. 1654-1666; Bölüm: 102-103.; Ayrıca bkz. "Grigor Lusavoriç", Haygagan Sovedagan Hanrakidaran, hador. 3, (Yerevan, 1977), ec. 212 ; Karekin Khaçaduryan, Surp Krikor Lusavoriç, Çev.: Yervant Gobelyan, (İstanbul, Varol Matbaası), Agos Gazetesinin 2. sayfasında 19 Ocak 2001 sayısından itibaren yayınlanmıştır., Agos, 3 Ağustos 2001, s. 2 ; Abdurrahman Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, (Ankara: Ocak Yay., 1997), s. 129 ; Vardan, "Türk", ss. 192-193.

11 Mağakia Arkebisgobos Ormanyan, Hayots Yegeğetsin yev ir Badmutyuni, Vartabedutyuni, Varçutyuni, Paregarkutyuni, Kraganutyuni, u Nergay Gatsutyuni, (Gosdantnubolis: H. Der-Nersesyan, 1911), ec. 69-75 ; Ayrıca bkz. Başkumandan Simbat, Simbat Vekayinamesi, Çev.: Hrant D. Andreasyan, (TTK Kütüphanesinde yayınlanmamış nüsha), ss. 39, 50-51, 55, 91-93 ; Urfalı Mateos, Mateos Vekayi-Namesi

gosluk, bir çok dini liderlik ve sürgün dönemine girmiştir. Bu dönemde aynı anda farklı yerlerde dört ya da beş gatoğigosun görev yaptığı zamanlar olmuştur. Bunlardan birisi Ani olmakla beraber Kilikya Bölgesi'nde Maraş ve çevresinde gezinmiştir. Ermeni Kilisesi'nin Ana Gatoğigosluk olarak gördüğü gatoğigoslar yaklaşık 1150 tarihinde Rumkale'nin¹² Ermeniler eline geçmesiyle burada ikamet etmeye başlamışlardır. Gatoğigosluk, 1292 yılında Rumkale'nin Memlûklerce ele geçirilmesi sonrasında Anavarzalı Krikor VII. (1293-1307) tarafından Sis'e taşınmıştır (1293).¹³

Gatoğigosluk merkezinin Sis'e taşınmasını Sis Gatoğigosluğu'nun oluşması kabul etmek Ermeniler için zordur. Çünkü merkez bir çok yere taşınmış ve bu yerlerin hepsi gatoğigosluk makamı konumunu sürdürmemişlerdir. Ahtamar ve Sis Gatoğigoslukları ise, gatoğigosların başka bir yere taşınmasından sonra iddialarını devam ettirmişlerdir. Bu nedenle müstakil Sis Gatoğigosluğu'nun oluşmasını 1441 tarihinden itibaren aramak gerekmektedir.

II. Ana Kilise Merkezi Olarak Sis Gatoğigosluğu (1293- 1441)

Sis Gatoğigosluğu bünyesinde Gatoğigos Krikor VII.'den Krikor IX. Musabekyan (1439-1441)'a kadar 15 Başpatrik görev yapmıştır.¹⁴ Yaklaşık yüz elli yıllık bu sürede Sis Gatoğigosluğu Dünya Ermenilerinin Ana Kilise Merkezi ya da Surp Krikor Lusavoriç'in tahtının bulunduğu kilise merkezi vazifesi görmüştür. Bu dönemde gatoğigoslar ruhanilerin takdisini (Rahiplik ve Piskoposluk takdisi) ve kut-

(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. : Hrant D. Andreasyan, 2. bas. , (Ankara: T. K. Bas. , 1987), ss. 40, 165-166, 227, 294 ; Bedros Hovhannisyan (Hmpakr.), Amenayn Hayots Gatoğigosner, (Yerevan: Hayakidak, 2001), ec. 6 vd.

12 1266 tarihi meşhur Gatoğigos Nerses IV. Şnorhali (1166-1173)'nin göreve başladığı tarihtir. Honigman, Gatoğigosluk makamının Rumkale'de ikamete başladığı tarihi, Covk kalesinde ikamet eden Krikor III. Pahlavuni'nin (1113-1166) davet edilerek yerleştiği 1147/1148 olarak zikretmiştir. Şnorhali'den sonra Rumkalede ikamet eden Gatoğigoslar ve görev süreleri şöyledir. Krikor IV Tğa (1173-1193), Krikor V Karavej (1193-1194), Krikor VI Abirad (1194-1203), Hovhannes VI Ssetsi (1203-21), Gosdantin I Pardzrpertsi (1221-67), Hagop I Glayetsi (1286-89), Gosdantin II Gaduetsi (1286-89) Sdepanos IV Hromglayetsi (1290-93). E. Honigman, "Rum-Kale", M.E.B.İslam Ansiklopedisi, c.9, (Eskişehir: M.E.B.Yay., 1997), ss. 777-778 ; Krikor Damadyan, "Rumkaleli Aziz Nerses", Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (23-28 Ekim 2001-Ankara), (Ankara: Tüksev Yay., 2002), ss. 259-264. ; "Gatoğigosutyun Amenayn Hayots", ec. 167.

13 Malachia Ormanian, The Church of Armenia, Translated from French by G. Mancar Gregory, Second English Edition, (London: A. R. Mowbray & Co. Limited, 1955), pp. 37-41 ; Ayrıca bkz. Kevork Mesrob, Batmutyun Hay Yegeğetsioy, Hador II, (G. Bolis: O. Arzuman, 1914), ec. 363-364 ; Urfalı Mateos, Mateos Vekayi....., ss. 40, 165-166, 227, 294 ; E. Honigman, "Rum-Kale", s. 780 ; Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", Osmanlı (Ed. Güler Eren), c. 4 (Toplum), (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), s. 203.

14 "Gatoğigosutyun Amenayn Hayots", ec. 167 ; Ormanian, The Church....., Appendix I, p. 200.

Sis, kilise tarihinde konsiller açısından önemli bir yere sahiptir. Ermenilerin hem dini hem siyasi meselelerinin tartışılıp karara bağlandığı Kilise konsilleri Sis'te sekiz defa yapılmıştır.

sal ayinlerin icrasında kullanılan müron yağının kutsanmasını gerçekleştirmişlerdir. Yetki alanlarına dahil olan Ortodoks Ermenilerin dini ayin ve ibadetlerini yönetmişlerdir.

Sis Gatoğigosluğu'nun Ermeni Kilisesi'ndeki yeri ve konumunu anlamada yardımcı bir unsur da, gatoğigosluk makamının taşınmasından önce ve burada bulunduğu

dönemde yapılan kilise toplantıdır. Sis, kilise tarihinde konsiller açısından önemli bir yere sahiptir. Ermenilerin hem dini hem siyasi meselelerinin tartışılıp karara bağlandığı kilise konsilleri Sis'te sekiz defa yapılmıştır. Bu konsillerden beş tanesi zikre değerlidir. Gatoğigosluk merkezinin Sis'e taşınması öncesinde, Rumkale'de ikame ti sırasında yapılan Birinci Sis Konsili (1204) ve İkinci Sis Konsili (1243) daha dikkate değerlidir. Birincisinde siyasi etkilerle de olsa Ermeni Kilise Kanunları'na ait sekiz karar alındı.¹⁵ Fakat ikincisinde, kilise inanç ve ibadetinde önemli etkiler bırakan kararlar alındı. 1243 Konsili Gatoğigos Gosdantin I Pardzrpertsi (1221-67) başkanlığında ruhaniler arasında yayılmış kanuni olmayan istekler ve kilise yolsuzluklarına karşı duran yirmi beş kilise kanunu belirlendi.¹⁶ Bununla birlikte en önemli karar, Ermeni Kilise inançlarında önemli yer tutan kredo (iman ikrarı) ile ilgilidir ki bu kredo açılmış ikinci sembol olarak bilinmektedir. Sis Konsili'nde belirlenen açılmış ikinci sembolde, Ermeni Kilisesi'nin kabul etmiş olduğu İznik Sembolü'nden farklı olan tarafı tek tabiatı (monofizitizmi) vurgulamış olmasıdır. Bu iman ikrarı kilisede papazları, bazen papaz yardımcılarının takdis törenlerinde ve Vardapet (Doktora) unvanı verilmesi sırasında söylenmektedir.¹⁷ Sis'te yapılan diğer önemli konsiller ise gatoğigosluk makamının Sis'te bulunduğu sırada gerçekleşmiştir. Bunlar Beşinci Sis Konsili (1307), Altıncı Sis Konsili (1309) ve Sekizinci Sis Konsili (1361)dir.¹⁸

15 Mağakia Arkebisgobos Ormanyan, Azkabadum Hay Uğğapar Yegeğetsioy Antskerı Sgizpen Miñev Mer Orenı Haragits Azkayin Barakanerov Badmuadz, A. Hador Miñev 1221 Darin, (Antilias-Lipanan: Gatoğigosutyun Hayots Medzi Dann Giligioy, 2001), bölüm. 1082, 1084 ; ec. 1574-1577.

16 Ormanyan, Azkabadum P. Hador Miñev 1808 Darin, (Antilias-Lipanan: Gatoğigosutyun Hayots Medzi Dann Giligioy, 2001), bölüm. 1123-4 ; ec. 1633-1636 ; Ayrıca bkz. V. Krikoryan, "Ssi Joğovner", Haygan Sovedagan Hanrakidaran, hador 11, (Yerevan, 1985), ss. 83-84.

17 Küçük, Ermeni Kilisesi..... ss. 212-215.

18 Ormanyan, Azkabadum P. Hador Miñev 1808 Darin, bölüm. 1230-6, 1245-7, 1250-1, 1253-7, 1262-3, 1290-3, 1309-10, 1321-2 ; Ayrıca bkz. V. Krikoryan, "Ssi Joğovner", ec. 84.

1375 yılında Sis'in Memlûkler tarafından ele geçirilmesinden sonra gatoğigosluktaki karışıklıkların yoğunlaşması ve diğer tarafta Eçmiadzin'in müsait hale gelmesi üzerine gatoğigosluğun tekrar Eçmiadzin'e taşınması gündeme gelmiştir. Eçmiadzin'de sayılarca piskopos, yüksek ruhani, vartabed, laik prens ve ileri gelenlerin katıldığı bir konsil toplanmıştır (1441). Bu konsilde gatoğigosluk makamının Sis'ten asıl merkezi Eçmiadzin'e taşınması kararı alınmıştır.¹⁹

Gatoğigosluğun Sis'te bulunduğu dönemde konumu, Ermeni Kilisesi'nin en yüksek ruhanisinin ikamet ettiği yer, en yüksek kilise merkezi ve havarilerin ve Aziz Krikor'un devamı niteliğinde idi. Bu durum hemen bütün Ermeniler tarafından kabul edilmektedir. Fakat, Ana Kilise Merkezi konusundaki hiyerarşik tartışmalar gatoğigosluğun tekrar Eçmiadzin'e taşınma kararının görüşüldüğü esnada ve Eçmiadzin'de gatoğigosal makam oluşturulduktan sonra daha şiddetli şekilde devam etmiştir.

Ana Kilise Merkezi Sis (Kilikya) Gatoğigosları ve Görev Süreleri

Ana Gatoğigosluğun Sis'e taşınmış olduğu 1293 tarihinden 1441'de tekrar Eçmiadzin'e taşınmasına kadar Sis Gatoğigosluğu Ermeni Kilisesi'nin ana merkezi konumunda olmuştur. Bu dönemde görev yapan gatoğigoslar ve görev süreleri şöyledir:

- Krikor VII. Anavarzetsi (1293-1307),
- Gosdantin III. Gesaretsi (1307-22),
- Gosdantin IV. Lampronatsi (1323-26),
- Hagop II. Anavarzetsi (1327-41) ve (1355-59),
- Mhitar I. Krnertsı (1341-55),
- Mesrob I. Ardazetsi (1359-72),
- Gosdantin V. Ssetsi (1372-74),
- Boğos I. Ssetsi (1374-82),
- Teotoros II. Giligetsi (1382-92),
- Garabed I. Gegetsı (1392-1404),
- Hagop III. Ssetsi (1404-11),
- Krikor VIII. Handzoğad (1411-18),

¹⁹ Avedis K Sanjian., The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion , (Cambridge: Harvard University Press, 1965), p. 227.

Boğos II. Karnetsi (1428-30),
Gosdantin VI. Vahgatsi (1430-1439),
Krikor IX. Musapegyants (1439-1441).²⁰

III. Osmanlı Döneminde Bağımsız Sis Gatoğigosluğu (1446-1921)

Bağımsız Sis Gatoğigosluğu'nun oluşum süreci bölgenin Osmanlı hakimiyeti altına girdiği XVI. yüzyıl başlarına kadar uzanmaktadır. Bu nedenle gatoğigosluğun yeniden teşekkül sürecini, müstakil kilise merkezi olarak ele aldığımız ikinci döneme dahil ettik.

Bağımsız Sis Gatoğigosluğu'nun Teşekkülü

Bağımsız Sis Gatoğigosluğu'nun oluşumu Ermeni Kilisesi Ana Merkezi'nin tekrar Eçmiadzin'e taşınması (1441) sonrasındadır. Kilise içindeki taşınma tartışmaları ve kararının alınması sonrasında meydana gelen çekişmelerde Sis Gatoğigosluğu Ana Kilise Merkezi olarak devam ettiğini savunurken Eçmiadzin'deki hiyerarşi bu üstünlüğün kendisinde olduğunu ileri sürmüştür. Bu durum Eçmiadzin'in Sis Gatoğigosluğu'nu yok saymasını gerektirmektedir. Çünkü bu kendi varlığına tecavüz anlamına gelmektedir. Bu nedenle iki hiyerarşi arasındaki çekişmeler günümüze kadar devam etmiştir. Ancak ilk dönemdeki tartışmalar Ana Kilise Merkezi olma iddiası üzerinde olduğundan bağımsız Sis Gatoğigosluğu'nun oluşumuna da zemin hazırlamıştır.

Böyle bir oluşumda Tokatlı Garabed'in iddiaları önemli bir etken olmuştur. Taşınma kararı alındıktan sonra Sis Gatoğigosu Viraplı Kirakos I. (1441-1443)'den sonra Krikor X. Calalbekian Eçmiadzin Gatoğigosu olarak seçilmiştir. Bu durum Sis Gatoğigosluğu'nun sonunu ve birpiskoposluk olarak Eçmiadzin'e bağlılığını gerektirmiştir. Fakat, Tokatlı Garabed Gatoğigos olduğunu ilan etmiş (1446) ve Surp Krikor Lusavoriç'in tahtının Sis'te bulunduğunu, bunu desteklemek için de kutsal emanetlerin burada bulunduğunu ileri sürmüştür.²¹ Böyle ileri derecede bir iddia ile tartışmalara zemin sağlanırken ayrı bir kilise merkezi olma yoluna girmiştir. Böylece

20 Ormanyan, Azkabadam P. Hador Minçev 1808 Darin, bölüm. 1196-1456, ec. 1737-2111 ; Ayrıca bkz. "Gatoğigosutyun Amenayn Hayots", ec. 167.

21 Papken A. Atoragits Gatoğigos, A. Badmutyun Gatoğigosats Giligioy (1441-en minçev Mer Oreri), Yer-grort Hradaragutyun, (Antilias-Lipanan: Gatoğigosutyun Hayots Medzi Dann Giligioy, 1990), ss. 31-42. Ayrıca bkz. Ormanian, The Church of Armenia, pp. 56-58 ; Sanjian, The Armenian Communities....., pp. 227-228.

Eçmiadzin ve Ahtamar'dan sonra Sis Gatoğigosluğu ile Ermeni Kilisesi'nde üçüncü gatoğigosluk oluşmuştur.

Sis Gatoğigosluğu'nun Osmanlı Hakimiyetine Girmesi: Osmanlı ve Diğer Kilise Merkezleri İle İlişkisinin Genel Yapısı

Müstakil Sis Gatoğigosluğu'nun ilk döneminde Sis, Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi ele geçirmesinden itibaren Osmanlı hakimiyeti altında bulunmuştur. Yavuz döneminde diğer kilise merkezleri Kudüs ve Ahtamar da Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Eçmiadzin ise Erivan Hanlığı'nın kısa bir dönem için ele geçirilmesi ile Osmanlı etkisi altına girmiş ve İstanbul Patriği Bitlisli Hovhannes IX. Golod (1715-1741) döneminde gatoğigosu patriğin seçtiği ve onayladığı seviyeye ulaşmıştır.²² Böylece Ermeni Kilisesi'nin beş büyük merkezi Osmanlı hakimiyetine girmiş ve Osmanlı toprakları ruhaniler arasındaki çekişmelerin büyük sahnesi olmuştur.

Ermeni kilise merkezleri arasındaki çekişmeler karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bunda kilise hiyerarşisi ve Osmanlı Gayrimüslimleri idare sistemi etken olmuştur

Ermeni Kilise merkezleri arasındaki çekişmeler karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bunda kilise hiyerarşisi ve Osmanlı Gayrimüslimleri idare sistemi etken olmuştur. Kilise hiyerarşisinde ilk sırada gatoğigos, ondan sonra patrik ve piskopos gelmektedir. Patrik hiyerarşik manada piskopos mesabesinde. Fakat yargı alanı içerisinde piskoposluklar da bulunmaktadır. Bu durum piskoposu ya doğrudan ya da patrik aracılığıyla bir gatoğigosa bağlamaktadır. Patriğin de hiyerarşik manada bir gatoğigosa bağlılığı gerekmektedir. Bu çapraşık hiyerarşik yapı gatoğigoslukların patriklik ve piskoposlukları kendi bünyesine kazandırma çabasını ve Ana Kilise Merkezi olma iddialarını doğurmuştur. Osmanlı Hükümeti yanında İstanbul Patrikliği'nin birincil konumda olması, tayin ve görevden uzaklaştırma konularında Padişahın onayının patriğin olmasına bağlı olması bu çekişmeleri destekleyen ikinci önemli sebep olmuştur. Bu bağlamdaki çekişmeler Osmanlı döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Sis Gatoğigosluğu'nun içinde bulunduğu çekişmelerde

²² Seyfeli, İstanbul Ermeni Patrikliği, ss. 92-98.

temel tartışma konuları piskoposların takdisi ile kutsal müron yağının takdisi, dolayısıyla Ana Kilise Merkezi olma iddiaları ve İstanbul Patrikliği'ni kendisine bağlama çabaları olmuştur.²³

Sis Gatoğigosluğu'nun İstanbul Patrikliği ile ilişkileri Patrikliğin kuruluşu ile başlamaktadır. Fatih Sultan Mehmet tarafından Sis Gatoğigosluğu'na bağlı Adana havalisi, Konya, Karaman, Bursa gibi bölgelerden İstanbul'a getirilen Ermeniler, İstanbul Ermeni Patrikliği'nin kuruluş döneminde cemaatin çekirdeğini oluşturmuştur.²⁴ Patrikliğin ilk döneminde ruhani anlamda Sis Gatoğigosluğu'na bağlı olduğu ileri sürülmüştür.²⁵

Osmanlı döneminde, hakimiyeti altındaki bölgelerin, bu arada Yavuz döneminde Kilikya Bölgesi Ermenilerinin de sivil idaresi İstanbul Ermeni Patrikliği aracılığıyla yürütülmüştür. Patrikliğin ruhani anlamda bir gatoğigosluğa bağlı olması gerektiğinden, İstanbul Ermenileri arasında Sis ya da Eçmiadzin Gatoğigosluğu'na bağlanması hususunda uzun çekişme dönemi yaşanmıştır.

Fakat, Patrikliğin Eçmiadzin Gatoğigosluğu'na bağlılığı günümüze kadar devam etmiştir.²⁶

Bunun yanında gatoğigosluk merkezlerinin Osmanlı hakimiyeti altında bulunduğu dönemlerde sivil idarelerini patriklik gerçekleştirmiştir. Bu arada Sis Gatoğigosluğu'nun da sivil idaresi XX. yüzyıl başlarına kadar patriklik aracılığıyla olmuştur. Bu bağlamda patriğin vazifesi sivil ve ruhani işlerde gatoğigosluklar ve Osmanlı hükümeti arasında aracı olmaktır. Yani ruhani ya da sivil bir işte Osmanlı Devleti'nin olurluğunu (Padişah fermanı) almak patriğin kabulü ve onun padişaha arzı ile mümkün olabilmekteydi. Öyle ki bazen hiyerarşide kendisinden yüksek gatoğigosun seçimi gibi ruhani bir meselede dahi patrik ve patrikliğe bağlı ruhanilerin katılımı ve olurluyla gerçekleştirilmekteydi.²⁷

23 Seyfeli, İstanbul Ermeni Patrikliği, ss. 92-98.

24 Seyfeli, İstanbul Ermeni Patrikliği, ss. 67-73 ; Ayrıca Bkz. P. Mikayel Çamçyants, Batmutyun Hayots Sg zpane Aşkharhi minçev tsam Dyarın 1784, Hador 3, (Venedik: Hovhannes Prantsyants, 16 Nisan 1786), ec. 500.; G. İnciçyan, XVIII. asırda İstanbul, 2. bas., Çev. : Hrand D. Andreasyan, (İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yay., 1976), s. 19 ; Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi XVII. asırda İstanbul, 2. bas., (İstanbul: Eren Yay., 1988), s. 73 ; Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu, (Ankara: Doğu Matbaası, 1958), ss. 80-81.

25 Y. G. Çark, Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1953), ss. 28.

26 Seyfeli, İstanbul Ermeni Patrikliği, ss. 92 vd.

27 Eçmiadzin gatoğigoslarının seçiminin Patriklik aracılığıyla gerçekleştirildiğine dair bkz. BOA, HH., 13182, 13182. A, 13182. B, 13182. C, 13182. D, 13182. E.

1731'e Kadar Bağımsız Sis Gatoğigosluğu

Sis Gatoğigosluğu'nun Osmanlı hakimiyetine girdiği ilk dönemin en göze çarpan ilişki biçimi merkezler arasındaki hiyerarşik çekişmelerdi. Sis Gatoğigosları ile Eçmiadzin Gatoğigosları arasındaki bu çekişme uzun bir süre devam etti.²⁸

Bu çekişmeleri sona erdirebilecek en ciddi ve dikkate değer tartışma toplantıları ve kararları Sis Gatoğigosu Simeon II. Sepastatsi (1633-48) döneminde gerçekleştirildi. Merkezler arası ilişkileri ve birbirlerine karşı konumlarını belirleyen bir anlaşma yapıldı. 1638'de Kudüs'te Patrik Krikor Baronder (1613-45)'in de çabalarıyla müzakerelere açılan bu anlaşmada Eçmiadzin Gatoğigosu Pilibos I Ağpagetsi (1632-55) bulunmadı fakat, bir metnin kendisine gönderilmesini isteyerek kabul etti. Fakat karışıklıklar devam etti ve ancak on üç yıl sonra 1651'de Pilibos ve yeni Sis Gatoğigosu Nerses I. Sepastatsi (1648-54) Kudüs'te bir araya gelebildiler. Böylece 1638'de belirlenen şartlar üzerinde anlaşma yapılabilirdi. Bu anlaşmanın önemli şartları şöyle idi:

Eçmiadzin ve Sis Gatoğigosları her biri kendi bölgelerinin piskoposlarını takdis edecekler, bir aday papazlığa kabul için yargı alanında ikamet ettiği gatoğigosa müracaat edecek, takdis edilen bir piskopos kendi gatoğigosunu terk edemeyecek ve diğerinin yargı alanı altına giremeyecek ve kendi piskoposluğuna ait olmayan bir piskoposa rütbe verme benzeri takdis töreni gerçekleştiren bir gatoğigos piskoposluktan men edilecek. Geri kalan kanunlar her iki piskoposluğun da ruhanilerine karşı suiistimallerini ve kanuna aykırı davranışlarını engellemeye yönelikti.²⁹

Bu anlaşmanın şartlarına bir müddet için iki piskoposluğunda riayet ettikleri görülür. Ancak iki piskoposun halefleri aynı konular üzerinde çekişmelere devam ettiler. Bununla birlikte Eçmiadzin Gatoğigosları Kilikya hiyerarşisinin ikinciliği iddiasını ve kendisinin önceliğini sürdürdü.³⁰

28 Papken, A. Badmutyun , ec. 148 vd.

29 Sanjian, The Armenian Communities....., pp. 231-232 ; Ayrıca bkz. Papken, A. Badmutyun....., ec. 304 vd.

30 Sanjian, The Armenian Communities....., p. 233.

Sis Gatoğigosluğu'nun Acapahyan Hanedanı Dönemi (1731-1865)

Sis Gatoğigosluğu'nun idari yapısında öncelikli olarak gatoğigos tayin şeklinde değişikliğin yaşandığı bir hanedan dönemi olmuştur.

Acapahyan Papaz Ailesi'nin babası Der Husik, 1731'de Babialı'den gatoğigosluk makamının miras yoluyla kendi hanedanına geçmesini onaylayan bir ferman almayı başardı. 1733'te Hovhannes VI. Haçıntsi (1729-33)'yi görevinden uzaklaştırarak gatoğigosluk makamına oğlunu geçirdi. Ğugas I. Acabahyan (1733-37)'dan Giragos II. Acabahyan (1855-65)'a kadar dokuz gatoğigos görevde bulundular.³¹

Acapahyanların ilk dönemi gatoğigosluk makamının restore edildiği, önceki problemlerin durgunlaştığı bir devre olmuştur. Giragos I. Acabahyan (1797-1822) bu devrenin en ünlüsüdür. Kendisinden sonra gatoğigosluğun itibarını düşüren ruhani eksikliklerin, aile içerisindeki dinden dönmelerin, haksız rekabetlerin, rüşvet ve yolsuzlukların kolgezdigi ikinci bir devreye yaşamıştır. Yalnızca İstanbul Ermeni Patrikleri bu düzensizlikleri biraz giderebilmişlerdir.³²

Sis Gatoğigosluğu'nun I. Fetret Dönemi (1865-1871)

Acapahyan Hanedanı'nın son Gatoğigosu Giragos II. Acabahyan (1855-65) döneminde Osmanlı Ermenilerini dini ve sivil anlamda derinden etkileyen gelişmelerin en önemlisi 1863 Ermeni Millet Nizamnamesi idi. Bu Nizamname ruhanilerin millet üzerindeki mutlak idaresini sınırlandıran ve sivillerin de etkisini dahil eden düzenlemelerin kanunileşmiş son hali idi. Ruhani ve cismani olmak üzere iki alt meclis ve bir genel meclisten oluşan bir idare heyeti oluşturuldu. Aynı şekilde mahalli idarelerde de meclisler oluşturuldu. Fakat Nizamnamep Babialı ile aralarında aracı konumunda bulunduğu Sis Gatoğigosluğu hakkında düzenlemeler içermiyordu.³³

31 Papken, A. Badmutyun, ec. 481-666.

32 Sanjian, The Armenian Communities....., pp. 233-235.

33 "Dersaadet Ermeni Patriğinin Suret-i İntihabı Beyanındadır", Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı, Ks.37, Ev.329, Z.47, K.112, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (19 Eylül 1990-29 Haziran

Bu değişiklikler ve daha önce zikretmiş olduğumuz dini merkezler arasındaki çekişmeler yanında Osmanlı idare sistemindeki genel değişiklikler ve siyasi, sosyal gelişmelerin de etkisiyle Sis Gatoğigosluğu'nda Giragos II.'den sonra 1871 yılına kadar süren bir fetret dönemi yaşandı.³⁴

Bu dönemde Acapahyanlar'ın irsiyet yolu ile süregelen gatoğigos seçim usulüne, ruhani ve halktan temsilcilerle gerçekleştirilecek yeni gatoğigos seçim şekli ile son verildi. Fakat halk arasında ayrılık oluşması nedeniyle hemen ve kolayca tatbikata geçirilemedi. İki taraftan birisi Acapahyanların anne tarafından akrabası olan Nikoğos Güleseryan'ı 11 Haziran 1866'da Kiragos III. olarak gizlice gatoğigos takdis ettiler.³⁵ Ancak İstanbul Patriği Bursalı Boğos II. Taktakyan (1863-1869)'ın gayretleriyle İstanbul'daki merkez idare tepkisini ortaya koydu ve takdisi geçersiz saydı. Akabinde Eçmiadzinli Kevork seçim işini yürütecek kişi olarak seçildi. Kevork, Eçmiadzin'in üstünlüğünü ortaya koyacak teklifler sundu. Fakat, genel meclis hiyerarşik piskoposluklar ve aralarındaki ilişkilere yönelik yeni tavsiyeler sunarak bunları geçersiz duruma düşürdü. 1870'de milli meclis oturumlarında tartışılan mesele Eçmiadzin Gatoğigosluğu'nu ve bu makamda bulunan ruhaniyi Ermeni Kilisesi'nin başı olarak tanıdı, fakat Kilikya seçim usulleri üzerindeki engel olma gücünü reddetti. Buna mukabil Sis Gatoğigosluğu'nun İstanbul Patrikliğine üstünlüğünü yeniden tasdik etti. Meclis, Sis Gatoğigosunun seçiminde bölge seçmenlerinin ruhani ve sivil temsilcilerinin bulunacağını kararlaştırdı.³⁶

Gatoğigos Kefsizyan Dönemi (1871-1894)

Sis Gatoğigosluğu'nun Osmanlı, patrikhane ve diğer kilise merkezleri arasındaki ilişkileri derinden etkileyen ve gatoğigosluğun idaresi ve seçim şeklini karara bağlayan bu gelişmeler 8 Kasım 1871'de gatoğigos seçimi ile düzene girdi. Böylece Mgrdiç I. Kefsizyan (1871-

1891), c. IX, (İstanbul, 1989), no.43, ss. 118-133 ; Azkayın Sahmanadrutyun Hayots (Nizamname-i Millet-i Ermeniyan), (İstanbul: H. Mühendisyan Matbaası, 1279 (1863)), ec. 11-54.

34 Papken, A. Badmutyun , ec. 673-692.

35 Nigoğos'un Gatoğigosluk makamına atanması isteği hususunda bkz. BOA, Yıldız Esas, 552/244-D.

36 Sanjian, The Armenian Communities..... , pp. 236-240. Mgrdiç Kefsizyan'ın seçim şekli hususunda ayrıca bkz. BOA, Y. A. Resm., 93/59.

94) gatoğigos seçildi ve Sis'de takdis edildi.³⁷

Kefsizyan'ın yirmi üç yıllık gatoğigosluk döneminde hiyerarşik düzenlemeler elde etmeye çalıştığını görüyoruz. O, gatoğigosluk vazifesi boyunca bu gayretleriyle Kilikya Gatoğigosluğu'nun Eçmiadzin'e karşı üstünlüğünü ve apostolik hiyerarşinin devamı olduğunu ileri sürmüş, idari yargı alanını genişletmeyi, Osmanlı yanında tek merkez olmayı amaçlamıştır.³⁸ Fakat, siyasi gelişmelerin de etkisiyle hakimiyetini sağlamlaştırmak isteyen Osmanlı Hükümeti'nden farklı bir hak ve sorumluluk elde edememiştir.

Gatoğigos Kefsizyan'ın bu yöndeki çabaları 8 Kasım 1894'de Halep'te vefatına kadar devam etmiştir.³⁹

Kefsizyan döneminde Sis Kilise hiyerarşisini derinden etkileyen en önemli konu tarihe Ermeni meselesi, Ermeni sorunu, Ermeni isyanları gibi isimlerle damgasını vurmuş gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler Sis Gatoğigosluğu'nun ikinci bir Fetret Dönemi geçirmesinin sebeplerinin en önemli kaynağı olmuştur.

Sis Gatoğigosluğu'nun II. Fetret Dönemi (1895-1902)

Kefsizyan'ın Kasım 1894'de ölümü onun elde etmeye çalıştığı ayrıcalıkların doğurduğu sorunları bertaraf etmiş, fakat gatoğigosluk namına daha olumsuz bir durum olan Kilikya hiyerarşisinin kaybolma tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu tarihten 1902'ye kadar süren bir boşluk dönemi oluşmuştur.

Yeni Fetret Dönemi'ndeki karışıklıkların sebeplerini dönemin siyasi ve sosyal şartlarında aramak yerinde olur. Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde zayıf bir döneminde olması ve Ermenilerin isyanlar ve karışıklıklar çıkarmaları, Babıali'nin ruhanilere güvenini de sarstı. Bu nedenle ve daha önce bahsetmiş olduğumuz hiyerarşik sürtüşmelerin devam etmesi suretiyle aynı süre zarfında seçilen iki gatoğigosun ikisi de Babıali tarafından onaylanmadı.⁴⁰

37 Sanjian, The Armenian Communities....., pp. 240 ; Mgrdiç'in Kilikya Gatoğigosu atandığına dair Adliye ve Mezahib Nezareti, Mezahib Müdürlüğü'nce Adana Vilayetine yazılan 29 Ramazan 1288 tarihli telgrafname sureti, BOA, Yıldız Esas, 552/244-E.

38 Sanjian, The Armenian Communities....., pp. 240-247. Mgrdiç Kefsizyan'ın Gatoğigosluğunun piskopos takdisi hususunda Patrikhane ile aralarındaki ilişkilere dair Patrikliğe göndermiş olduğu mektubun sureti için bkz. BOA, Yıldız Esas, 552/244-C.

39 Papken, A. Badmutyun....., ec. 767.

40 Sanjian, The Armenian Communities....., pp. 250-251.

Bu meseleler doğrultusunda seçim usulünde değişikliklere gidildi. Babiali, patrikhanenin bir defalığına mahsus olmak üzere Kilikya Gatoğigosluk Kaymakamlığı'na hariçten bir ruhaninin atanmasını teklifini reddetti. Bunun yanında patrik seçiminde kabul edilip uygulanan usule uyarak Sis Gatoğigosluğu'ndan piskoposluk payesi alanlardan seçilmesi kararını bildirdi. Aynı bildiri de seçim şekli de açıklanmaktadır. Buna göre Gatoğigos seçilmek için ilk iş olarak Sis-Kilikya ruhanilerinden ehil ve münasip olanların isimlerini havi pusulanın tanzim edilmesi hakkında hükümet tarafından seçilip tayin olunacak özel memur, patrikhaneden seçilecek bir zatın refakatında seçim mahalline yollanacaktı. Tanzim olunacak piskoposların isimlerini havi pusula patriklik aracılığıyla Babiali'ye gönderilerek tetkiki mümkün kılınacaktı. Gatoğigos namzetlerinden en uygununu seçmek üzere diğerleri çıkarılacak ve geldiği yere iade olacaktı. Burada isimleri bulunan şahıslardan birisi dini ve sivil bölge meclis üyelerinin çoğunluğu ile seçilecek ve mazbatasını göndereceklerdi.⁴¹

Osmanlı devletinin uluslararası ilişkilerde zayıf bir döneminde olması ve Ermenilerin isyanlar ve karışıklıklar çıkarmaları, Babiali'nin ruhanilere güvenini sarstı.

Kilikya Gatoğigosluğu'nun İkinci Fetret Dönemi'nde (Kasım 1894-Ekim 1902) makamın durumunu Osmanlı Devlet Salnamelelerinden izleyelim. 1314 (1896-7) Salnamesine göre Kilikya Gatoğigos Vekili Kiragos Episkopos Efendi'dir.⁴² 1315 (1897-8) Salnamesinde Kilikya Gatoğigosuna yer verilmediği gibi Sis Murahhaslığı ve Adana Murahhaslığı da yoktur.⁴³ Yine 1316 (1898-9) Salnamesinde Kilikya Gatoğigosuna yer verilmemiştir.⁴⁴ 1317 (1899-1900), 1318, 1319 ve 1320 Salnamelerinde Kilikya Gatoğigos Vekili Kiragos Episkopos Efendi'ye tekrar yer verilmiştir.⁴⁵ 30 Mart 1903-18 Mart 1904 miladi tarihlerini kapsayan 1321 Hicri yılına ait Salnamede ise Kilikya

41 10 Safer 1316 tarihli, Meclisi Mahsus, 409 nolu belge, BOA, Y. A. Resm., 93/59.

42 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene: 1314, 52. sene, (Dersaadet: 1314), ss. 968-982.

43 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene: 1315, 53. sene, (Dersaadet:Alem Matbaası, 1315), ss. 604-610.

44 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene: 1316, 54. sene, (Dersaadet: Alem Matbaası, 1316), ss. 733-746.

45 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene: 1317, 55. sene, (Dersaadet: Matbaai Amire, 1315), ss. 701-712 ; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene: 1318, 56. sene, (Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası-Serviçen Matbaası, 1316), ss. 741-753 ; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene: 1319, 57. sene, (Dersaadet: Daru'l-Hilafeti'-Aliye Malumat- Tahir Bey Matbaası, 1317), ss. 805-817 ; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene: 1320, 58. sene, (Dersaadet: Daru't-Tibaati'-Amire, 1318), ss. 820-833.

Gatoğigosu olarak Sahag Habayan kaydedilmiştir.⁴⁶ Yeni yıla ait salnamenin 1902'de Gatoğigos seçilen Habayan'ın onaylanması sonrasında ve sene başında yayımlandığından 1320 değil de 1321 yılı Salnamesinde kaydedilebilmiştir.

Salnamelerde, gatoğigosluğun boş olduğu dönemlerde yargı alanına dahil olan Murahhaslıklar İstanbul Ermeni Patrikliği bölgesi içerisinde mütalaa edilmiştir. Bu durum fetret dönemlerinde Murahhaslıkların ruhani ve sivil işlerinin patrikhane vasıtasıyla doğrudan gerçekleştirildiğini mümkün göstermektedir.

Gatoğigos Sahak Habayan Dönemi (1902-1921)

Bu gelişmeler sonrasında Piskopos Sahak Habayan başkanlığında 20 Ekim 1901'de toplanan Kilikya Meclisi, dördü Babıali tarafından listeden çıkarılan altı aday seçti. 25 Kasım'da tekrar toplanan meclis kalan ikisinden birini, Kevork Eletciyan'ı Kilikya Gatoğigosu olarak seçti. Fakat Eletciyan'ın Kudüs Patriklik makamını arzusu nedeniyle istifası üzerine durum tekrar çıkmaza girdi. Ancak 12 Ekim 1902'de tekrar toplanan meclis, Osmanlı dönemi son Gatoğigosu Sahag II. Habayan (1902-39)'ı gatoğigosluk makamına seçti.⁴⁷ Habayan'ın uzun gatoğigosluk döneminin ilk on yılı nispeten sakin geçmekle beraber hiyerarşik üstünlükler elde etme çabaları ile devam etti. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonraki gelişmelerde Osmanlı Devleti'nin güvenini kaybeden Habayan yurt dışına, Kudüs'e sürüldü. Savaş dönemindeki gelişmeler gatoğigosluğun Türkiye sınırlarından dışarı, başka bir bölgeye taşınmasının da sürecini başlattı.⁴⁸

Savaş süresi içerisinde Osmanlı Ermeni ruhani reislikleri üzerinde köklü değişiklikler yapan, fakat fazla yürürlükte kalmayan hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler Ermeni Gatoğigos ve Patrikliği Nizamnamesi ismiyle tarihe geçmiştir.

Sultan Mehmet Reşat'ın 19 Temmuz 1916 tarihli İrade-i Seniyyesi ile yürürlüğe giren bu nizamname 39 madde içermektedir. Otuz yedinci maddesi ile 1863 Nizamnamesi yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁹

46 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene: 1321, 59. sene, (İstanbul: Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şurekası, 1319), ss. 880-894.

47 Papken, A. Badmutyun , ec. 815-816 ; Ayrıca bkz. Ormanyan, Azkabadum K. Hador Minçev 1909 Darin, bölüm. 3018-22, ec. 5128-47.

48 Sanjian, The Armenian Communities..... , pp. 254-257.

49 2 Şevval 1334 (19 Temmuz 1332-1916) Tarihli "Ermeni Gatoğigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi", Düstur Tertib-i Sani, c. 8, (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928), s. 1250.

Mukaddimede yer alan Birinci madde ile; Sis ve Ahtamar Gatoğigoslukları birleştirilmiş, İstanbul ve Kudüs Patriklikleri bu gatoğigosluğa bağlanmıştır. Eçmiadzin Gatoğigosluğu ile bütün ilişkiler kesilmiş, gatoğigosluğun ikametgahı Kudüs'te bulunan Mar Yakub Manastırı olmuştur.⁵⁰

Bu Nizamname dönemin bir gereği olarak düşünülmüş ve yürürlüğe konmuştur. Bunda amaç Rusya'nın elinde bulunan Eçmiadzin Gatoğigosluğu'nun Osmanlı Ermenileri ve kilise merkezleri üzerine tesirini engellemektir. Bu durumu Nizamnamenin ilk maddesinde "Osmanlı Ermenilerinin genel ruhani reisliği bu Gatoğigosluk ve Patrikliğe ait olup Eçmiadzin Gatoğigosluğu ile ilgili münasebetleri tamamen kesilmiştir." ifadesinden de anlamaktayız.⁵¹

Aynı şekilde dördüncü maddede patrikte bulunması gereken şartlar arasında "devletin ve cemaatin emniyet ve itimadını kazanmış ve hiçbir suretle mahkumiyete duçar olmamış" olması bulunmaktadır.⁵²

Yirmi dördüncü maddede İstanbul Patriği murahhaslık konumuna getirilmiştir. Buna göre diğer murahhaslardan farkı bulunmayacak, fakat "Patrik Vekili" unvanı alacaktı.⁵³

1916 Nizamnamesi'nde iki meclis oluşturulması karara bağlanmıştır. Beşinci maddeye göre ruhani meclis, yarısı berat ile tayin olunmuş murahhaslardan, diğer yarısı ise başka piskoposlardan olmak üzere 12 piskopostan oluşmaktadır. Yedinci maddeye göre ise karma meclis (meclis-i muhtelit), dördü ruhani meclis azasından ve sekizi ruhani sınıf haricinde itibarlı cemaatten olmak üzere toplam 12 kişiden oluşmaktadır. İki meclise de patrik ve vekilleri riyaset etmektedir.⁵⁴

Bu Nizamname uyarınca gatoğigos-patrik unvanıyla 11 Ağustos 1916'da Sahak Habayan göreve getirildi.⁵⁵ Fakat, Nizamname uygu-

50 "Ermeni Gatoğigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi", s. 1240.

51 "Ermeni Gatoğigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi", s. 1240.

52 "Ermeni Gatoğigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi", s. 1241.

53 "Ermeni Gatoğigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi", s. 1247.

54 "Ermeni Gatoğigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi", ss. 1241, 1242.

55 1917-18 yıllarını kapsayan son Osmanlı Devlet Salnamesi'nde Sahak Habayan, Gatoğigos ve Patrik olarak gösterilmiştir. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyeye, 1333-1334 (1918) Sene-i Maliyesi, 68. sene, (İstanbul: Hilal Matbaası, 1334 (1918)), s. 177.

lanamadı ve 1918'de hükümetin değişmesiyle yeni kabinenin ilk işi 1916 Nizamnamesi'ni kaldırmak oldu.

1918'de yapılan "27 Ramazan 279 (1863) Tarihli Ermeni Patrikliği Nizamnamesi Hükmünü ilga eden 2 Şevval 334 ve 19 Temmuz 332(1916) Tarihli Ermeni Gatoğigos ve Patrikliği Nizamnamesi'nin İlgası Hakkında Nizamname "Layiha" adındaki düzenleme ile 1916 Nizamnamesi kaldırılıp tekrar 1863 Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir.⁵⁶ Bu tarihten sonra Ahtamar Gatoğigosluğu devreden çıkarılmıştır. Sis Gatoğigosluğu ise Habayan'ın Sis'e dönerek gatoğigosluk makamını tekrar canlandırmasıyla Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.⁵⁷

Osmanlı döneminde gatoğigosluğa bağlı bölgelerde ruhani görevleri (ruhbanların: rahip ve piskoposların takdisi, müron yağının takdisi, diğer dini ayin ve ibadetlerin icrası) ise Sis Gatoğigosları yerine getirmiştir. Zaman zaman değişmekle beraber Sis Gatoğigosluğu'na bağlı Murahhaslıklar: Sis (Kozan), Adana, Zeytun (Süleymanlı), Yozgat, Gürün, Darende, Malatya, Maraş, Antep, Kilis, Halep, Antakya ve İskenderun Murahhaslıklarıdır.⁵⁸ Bu murahhaslıkların ruhani reisleri başpiskopos, piskopos ya da rahip; bunlardan birisinin bulunmadığı yerlerde ise murahhas vekili olarak papazlar görevlerini icra etmiştir. Murahhasların seçiminde ve atamasının yapılmasında etkin rolü yine İstanbul Patrikliği almaktadır. Padişahın olurlarını almak patriğin arzı ile mümkün olabilmektedir.⁵⁹

Kilikya Gatoğigosluğu uzun Osmanlı hakimiyetinde, özellikle Kilikya Bölgesi Ermenilerinin dini ve milli kültürlerini korumada yegane kurum ve manevi unsur olarak varlığını devam ettirmiştir. 1865 yılına dek kendi iç tartışmaları ve hiyerarşik çekişmeler nedeniyle

56 Ali Güler, "Ermenilerle İlgili 1916 ve 1918 Yıllarında Yapılan Hukuki Düzenlemeler", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 6, Ar. kara-1995, (Ankara: Ank. Üni. Bas., 1996), ss. 97-98.

57 Sanjian, *The Armenian Communities.....*, pp. 259.

58 Kevork B. Bardakjian, "The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople", *Christians and Jews in the Ottoman Empire, Vol. I*, Ed.: Benjamin Braude ve Bernard Lewis, New York, (London: Holmes-Moyer Pub., 1982), p. 93; Ayrıca bkz. Abdurrahman Küçük, "Ermeni Katoğigosluğu ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", A. Ü. İlahiyat Fak. Der., c. XXVI, (Ankara: A. Ü. Bas., 1983), s. 738. Cevdet Paşa, Tezahir 21-39, Yayınlayan: Cavit Baysun, (Ankara: T. T. K. Bas., 1967), s. 235. Salmelerden murahhaslık merkezlerinin isim ve sayısının yıldan yıla değiştiğini görmekteyiz. Bunun sebebinin ruhaninin yerleştiği yerin murahhaslık olarak gösterilmesi akla yatkındır. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene: 1294, 32. sene, (Dersaadet: Halil Efendi Matbaası, 1294), ss. 589-592; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene: 1296, 34. def'a, (İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1296), ss. 257-260; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene: 1277, Def'a 15, (İstanbul: Takvimhane-i Amira, 1277), ss. 94-97.

59 Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, s. 89.

karşı karşıya geldiği Babıali ile idari yapısını etkileyecek olumsuz bir durum olmamıştır. Ancak bu tarihten sonra genel idari yapının, siyasi ve sosyal gelişmelerin etkisine patriklik idari yapısındaki değişikliklerin de yansıdığı eski iç hiyerarşik tartışmaların dahil olmasıyla gatoğigosluğun ruhani ve sivil idaresi tam bir düzene girememiştir. 1914 sonrası gelişmeler de bu kilise merkezinin Lübnan'a taşınmasına yardımcı olmuştur.

Kilikya Gatoğigosluğu uzun Osmanlı hakimiyetinde özellikle Kilikya Bölgesi Ermenilerinin dini ve milli kültürlerini korumada, yegane kurum ve manevi unsur olarak varlığını devam ettirmiştir.

Osmanlı Dönemi Sis (Kilikya) Gatoğigosları ve Görev Süreleri

1441 yılında gatoğigosluğun tekrar Eçmiadzin'e taşınmasının gündeme gelmesiyle karışıklıklar yaşanmış, fakat bu tarihte yapılan konsille taşıma kararı alınmıştır. Bu karışıklık döneminden sonra 1446'da Sis'teki ruhaniler Ermeni Ana Kilise Merkezi olduğu iddiasını öne sürmüştür. Bu tarihten günümüze kadar Sis Gatoğigosluğu'nda 41 ruhani görev yapmıştır. Bunların isimleri ve görev süreleri şöyledir:

- Garabed I. Yevtogatsi (1446-77),
- Sdepanos I. Saradzoretsi (1477-88),
- Hovhannes I. Andiokatsi (1488-89),
- Hovhannes II. Tlgurantsi (1489-1525),
- Hovhannes III. Kilistsi (1525-39),
- Simeon I. Zetuntsi (1539-45),
- Öazar I. Zetuntsi (1545-47),
- Toros I. Ssetsi (1548-50),
- Haçadur I. Çorig (1551-60),
- Haçadur II. Zetuntsi (1560-84),
- Azaria I. Cuğayetsi (1584-1601),
- Hovhannes IV. Ayntaptsi (Anteptsi) (1601-21),
- Minas I. Ssetsi (1621-32),
- Simeon II. Sepastatsi (1633-48),
- Nerses I. Sepastatsi (1648-54),
- Toros II. Sepastatsi (1655-57),
- Haçadur III. Kağadatsi (1657-74),
- Sahağ I. Kilistsi (1674-1686),
- Krikor I. Atanatsi (1686-93),

Asdvatzadur I. Sasuntsi (1693-94),
Madteos I. Gesaratsi (1694-1705),
Hovhannes V. Haçıntsi (1705-21),
Krikor II. Gesaratsi (1721-29),
Hovhannes VI. Haçıntsi (1729-33),
Çugas I. Acabahyan (Ssetsi) (1733-37),
Mikayel I. Acabahyan (Ssetsi) (1737-58),
Kapriel I. Acabahyan (Ssetsi) (1758-70),
Efrem I. Acabahyan (Ssetsi) (1771-84),
Teotoros I. Acabahyan (Ssetsi) (1784-96),
Giragos I. Acabahyan (Ssetsi) (1797-1822),
Efrem II. Acabahyan (Ssetsi) (1823-31),
Mikayel II. Acabahyan (Ssetsi) (1832-55),
Giragos II. Acabahyan (Ssetsi) (1855-65),
Fetret dönemi 1865-71,
Mgrdiç I. Kefsizyan (Maraştsi) (1871-94),
Sahag II. Habayan (Yeğektsi) (1902-39)⁶⁰

IV. Antilyas'ta Kilikya (Sis) Gatoğigosluğu'nun Yeniden Oluşturulması

Sahag II. Habayan 1921 yılında gatoğigosluk makamını önce Adana, sonra da Halep'e taşıdı.⁶¹ Burada, Fransa manda otoritelerinin Gatoğigos Sahak'ı, canlandırılan gatoğigosluğun ruhani lideri olarak tanıdı. Yargı alanı Halep'le sınırlanan gatoğigosluk 1929'da Kudüs Patrikliğinin otoritesi altına aldı.⁶² 1929 yılında Beyrut'a beş kilometre uzaklıkta Antilyas Köyüne taşındı.⁶³ Kudüs Patrikliğinin de çalışmalarıyla gatoğigosluğa bağlı Ermenilerin bir araya gelmelerine yardımcı oldu. Antilyas köyüne taşındığı zaman yeni bir dönem başladı. Sahag II. Habayan, Gatoğigos vekili Güleseryan ve diğerlerinin gayretleriyle gatoğigosluk yeniden oluşturuldu; basımevi, manastır kuruldu (1930); yeni piskoposluk ve rahiplik merkezleri organize edildi.⁶⁴

Bu dönemde Kilikya Gatoğigosluğu ya da Antilyas Gatoğigosluğu

60 Papken, A. Badmutyun....., ec. 31-1116 ; Ayrıca bkz. Kevork Mesrob, a.g.e., ss. 573-574.

61 Erdal İlter, Ermeni Kilisesi ve Terör, (Ankara: Köksav, 1999), s. 81.

62 Sanjian, The Armenian Communities....., pp. 259.

63 K. Pekmezian, "Antilias", Haygagan Sovedagan Hanrakidaran, hador 1, (Yerevan, 1974), ec. 405.

Günümüzde Lübnan Ermenileri, Gatoğigosluğun birleştirici rolünün de etkisiyle Beyrut ve diğer kenar şehirlerle birleşen Antilias'ta Gatoğigosluğun çevresinde yoğun olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Burada yaşayan Ermenilerin çoğunluğu Anadolu'dan gitmişlerdir. Eylül 2004'deki gözlemlerimiz.

64 "Gatoğigosutyun Metsi Dann Giligio", ec. 167.

olarak anılan Sis Gatoğigosluğu'na Lübnan (Beyrut), Suriye (Şam, Halep) ve Kıbrıs (Lefkoşa) bağlı olmakla beraber 1956 yılında genişleyerek Yunanistan (Atina), İran (Tebriz, Tahran, İsfahan), Kuzey Amerika (New York) ve Kuveyt'i de yetki alanına dahil etmiştir.⁶⁵

Kilikya Gatoğigosluğu 1941 yılına kadar 1863 Ermeni Millet Nizamnamesi'ne göre idare olmuştur.⁶⁶ Bu tarihten günümüze kadar ise "Kilikya Gatoğigosluğu Nizamnamesi" hükümlerine göre yönetilmiştir. Bu Nizamnameye göre kilisenin en önemli organı, 21 erkek üyeden oluşan Cemaat Meclisidir. Cemaat Meclisi ise kendi içinden Dini ve Sivil Meclisi seçmektedir. Ayrıca dört yıl süreyle seçilen mahalli meclis vardır. Sivil meclis üyeleri, halkın içinden geldiklerinden dini üyelerden daha yetkilidir.⁶⁷ Kilikya Gatoğigosluğu, yetki alanına dahil olan ruhanilerin idaresini, ruhani takdisini ve müron yağının takdisini yapmakla yükümlülüğünü; cemaatin dini ayin ve ibadetlerini yönetmeyi sürdürmektedir.⁶⁸

Günümüzde Ortodoks Ermeni Kilisesi Eçmiadzin Gatoğigosluğu, Kudüs Ermeni Patrikliği, İstanbul Ermeni Patrikliği ve Antilyas (Kilikya) Gatoğigosluğu olmak üzere dört bağımsız merkeze ayrılmış vaziyettedir. Kilikya Gatoğigosluğu'nun Gatoğigosu 1995 yılında seçilen Aram I. Keşişyan (1995-?)'dir.⁶⁹

Antilyas'ta Kilikya Gatoğigosları ve Görev Süreleri

Sis Gatoğigosluğu'nun Antilyas merkezine taşınmasından sonra Sahak II. Habayan Gatoğigosluk görevine devam etmiş ve bu dönemde onunla birlikte yedi gatoğigos makamda yer almıştır. Günümüze kadar devam eden Antilyas Gatoğigosluğu döneminde görevde bulunan gatoğigosların isimleri ve görev yılları şöyledir:

Sahag II. Habayan (Yeğektsi) (1902-1939),
Bedros I. Saracyan (1940),
Karekin I. Hovsepyan (1943-52),
Zareh I. Payaslyan (1956-63),
Horen I. Paroyan (1963⁷⁰-1983),
Karekin II. Sargisyan (1983-1995)⁷¹

65 "Gatoğigosutyun Metsi Dann Giligio", ec. 167 ; Ayrıca bkz. İtter, Ermeni Kilisesi, s. 81.

66 1863 Ermeni Millet Nizamnamesi hakkında geniş bilgi için bkz. Seyfeli, İstanbul Ermeni Patrikliği ss. 101-123.

67 İtter, Ermeni Kilisesi, s. 82.

68 Oşin Çilingir, "Antilyas Müronu", Agos Gazetesi, 22 Haziran 2001, s. 2.

69 Oradedr 2002, (İstanbul: Ohan Matbaacılık, Aralık 2001), s. 92.

70 "Gatoğigosutyun Metsi Dann Giligio", s. 168

71 İtter, Ermeni Kilisesi, ss. 92,101.

Aram I. Keşişyan (1995-?)⁷².

Sonuç

Sonuç olarak Ermeni Kilisesi'nin en yüksek ruhani merkezi, Ermeni Kilisesi'nde ve Ermenilerin milli dini ve sosyal hayatında çok önemli rol oynamış ve bir anlamda Ermenilerin varlık sebebi olmuştur. Bu etkileşim Ermenilerin Hıristiyanlığı kabullerinin sağladığı avantajların bir uzantısı gibi durmaktadır.

Kilikya Gatoğigosluğu Ana Kilise Merkezi olarak kabul edildiği dönemde (1293-1441) Ermeni Kilisesi'nin bağımsız olarak devamını sağlamış ve aynı zamanda bütün Ermenilerin dini ve milli varlıklarını korumada birinci derecede vazife görmüştür.

XIX. yüzyılda Osmanlı sosyal, siyasi ve askeri gücünün zayıflaması ve aynı zamanda modernleşme sürecine girmesi en çok gayrimüslimlere, özellikle Ermenilere yansımıştır.

Bağımsız Kilikya Gatoğigosluğu dönemi kilise iç tartışmalarıyla geçmiştir. Katolikleştirme faaliyetlerine rağmen bölge Ermenilerinin dağılması ya da dini-milli kimliklerinin kaybolmasını engelleyici bir rol oynamıştır.

Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Ermenilerin sivil idarelerinin doğrudan patriklığe bağlı olması yanında bölge piskoposluklarının ruhani idareleri kendi ruhani liderleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum gatoğigosun sivil manada patriklığe, patrikliğin ise ruhani manada gatoğigosluğa bağlı olması Kilikya bölgesi Ermeniler ile İstanbul Bölgesi Ermenileri arasında ilişkilerin sürmesine yardımcı olmuştur.

Kiliseye bağlı hiyerarşik bölgeler arasındaki tartışmalar, Sis (Kilikya) Gatoğigosluğu'nun sistemli çalışmasını engellemiştir. Tartışmalardan sıkılan bölge Ermenilerinin kendilerine daha sakin bir yaşam sunan Katoliklerin etkisinde kalmalarına ve Katolikleşerek Ermeni Kilisesi'nin bölünmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı döneminde hiyerarşik karmaşıklık ve çekişmeler Kilikya hiyerarşisinin idari yapısında değişiklikler oluşturmuştur. XIX. yüzyıl-

72 Oradedr 2002, s. 92.

da Osmanlı sosyal, siyasi ve askeri gücünün zayıflaması ve aynı zamanda modernleşme sürecine girmesi, en çok gayrimüslimlere, özellikle Ermenilere yansımıştır. Bu durum Osmanlı Ermenilerinin idari yapısının değişim sürecine girmesine neden olmuştur. Bu sürecin Osmanlı hakimiyetinin gittikçe zayıfladığı ve başka devletlerce de hakimiyeti elde etme gayretini de içermesi bağımsızlık savaşımına girişen Ermenileri etkilemiştir. Olumsuz etkiyi en fazla hisseden kilise merkezi Ahtamar, ki burası merkezlikten çıkmıştır, ve Kilikya Gatoğigoslukları olmuştur. Gelişmeler Kilikya Gatoğigosluğu'nun Türkiye sınırları dışına gitmesine neden olmuştur.

**Antilyas'a yerleşen
gatoğigosluk günümüze
kadar idaresi altındaki
Ermenilerin dini
işlerini görerek milli
kimliklerini sürdürmelerine de yardımcı olmuştur.**

1921 sonrası Beyrut-Antilyas'ta tekrar teşekkül eden gatoğigosluk, on yıllardır süregelen ayakta kalma çabasını doğurmuştur. Osmanlı Ermenilerinin dağılmasıyla oluşan yeni hayatın içerisinde Kilikya Gatoğigosluğu, Lübnan ve çevresine yerleşen Ermenilerin tekrar bir ruhani idare altında birleşmelerini sağlamıştır. Antilyas'a yerleşen Gatoğigosluk, günümüze kadar idaresi altındaki Ermenilerin dini işlerini görerek milli kimliklerini sürdürmelerine de yardımcı olmuştur.

AYRILIKÇI ERMENİ SİYASAL ÖRGÜTLERİNE KARŞI OSMANLI DEVLETİ'NİN İLK ÖNLEMLERİ VE ELEŞTİRİLER

Ars. Gör. Özlem KARASANDIK¹

Title: *The Criticism and the First Precautions of the Ottoman Empire Against The Armenian Political Separatist Organizations.*

Abstract: *From the beginning of the 19th century, Nationalism, the ideological effects of the French Revolution began to spread among the ethnic groups in Ottoman society. Some of these groups provided external support and other supplies to rebels. Armenians tended nationalism reluctantly but later on they were effected by the foreign encouragements and initiated rebellions against Ottoman Empire by illegal organizations, such as Dashnaks and Hunchaks. The interference of the European countries prevented the Empire to resist the Armenian attempts.*

Keywords: *Armenian Question, Nationalism, Armenian Organizations, Armenian Church, Hunchak, Taschnak*

GİRİŞ

Osmanlı yönetimi anlayışında cemaatlerin kategorileştirildiği "millet sistemi" içinde "millet-i sadıka" olarak tanımlanan Ermeniler Müslümanlar, Rumlar ve Yahudilerle birlikte dört ana unsurdan biriydi.² "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı"nda Avrupa'nın ve Fransız İhtilali'nin fikirlerinin yayılması süreci içinde milliyetçilik Ermeni unsuruna da bulaşmıştı³.

Bilindiği gibi, öncelikle 1805'de Sırp bağımsızlık hareketi büyük ölçüde Rusya'nın desteği ile ortaya çıkmış ve başarıya ulaşmış, bunu 1821'de Mora'da patlak veren Rum isyanı izlemiş ve bu hareket 1831'de Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanmıştı. 1856 İslahât Fermanı da azınlıklara iktisadi ve toplumsal alanda getirmiş

1Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

2 Nuri Adıyeko, "İslahât Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s.183.

3 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En uzun Yüzyılı, Hil yy., İstanbul, 1983,s.84.

olduğu yeni haklarla milliyetçi hareketler için uygun koşulları oluşturuyordu.⁴ Ermeniler için örnekler artmaktaydı: 1848'de başlayan Bulgar İsyanı, bağımsız Bulgar devletinin kurulmasına giden süreci doğurmuş, 1858'de Bosna-Hersek'in bağımsızlık hareketi başlamış, 1897'de de Girit' de yarı bağımsız bir muhtariyet kurulmuştu.⁵

Ermeniler özel konumlarından, sayıca az ve dağınık olmalarından dolayı bu sürece oldukça geç katılmışlardır. Ayrıca Osmanlı toplumu içinde Müslümanlarla kaynaşmış olmaları, üst yönetim kadroları içinde kendilerine rahatlıkla yer bulabilmeleri ve "Millet-i Sadıka" olarak değerlendirilmeleri nedeniyle milliyetçilik yapmaları için haklı bir neden görülmemektedir. Ne var ki artan ayrılıkçı hareketler ve "düvel-i muazzama"nın müdahalesi Ermeniler arasında da ayrılıkçı örgütlenmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶ Diğer yandan Tanzimat ve Islahât Fermanı düzenlemeleri Ermeni milliyetçiliği için uygun ortamı oluşturmuştur.

Artan ayrılıkçı hareketler ve "düvel-i muazzama"nın müdahalesi Ermeniler arasında da ayrılıkçı örgütlenmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer yandan Tanzimat ve Islahât Fermanı düzenlemeleri Ermeni milliyetçiliği için uygun ortamı oluşturmuştur.

Ermeni milliyetçiliğinin doğuşunda ve Ermeni siyasal örgütlenmelerinin oluşumunda kiliseler önemli rol oynamıştır⁷. Kilise sorunlarının arkasında ise büyük güçler olarak tanımlanan Fransa, Rusya, İngiltere gibi devletlerin müdahaleleri yatmaktadır. Bu güçler kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı içindeki azınlıkları özellikle de Ermenileri kullanmışlardır. Bu devletlerin Ermeni toplumu üzerindeki yoğun misyoner faaliyetleri ve bunlar üzerindeki koruyucu tavırları sonucunda Ermeni kilisesi üçe bölünmüştür. 1830'dan sonra Fransızların misyonerlik çalışmaları sonucu Ermeniler arasında Katolik sayısı artmış⁸, 1850'de de İngiltere'nin

4 Turgay Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçi Hareketler İçerisinde Ermeniler", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s.85.

5 Ch, Laroche, La Crete Ancienne et Modern Paris 1898'den aktaran Ayşe Nühket Adıyeko, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.94.

6 Bu durum hükümetçe de fark edilmiştir., Yıldız Parakende Adliye ve Mezaif Nezareti (Y.PRK.AZN)16/12-2/1)

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), Yıldız Parakende Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.), 13/14-4

8 Osmanlı topraklarında Katoliklik propagandası çok eski tarihlere dayanır. İlk olarak papa III. Jül zamanında (1550-1555) Nahçıvan yöresinde oturan bazı Ermeniler Katolikliği kabul etmiştir. Bkz. Nurşen Mazıcı, Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni sorunun Kökeni, 1878-1918, İstanbul, 1987.

Ermeni kilisesi de varlığını koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete gereksinim duymuştur. Bu nedenle de bir Ermeni devleti fikrini doğuran Ermeni milleti değil Ermeni Kilisesi olmuştur.

çalışmaları sonucunda Protestan Ermeni kilisesi kurulmuştur⁹. Bu yeni kiliselerin Osmanlı toprakları üzerindeki faaliyetlerini resmen onaylanması ve mezhepler arasındaki mücadelede, Gregoryan Ermeni kilisesini rahatsız etmiştir. İstanbul Ermeni patrikliği azalan cemaatini yeniden toplayabilmek ve dini ve dünyevi liderliğini koruyabilmek için milliyetçiliğe sarılmıştır.¹⁰ Kiliselerin bu tür girişimleri siyasi anlamda daha önce

de değindiğimiz en büyük desteği dış güçlerden almıştır. Ayrıca Batılılar tarafından açılan misyoner okulları da Ermeni milliyetçiliğini aşlamıştır.¹¹

Tüm toplumlarda din ile devlet varlıklarını koruyabilmek için birbirini araç olarak kullanmıştır. Ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee'nin de vurguladığı gibi "cihanşümul kiliseler, bir medeniyetin yıkılışını takip eden karışıklık dönemlerinde vücut bularak, yıkılan medeniyetin gerileyişini ve çöküşünü geçici olarak durduruşunun müessesesi tezahürü olan evrensel bir devletin siyasi çerçevesi içinde gelişmeye yatkındılar"¹² Dolayısıyla Ermeni kilisesi de varlığını koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete gereksinim duymuştur. Bu nedenle de bir Ermeni devleti fikrini doğuran Ermeni milleti değil Ermeni Kilisesi olmuştur.¹³ Ermeni siyasal hareketleriyle ilgili ciddi çalışmalar olan Nalbandian'a göre "varolan nasyonalist çabada en büyük rol, bazı liderleri ve belli başlı manastırları vasıtasıyla, hem dini hem de entelektüel bir lider olarak çalışan, Ermeni kilisesi tarafından oynanmıştır. Siyasi bağımsızlığın yokluğunda, Katogikos, milletin emellerini temsil etmiş ve diasporadakilerle anavatanda bulunanlar arasında bir bağ haline gelmiştir"¹⁴

Gerçekten de Patrikliğe bağlı unsurlar Ermeni milliyetçiliğine yönelmiş ve isyan hareketlerini çıkaranlar arasında yer almıştır.¹⁵ 29

9 Murat Bediroğlu, Tanzimattan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2003, ss.23-27.

10 Mim Kemal Öke, Ermeni sorunu (1914-1923), Ankara, 1991, s.17.

11 Cevdet Küçük, "Van'daki Ermeni İsyanları", Y.T.V.U.S., Ankara, 1990.

12 Arnold J. Toynbee, A Study Of History, Oxford University Press 1963, VII, s.381.

13 Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara, 1985, s.30.

14 Nalbandian, The Armenian Revolutionary Movement, University Of California Press, Berkeley, 1963, a.g.e, s.30-31.

15 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul, 1976, s.422.

Mart 1863'de kabul edilen ve ek imtiyazlar tanıyarak Ermenilerin İmparatorlukta daha da güçlenmesini sağlayan "Ermeni Milleti Nizamnamesi" de Ermenilerin siyasallaşmasında etkili olmuştur. Çünkü bu nizamname Ermenilerin kendilerini yönetmesi konusunda yeni uygulamalar içermektedir. Bütün bunlar Patrikliğın milliyetçi propagandasını hızlandırıp güçlendirmiştir. Bu yeni uygulamalar Ermeni dini ve dünyevi liderleri arasındaki iletişimi arttırmıştır. Çünkü bu nizamname Patriğin yetkilerinin Ermeni cemaati ile bölüşülmesini sağlamıştır. Patrikhane de kendi otoritesinin yeniden kurulmasının bir yolu olarak bağımsız bir Ermenistan kurulmasını gündeme getirmiştir. Bu nedenle Ermeni ruhani liderleri halkın milliyetçi duygularının oluşması ve örgütlenmelerini sağlamak yönünde bizzat girişimlerde bulunmuşlar ve başarılı da olmuşlardır. Bu doğrultuda ilk girişim dini lider Mıgırdiç Hirımyan (1869- 1873)'dan gelmiştir. Milliyetçi tutumlar Hirımyan'dan sonra Patrik olan Nerses (1874-1884) ve Vehabedyan (1885-1888) döneminde de devam etmiştir. Aşıkyan'ın ılımlı politikası tepki almış, onun yerine gelen Mateos İzmirliyan (1894-1896) döneminde Ermeni örgütlenmeleri genişleterek devam etmiştir.

Ermenilerin milliyetçilik hareketlerinden etkilenmelerinin başlangıç yılları olarak 1860'lar gösterilebilir.¹⁶ Bu tarihlerden itibaren Ermeniler, ayrılıkçı örgütler kurarak gençleri bu örgütler etrafında toplamaya başlamışlardır. Kurulan bu örgütler görünürde sosyal amaçlar çerçevesine oturtulmuş görünse de hepsinin asıl amacı bağımsız bir Ermenistan oluşturmaktır.¹⁷ Bu amaçla kurulmuş olan ilk cemiyet 1860'da Kilikya' yı yükseltmeyi vurgulayan "Hayırseverler Cemiyeti" dir¹⁸. Bunu 1870-1880 arasında Van'da "Araratlı", Muş'ta "Okulsevenler" ve "Doğu", Erzurum'da "Milliyetçi Kadınlar" isimli derneklerin kurulması izlemiştir. Araratlı, Okulsevenler ve Doğu Cemiyetleri daha sonra birleşerek "Ermenilerin Birleşik Cemiyetleri" ni oluşturmuşlardır.

1880'lerin konjonktürel gelişmeleri bu örgütlere yenilerinin eklenmesine yol açmıştır. 1880'de Erzurum'da "Silahlılar Cemiyeti" 1872 Van'da "İttihat ve Halas"¹⁹ ve daha sonra 1878'de "Karahaç

¹⁶ Uras, a.g.e., s.421.

¹⁷ Uras, a.g.e.

¹⁸ Ahmet Halaçoğlu, "XIX. yüzyılın Sonlarında Ermeni İsyanları 1895 Trabzon Örneği", Düünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, Edt. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Haziran, 2003, s.266.

¹⁹ Ergünöz Akçura, "Ermeni sorunu ve Türkler'e Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri", Ermeni sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, (Mart- Nisan 2001), S.38,s.750.

Cemiyeti", yine Erzurum'da Anavatan'ın Koruyucuları kurulmuştur²⁰. Bu dönemde kurulan örgütlerin isimleri dikkat çekicidir: "Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti", "Ermenistan'a Doğru Cemiyeti", "Genç Ermenistan Cemiyeti". Bu derneklerin kuruluş yerlerinin daha çok Doğu illerinde olması da Rusya'nın ve dolayısıyla Kafkasya Ermenilerinin etkinliğinin bir sonucudur.

Ermenilerin başlangıçta daha çok sosyal ve kültürel konularla ilgilenmek üzere kurdukları bu cemiyetler 1878'den sonra ortaya çıkan dış etkilerle ihtilalci amaçlara yönelmişlerdir. Bu süreci başlatan Ermeni eğitimcisi Mıgırdıç Portakalyan olmuştur. Portakalyan 1873'de ilk Ermeni ihtilal grubunu kurmuş ve "Asya" adlı bir gazete yayınlamıştır. Bu Ermeni ihtilalci örgütleri için bir örnek oluşturmuştur. Boyutunu değiştiren Ermeni örgütlenmeleri 1880 yılından sonra bağımsızlık hareketi için daha yoğun bir faaliyete girmişlerdir. Özellikle de İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Van merkezli olarak örgütlenmişlerdir.²¹ 1881'de Erzurum'da kurulan "Şûrâ-yı Âli Cemiyeti" bir süre sonra adını değiştirerek "Müdafî Vatandaşlar Cemiyeti" adını almıştır.²²

Müdafî Vatandaşlar Cemiyeti'nden sonra da Ermeni örgütlenmeleri düzenli ve örgütlü bir şekilde gelişmesini devam ettirmiştir. 1880 yıllarının ortalarında Portakalyan Van'da "Ermeni Yurttaşlar Birliği" adı altında gizli bir örgüt kurmuştur. Bu örgüt, 1885 sonbaharında Mıgırdıç Avadisyan tarafından kurulmuş olan Armenakan partisinin temelini oluşturmuştur.²³ Ermeni gençliğini örgütlemek ve kendini koruyabilmesi için silahlandırmak gerekmiştir. Bu nedenle de Ermeni gençliğinin eğitilmesi üzerinde durulmuştur. Bunu gerçekleştirmek için de Ermeni tarihinde Van'ın üç meşhur Mıgırdıçları olarak da anılan Khrimyan, Portakalyan ve Avadisyan (gerçek adıyla Terlemezyan) işe koyulmuşlardır. Onlar Vaspuragan Ermenilerinin örgütlenip ayaklanmasında etkili olmuşlardır. Mıgırdıç Khrimyan 1879'da Ermeni Patriği Nerses Varjabedian tarafından Vaspuragan Ermenile-

20 Arthur Beylerian, "Aux Origines de la question armenienne du traite de San Stefano au Congres de Berlin (1878)", "Reveu d'Histoire Diplomatique (Paris)", 1-2, s.31-32'den aktaran Anaide Ter Minassian, Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912, Çev. Mete Yuncay, İletişim Yayınları, Ankara, 1995, s.17.

21 Y. Atilla Şehirli, "Osmanlı Devleti'nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, Edt. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Haziran, 2003, s.256.; Fehmi Çetinöz, "Hınçak Komitesinin Kurulması", Ülkücü Öğretmen, Fikir, Sanat ve Eğitim Dergisi, cilt.XIV, Kasım-Aralık, 1972, S: 168, s.17.

22 Aitan Deliorman, Türklere Karşı Ermeni Komiteleri, Boğaziçi Matbaası, İstanbul, 1975, s.21.
23 John Giragosyan, Burjuva Diplomasisi ve Ermenistan, s.245'den aktaran Çelebyan, Antranik Paşa, Çev. Mariam Arpi-Nairi Arek, Peri Yayınları, İstanbul, 2003, s.43.

rin ruhani lideri olarak Van'a atanmıştır.²⁴ Khrimyan'ın Varaka Manastırında yayınladığı "Vasपुरagan" Kartalı adlı gazetesiyle özellikle Ermeni gençliği ve yöredeki halk üzerinde etkili olmuştur.²⁵ Ayrıca Van'da Ermeni Gençleri arasında milliyetçiliğin yayılması amacıyla bir okul açılmıştır. Ermeni örgütlerinin kurulmasında olduğu gibi bu okulun açılmasında da Rusya büyük destek vermiştir.²⁶

Görünüşte sosyal amaçlı örgütlerden sonra ihtilalci siyasi parti niteliğinde kurulan ilk oluşum ise Armenakan Partisidir. 1848'de İstanbul'da doğup büyüyen Mıgırdıç Portakalyan, uzun yıllar Van'da kendi açtığı okulunda öğretmenlik yaparak ihtilalci bir gençlik yetiştirmiştir. 1885'de Van'da oturması yasaklanınca Fransa'ya gitmiş ve Armenia gazetesini çıkarmaya başlamıştır.²⁷ Portakalyan'ın öğrencilerinden dokuz kişi 1885'de Armenia gazetesinden etkilenecek Armenakan Partisini kurdular.²⁸ Partinin kurucuları Mıgırdıç Terlemezyan (Avedisyan) ve kardeşi Krirokiris, Terlemizyan, Ruben Şatavaryan, Kevork Adyan, Krikor Acemyan, M. Barutciyan, Evond Kehancıyan, Grigor Beozikyan ve Karekin Manugyan (Bağıştsyan)'dır.²⁹ Armenia gazetesi bu parti ile anılsa da partinin resmi organı haline gelmemiştir.³⁰

Ermeniler tarafından kurulan görünüşte sosyal amaçlı örgütler ve ihtilalci siyasi parti niteliğinde olan örgüt 1887 yılında Rusya'dan Avrupa'ya eğitim görmek için giden Avadis Nazarbegyan, eşi Mora ve Kafkasyalı 5 Ermeni genç tarafından kurulan Hınçak örgütünün çatısı altında toplanmıştır. Bu örgüt ilk olarak İsviçre'nin Cenevre kentinde kurulmuş, daha sonra merkezini Londra'ya taşımıştır. Görüldüğü gibi örgütün merkezi Avrupa'dır ancak faaliyet alanı Anadolu'nun doğusu olmuştur. Kurucuların büyük çoğunluğu Rus uyruklu, siyasi programı ise Marksisttir.³¹ Örgüt Osmanlı Devletindeki örgütlenmesine 1890'da başlamış merkez olarak kendisine İstanbul'u seçmiştir.³² Örgüt, düşüncelerini yaymak için Hınçak gazetesini çıkarmıştır. Hınçak kurulduktan sonra Ermeni hareketleri daha örgütlü bir şe-

24 Hamparsum Yeramyanyan, Van Vasपुरagan Anıtı, Birinci Cilt, s.122'den aktaran Çelebyan, a.g.e., s.43.

25 Çelebyan, a.g.e., s. 43.

26 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri", Otoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question III, İstanbul 1989, s.19.

27 Mehmet, Kanar, Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri Meşrutiyetten Önce ve Sonra, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.16.

28 Gürün, a.g.e., s.128.

29 Nalbandian, a.g.e., s.96.

30 Aynı yer.

31 Dellorman, a.g.e., s.22.

32 Uras, a.g.e., s.439.

kilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1890'da federasyon anlamına gelen Taşnaksütyun cemiyeti kurulmuş yayın organı olarak Truşak gazetesini çıkarmıştır. Bu nedenle de Osmanlı belgelerinde Taşnaksütyun komitesi Truşak adıyla da anılmaktadır³³. Bu süreçten sonra yapılan faaliyetlerin temel amacı Avrupa'nın dikkatini kendi üzerlerine çekerek onların desteğini sağlamak olmuştur. Taşnaksütyun örgütü de sürekli karışıklık çıkararak bunun gerçekleşebileceğini savunmuş ancak bu şekilde Ermenilerin durumunun düzeltilebileceğine inanmıştır. Ayrıca Taşnaksütyun örgütü Hınçak dâhil Ermeni örgütlerini tamamen birleştirmek istemiştir.³⁴ Bu anlamda da çalışmalarına diğer Ermeni örgütleriyle bağlantı kurarak başlamışlardır. Osmanlı belgelerinden de anlaşıldığı gibi Taşnaklar bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için Erzurum ve Trabzon illerinin sınırları içerisinde geçerek sahil deniz vapurlarla İstanbul'a gitmişler, Romanya ve Bulgaristan taraflarından trenlerle İtalya ve Fransa tarafına geçip Akdeniz'den dolaşarak diğer ülkelerdeki cemiyet üyeleriyle iletişim kurmuşlardır.³⁵ Taşnak programından önce eylemi tercih etmiş bu nedenle de ancak kurulduktan 3 yıl sonra kendisine belirli bir program belirleyebilmiştir.³⁶ Özellikle Hınçak ve Taşnaksütyun örgütleri 1890'lardan sonra yoğun olarak faaliyetlere başlamışlardır. Osmanlı Devletinde Ermeni hareketlenmeleri artmış Ermeniler tarafından 1890'da "Kumkapı Olayı", 1894'te "Sasun İsyanı", 1895'te "Bab-ı Ali Yürüyüşü", 1895'te "Zeytun İsyanı" gerçekleştirilmiştir.

Daha önce de değindiğimiz gibi bu örgütler Osmanlıdaki bütün bu isyanlarını gerçekleştirirken Avrupa'nın dikkatini çekerek desteğini sağlamayı amaçlamışlardır. Bunun için de Berlin Anlaşmasının 61. maddesinde Osmanlı Devletinin yapmayı vaat ettiği ıslahatları gerçekleştirmediğini ve gerçekleştirme yönünde de hiçbir girişimde bulunmadığını bahane etmişlerdir.³⁷ Osmanlı Devleti bu durum karşısında bu maddede söz verilen 6 vilayette ıslahatın gerçekleştirileceğini ancak Ermenilerin bunun dışında bir şey istemeye haklarının olmadığını belirtmiştir.³⁸

19.yüzyılın başından itibaren Fransız ihtilalinin Osmanlı Devleti

33 BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 237/47; BOA, Hariciye Siyasi (HR.SYS), 2772/ 23-3; BOA, Yıldız Parakende Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM), 36/4; Sadâret Mektubi Mühimme (A.MKT.MHM), 546/ 27-28.

34 BOA, Y.PRK., UM, 36/4.

35 BOA, Y.PRK., UM, 36/4.

36 Uras, a.g.e., s.442.

37 BOA.A.MKT.MHM. 536/24.

38 BOA. HR. SYS. 2789/8., Hariciye Nezaretinden Süfere-yı Saltanat-ı Seniyye

sınırları içinde yarattığı ulusçuluk ideolojisi doğrultusunda uluslar kolektif kimlik tanımlamaları yaparak ulus yaratma sürecine girmişlerdir. Daha önce de değinildiği gibi ulus yaratma süreci ilk olarak Avrupa'ya yakınlığından dolayı Balkanlarda olmuştur. Balkanlarda art arda ayaklanmalar başlamıştır, aynı dönemde Girit bunalımı da Osmanlı Devletinin uğraştığı sorunlar arasında yerini almıştır. Tüm bu sorunlara bir de Ermeni isyanlarının eklenmesi Osmanlı hükümetinin olaylara müdahalesini geciktirmiş ve gereken önlemlerin gereken titizlikle ve gereken zamanda yapılmasını engellemiştir. Osmanlı Devleti Ermenilerin Anadolu'da yoğunlaşan bu faaliyetleri karşısında genel olarak asayişin sağlanması için her türlü koruma önlemlerine başvurmuştur.³⁹ Merkezi otoritenin yeniden sağlanması için 1891'de Hamidiye Alayları kurulmuştur.⁴⁰ Hamidiye Alayları oluşturulurken Osmanlı Devleti merkezi otoritenin sağlanmasının yanı sıra Müslümanlarla Ermeniler arasında güç dengesini yeniden sağlamaya çalışmıştır.⁴¹ Hamidiye alayları ilk olarak Erzurum-Van, Urfa-Mardin hattında kurulmuştur. Buraya öncelik verilmesindeki neden ise Ermeni olaylarının bu bölgede hız kazanmasıdır.⁴²

Ermenilerin faaliyetlerini engellemek için Osmanlı Devleti Hamidiye alaylarının yanı sıra Ermeni okulları, gazeteleri ve Ermenilerin diğer benzeri faaliyetlerini kontrol altına almaya çalışmıştır.⁴³ Örneğin Osmanlı Başbakanlık Arşivinde rastladığımız 26 Ocak 1896 tarihli Dâhiliye nezaretinden Beyoğlu ve Üsküdar mütasarıflarıyla Dersaadetten Polis müdürlüğüne gönderilen bir yazıda Ermeni gazetelerinin tatil etme kararının alındığı görülmektedir.⁴⁴

Osmanlı hükümeti tarafından Ermenilerin faaliyetlerinin haber alınmasından sonra olaylar ve şahıslar hakkında gerekli yerler uyarılmıştır. Şahıs veya şahısların fotoğrafları varolan bilgilerle birlikte ilgili yerlere gönderilmiştir.⁴⁵ Ermeni örgütlerinin çıkardıkları olaylara kanşanlardan yakalananlar mahkemeye sevk edilerek cezalandırılmıştır.⁴⁶ Örneğin Kumkapı olayından dolayı suçlu bulunan Sivashlı Nazret'e ve Veled Karabet'e 15 yıl kalebentlik cezası verilmiştir.⁴⁷

39 BOA. HR. SYS. 2789/8, Hariciye Nezaretinden Süferay-ı Saltanat-ı Seniyye

40 Kodaman, a.g.e., s.33.

41 Kodaman, a.g.e., ss.29-31.

42 Kodaman, a.g.e., s.38.

43 Kodaman, a.g.e., s.29.

44 "Ermenice neşr olunan bilcümle gazeteler tebligat-ı resmîyeye derç etmemekte olduklarından gazetelerin ta'til ettirileceği." hakkında; BOA. A. MKT. MHM., 629/2-9

45 BOA. A. KT.MHM., 538/14, Atina Sefaret-i Seniyyesinden Hariciye Nezaretine.

46 BOA.HR.SYS. 2789/8, Hariciye Nezaretinden Süferay-ı Saltanat-ı Seniyye.

47 BOA.A.MKT.MHM, 613/1, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetinden Vürüd Şifreli Telgrafname.

Yakalanan Ermeni örgüt üyelerinin konsolosluklarına teslim edilmeleri ve bunların, elçilikleri aracılığıyla ülkelerine gönderilmesi cezasız kalmalarına neden olmuş, böylesi bir tutum da diğer Ermeni örgütlerinin cesaretini artırmıştı.

Yine iki yıl hapis cezasına çarptırıldıktan sonra koşullu olarak tahliye edilen Hınçak Komitesi üyesi Artin Ermeni milliyetçiliğini öven fotoğraflar yaptırdığından dolayı izlemeye alınmıştır.⁴⁸

Avrupa kamuoyunun desteğini yeterli bulmayan Ermeni komitacıları İstanbul'da bir karışıklık çıkarmayı planlamışlardır. Bu yolda 1895 yılında İstanbul'da

iki bine yakın Ermeni ellerinde rovelver, kama ve bıçak gibi silahlarla ayaklanmış, hükümet bu ayaklanmayı yumuşak bir şekilde bastırmıştır. Ne var ki isyancıların mahalle aralarına dağılmalarından ve silah kullanmalarından dolayı ölü ve yaralı sayısı fazla olmuştur. Osmanlı hükümeti yaralananları zaptiye doktoruna tedavi ettirmiş, hastaneye yatırılması gerekenler yatırılmış ve kişisel ihtiyaçları karşılanmıştır. Ölenlerin de yakınlarınca kendi inançlarına göre defnedilmesi sağlanmıştır.⁴⁹

Osmanlı Devleti bu önlemleri almasına rağmen Ermeni hareketlerine karşı oluşturulan "heyet-i mahsusa"ya memur olarak atanan Dersaadet Müdde-i Umumi Muavini Neşat tarafından hazırlandığı anlaşılan 1313/1896 tarihli layiha bu önlemlerin yetersizliğine değinmektedir⁵⁰. Layihada Osmanlı Devletinin bu örgütlere karşı tutumunun yeterince sert olmadığını belirtilmekte ve bu konuda alınması gereken önlemleri sıralanmaktaydı: Neşat'a göre; Hasköy kilisesi aranmasına rağmen ikinci aramada yine hücre olarak kullanıldığının tespit edilmesi, aramanın gerektiği gibi yapılmadığını gösteriyordu. Yakalanan Ermeni örgüt üyelerinin konsolosluklarına teslim edilmeleri ve bunların, elçilikleri aracılığıyla ülkelerine gönderilmesi cezasız kalmalarına neden olmuş, böylesi bir tutum da diğer Ermeni örgütlerinin cesaretini artırmıştı.

Yine aynı layihaya göre yakalananlar hemen sorgulanmamıştı. Olaylar sırasında bir takım İranlıların Acem elbisesi giyen bin kadar Ermeni'yi Valide Hanı'na saklamaları ve geceleri birer ikişer ecnebi vapuruna teslim ile firarlarını kolaylaştırmalarının bilinmesine

48 BOA.A.MKT.MHM, 652/3, Halep Vilayetinden Adliye Nezaretine şifreli telgraf.

49 BOA, Yıldız Parakende Zaptiye Nezareti Maruzatı (=Y.YPR.ZB), 16/513.

50 BOA.YPRK.AZN, 16/8 "Dersaadet Müdd-i Umumi Muavini Neşat" imzalı layiha. Ayrıca bkz. Ek:1

rağmen bunların engellenememiş olması eksiklikti. Galata Kilisesi de zamanında aranmamıştı. Mahkemelerde ecnebinin bulunması yakalananların polise kötü muamelede bulunduğuyla ilişkin yakınmalara yol açıyordu. Ecnebi etkisi polisin çalışmasını güçleştiriyordu. Üstelik tutuklu Ermenilere taşradan gelen mektupların şifreli olması olasılığına karşı mektubu yazan ve mektup yazılan kişilerin açık olarak verilmesine dikkat edilmemişti.

İsyan hareketlerinin ele başısı olarak tespit edilenler yeterince araştırılmamıştı. Örneğin isyan hareketlerinin başında gelen örgüt idaresi ile haberleşen Mösyö Müller hakkında bilgiler eksikti. Yine isyancı elebaşlarından Avekim'in hanesine çarşafı kadın giysileriyle girerken görülen kişiler hemen o kıyafetleriyle yakalanamamıştı. Padişaha mühür göndermeye cesaret eden bir Ermeni hakkındaki araştırmanın gerektiği hızda gerçekleştirilmemişti.

Yine aynı layihada çeşitli hanlarda gizlenen örgüt üyelerinin Avrupa'ya kaçmalarına yardım edenlerin tespit edilmesine rağmen tedbir alınmaması eleştiriliyordu: Baltacı Hanı Odabaşısı Mıdırğıc ve Çiftebaş Hanı'nda gizlenen Vanlı Vartan ve Kayserili Agop ve Mercan'da Reşide Hanı'nda Arapgiri Serkez'in "erbab-ı fesad"dan oldukları ve Van Hanı'nda meyhane karşısında Fesci Ari'nin Ermenilerin Avrupa'ya kaçmalarını sağlamıştı. Hınçak komitesi üyelerinden bazılarının isimlerinin öğrenilmesine rağmen detaylı bir araştırma yapılmamasına dikkat çekilmekteydi.

Layihada İngiltere fabrikalarından birine zehirli lavanta imal ettirilerek bunların Osmanlı Devletinde çıkarılacak eylemlerde kullanılmasının düşünüldüğü gibi çok ilginç bir komplo da değinilmekteydi.

Neşat'ın bu ilginç raporunda Hınçak komitesi üyelerinin konuşmalarında yapacakları eylemler hakkında bilgi vermelerine rağmen bunların dikkate alınmaması da eleştirilmiştir. Neşat'a göre soruşturmacıların dikkate almadığı ifadeler şöyleydi: Kahveci Karabentin "hücreler bir şey yapmadı lavanta şişesiyle öldüreceğiz" demektedir. Kalaycı Rupen "üçüncü olay balonla olacak ve korumada üç lağım yolu var", Erşak "iki bin İslamı katli etsem" ve bir başka Ermeni de "son noktaya kadar uğraşacağız" diyordu. Margos "bugün patırdı olacak dikkatli hareket et" uyarısında bulunurken Papasyan'a göre "ben Rusyalıyım bir kaç kişi öldürmeden gitmem, biz tarlaya tohum attık elbet tutacak"tı. Elebaşılardan Şatil'e göre "Beyoğlu ve Galata'nın fedailerini var"tı. Masrop da "haydi gidelim bu hafta yine ortalık

karışacak" diyordu. Megruç isimli bir Ermeni de "siz babalarınızın yolunda can veriniz" derken Nişan isimli birisi "daha bir şey değil bundan sonra çocuklarımız icra edecek" demekteydi.

Layihada Osmanlı hükümetinin almış olduğu tedbirlerin eksiklikleri bu şekilde sıralandıktan sonra ne yapılabileceği konusunda öneriler verilmiştir. Önerileri kısaca on maddede toplanabilir.

- 1-Ermeni örgütlerinde faal olarak yer alanların yakalandıktan sonra konsolosluklarına teslim edilmemesi,
- 2-Ermeni örgütlerinin başkanları ve üyeleri hakkında sürekli olarak gizli araştırmalar yapılması,
- 3-Şüpheli olan kişilere gelen mektup ve telgrafların araştırılması,
- 4-Osmanlı kılığına girerek karışıklık çıkarma cesaretinde bulunanların yakalanmaları,
- 5-Yanlış açıklamalar yapanların hapis edilmesi,
- 6-Hanların tamamının gözetim altında bulundurulması,
- 7-Karışıklık çıkaran Ermenilerin korunmasına yönelik yabancı elçiliklerin isteklerinin dikkate alınmaması,
- 8-Ermeni mahallelerinin civarındaki sahillerde yeniden gümrük kulübeleri oluşturulması,
- 9-Bir olay gerçekleştiğinde hemen olay yerine gidilerek soruşturma yapılması
- 10-Yapılan bu soruşturmalarda sıkı ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi.

Layihaya göre bu hususların dışında da Ermeniler tarafından yapılan ihbarlar çok ciddiye alınmamalıydı. Çünkü Ermeni cemiyetleri bu tür ihbarları Osmanlı hükümetini kandırmak amacıyla yapılabiliyordu.⁵¹

Ne var ki layihada önerilen bu önlemlerin yeterince alınmadığı ayrılıkçı Ermenilerin eylemlerinin daha sonraki yıllarda da sürmesinden anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer gayrimüslimlerde olduğu gibi Ermeniler de Fransız ihtilalinin yaymış olduğu düşüncelerden etkilenmişler, diğer gayrimüslimler bağımsızlık yö-

51 "Her ne kadar şu aralık bazı hücre mağazaları keşf edilmiş ise de bunlar yine Ermeniler tarafından ihbar edildiği cihetle ehemmiyet olunmayub zura cemiyet-i fesâdiyenin hükümeti iğfâl edebilmek hülyasıyla bu yolda bazı şeylerin mahsusen feda edebilmesinin muhtemel olması cihetiyle..", Aynı layiha.

nünde mücadeleleri ve başarılı sonuç almaları Ermeniler üzerinde de etkili olmuştur. Tanzimat dönemiyle başlayan ve sonraki sürecin sağladığı uygun ortam Ermenilerin de siyasallaşması ve örgütlenmelerine fırsat vermiştir. İlk örgütlenmeler sosyal amaçlı bir görünüştedir; ancak daha sonra bu örgütler boyut değiştirerek siyasallaşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğu Sorunu'nun bir halkası olarak da ifade edilen Ermeni

sorunu'nun karşımıza çıkması ve bu sorunun milletlerarası boyuta taşınması 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra gerçekleşmiştir. Özellikle 1890'lar Ermeni örgütlenmesinin ve ayrılıkçı eylemlerinin yaygınlaştığı yıllar olmuştur. Ermeni örgütleri Ermeni hareketinin başarıya ulaşabilmesi için Avrupa'nın desteğini almanın gerekliliğine inanmışlar ve Osmanlı Devleti'nde izledikleri politikaları bu amaç doğrultusunda gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı Devleti ise ekonomik ve siyasal olarak Avrupa'ya bağımlılığı ve yönetsel yetersizliği nedeniyle bu Ermeni örgütleri ile yeterince başarılı bir mücadele ortaya koyamamıştır. Özellikle Avrupa kamuoyunun Ermeniler konusundaki duyarlılığını yansıtan elçiliklerin baskısı Osmanlı Devleti'nde bu dönemde bu konuda da oldukça

çok hissedilmiştir. İsyançı elebaşlarının elçiliklerin baskısı sonucu hiçbir cezaya çarptırılmadan salıverilmesi veya yurtdışına kaçırılması Ayrılkçı Ermenileri daha da cesaretlendirmiştir. Bir Osmanlı aydını ve memuru olan Neşat'ın duyarlılıkla tesbit ettiği bu zayıflığın giderilmesi ise ne yazık ki mümkün olamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer gayrimüslimlerde olduğu gibi Ermeniler de Fransız ihtilalinin yaymış olduğu düşüncelerden etkilenmişler, diğer gayrimüslimler bağımsızlık yönünde mücadeleleri ve başarılı sonuç almaları Ermeniler üzerinde de etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti ise ekonomik ve siyasal olarak Avrupa'ya bağımlılığı ve yönetsel yetersizliği nedeniyle bu Ermeni örgütleri ile yeterince başarılı bir mücadele ortaya koyamamıştır.

**Ek: 1a:Dersaadet Müdde-i Umumî Muavini Neşat'ın
Layihasının transkribi. BOA. Y.PRK.AZN, 16/8:**

Mübarek ve mualla hâk-pâ-ı hümâyun hazreti hilafet penâhilerini her ne sûretle olursa olsun tasdî' ve taciz etmek abd-i memlûklerinin hedm değil ise de metbu-ı muazzam ve mufahhamilerinin şeref-i Der-saâdet tabiiyetini takdir edemeyen bazı nankör Ermeni fesedesinin ahiren ikâ'na teşebbüs ve cesaret ittikleri şûriş üzerine teşkiline emr ve ferman-ı hümâyun hazreti hilafet penâhileri şeref sudur buyrulan heyet-i mahsûsaya memur tayin buyrulduğundan dolayı mesele-i fesadiye hakkında muttali' memlûk-ânemle müzeyyelen atebe-i fikr-i mertebe-i hazret-i hilafet penâhilerine arz etmek mütemmim zimmet-i memuriyet ve ubûdiyyet bir vazife haline girmiş olmasıyla işbu layiha-i memlûk-ânem tanzim ve tenezzülen manzûru vekaye-ı sünûn-u hazret-i hilafet penâhileri buyrulmak üzere min gayr-i had ref' ve takdim kılınmıştır. Nazar-ı kimya eser-i hazreti hilafet penâhileri taalluk ettiği halde muhât-ı ilmi alamşumul mülûk-âneleri buyrulacağı üzere bunlar hep mutalaat kahrane ve mülûkane kabilinden olup emr ve ferman hazreti hilafet penâhileri her ne merkezde şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise isabet ve kerâmet anda olacağı şüpheden azadedir.

Meşhûrât-ı memlûkanem ber-vech-i zir arz olunur.

Hasköy Kilisesi taharrî edildiği halde ikinci taharrîde yine hücre zuhûr etmesinin taharrîyatın lâıkiyla icra edilememekte olduğu delâlet etmesi bazı ihbârât-ı mühimmede bulunan muhbirlerin ifadelerini der-akab zabt olunmasının ihtimali feseden bir sûretle haberlerindeki ihbarattan haberder olarak taharrîleri iknâ' vakt bulmalarına meydan verilebilmesi esra-ı vak'ada asâkir-i şâhâneleri üzerine fesadlarından dolayı derdest olunan ecnebi fesadçıların kançelaryalarına teslim olunmasının ve sefaretleri vasıtasıyla memleketlerine gönderilmelerinin cezasız kalmalarını mücib olduğu gibi su-i fikir ashabında bulunan sair ecnebi tebasından dahi tertibe cüret ve cesaretlerine sebep olabilmesi maznunları tahkikat-ı ibtidâdiyye-i icra edileceği bahanesiyle derhal heyet-i istintâkıyyeye teslim edilmemelerinin murur-ı zamanla bil'âhire müstantiklerce icra edilecek tahkikata noksan ir'âs edebilme hadise esnasında bir takım İranlıların Acem elbisesi giyerek bin kadar Ermeniye Valide Hanına saklamalarının geceleri birer ikişer ecnebi vapurlarına teslim ile firarlarına teshil eylemelerinin men olunması haber alınamamış olunmasına delalet etmesi bir fiilden müştereken maznun bulunan kişânınbirbirleriyle ihtilat etmemeleri kat'iyen lâzım iken bu cihetle

dikkat edilmesi Galata Kilisesinin vaktiyle taharri olunmaması müstantik tarafından isticvâp olunan maznunlardan ekseri kendilerine polis tarafından darp edildiklerini söyledikleri halde her ne kadar bunun sırf iftiradan ibaret olduğu bedihî ise de mahkeme-i fevkalade de icra edilecek muhakemelerinde alanen büyük bir söz sarf edildiği halde hazır bulunacak ecnebilere kil-ü-kale bais olacağıının ihtimaline binaen bu babda tahkikat icra edilmemesinin mugayır-ı kanun bulunması tevkifhanede bulunan Ermenilere taşradan gelen telgrafların şifreli olması muhtemel bulunduğundan keşide eden ve edilen hakkında nezaret-i hafiyeye icrası ve maksadın muvazzihen mudî' nefsine lâzım iken buna dikkat olmaması erbab-ı mefseletin büyüklerinden nezaret ile muhaberesi olan Viyana'da mukim Mösyö Müllerin kim olduğunun tahkik edilmemesinin gayr-i caiz bulunmaması himâyette (?sakin Avekim hanesinin kadın kıyafetinde çarşaf-ı eşhâsın girmekte olmasının görüldüğü halde heman ol kıyafetlerle derdest edilmelerinin pek yolsuz olması.

Nam-ı nami-i hazret-i hilafet penâhilerine mühür istihsaline cesaret eden bir Ermeni hakkındaki tahkikatın şiddetle icra edilmemesi Baltacı Hanı odabaşısı Mıgırdıç ve çiftabaş hanında muhtefi Vanlı Vartan ve Kayserili Agob ve Mercanda Reşide Hanında Arapgiri Serkinin erbab-ı fesaddan oldukları ve Van Hanı'nda meyhane karşısında Fesci Arin nam şahsın Ermenilerin Avrupa'ya firarlarını teshil etmekte bulunduğu halde bu cihetlerin henüz haber alınamaması Hınçakyan komitesi azasından bazılarının nam-ı müstearları anlaşıldığından bu babda fevkalade sûretde tahkikat icrası lâzım alana ehemmiyet verilmemesi İngiltere fabrikalarından birine zehirli lavanta imal ettirerek memâlik-i şâhâneleri dahiline sarf edilebilmesinin muhtemel olması cihetiyle Kumkapı da kahveci Karabentin (Hücreler bir şey yapmadı lavanta şişesiyle öldüreceğiz) sözünün şayan-ı ehemmiyet olduğu halde layıkıyla tahkik olunmaması Kalacı Rupen tarafından sarf olunan (Üçüncü vukuatı balonla olacak ve sahabeyete üç lağım yolu var) ve manazda sakın Erşak? Tarafından söylenilen (ikibin İslam katli etsem) ve bir Ermeni tarafından tuğra edilen (son noktaya kadar uğraşacağız) ve hamal Margos tarafından söylenilen (Bugün patırdı olacak ihtiyatlı hareket et) ve Papasyan tarafından söylenilen (Ben Rusyalıyım birkaç kişiyi telef etmeden savuşmam biz tarlaya tohum attık elbet tutacak hücreleri Karamazyan? Kendi vapuruyla getirdi.) ve Şatil tarafından (Beyoğlu ve Galatanın fedaileri var) ve Masrop tarafından söylenilen (haydi gidelim bu hafta yine ortalık karışacak) ve Mefruğ tarafından bazı Ermenilere söylenilen (babalarınızın yoluna can veriniz) ve Nişan tarafından söylenilen (daha bir şey değil bundan sonra çocuklarımız icra edecekler) Akrebes Er-

meni kızı tarafından söylenilen (Yaşasın Apik Efendi) ve bir Ermeni tarafından söylenilen (İngiltereden top geldi) sözlerinin ehemmiyeti nispetinde tahkik olunmaması ahvâl-ı maruza ve emr-i ferman-ı hümâyunları şeref-sâdır edecek olur ise arz edilecek sair bazı esbab-ı mühimme mesele-i fesadiyenin sür'atle ve amali adalet iştimali hazreti hilafet penâhilerine muvafık bir sûrette neticelenmesine mani olunmaktadır

İstibarahat-ı memlûk-âneme nazaran Ermeni fesedesı Avrupa'nın tahkikat ve teşvikat-ı mütemâdiye ve minvaliyesiyle hareket etmekte olup bazı devletlerin islahât arzusu namıyla ortaya atılmaları ise (şimdilik Hıristiyan vali tayininden ve muhtariyet idare teşkilinden ve bil'âhire ise devlet-i ebed müddet-i Osmaniyelerinin gaili bir zamanında valilik valiliğ in Avrupalı bir prence tevdi' talep ve ısrar eylemekden ve bu suretle maazallahitaala memâlik-i mahrusa-ı hazreti hilafet penâhilerinin bir kıt'a resmîyesini elden çıkarmaktan ibaret bulunan) hayali hamilerine bir renk meşru vermelerinden ileri gelmekte imiş cenab-ı hak şevket ve mehabeti şâhânelerini efsun buyursun gerçi ahvâl-ı asayişsikenâne ve diyânet-kâraneye tekrar cesaret edebilecek olan hainlerin saye-i mahabbet-ârâ-yı hazret-i hilafet penâhilerinde emsali misullu ve der-akab kahr ve tenkil edecekleri katiyen bişekk ve şüphe ise de bu babda hatır-ı memlûkâneme tebadür eden mutalaat kasr-ı anem dahi ber-vech-i zir arz olunur.

Evvelen: Teba-i ecnebiyeden bulunan Ermenilerin memâlik-i mahrusa şâhânelerine men-i idhali.

Sâniyen: Dersaadette bulunan ve teba-ı ecnebiyeden olan Ermenilerden şüpheli eşhasın sefaretleri vasıtasıyla memâlik-i mahrusa-ı şâhânelerinden ihracı.

Sâlisen: Desaadette bulunan ve teba-ı devlet-i âliyyelerinden olan Ermeni eşhâsdan aile sahibi olmayan ve aile sahibi olupta buraca bekaları caiz görülmeyen eşhasın memleketlerine tard ve tebidî.

Râbian: Teba-ı devlet-i âliyyelerinden bulunduğu halde memâlik-i ecnebiyeye giderek ecnebi tabiyetine girmek isteyen eşhasın terk-i tabiyyet etmelerine meydan verilmemesi zira bil'âhire erbab-ı fesadın cümlesi ecnebi tabiatına girerek eli kalem tutan takımının enva-ı neşriyatta bulunarak Hıristiyan aleminin taassubunu tahrik etmeleri ve bir takımın dahi ecnebi tabiyyetinde bulunacakları cihetle mensup olacakları devletlerin himayesi altında icra-ı fesada içtisar edebilmeleri.

Hâmisen: Memâlik-i ecnebiyedeki komite merkezlerine hafi sûretde erbab-ı dirayet ve kifayetten me'mur irsal edilerek bu sûretle fesad ve teşebüsâtlarına mümkün olduğu mertebe ve vaktiyle vukuf kesb edilmeli.

Sâdisen: Devlet-i âliyyelerinin emniyet-i dahiliye ve hariciyesini ihlal eden cinayata cesaret eyleyen ecnebilelerin derdest edildikleri halde badema kaçeralarına teslim edilmemesi .

Sâbian: Erbab-ı fesadın ruesa ve sergerdeleri haklarında daima hafi ve şedid teşat icrası.

Sâmien: Şüpheli eşhâsın namlarına vurud edecek mektup ve telgrafların tetkik edilmesi.

Tâsian: Osmanlı kıyafetine girerek tahaddi mucep-i harekete içtisâr edenlerin ahz ve girift olunmaları

Âsiren: Erâcif neşriyata içtisâr edenlerin habs ve tevkif edilmeleri.

İhdâ' Âsiren: Bilumum hanların suret-i daimede de teftişat-ı şedi-de altında bulundurulması.

İsnâ âsiren: Bazı Ermeni fesedesinin himayesine dair sefaret-i ecnebiyeden vurud edecek takdirlere ehemmiyet verilmemesi.

Selâse âsiren: Ermeni mahallerine civar sevahilde müceddeten gümrük kulubeleri küşadı.

Erbab-ı âsiren: Müstantik ve müdde-i umumilerin ceraim-i fesadiye vukuğunda der-akap mahalline azimetle tahkikat ve tahriyat icra etmeleri.

Hamsete âsiren: Ceraim-i fesadiye hakkındaki tahkikatlarda iltizam-ı şiddet ve sûret olunması.

Hatime

Her ne kadar şu aralık bazı hücre mağazaları keşf edilmiş ise de bunlar yine Ermeniler tarafından ihbar edildiği cihetle ehemmiyet

olunmayup zira cemiyet-i fesadiyenin hükümet-i ifa'l edebilmek hülyasıyla bu yolda bazı şeylerin mahsusen feda edilebilmesinin muhtemel olması cihetiyle herhalde taharriyat-ı şedide icrasından geri durulmaması maruzat-ı memlûk-ânenen muhad-ı ilmi aşem şumul mülûk-âneleri buyrulacağı üzere şimdiye kadar icra edilen tahkikattan cemiyet-i fesadiye ruesa ve sergerdeleri haklarında bir gûna malumat alınamadığından muvafak-u rey-i keremetkarim hazreti hilafetpenâhileri olduğu suretde neticesi her gün mübarek-i atibe-i hümâyûnlarına arz edilmek üzere abd-i memlûklerinin hususu surette lâzım gelenlerin istintâkına me'mur buyrulduğum halde inşa-alahitaala mahzuziyeti-i seniyye-i hazret-i hilafetpenâhilerini mucep olacak malumat-ı mühimme istihsal edilecekmesi(?) ve suret-i hususiyedeki istihbarat-ı mülûk-âneme göre Beyazıt Cami ittisâlna ki birinin(?) zevcesinin bazı hanelere giderek muhtelif Ermenilere Pazar gününe kadar taşraya çıkılmamasını tenbih etmesine derdest alınan Keyfuruk namında bir şahsın karakolda mevcudunu anlamak ve askerinin dolaşp dolaşmadığını tahkik etmek memuriyeti ile muvazzaf olduğunu ikrar ve itiraf eylemesine nazaran bir vukuâta daha içtisar eylemelerinin melhuz iduğu ahz ve istihkâm eylediğim muhât-ı ilm-i alim-ül-şumul hazreti hilafet penâhiri buyruldukda vekata-ı ahvâide emr-i ferman şevketlu kudretlu mahabetlu padişahımız efendimiz hazretlerimindir.

Mahkeme-i istidâa dairesi reisi Refik Efendi kulların mahdumu dersaat müdd-i umumi abd-i memlûkleri Neşat.

MÜTAREKE İSTANBULU'NDA ERMENİ FAALİYETLERİ

Önder DUMAN*

Title: *The Armenian Activities in İstanbul at the period of Armistice.*

Abstract: *Following the Moudros Armistice and occupation of İstanbul by the Allies, the Armenians restarted their activities carried out by the Armenian organizations such as Hinchak, Tashnak and Defence Committee, some of these activities included kidnapping of Turkish children and converting them to christianity and attacking Turkish police in order to create security problems in the city.*

Keywords: *İstanbul, Armenians, Armistice, Committee, Terror, Turkish Children.*

GİRİŞ

Ermeniler önce Selçuklu ve ardından Osmanlı hakimiyetinde yüz yıllarca tam bir inanç hürriyetinin ve iktisadî müsahhananın bulunduğu bir ortamda yaşadılar¹. Kendi dillerini serbestçe konuştukları gibi, bu dilde kültürel faaliyetlerine de devam ettiler. Osmanlı ekonomisinin her alanında etkinliği ele geçirerek, kısa sürede imparatorluğun en zengin zümresi haline geldiler². 19. yüzyılda Tanzimat'la başlatılan liberal muhtevalı reformların sağladığı hak ve imtiyazlardan yararlıırken, bu düzenlemelerin uygulanmasında devletin en büyük yardımcısı oldular. Bu durum Ermenilerin diğer gayrimüslim unsurlara nazaran daha üstün bir mevkiye çıkmalarını sağladı³.

Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde buldukları ayrıcalıklı durumu fark eden Avrupa devletleri, bunu kendi siyasî, iktisadî ve dinî

* Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Recep Şahin, Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları, İstanbul 1988, s. 39-42.

2 19. yy. in ortalarında Anadolu'daki 166 ithalatçının 141'i Ermeni, 12'si çeşitli uyruklu ve sadece 13'ü Türk, 9.800 dükkân sahibi ve zanaatkârın 6.800'ü Ermeni, 2.550'si Türk, 37 bankacının 32'si Ermeni'yd.

Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1988, s. 108.

3 Bayram Kodaman, Şark Meselesi İşığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul 1983, s. 175.

Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde buldukları ayrıcalıklı durumu fark eden Avrupa devletleri, bunu kendi siyasî, iktisadî ve dinî amaçlarını gerçekleştirmek için uygun bir fırsat olarak gördüler.

amaçlarını gerçekleştirmek için uygun bir fırsat olarak gördüler. Dolayısıyla Ermeniler, artık büyük devletlerin siyasetlerinin merkezinde yer almaya başladı. Bu durum, Osmanlı sınırları içerisinde muhtar ve ardından bağımsız Ermenistan kurulması düşüncesi içerisinde bulunan Ermeni Patrikhanesi için büyük bir fırsattı⁴. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından Avrupalı devletlerin Anadolu'da Ermenilerin oturdukları bölgelerde ıslahat yapılmasını talep ederek, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye başlamaları ve meseleyi uluslar arası siyaset gündemine Anadolu İslahatı adıyla taşımaları patrikhanenin işini daha da kolaylaştırdı⁵. Nitekim Patrik Nerses⁶ bir yandan Osmanlı Devleti'nin Anadolu İslahatı kapsamındaki düzenlemeleri hayata geçirmekte yeterince gayret göstermediği hususunda Avrupa'ya şikâyet mektupları gönderirken, diğer yandan Ermeni komiteleri ile işbirliği halinde isyanlar tertip etmeye başladı⁷.

Osmanlı Devleti yönetiminde yaşayan Ermenilerin ilk ulusal hareketlerinin başlama tarihi 1860 yılı olarak kabul edilir. Bu yıldan itibaren kurulmaya başlanan sosyal amaçlı dernekler, Ermeni komitelerinin özünü teşkil etmiştir. Yayınları, faaliyetleri ve tertip ettikleri isyanlarla Ermeniler üzerinde en fazla etkili olan iki oluşum Hınçak ve Taşnaksutyun komiteleridir⁸. Hınçaklar amaçlarını, Türkiye Ermenilerini bağımsızlığa kavuşturmak ve ardından Rusya ve İran'daki Ermenilerle birleştirerek, bağımsız büyük Ermenistan şeklinde tanımlarlarken, Taşnak Komitesi Rusya'da kurulduğu ve içerisinde Rus taraftarı şahısları barındırdığı için bağımsızlık ifadesini kullanmaktan kaçınıyor, Türkiye Ermenileri için siyasî ve iktisadî hürriyet elde edilmesi gayesini belirtiyordu. Fakat açıkça ifade olunmasa da asıl

4 Gürün, Ermeni Dosyası, s. 94.

5 Meselenin enternasyonalize edilmesi süreci, Avrupa Devletlerinin ıslahat hususunda baskıları ve Osmanlı Devleti'nin tavrı hakkında geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986. ; Ali Karaca, Anadolu İslahatı ve Ahmet Şakir Paşa, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

6 1874-1884 yılları arasında İstanbul Patrikliği görevini yürüttü.

7 İsyancı tertip edilmesinde Ermeni Patrikhanesi ve kiliselerinin etkinlikleri hususunda bkz. Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 174-180.; Erdal İlter, Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s. 39-55.

8 Komiteler için bkz. Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 432-450.

amaç bağımsız Büyük Ermenistan'ı kurmaktı⁹.

1880 yılına gelindiğinde Anadolu'daki İngiliz konsoloslarının verdikleri bilgiler, Ermenilerin silahlanmaya başladıklarını göstermekteydi. Nitekim bundan sonra görülen münferit sayılabilecek nitelikteki Ermeni başkaldırıları, 1890 yılından itibaren giderek büyüdü ve yaygınlaştı¹⁰.

II. Meşrutiyet'le birlikte Ermeni olaylarında bir durulma gözlense de Ermeni Patrikhanesi ve komiteler muhtar veya bağımsız Ermenistan emelinden vazgeçemediler, silahlanma ve örgütlenme faaliyetlerine yoğun bir biçimde devam ettiler. Nitekim Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerinde cephe gerisi güvenliğini önemli ölçüde sekteye uğratabilecek nitelikte ortaya çıkan Ermeni isyanları bunun en açık delili oldu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan kanun-ı muvakkatla, isyan eden ve Ermeni komiteleri ile ilgisi bulunan kişileri ülkenin güney bölgelerine sevk ve iskân etti. Ancak bu önlem de Ermeni terörünün önüne sed çekemedi. Nitekim 1918 başlarından itibaren Rusların Doğu Anadolu'yu boşaltmaya başlamasıyla birlikte, Rus ordusundaki başına buyruk Ermeniler Erzurum'da, Erzincan'da, Bayburt'ta pek çok Türk'ü katlettiler¹¹.

Bu çalışmada mütareke dönemi İstanbul'unda Ermeni komite faaliyetleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden elde edilen belgelere dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Söz konusu belgeler Ermeni komitelerinin Türk çocuklarını kaçırmaları ve Hıristiyanlaştırma çabaları ile silahlanma ve terör faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Mondros Mütarekesi ve İstanbul'un İşgali

1918 yılının sonlarına gelindiğinde Çanakkale ve Kafkas Cephe-

⁹ Gürün, Ermeni Dosyası, s. 172-174.

¹⁰ Ermeni isyanları hakkında geniş bilgi için bkz. Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyesi İfân-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra, Hazırlayan: Erdoğan Cengiz, Ankara 1983, s. 23-58. ; Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 458-550. ; İhsan Sakarya, Belgelerle Ermeni sorunu, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s. 92-127. ; Gürün, Ermeni Dosyası, s. 183-231.

¹¹ Bu bölgede Ermeni komitelerince Türk halkına uygulanan mezalim için bkz. Kâzım Karabekir, 1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezâlimi, Emre Yayınları, İstanbul 2000. ; Muammer Demirel, Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996. ; Nurcan Yavuz, İşgal ve Mezalimde Erzincan, Erzincan Belediyesi Yayınları, Ankara 1995.

si¹² dışındaki cephelerde mağlubiyetler alınması, Osmanlı Devleti için mütarekeyi zorunlu kılmıştı. Mütareke teklifinin İtilaf Devletlerince kabul edilmesiyle başlayan görüşmeler sonunda, Mondros Mütarekesi imzalandı¹³. Mütareke başlangıçta ülke genelinde ferahlık yarattı. Herkeste iyimserlik havası hakimdi. Gazeteler ülkenin muhtaç olduğu tek şeyin barış ve asayiş olduğunu, bunun da el birliği ile gerçekleştirilebileceğini ifade etmekteydiler. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti vilayetlere, müstakil sancaklara ve ordulara gönderdiği tamimlerde mütareke hükümlerinin nispeten hafif olduğunu, ülkedeki bütün unsurların yek-vücüd olması halinde "sulh ve salâh"ın yakında gerçekleşeceğini belirtmekteydi¹⁴.

Osmanlı kamuoyu ve hükümeti nezdindeki bu iyimserlik havası devam ederken, İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek durumların ortaya çıktığı bahanesiyle mütarekenin 7. maddesine¹⁵ dayanarak, işgal eylemlerine başladılar. İtilaf donanmasının yardımcı gemileri 6-7 Kasım 1918'de mayın temizleme bahanesiyle Çanakkale Boğazından içeri girdi¹⁶. 11-12 Kasım'da bunları diğer savaş gemileri takip etti ve nihayet 13 Kasım 1918'de 61 parçalık İtilaf donanması İstanbul Boğazında demirledi¹⁷. Bu donanmadan karaya çıkarılan 3.500 kişilik piyade kuvveti İstanbul'un stratejik bölgelerine yerleştirildi. Beyoğlu'nda bir okul İtilaf kuvvetleri işgal komutanlığı karargâhı yapıldı¹⁸.

İtilaf İşgal Yönetimi ve Ermeniler

İtilaf Devletleri işgalin hemen ardından İngiltere'den Sir Arthur Gough Calthorpe'ı, İtalya'dan Kont Carlo Sforza'yı ve Fransa'dan Amiral Amet'i İstanbul'a askerî temsilci olarak atadılar. İtilaf Orduları Doğu Cephesi Başkomutanı Fransız generali Franchet d'Esperey

12 Nuri Paşa komutası altındaki Kafkas İslâm Ordusu Temmuz 1918'de başlattığı ileri harekâtı Eylül ayı sonlarında Bakü'yü alarak başarılı bir biçimde tamamlamıştı.

13 Mütareke görüşmeleri ve maddeler için bkz. Ali Türkgeldi, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948, s. 62-71. ; Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 42-54.

14 M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s. 3.

15 Mütarekenin 7. maddesi şu şekildedir: "Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır." Türkgeldi, Moudros ve Mudanya..., s. 70.

16 Türk İstiklâl Harbi Mondros..., s. 167-168.

17 Oysa mütareke görüşmeleri esnasında Amiral Calthorpe, Rauf Bey'e "Hükümet-i Osmaniye asayiş ve müttefik'n tebaasının can ve malını muhafazaya muktedir oldukça İstanbul'un kat'iyyen işgali mevzu bahs olamayacağı"ni taahhüt etmişti. Türkgeldi, Moudros ve Mudanya..., s. 66-67.

18 Türk İstiklâl Harbi Mondros..., s. 180.

ise İstanbul'daki askeri birliklerin komutanlığını üstlendi¹⁹. İtilaf kuvvetleri şehri asayiş ve güvenlik bakımından üç kısma ayırdılar. Bunlardan Beyoğlu ve havalisi Kavaklar'a kadar İngilizler, İstanbul yakası Yeşilköy'e kadar Fransızlar, Kadıköy, Pendik ve Üsküdar arasındaki saha İtalyanlar tarafından idare edilmeye başlandı²⁰. Bu arada mütareke hükümlerinin taraflarca uygulanmasını denetlemek ve ortaya çıkacak problemleri çözmek için Muhtelit Mütareke Komisyonu kuruldu. Komisyon 13 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden eski Moskova Elçisi Galip Kemalî Bey'in (SÖYLEMEZOĞLU) başkanlığı altında birer İngiliz, Fransız ve İtalyan zabitanın katılımıyla oluşturuldu²¹. İzmir'in işgaline kadar çalışan Muhtelit Mütareke Komisyonu, İtilaf kuvvetlerinin mütarekeye aykırı uygulamalarını bertaraf etmekten ziyade, İngiliz ve Fransız şikâyetlerini Babiali'ye ulaştıran aracı kurum vazifesi gördü²².

İşgalin ardından İstanbul'da²³ siyasi hava birden değişti. Tanzimat'ın Osmanlı adı altında ortak bir siyaset ve menfaat etrafında birleştirmek istediği insanların ne kadar farklı emeller peşinde koştuğu ortaya çıkmaya başladı. Dilleri, dinleri ve gelenekleri ayrı unsurlardan birisini ağlatan²⁴ bir olay diğerinin sevinç kaynağı olabiliyordu. İtilaf filosu ve ardından Yunan savaş gemilerinin gelişi ile Hıristiyan unsurlar taşkınlıklara başladılar. Önceden hazırladıkları rozetleri yakalarına takıyorlar, Beyoğlu'nda ev ve dükkanlara İngiliz ve Yunan bayrakları asıyorlardı²⁵. Ermeni ve Rum mebuslar işgalin hemen öncesinde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında ortak hareket etmeye başlamışlardı. Bu kişiler, savaş yılları içinde İttihat ve Terakki yönetiminin başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim ve gayri Türk unsurlara "sistemli bir katliam" uyguladığını iddia etmekteydiler²⁶.

19 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 96.

20 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Hatıraları Kaleme Alan: Samih Nafiz Kansu, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996, s. 218.

21 Galip Kemal Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan Mudanyaya 1918-1922*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939, s. 22-24. Galip Kemal Bey buradaki görevinden İzmir'in işgali üzerine 19 Mayıs 1919'da istifa etti. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 25.

22 Komisyon çalışmaları için bkz. Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler...*, s. 22-105. ; Türk İstiklâl Harbi Mondros..., s. 187.

23 1920'de İstanbul'un nüfusu 1.200.000 civarında olup, bunun 560.434'ü Müslüman, 384.689'u Rum, 118.000'i Ermeni ve 44.765'i Yahudiydi. İstanbul 1920, Editör: Clarence Richard Johnson, M.A., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 24-27. ; Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 39.

24 İşgalin hemen ertesinde Zekeriya Sertel hatıralarında İstanbul'daki Türklerin psikolojisini şöyle tasvir eder: "Sokaklarda süngülu düşman askerleri dolaşıyordu. Şehir bir karanlığa gömülmüştü. İstanbul halkı, evi barkı yanmış, çirliçiplak sokakta kalmış bir insan durumundaydı. Ağır bir matem havası esiyordu. Kimse gülmüyor, kimse rahat ve geniş nefes alamıyordu. İnsanlar sevgiyi, gülmeyi, neşeyi, yaşamayı unutmıştu. Şehre çöken kâbus, kalpleri dondurmuş, hayatı durdurmuştu." Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 73.

25 Türk İstiklâl Harbi Mondros..., s. 123.

26 4 Kasım 1918'de Aydın Mebusu Emanuel Emanuelli, Çatalca Mebusu Tokinidis ve İzmir Mebusu Vangel

İstanbul'un işgalinden sonra İngilizler azınlıklarla ve özellikle de Ermenilerle yakından ilgilenmeye başladılar. 11 Aralık 1918'de İngiliz siyasi temsilcisi Azadamart gazetesi yazarlarından birine "Emin olabilirsiniz ki bizler Ermenilerin ıstıraplarına bir an evvel nihayet verilmesini kalben arzu ediyoruz."²⁷ diyerek, bu yakınlığın ve gelecekteki eylem birlikteliğinin ilk işaretlerini vermekteydi.

İtilaf işgal yönetimi İstanbul'un emniyet ve sağlık işlerinin yürütülmesini İngilizlere bırakmıştı²⁸. İngilizler İstanbul'da polis teşkilatını örgütlemek üzere bir yandan İstanbul Polis Müdüriyeti ile işbirliği yaparken diğer yandan bazı yeni şubeler ihdas etme yoluna gitti. Bu şubelerden birisi de, iyi derecede Türkçe bilen Ermeni ve Rumların istihdam edildiği Ermeni-Rum Şubesi (Armenian-Greek Section)'dir²⁹. Şubedeki görevli Ermenilerden K. Mağakyan, S. Takvoryan, A. Karagözyan, M. Pilavcıyan, N. Halepciyan ve N. Bedrosyan adlı kişiler, Basın Sansür Bürosu'nda istihdam edilirken³⁰, diğerleri İngiliz üniforması altında polis teşkilatında kamu güvenliği ve istihbaratla ilgili görevlere atandılar³¹. Ancak bu kişiler şehirde asayiş ve güvenliği sağlamak bir yana, Türklerin can ve mal emniyeti açısından bir tehdit haline geldiler. Nitekim bunlardan Kapilos adındaki bir Ermeni yanında 8-9 İngiliz askeriyile 25 Nisan 1919 tarihinde Maltepe'de

Efendiler bir takrir vererek, buradaki esaslar hakkında hükümetin düşüncelerini ve alınacak tedbirleri sordular. Takrir şöyledir: "Meclis-i Mebusan Riyaset-i Aliyyesine, Malumu Âileri olduğu üzere, memlekette beş seneden beri icraatı hükümet namı altında tarihte emsali tesadüf edilemeyen bir çok ahvali elime görülmüştür:

1. Ermeni milletine mensub olmaktan başka hiçbir cürümleri bulunmayan bir milyon nüfus, kadınlar ve çocuklar ile istisna edilmeyerek katil ve itlaf edilmiştir.
2. Laakal kırk asırdan beri memlekette medeniyetin âmili hakikisi olan Rum unsurlarından iki yüz elli bin nüfus, hududu Osmaniden tart edilerek malları müsadere edilmiştir.
3. Badelharb beş yüz elli bin Rum nüfus daha, Karadeniz, Çanakkale, Marmara ve Adalar denizleri sevahil ve havalisinde ve sair mahallerde katil ve imha edilmiş ve malları da zabt ve gasb edilmiştir.
4. Memlekette anasını gayrı müslime icrayı ticaretten men edilmiş ve ticaret yalnız erbabi nüfuzun yeddi inhisarına terk edilmiş olmakla bu yüzden bütün efradı millet âdeta soyulmuştur.
5. Mebusandan Zöhrap ve Varteks Efendiler ifna edilmiştir.
6. Arap kavmi necibine karşı reva görülen sui muameleat şimdiki felaketlerin sebeplerini teşkil etmiştir.
7. Seferberlik vesilesi ile teşkil edilen, amele taburu efradından iki yüzelli bin kişinin açlık ve mahrumiyetten müteessiren telef olmalarına sebebiyet verilmiştir.

Failler hakkında Hükümeti Cedidenin malumatı neden ibarettir, işin mahiyeti hakkında ne tasavvur etmektedir ve ittihaz edebileceği tedabire ne vakit mübaşeret eyleyecektir." Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima Senesi: 5, c. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 109.

27 Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, s. 16.

28 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, c. 1, Ankara 1998, s. 110. Ayrıca İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki idari ve askeri örgütlenmesinin şematik gösterimi için bkz. Criss, İşgal Altında İstanbul, s. 112-114.

29 Bilâl Şimşir, Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, 1976, s. 56. ; Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 39.

30 Salâhi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 134.

31 Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, s. 218. ; Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler..., s. 92.

Abdülfettah ve kardeşi Şevket Beylerin evlerine silah arama bahanesiyle zorla girmiş, oradaki kadınlara hakaretler etmiş, yanında bıçak bulundurduğu gerekçesiyle hizmetçi Mehmet Ali'yi tutuklayarak olay mahallini terk etmişti³². Bu türden olayların artması üzerine İstanbul Polis Müdüriyeti 3 Haziran 1919'da Dahiliye Nezaretine gönderdiği "gayet mahremdir" başlıklı yazısında, İngiliz zabıtası emrinde çalışan Kapilos ve benzeri Ermenilerin Türkler aleyhindeki bazı davranış ve faaliyetlerini şikâyet etmekteydi³³. Yazıda bizzat Ermeni Patrikhane-sinin teşvikiyle İngiliz polis teşkilatında görev aldıkları belirtilen Ermenilerin, İtilaf polisini Türkler aleyhinde kışkırttıkları, suçsuz kişileri takip ve tevkif ettirdikleri, pek çok kişiden şantaj ve tehdit yoluyla para talep ettikleri belirtilmekteydi. Polis kayıtlarına göre geçmişte muhtelif suçlardan tutuklandıkları ve hüküm giydikleri tespit edilen bu şahısların haksız eylemlerine Türk polisinin müdahale edemediği, bu durumun İstanbul asayiş ve emniyeti açısından ciddi bir tehdit oluşturduğu uyarısı yapılmaktaydı. Bu tür olayları bertaraf etmek üzere, İtilaf Yüksek Komiserleri nezdinde girişimde bulunularak, bu kişilerin polis teşkilatı bünyesine alınmaması ve en kısa sürede İstanbul'dan uzaklaştırılmaları istenmekteydi³⁴.

Bu konuda Dahiliye Nezareti'nin teşebbüste bulunup bulunmadığı bilinmemekle birlikte, sonraki dönemlerde kendisine İngiliz polisi süsü vererek, Türk zabıtasının asayiş ve emniyeti sağlama yolundaki çalışmalarına müdahale eden, engellemeye çalışan Ermeni komitecilerine rastlanmaktadır. İstanbul Polis Müdüriyeti 20 Eylül 1921'de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, Maltepe civarında silah atıldığı haberini alarak bölgeye gelen Türk polislerinin evlerde silah araması yaptıkları sırada İngiliz polis kıyafeti giymiş, ancak gerçekte polis olmadığı sonradan anlaşılan bir Ermeni komitecisinin aramaya müdahale ederek, engel olmaya çalıştığı bildirilmektedir³⁵.

İstanbul'da İngilizlerle Ermeni komitecilerinin işbirliğine dair bir diğer örnek, savaş içinde Ermenilerin sevk ve iskân sırasında işlendiği iddia edilen "tehcir suçları"nın tespiti ve bunların faillerinin

32 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ), 15 / 5, Maltepe Jandarma Karakol Kumandanlığına düzenlenen tutanak (26 Nisan 1335).

33 BOA, Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS), 49-2 / 25, İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (3 Haziran 1335).

34 BOA, DH. KMS. 49-2 / 25 İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi'nden Dahiliye Nezaretine arz (3 Haziran 1335).

35 BOA, DH.EUM.AYŞ, 56 / 44, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz (20 Eylül 1337).

cezalandırılması meselesinde ortaya çıktı. Bu meselenin en önemli takipçileri, İngiliz sefarethanesinde "Ermeni tehcir ve taktili"³⁶ meselesini çözmek için oluşturulan kurula bir temsilci ile katılan³⁷ ve sözde faillerin bir an önce tutuklanması için baskı uygulayan Ermeni Patrikhanesi ile Ermeni Kulübü'ydü. Ermeni Kulübü hakkında Kemalettin Şükrü Mütareke Acıları adlı hatıralarında bazı bilgiler vermektedir. Kemalettin Şükrü'ye göre Ermeni komitecileri tarafından kurulan ve kısa süre sonra da İngilizlerle irtibata geçen Kulüp, İngiliz askerî ataşesi Wyndham Deedes'in de katıldığı, İngiliz sefarethanesinde iki, Dr. Topciyan'ın Nişantaşı'ndaki evinde üç toplantı yaptı. Bu toplantılarda Türkleri cezalandırmak üzere "Ermeni tehciri"nin bahane olarak kullanılmasına karar verildi³⁸.

Patrikhanenin ve Ermeni kulübünün ortak çalışmaları sonucu, İngiliz sefarethanesinde Ermeni-Rum Şubesi tarafından sözde Ermeni katliamının faillerinin de bulunduğu listeler hazırlanmaya başladı. Listelerde bu sözde faillerin yanı sıra, İngiliz savaş tutsaklarına kötü davrandığı, Rumlara ve Nesturilere zorbalık yaptığı iddia edilen kişiler de bulunmaktaydı³⁹. Amiral Calthorpe 1 Ağustos 1919 tarihli raporunda Ermeni-Rum Şubesinin liste hazırlama çalışmaları hakkında şu bilgiyi vermekteydi: "Ermeni-Rum Şubesi iki çeşit fiş tutar: kişi fişleri, olay fişleri. Kişi fişlerinde 600-700 "suçlu" Türk'ün adları bulunmaktadır. Kişilerle ilgili ihbarlar, bilgiler kısaca bu fişlere işlenir. Olay fişlerinde, "suç" olayının yeri, buna kaşanların adları bulunur. Bütün bilgiler İstanbul'da "Ermeni Haberleri Bürosu"ndan ya da İstanbul dışındaki Ermenilerden toplanır. Şubenin kendisi, ancak pek seyrek durumlarda mahkeme önünde tanıklık edebilir, mahkemelere ifade verebilir. Ama mahkemelere kimlerin tanıklık edebileceklerini gösterir. Şube dışarıyla ilişkisini "Ermeni Haberleri Bürosu" aracılığıyla sağlar; öteki haber kaynaklarıyla doğrudan doğruya ilişki kurmaz. Türk hükümetinin elindeki belgelere nüfuz edebilirse şube, "suçlu" kişilerle ilgili fişlerinin sayısını arttırabilecektir."⁴⁰

İngiliz listelerinde tanınmış pek çok kimse vardı. İttihat ve Terakki'nin bütün yöneticileri, ordu komutanları ve yardımcıları, valiler ve mutasarrıflar, bazı Azeri aydınları listenin önemli kısmını oluşturmaktaydı. Bu kişiler aynı zamanda Ermeni komitelerinin

36 Bu tabir mütareke dönemi İstanbul gazetelerinin çoğunda kullanılmakta olup, İttihatçı aleyhtarlığının bir ifadesiydi.

37 Sabah, 3 Şubat 1919 (3 Şubat 1335).

38 Kemalettin Şükrü, Mütareke Acıları, Selâmet Matbaası, İstanbul 1930, s. 69-70.

39 Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 56.

40 F.O 371/4174/118377'den naklen Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 57-58.

ölüm listelerinde de bulunmaktaydılar⁴¹. İngiliz sefarethanenin baskıları sonucu Tevfik Paşa Hükümeti listelerde adı geçen kimseleri 1919 Ocak ayından itibaren tutuklamaya başladı. Şubat ve Mart aylarında gittikçe artan tutuklamalar, tam bir insan avına dönüştü⁴². Yakalananlar arasında sözde Ermeni mezaliminin faili oldukları iddia edilenler de bulunmaktaydı. Bunlardan eski Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey 5 Şubat 1919'da İstanbul Divanı Harbi Örfisi'nde yargılanmaya başladı. Bu yargılamada aleyhte şahitlik yapanları toplayan ve hazırlayan patrikhane oldu⁴³. Mahkeme aleyhte şahitlik yapanların yalan yanlış ve birbirini tutmayan ifadelerine rağmen Mehmed Kemal Bey'i idama mahkum etti. Cezası 10 Nisan 1919'da infaz edildi⁴⁴.

İngiliz sefarethanenin baskıları sonucu Tevfik Paşa Hükümeti listelerde adı geçen kimseleri 1919 Ocak ayından itibaren tutuklamaya başladı. Şubat ve Mart aylarında gittikçe artan tutuklamalar, tam bir insan avına dönüştü.

Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hıristiyanlaştırılması

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde kimsesiz ve yetim kalan Ermeni çocuklarının bakımının sağlanması görevi Maarif Nezareti bünyesinde kurulan Dârü'l-eytam Müdüriyeti'ne verildi. Mart 1916 tarihi itibarıyla yurt çapında 69 adet Dârü'l-eytam faaliyete geçirildi. 1917'de buralarda muhtelif unsurlara mensup toplam 11.680 çocuk bulunmaktaydı⁴⁵. Hükümet sürekli olarak vilayet ve mutasarrıflıklara şifre telgraflar göndererek, bu çocukların ihtiyaçlarının karşılanması hususunda yetimhanelere yardım edilmesini istemektedir⁴⁶. Ancak uzun savaş yılları içerisinde muhtelif unsurlara

41 Ahmet Ağaoğlu, Behbud Han Civanşir'in İstanbul'da bir Ermeni komitecisi tarafından öldürülmesi üzerine, 21 Eylül 1921 tarihli İstikbal gazetesinde bir makale yayınladı. Ağaoğlu makalesine kendisinin de Ermeni komitelerinin ölüm listelerinde bulunduğunu öğrendikten sonra, bunu tahkik etmek üzere Sivas eski Mebusu Barsamyan Efendi'yi ziyarete gittiğini ifade eder. Bu ziyaret esnasında Barsamyan Efendi'nin İngiliz listelerinde bulunan kişilerin Ermeni komitelerince öldürülme vakaları ile ilgili şu sözlerini aktarır: "Efendim bu işleri yapanlar Taşnak Fırkasına mensup olanlardır. Benim ve Zaven Efendi'nin bu firka ile alakamız yoktur. O[nlar] bizi de tehdit ediyor. Maamafih sıra size gelmeye kadar pek çok zaman geçer." İstikbal, 21 Eylül 1921.

42 Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 49.

43 Faliş Rifkı Atay, Çankaya, Bates Atatürk Serisi, İstanbul 1998, s. 162.

44 Eski Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in yargılanma süreci hakkında bkz. Nejdet Bilgi, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması, Köksav, Ankara 1999, s. 95-145.

45 Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.12 /1 (Mayıs 1999), Samsun, s. 191-192.

46 BOA, Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 54 / 150, Maarif-i Umumiye Nezaretinden Vilayet ve Mutasarrıflıklara Şifre (13 Haziran 1331).

mensup kimsesiz ve yetim çocuk sayısı artınca, Dârü'l-eytamlar yetersiz kalmaya başladı. Bu durumda açıkta kalan çocukların büyük bir kısmı Himâye-i Etfâl, Hilâl-i Ahmer, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi hayır kurumlarının korumasına bırakılırken⁴⁷, bazıları da Türk ailelerinin himayesine verildi⁴⁸.

Mütarekenin imzası ve İstanbul'un işgali ile birlikte, İngiliz işgal yönetiminin desteğini kazanan Ermeniler, gazeteleri⁴⁹ vasıtasıyla, savaş yıllarında gerek Dârü'l-eytamlarda ve hayır kurumlarında gerekse Türk ailelerinin koruması altında bırakılan çocukların asimile edildikleri iddiasında bulunmaya başladılar. Ermenice Nor Geang gazetesi işgalin hemen ertesinde İtilaf Devletleri temsilcilerine hitaben Fransızca bir mektup yayınlarak Türk aileleri nezdindeki Ermeni yetimlerinin kurtarılmasını talep etti⁵⁰. Sabah gazetesi 9 Ocak 1919 tarihli nüshasında Hıristiyan kadın ve çocuklarının zorla Türk aileleri yanında alıkonulduğunu⁵¹, bir diğer Türk gazetesi Yeni İstanbul Ermeni kız çocuklarının İttihatçı liderlerin evlerine dağıtıldığını, Diyarbakır Valisi Reşid Bey'de 7, Halil Paşa'da 3 çocuk bulunduğunu iddia etmekteydi⁵².

İngiliz işgal yönetimi gazetelerde çıkan bu haberlere dayanarak, Osmanlı hükümetinden bu çocukların bir an önce bulunarak Ermeni ruhanî reislerine teslim edilmesini istedi. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Aralık 1918 başlarından itibaren vilayet ve mutasarrıflıklara söz konusu talebi içeren pek çok şifre telgrafı gönderdi. Bu telgraflarda kimsesiz ve yetim Ermeni çocuklarının buldukları yerlerde Ermeni ruhanî reislerine⁵³, Ermeni cemaati teşkilatı bulunmayan yerlerde Ermenilerce teşkil edilmiş komisyonlara⁵⁴ veya isimleri bir deftere yazılarak Dârü'l-eytamlara, mülkî idarecilere teslim edilmesi istenmekteydi⁵⁵.

47 Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar "Ermeni" mi, "Türk" mü?", Toplumsal Tarih, S. 69 (Eylül 1999), s. 46-47.

48 BOA, DH. ŞFR. 54-A / 325. Dahiliye Nezaretinden Halep Valisi Bekir Sâmî Bey'e şifre (27 Temmuz 1331). ; BOA, DH. ŞFR. 68 / 95. Dahiliye Nezaretinden Kayseri Mutasarrıflığına şifre (10 Eylül 1332).

49 Mütareke döneminin Ermenice gazetelerinden bazıları şunlardı: Jamanak, Nor Geang, Yerguir, Hayrenik, Verçin Lur, Jogovurt ve Azadamart.

50 Haberi aktaran Söz, 17 Teşrin-i Sani 1334 (17 Kasım 1918).

51 Sabah, 9 Kanun-ı Sâni 1335 (9 Ocak 1919).

52 Yeni İstanbul, 9 Kanun-ı Sâni 1335 (9 Ocak 1919).

53 BOA, DH. ŞFR. 94 / 56. Dahiliye Nezaretinden Adana Vilayetine şifre (9 Kanun-ı Evvel 1334). ; BOA, DH. ŞFR. 95 / 163. Dahiliye Nezaretinden vilayet ve mutasarrıflıklara şifre (18 Kanun-ı Sâni 1335).

54 BOA, DH. ŞFR. 96 / 76. Dahiliye Nezaretinden Kayseri Mutasarrıflığına şifre (8 Şubat 1335).

55 BOA, DH. ŞFR. 96 / 87. Dahiliye Nezaretinden vilayet ve mutasarrıflıklara şifre (6 Şubat 1335). ; BOA, DH. ŞFR. Dahiliye Nezaretinden Canik Mutasarrıflığına şifre (8 Şubat 1335).

Bu arada Ermeni Patrikhanesinin de bizzat işin içine girdiği görüldü. Nisan 1919'da Konya'da yabancı pasaport taşıyan M. Demirciyan, K. Arsanyan, N. Dopyan ve K. Keşişyan adlı kişiler şüpheli hareketleri nedeniyle sorgulamaya alındılar. Sorgulama sonucunda bu kişilerin Ermeni yetim çocuklarının toplanması amacıyla patrik tarafından görevlendirildikleri anlaşıldı⁵⁶.

1919 yılının ilk aylarından itibaren Ermeni cemaat liderleri ve patrikhanenin görevlendirdiği kimseler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Dârü'l-eytamlardaki Türk çocuklarını Ermeni oldukları iddiasıyla alarak İstanbul'a göndermeye başladılar. Kayseri Mutasarrıflığı'nın tespitlerine göre savaşta ebeveynlerini kaybetmiş 310 Türk çocuğu Kayseri'den İstanbul'a gönderildi. Bu çocuklar Haydarpaşa istasyonunda komiteci Ermeniler tarafından alınarak, halka teşhir edilir bir surette sokaklarda yürütülerek Beyoğlu'nda Balıkpazarı kilisesine götürüldüler⁵⁷. İstanbul Hükümetinin teşebbüsleri neticesinde 182 çocuk geri alınabildi⁵⁸. Bu çocuklar Dârü'l-eytam Müdiriyeti'ne bağlı Ortaköy, İmrahor, Çağlayan, Bebek, Beykoz, Validebağ, Balmumcu ve Hastahane şubelerine dağıtıldılar⁵⁹. Bu olay üzerine 20 Şubat 1919'da Dahiliye Nezareti vali ve mutasarrıfları Ermeni cemaat temsilcilerinin ve patrikhane görevlilerinin Dârü'l-eytamlardaki faaliyetlerine karşı uyardı. Buralardaki Türk mülteci ve muhacir çocuklarının gayrimüslim iddiasıyla alınmalarına hiç bir şekilde müsaade edilmemesini istedi⁶⁰.

Bu arada İstanbul'da Ermeni komitecileri kendi aralarında toplantılar yapmaktaydılar. Kemalettin Şükrü anılarında, Nişantaşı'nda İngiliz askerî ataşesi Wyndham Deedes'in de katıldığı bir toplantıda Dr. Topciyan isimli bir komitecinin İstanbul'da Ermeni çocuklarını kurtarmak bahanesiyle, Türk evlerine girilerek Türk çocuklarının alınmasını önerdiğini ve bu fikrin herkesce uygun bulunduğunu ifade eder⁶¹. Söz konusu anılarda, Eyüp'te Çınar Sokağı'nda oturan ve kocası Çanakkale'de şehit düşmüş Fahrünnisa adındaki bir kadının

56 BOA. DH. EUM. AYŞ. 4 / 16. Konya Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (9 Nisan 1335).

57 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10 / 108.709.7. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyet-i Riyâsetinden Doktor Adnan Bey'e tahrirat (28.12.1338).; Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, Muhacir'n Müdiriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 6, İstanbul 1337, s. 40-41.

58 BCA, 030.10 / 108.709.7. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyet-i Riyâsetinden Doktor Adnan Bey'e tahrirat (28.12.1338). Dahiliye Nezareti'ne bağlı Muhacirin Müdiriyeti'nin yukarıda zikr edilen eserinde ve Celâl Bayar anılarında bu çocukların sayısının 339 olduğu ve sadece 165'nin geri alınabildiği ifade edilmektedir. Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni..., s. 41. ; Celâl Bayar, Ben de Yazdım, c. 5, İstanbul 1967, s. 1503.

59 Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni..., s. 45-46.

60 BOA. DH. ŞFR. 96 / 248. Dahiliye Nezaretinden vilayet ve mutasarrıflıklara şifre (20 Şubat 1335).

61 Ayrıntılar için bkz. Şükrü, Mütareke Acıları, s. 70-74.

7 yaşındaki oğlunun, İngiliz zabitlerinin yardımıyla patrikhane memurlarınca zorla alınarak vaftiz edilmek üzere kiliseye götürüldüğüne dair bir de örnek olay anlatılır⁶².

1919 yılının ilk günlerinden itibaren Kemalettin Şükrü'nün naklettiği olayın benzerleri sıkça meydana gelmeye başladı. 12 Ocak 1919'da Ermeni komitecileri Fransız askerlerinin nezaretinde Ermeni kızı sakladığı gerekçesiyle Makriköy (Bakırköy)'de oturan emekli tabip Kaymakam İsmail Tevfik'in evini aradılar⁶³. Yine Ermeni komitecileri bu olaydan altı gün sonra Yüzbaşı Kemal Bey'in evine zorla girerek, Şerife isimli kızını Ermeni olduğu iddiası ile almak istediler⁶⁴. 26-27 Mart 1919'da Arnavutköy'de Binbaşı Süleyman Bey, Üsküdar'da Doktor Kâmil Bey, Ortaköy'de Mubayaat Komisyonu Reisi Şekib ve Bakırköy'de Mülazım Mehmet Nuri Efendi'nin kızları yine Ermeni iddiasıyla patrikhane memurlarınca zorla alındılar⁶⁵.

Bu tür olayların artması üzerine İstanbul Polis Müdüriyeti 28 Nisan 1919'da Dahiliye Nezareti'ne kapsamlı bir rapor sundu⁶⁶. Raporunda savaş yıllarında kimsesiz ve yetim kalmış, bu yüzden bakılmak üzere geçici olarak hayır kurumlarına ve Türk ailelerin yanına bırakılan Ermeni çocuklarını toplamak, durumu şüpheli çocukların milliyetini tespit etmek amacıyla İngilizlerin gözetimi altında bir Amerikalı, bir Türk ve bir Ermeni'den oluşan karma heyetten söz edilmekteydi⁶⁷. Bu heyet İtilaf kuvvetlerinin de yardımıyla, Türk polisine danışmadan, bazı Türk evlerinden Türk çocuklarını Ermeni oldukları iddiası ile alarak, patrikhanenin tespit ettiği bir yere yerleştirmekteydi. Gül-lü ve Cemile adlı iki kız çocuğunun, Çengelköy'de oturan Yüzbaşı Abidin Bey'in kızı Nimet'in ve Cevri adlı yine bir Türk kızının zorla alınarak patrikhanede tutulduklarına dair olaylar tespit edilmişti. Raporun devamında bu çocukların Ermenilikle alakalarının bulunma-

62 Şükrü, Mütareke Acıları, s. 75-76.

63 BOA. Dahiliye Emniyet-i Umumiye 6. Şube (DH. EUM 6. Şb.). 47 / 61 (12 Kanun-ı Sâni 1335)

64 BOA. DH. EUM. AYŞ. 48 / 11 (17 Kanun-ı Sâni 1335).

65 BOA. DH. İUM. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye), 19-7 / 1-5 . İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (6 Nisan 1335).

66 BOA. DH. KMS. 52-2 / 79 İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (28 Nisan 1335). , Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde...", s. 49-51. ; Zekeriyâ Türkmən, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hıristiyanlaştırılması", KÖK Araştırmalar, c. II, S. 2 (Güz 2000), s. 270-274.

67 Halide Edip Adıvar Türk'ün Ateşle İmtihani adlı eserinde Amerikalıların Bebek'te Near East Relief Center (Yakın Doğuya Yardım Merkezi) adı altında bir kurum oluşturduklarını ve burada durumu şüpheli çocukların milliyetlerini tespit ettiklerini yazar. Bu kurumu incelemek üzere Nakiye Hanım'ı görevlendirdiklerini, inceleme sonucunda bir çok Türk çocuğunun Ermeni olarak yazıldığını öğrendiklerini, ancak Türk çocukları ile ilgili kayıtların savaş sırasında yanmasından dolayı bu duruma engel olmak üzere bir şey yapamadıklarını kaydeder. Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihani, Atlas Kitabevi, İstanbul 1979, s. 22-23.

dığı, bu tür olaylara engel olmanın kamuoyu vicdanını rahatlatma açısından önemli olduğu, dolayısıyla İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulunulmasının gerekliliği ifade edilmekteydi.

Polis müdüriyeti yine 22 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti'ne arz ettiği tezkirede aynı konu ile ilgili bir takım bilgiler vermekteydi⁶⁸. Söz konusu yazıya göre müdüriyet, İngilizlerin gözetimi altında teşkil edilen ve görevi, durumu şüpheli çocukların milliyetini tespit etmek olan heyete patrikhaneden de bir kişinin katılmasını istemiş ve Çakıryan Efendi de patrikhanece bu işle görevli kılınmıştı. Çakıryan Efendi göreve başladıktan bir süre sonra bağımsız hareket etmeye başlamış ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel merkezine gelerek, cemiyet aracılığıyla evlere dağıtılmış olan yetim çocukların kayıtlarının tutulduğu defteri incelemek üzere almıştı. Aradan üç ay geçmesine rağmen defter cemiyete geri verilmediği gibi, defterde yer alan Türk çocuklar patrikhane memurlarınca verildikleri ailelerden zorla alınmaya başlanmıştı. Polis müdüriyetine göre toplanan çocuklar heyetin Beyoğlu'nda tutmuş olduğu bir eve getirilmekte ve burada zorla Hıristiyanlaştırılmaktaydı.

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 24 Mayıs 1919'da Sadarete bir yazı göndererek, söz konusu olayların Meclis-i Vükela gündemine alınarak, bir çözüm yolu bulunmasını talep etti⁶⁹. Meclis-i Vükela 28 Mayıs 1919'da toplandı. Ancak toplantıda alınan kararlar Ali Kemal Bey'in talebini karşılamaktan oldukça uzaktı. Sadece İstanbul'da gayrimüslim çocukların Türk çocuklarına taşlı saldırılarda buldukları tespiti yapılmakta, polis ve zabıta kuvvetlerinin bu tür olaylara engel olması gerektiği üzerinde durulmaktaydı⁷⁰.

İstanbul'da pek çok Türk ailesini derinden etkileyen bu tür olaylara engel olunması için Osmanlı Hükümetinin İtilaf Devletleri nezdinde bir girişimde bulunup bulunmadığını tespit edemedik. Eğer böyle bir girişimde bulunulmuşsa bile neticesiz kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü arşiv kayıtları yukarıda anlatılan olayların benzerlerinin 1919 ve 1920 yıllarında da yaşandığını göstermektedir. Örneğin 27 Ekim 1919'da Şehzadebaşı'nda bakkal dükkânı işleten Osman Beyzade Tefvîk Efendi'nin Dahiliye Nezareti'ne verdiği dilekçede böyle bir durumdan şikâyet edilmektedir. Söz konusu yazıya göre yaklaşık

68 BOA. DH. KMS. 52-2 / 79 İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (22 Mayıs 1335). Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde...", s. 50-51. ; Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki...", s.271-273.

69 BOA. DH. KMS. 52-2 / 79. Dahiliye Nezaretinden Sadarete arz tezkiresi (24 Mayıs 1335). Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde...", s. 51. ; Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki...", s. 273.

70 BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 215 / 129 (28 Mayıs 1335).

sekiz ay önce Tefik Efendi'nin kızı Seniyye bir Ermeni papazın yanında bulunduğu Ermeni komiteciler tarafından zorla alınmış, bunun üzerine Tefik Efendi de polis müdürlüğüne belge ve şahitler sunarak kızını kurtarabilmişti. Şimdi ise Karabet adlı bir patrikhane memuru polis müdürlüğüne nezdinde bir takım girişimlerde bulunarak Seniyye'nin Ermeni olduğu ve dolayısıyla patrikhane tesliminin gerektiğine dair bir karar çıkartmıştı. Tefik Efendi bu kararın kendisine on gün önce ulaştığını ifade ederek, yardım talebinde bulunmaktaydı⁷¹. 18 Aralık 1920'de ise Ermeni Muavenet-i Milliye Cemiyeti memurları Bogos ve Karabet Efendiler, eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin evinden Hacer isimli Türk kızını Ermeni olduğu iddiasıyla zorla almışlardır⁷².

Yine bu dönemde misyonerlerin ve Ermeni komitecilerin Anadolu'dan Türk çocuklarını Ermenilik iddiası ile ailelerinden zorla alarak İstanbul'a gönderdikleri gözlenmekteydi. Nitekim 15 Temmuz 1919'da İstanbul polisi Bursa'daki Amerikan misyonerleri ve Ermeni komitecilerince Türk ailelerinden zorla alınan dört kız İngiliz sefarethanesine götürülürken, son anda kurtarabilmişti⁷³. Dahiliye Nezareti'nin tespitlerine göre Adana Kozan'da oturan Şevki Muslu'nun kızı Asiye, yine aynı iddiayla zorla alınmış ve İstanbul'a getirilerek, Şişli'de bir evde ahkonulmuştu⁷⁴.

Dârü'l-eytam yetkililerinin mütareke döneminde İstanbul'daki yetimhanelerde⁷⁵ yaptıkları araştırmalar neticesinde 319 çocuğun Ermeni olduğu belirlenmiş; bunlar Ermeni ruhani reislerine ve akrabalarına teslim edilmiştir. Çağlayan yetimhanesinde yapılan araştırmalarda çok küçük yaşta olan ve de kendilerinin milliyetini teşhis edebilecek kimsesi bulunmayan 18 çocuğa tesadüf edilmiş olup, bunlara Ermeniler tarafından sahip çıkılmıştır. Yine bu dönemde Ermeniler tarafından hiçbir kanıt sunulmadan İmrahor, Bebek, Ortaköy, Yedikale, Çağlayan, Beykoz, Balmumcu ve Bahçecik yetimhanelerinden alınan 42 çocuk, Türk oldukları ispat edilerek geri alınmıştır. Türk olduğu ispat edilen 14 çocuk ise isimleri değiştirilerek Ermenilerce kaçırılmışlardır⁷⁶.

71 BOA. DH. EUM. AYŞ. 25 / 10. Dahiliye Nezareti'ne arz (27 Teşrin-i Evvel 1335).

72 BOA. DH. İUM. 19-15 / 1-34. İstanbul Polis Müdürlüğü-i Umumiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (9 Kanun-ı Sâni 1337).

73 BOA. Dahiliye Seyrû Sefer Kalemi (DH. SSM), 37 / 59 (15.7. 1335).

74 BOA. DH. EUM. AYŞ. 53 / 64. Dahiliye Nezaretinden İstanbul Polis Müdürlüğü'ne tezkire (22 Mayıs 1337).

75 1920'de İstanbul'daki yetimhanelerdeki çocuk sayıları şöyledir: Ermeniler: 3.827, Türkler: 2.798, Rumlar: 1.548, Yahudiler: 279, Ruslar: 280, İstanbul 1920, s. 199.

76 Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni..., s. 43-45.

Anadolu'daki ve İstanbul'daki Türk ailelerinden kopararak patrikhane bünyesinde toplanan Türk çocukları ile ilgili olaylar ancak 21 Aralık 1921'de Meclis-i Vükela gündemine geldi. Bu tarihte yapılan toplantı sonunda kaleme alınan tutanakta, kimsesiz ve yetim Türk çocuklarından bir kısmının Ermeni ve Rum yetimhanelerine, bir kısmının da Hıristiyan ailelerine hizmetçi olarak verildiği hakkındaki şikâyetlerden hareketle, hükümetin ve polis bunları tahkik etmeleri ve gereğini yapmaları istenmekteydi⁷⁷.

Ermeniler tarafından hiçbir kanıt sunulmadan İmrahor, Bebek, Ortaköy, Yedikale, Çağlayan, Beykoz, Balmumcu ve Bahçecik yetimhanelerinden alınan 42 çocuk, Türk oldukları ispat edilerek geri alınmıştır. Türk olduğu ispat edilen 14 çocuk ise isimleri değiştirilerek Ermenilerce kaçırılmışlardır.

Ermeni Terör Faaliyetleri

Mütarekenin akabinde 13 Kasım 1918'de İstanbul'un işgali Ermeniler ve Rumlar arasında büyük bir sevinç yarattı. Komiteci Ermeniler Türklerden intikam alma gününün geldiğine inanarak taşkınlıklara ve tecavüzlere başladılar⁷⁸. İşgalin hemen ertesinde Rumlarla birlikte İtilaf Devletlerine başvurarak patrikhanece belirlenecek kişilere silah dağıtılmasını talep ettiler. Ancak bu istekleri kabul edilmedi⁷⁹. 6 Aralık 1918'de Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin⁸⁰ İstanbul'a dönüşü münasebeti ile Ermeniler, Türklerin dini ve milli hislerini rencide edecek derecede büyük gösteriler düzenlediler⁸¹. Ardından Yunan siyasi temsilcisi Kanelopulos aracılığıyla Rumlara "Rum-Ermeni İttihadı Komitesi" kurulması yönünde teklifte bulundular⁸². Böyle bir komitenin kurulması hususunda Rumlar Ermenilerden daha az istekli degillerdi. Nitekim Âti gazetesi 19 Aralık 1918'de Pradas gazetesine dayandırarak verdiği haberde, Çatalca Rum Metropoliti'nin

77 BOA. MV. 222 / 207 (21 Kanun-ı Evvel 1337).

78 Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımlar, c. II, İstanbul 1975, s. 48-49.

79 Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s. 383 Dip not no: 5.

80 Zaven Efendi 1898-1906 yılları arasında Erzurum'da, 1910'da Van'da, 1909-1913 yılları arasında Diyarbakır'da piskopos olarak çalıştı. Eylül 1913'de İstanbul Patriği seçildi. Savaş içinde zararlı faaliyetleri nedeniyle 1916'da Bağdat'a gönderildi. Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a döndü.

81 Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s. 163.

82 Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, Ankara 1338, s. 36.

**1918 yılı sonunda Rum-
Ermeni İttihadı Komitesi
kurulmuştur.**

tur⁸⁴.

İstanbul'a gelerek, bazı Ermeni ileri gelenleri ile Rum-Ermeni birliği için görüşmeler yürüttüğünü kaydetmekteydi⁸³. 1918 yılı sonunda Rum-Ermeni İttihadı Komitesi kurulmuş-

Bu arada İngiliz Yüksek Komiserliği, Ermeni ileri gelenleri ve patrikhane temsilcilerinin istekleri doğrultusunda Osmanlı Hükümetinden, hapisanelerdeki Ermeni komitecilerin serbest bırakılmasını talep etti. Bunun üzerine Tefik Paşa Hükümeti 22 Ocak 1919'da vilayet ve mutasarrıflıklara şifre telgraf göndererek, siyasi suçlardan dolayı mahkum olmuş Ermenilerin bir an evvel serbest bırakılmasını istedi⁸⁵. Böylelikle Anadolu'daki muhtelif hapisanelerden yüzlerce Ermeni komitecisi salıverildi⁸⁶.

1919 yılı başından itibaren İstanbul'da Ermenistan Hükümet temsilcileri ile Kafkasya'dan gelen Ermeni komitecilerin teşkilatlanma hususundaki faaliyetleri dikkat çekmekteydi. Ermenistan Hükümet temsilcileri Ermeni patriği ile görüşerek, Osmanlı Hükümeti ile bütün ilişkilerin kesilmesi, Ermenistan ve Ermeni muhacirleri için para toplanması, Bulgaristan ve Romanya'daki Ermenilerin Osmanlı tebaası olarak kaydedtirilerek, 1919 seçimlerine katılımlarının sağlanması, Ermeni ve Rum milletleri arasında birlik ve beraberliğin tesis edilerek, Türklere karşı ortak hareket edilmesi hususlarında telkin ve tavsiyelerde bulunmaktaydılar⁸⁷. Yine bu kişiler Haziran 1919 başında İstanbul'daki Ermeni ileri gelenleri ile bir araya gelerek, Dr. Davidyan'ın başkanlığı altında bir toplantı düzenlediler. Toplantıda patrikhanenin Osmanlı Hükümeti ile ilişkileri, İstanbul'da kurulacak Ermeni teşkilat ve oluşumları hakkında görüş alış verişinde bulunuldu ve bu konularda karar mercii olmak üzere bir heyet seçildi⁸⁸. Ermenistan Hükümet temsilcilerinin yanı sıra Kafkasya'dan gelen Ermeni komitecileri de İstanbul'daki teşkilatlanma ile yakından ilgilenmekte, propaganda faaliyetleri yürütmekteydiler. Nitekim İstanbul Polis Müdüriyeti Ağustos 1919'da Kafkasya'dan İstanbul'a

83 Âti, 19 Kanun-ı Evvel 1334 (19 Aralık 1918).

84 Bayar, Ben de Yazdım, c. 5, s. 1449.

85 BOA. DH. ŞFR. 95 / 212. Dahiliye Nezaretinden vilayet ve mutasarrıflıklara şifre (22 Kanun-ı Sâni 1335).

86 Pontus Meselesi, s. 41.

87 BOA. DH. KMS. 49-2 / 30. İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (10 Haziran 1335).

88 BOA. DH. KMS. 49-2 / 30. İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (12 Haziran 1335)

gelen Taşnak Komitesi üyesi Şirvanzade'yi yakın takibe almış ve bu kişinin İstanbul'da bir çok kimse ile görüştüğünü, görüşmelerde sürekli olarak "Ermeni tehcir ve taktili"nden bahsederek, Türkler aleyhinde propaganda yaptığını, Ermeni komite teşkilatlarına yeniden işlerlik kazandırılması hususunda telkinlerde bulunduğunu tespit etmişti.⁸⁹

Anadolu'daki pek çok hapishaneden salıverilen ve sayıları yüzleri bulan Ermeni komitecileri kısa bir süre içerisinde İstanbul'da toplanarak, bir yanda patrikhane ve İngiliz sefarethanesi diğer yanda Ermenistan'dan gelen hükümet temsilcileri ve komitecilerin yardımlarıyla teşkilatlarını kısa sürede tamamladılar. Mütareke döneminde İstanbul'da istihbarat kayıtlarına⁹⁰ geçmiş, üç Ermeni komitesi mevcuttur. İlki, kurulduğu günden itibaren Cenevre'deki merkez-i umumi tarafından yönlendirilen Hınçak Komitesi olup, komitenin İstanbul şubesi başkanlığını Tahtacıyan, ikinci başkanlığını ise Ablağniyan (?) yapmaktaydı. Ermenice bir gazetenin imtiyaz sahibi olan Vartatles Vakyan, Ş. Misakyan, Antranik, Muşlu Muhtar Şahikyan, Kirkor Tabakyan, Dişçi Vahram Etmekçiyen adlı kimseler komitenin önemli üyeleri arasında yer almaktaydı⁹¹. Komite mütareke yılları boyunca Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, Tefik Paşa, Mustafa Arif Bey gibi önde gelen devlet adamlarını öldürmek üzere bir takım suikast planları yaptı. Bu suikastleri icra etmek üzere Anadolu'dan fedailer getirtti⁹². Bu fedailerden ikisine ait fotoğrafların arkasında bulunan şu yazı dikkat çekiciydi: "*Ulusun her yerde birdir. Namuslular ki kendi milleti ve aziz vazifesi uğrunda feda olur.*"⁹³

Mütareke döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren ikinci önemli Ermeni komitesi Taşnak Komitesidir. Komitenin İstanbul şube baş-

89 BOA. DH. KMS. 49-2 / 59 İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (13 Teşrin-i Evvel 1135 ve 28 Teşrin-i Evvel 1335).

90 Bu istihbarat kayıtları (bilgi notları) Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden elde edilmiş olup, mütareke döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren gizli Türk gruplarına mensup istihbarat elemanlarınınca düzenlenmiştir. Dolayısıyla çoğunda kim tarafından düzenlendiğine dair bilgi ve tarih mevcut değildir. Ancak bazı belgelerin Müdafaa-i Milliye (M.M.) Grubu ileri gelenlerinden ve de 1921 yılı Ocak ayından itibaren grubun başkanı Hüsamettin (ERTÜRK) Bey'e arz edilmiş olmasından hareketle, bu istihbarat kayıtlarının M.M. Grubuna ait olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim söz konusu arşivdeki belgeleri kullanarak "Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Gizli Gruplar" unvanlı doktora tezini hazırlayan Mesut Aydın da bu arşivdeki kayıtların M.M. Grubuna ait olduğunu ifade etmektedir. Mütareke yılları boyunca faaliyet yürüten gizli Türk grupları hakkında bkz. Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, s. 204-470. ; Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımlar, C: II, s. 6-472. ; Mesut Aydın, Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Gizli Gruplar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989.

91 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), 52 / 134.

92 TİTE, 55 / 61. ; TİTE, 52 / 134.

93 TİTE, 52 / 134.

kanlığını, İran teb'asından Dişçi Vahram Etmekçiyan ile Ş. Misakyan yapmaktaydılar. Bu kişiler aynı zamanda yukarıda görüldüğü üzere Hınçak Komitesi İstanbul şubesinin üyeleri arasında yer almaktaydılar. A. Mikderyan, Katırcıoğlu Han'ında yazıhanesi bulunan Agop, Kitapçı Vahan, Aram Kitabciyan, Ohannes Yığışıkyan ve Arşak komitenin önde gelen üyeleriydiler⁹⁴. Taşnak Komitesinin en önemli faaliyeti, savaş yıllarında Ermenileri katlettikleri gerekçesiyle, İttihat ve Terakki ileri gelenlerini, bazı vali ve mutasarrıfları, ordu ve kordulu komutanlarını ölüm listelerine alarak, buldukları yerlerde öldürtmek oldu⁹⁵. Nitekim 15 Mart 1921'de Berlin'de Talat Paşa, bu tarihten bir buçuk ay sonra yine Berlin'de Bahaeddin Şakir ve Azmi Beyler, 6 Aralık 1921'de Roma'da Said Halim Paşa ve son olarak 21 Temmuz 1922'de Tiflis'de Cemal Paşa Taşnak Komitesi mensuplarınınca öldürüldüler.

İstihbarat kayıtlarına geçen son Ermeni teşkilatı Ermeni Müdafaa Komitesi'dir. Bu komite Hınçak ve Taşnakların gölgesinde kalmış olup, çok fazla etkinlik gösterememiştir. Komite Anadolu'nun güney bölgelerinden ve Kafkasya'dan İstanbul'a gelen mülteciler tarafından kurulmuş olup, başkanlığını Ermenice gazetelerin birinde ser mürettip olarak çalışan Dikran Doğramacıyan yapmaktaydı⁹⁶.

Ermeni komiteleri teşkilatlarını tamamladıktan sonra, ilk iş olarak İtilaf Devletlerine ve özellikle de İngilizlere İstanbul'daki gizli Türk grupları ile ilgili bilgiler sağlamak üzere istihbarat hücreleri oluşturdular. Müdafaa-i Milliye Grubu istihbarat elemanlarının tanzım ettikleri istihbarat belgelerinde bu hücrelerde bulunan bazı Ermeni komiteciler hakkında şu bilgiler mevcuttu⁹⁷:

Harutyun Minasyan: Mütarekeden sonra İstanbul'a gelmiş ve pek çok Türk'ü İngilizlere ihbar etmiş, bir süre İngiliz sefarethanesinde çalışmıştır.

Agop Minasyan: Üsküdar'da eczacılık yapmaktadır.

94 TİTE, 59 / 46.

95 TİTE, 52 / 146.

96 TİTE, 59 / 99.

97 TİTE, 59 / 125. ; TİTE, 60 / 31.

Kaldest Veledi Mardiros: Harb-ı umumide sahte Alman üniforması ile yakalanmış ve hapse mahkum edilmişti.

Cınyayan: Topkapı Hınçak Kulübü reislerindedir.

Civanyan: Uzunköprülü olup, aynı zamanda Ermeni suikastçilerindedir.

Ermeni komiteleri teşkilatlanma sürecinden sonra yoğun bir biçimde silahlanmaya başladılar. Silah ve cephaneler çoğunlukla Cenevre'deki Hınçak Genel Merkezi tarafından deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmekte ve Kumkapı sahilinden şehre dağıtılmaktaydı. Nitekim 14-15 Haziran 1919 gecesi Ermeni komitecileri bu şekilde İstanbul'a getirilen üç çuval cephaneyi Kumkapı sahilinden karaya çıkarırken Osmanlı askeri birliklerince yakalanmışlardı⁹⁸. İstanbul'a getirilen silah, cephaneye ve patlayıcı maddeler genellikle Kumkapı ve Üsküdar'daki Ermenilere ait yetimhanelerde ve Ermeni muhacirlerinin yerleştirildiği evlerde saklanmaktaydı⁹⁹. Ermenilerin bu kadar yoğun bir biçimde silahlanması bir süre sonra İtilaf işgal yönetimini bile rahatsız etti. Bu yüzden İngiliz askerleri 2 Nisan 1921'de Beyoğlu'nda Ermenilerin ikâmet ettikleri evleri aradılar ve buldukları silah, cephaneye ve patlayıcı maddelere el koydular¹⁰⁰.

Ermeni komiteleri teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerini tamamladıktan sonra asıl amaçları olan terör faaliyetlerine başladılar. Öncelikli hedef olarak İstanbul Polis Müdüriyeti istihbarat birimlerinde görev yapan polis memurlarını seçtiler. Baş Komiser Artin Efendi ile üçüncü sınıf memur İhsan Vahe Efendiler, İstanbul Taşnak Şubesi başkanı Vahram Etmekçiyen ve Arşak tarafından, ikinci sınıf memur Bulgar Dimitri, Ş. Misakyan ve iki arkadaşı tarafından Beyoğlu'nda ve üçüncü sınıf memur Ömer Efendi kimliği tespit edilemeyen Ermeni komitecileri tarafından Kumkapı'da öldürüldüler. Baş Komiser Ali Rıza Efendi ise ailesiyle birlikte Çengelköy civarında gezerken silahla yaralandı. Sözü edilen bütün bu öldürme ve yaralama olayla-

98 BOA. DH. KMS. 49-2 / 32 Harbiye Nezaretinden Dahiliye Nezareti'ne tezkire (23 Haziran 1335).

99 TİTE, 59 / 130.

100 TİTE, 55 / 68.

Ermeni komiteleri teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerini tamamladıktan sonra asıl amaçları olan terör faaliyetlerine başladılar.

rının faillerinin hiç biri yakalanamadı.¹⁰¹

Ermeni komitecileri Osmanlı polis memurlarından başka Avrupa'ya gitmek üzere İstanbul'a uğrayan Azerbaycan ticarî mümessili Behbud Han Civanşir'i¹⁰² hedef olarak seçtiler. Komiteciler, herkes tarafından tanınan ve bilinen bir kişinin öldürülmesini, Türk ve Avrupa kamuoyunda ses getirmek açısından önemsemekteydiler. Bu amaçla Torlakyan adlı Ermeni komitecisi, Fransızlar tarafından uzaktan korunan Civanşir'i 18 Temmuz 1921'de Pera Palas Oteli önünde öldürdü¹⁰³. Fransız polisleri tarafından yakalanan¹⁰⁴ Torlakyan, İtilaf Devletlerinin kurduğu bir mahkemede yargılanmaya başladı. İngiliz askeri savcısı Rickatson-Hatt mahkemede Torlakyan için ölüm cezası talebinde bulundu. Ancak Hatt aynı gün, İngilizler tarafından görevden alındı ve İngiltere'ye gönderildi. Yerine gelen savcı sanığın beraatını istedi ve Torlakyan serbest bırakıldı. Ermeni komitecileri onu hemen Amerika'ya gönderdiler¹⁰⁵.

1921 yılının ikinci yarısına doğru, Anadolu'da Mustafa Kemal (ATATÜRK) ve Türk ordusunun zaferler kazanmaya başlamasıyla birlikte, Ermeni komiteciler İstanbul'u terk etme hazırlıklarına başladılar. Ancak buradan ayrılmadan önce son bir eylem gerçekleştirmek niyetindeydiler. Bunun için Kınalıada ve Büyükada'da silah ve patlayıcı maddeler depo etmeye başladılar¹⁰⁶. Kınalıada'da bir Ermeni kulübü açıldı ve burada Karabağ'dan gelen komiteciler tarafından Ermeni gençlerine bomba eğitimi verildi¹⁰⁷. Komiteciler İstanbul'dan

101 TİTE, 59 / 89. ; TİTE, 60 / 24.

102 Civanşir'in Ermeni komite mensubu bir kişi tarafından öldürülmesi üzerine Ahmet Ağaoğlu, İstikbal gazetesinde, onun hakkında bir makale yazdı. Bu makaleye göre, Civanşir, Karabağ'ın son müstakil hanı İbrahim Han'ın soyundan gelmekteydi. Rusya'da başladığı eğitimini Almanya'da tamamlamış ve ardından Azerbaycan'a dönerek Bakü petrollerini işleyen İngiliz ve Norveç şirketlerinde yöneticilikler yapmıştı.

Boşevik İhtilali sonrası tutuklanmış ancak iş tecrübesi ve yetenekleri dikkate alınarak serbest bırakılmış ve Bakü petrol sahasındaki işletmeler onun denetimine verilmişti. Civanşir bazı ticari muameleleri çözümlemek için Avrupa'ya gitmek üzere İstanbul'a uğramıştı. İstikbal, 21 Eylül 1921 (21 Eylül 1921)

103 BOA. DH. İUM. 20-28 / 14-53. Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (19 Temmuz 1337).

104 BOA. DH. İUM. 20-28 / 14-53. Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne arz tezkiresi (19 Temmuz 1337).

105 Süreyya Ağaoğlu, Bir Ömür Böyle Geçti, İstanbul 1975, s. 27-29.

106 TİTE, 52 / 133. ; TİTE, 56 / 132. ; TİTE, 59 / 50.

107 TİTE, 59 / 50. ; TİTE, 59 / 128. ; TİTE, 52 / 142.

ayrılmadan önce büyük yangınlar çıkarmak üzere bir takım planlar yaptılar¹⁰⁸. Bunlardan zamanında haberdar olan Türk polisi Beyoğlu'nda elektrikle aydınlatma yapılan bir Ermeni kadının evinde sekiz kasa yağ ve on altı teneke gaz buldu¹⁰⁹.

Planladıkları eylemleri gerçekleştiremeyen Ermeni komitecileri 1922 yılının sonlarına doğru İstanbul'u terk etmeye başladılar.

Planladıkları eylemleri gerçekleştiremeyen Ermeni komitecileri 1922 yılının sonlarına doğru İstanbul'u terk etmeye başladılar¹¹⁰. Bir kısmı maddi imkânlarına göre 25 ile 550 Lira arasında değişen ücretler ödeyerek Fransız pasaportu sağladılar¹¹¹. Maddi imkânları yerinde olmayanlar ise, pek çok Rum ve Rus mültecisi gibi, İngilizlerin Çanakkale'ye ücretli asker sevk etmesini fırsat bilerek, 50'şer Lira karşılığında asker olarak yazıldılar¹¹². Nitekim Kasım 1922'de 300¹¹³, Aralık 1922 başlarında Victoryya vapuruyla 130, Avera vapuruyla 270¹¹⁴, 8 Mart 1923'de 100, 9 Mart 1923'de 240¹¹⁵ Ermeni ve Rum İngilizlerce Çanakkale'ye sevk edildi. Dolayısıyla 1922 yılı Mart ayı ortalarına gelindiğinde artık İstanbul'da Ermeni komite mensubu kimse kalmamış oluyordu.

Sonuç

13 Kasım 1918'de İstanbul'un işgali ile birlikte Anadolu'nun pek çok yerinde hapisanelerden serbest bırakılan ve Kafkasya'dan gelen Ermeni komiteciler, İtilaf işgal yönetiminin de yardımlarıyla Hınçak, Taşnak ve Ermeni Müdafaa Komitesi adları altında teşkilatlarını tamamlayarak, faaliyete giriştiler. İşgalin hemen akabinde İngilizler tarafından örgütlenen İtilaf polis teşkilatında da aktif görevler alan Ermeni komitecilerinin mütareke dönemindeki faaliyetlerini üç nok-

108 TİTE. 52 / 148.

109 TİTE. 59 / 161.

110 TİTE. 55 / 173.

111 TİTE. 59 / 152.

112 TİTE. 58 / 25.

113 TİTE. 52 / 168. ; TİTE. 60 / 4.

114 TİTE. 46 / 70.

115 TİTE. 58 / 25.

tada toplamak mümkündür.

1) Komiteciler polis kıyafeti altında şehirde asayiş ve güvenliği sağlamak bir yana, Türklerin can ve mal emniyeti açısından ciddi tehdit oluşturdular. Türkler sürekli tahrik edilerek, şehirde kaos ve asayişsizlik yaratılmaya çalışılmıştır.

2) Komiteciler bu dönemde Osmanlı polis memurlarını öldürme ve yaralama gibi terör faaliyetlerine başvurmuşlardır. Bu eylemler özellikle gayri müslim polis memurlarına yöneltilmiş, bu şekilde komitecilik zihniyeti taşımayan, ülkesine bağlı unsurlara göz dağı verilmiştir. Diğer bir ifadeyle Osmanlılık bilincinin son örnekleri de yok edilmeye çalışılmıştır.

3) Bu dönemde kimlik ve din bilinci oluşmamış pek çok Türk çocuğu Ermeni oldukları iddiasıyla ailelerinden zorla alınmış, kiliselerde ve yetimhanelerde Hıristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Böylece nüfus dokusu Türkler aleyhine çevrilmeye gayret edilmiştir. Bu çocukların hepsinin geri alınabilmesi mümkün olamamış, dolayısıyla pek çok Türk ailesi onulmaz acılar içinde kalmıştır.

KİTAP TAHLİLİ

ARŞİV BELGELERİYLE ERMENİ FAALİYETLERİ 1914-1918

(Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, 2 Cilt)

Yayın Numarası:2005/29, 2005/30, Birinci Baskı, I. Cilt İçindekiler, Sunuş, Belgelerin Diliyle Gerçekler, 1. Bölüm Belgelerin Günümüz Türkçesi ve İngilizce Tercümeleleri, 2. Bölüm Belgelerin Tıpkı Basımları ve Çevrim Yazıları, 3. Bölüm 1914 Nüfus Sayımı Cetvelleri, II. Cilt İçindekiler, Sunuş, 1. Bölüm Belgelerin Günümüz Türkçesi ve İngilizce Tercümeleleri, 2. Bölüm Belgelerin Tıpkı Basımları ve Çevrim Yazıları, I. Cilt 717 sayfa, II. Cilt 653 sayfa. ISBN: 975-409-312-1 / 975-409-317-2.

Oya EREN*

Genelkurmay Başkanlığı, arşivlerinde bulunan 1914-1918 tarihlerindeki Ermeni faaliyetleriyle ilgili belgeleri kitaplaştırarak tahir gerçeklerini kamuoyuna açıkladı. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATESE) ile Denetleme Başkanlığı'nın çalışmalarıyla hazırlanan kitapların ilk iki cildi 'Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918' adıyla yayınlandı.

Yorum yapılmaksızın, belgelerin Osmanlıca asıllarının, günümüz Türkçesi ve İngilizce çevirilerinin, ayrıca fotoğrafların bir araya getirilmesiyle oluşturulan kitaplar, Ermeni faaliyetlerini ve örgütlenmelerini açık bir şekilde ortaya koymakta ve 1914-1918 tarihlerinde Osmanlı topraklarında yaşanan olayların insanlık dışı kabul edilen kısmının kimler tarafından yapıldığını resmi kayıtlar ve yazışmalarla göstermektedir.

*ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, e-posta: oeren@eraren.org

Ermeni toplumunun 'soykırım' iddialarının aksine, belge ve fotoğraflar, Ermeni çeteleri tarafından zulüm ve işkenceye hatta katliama maruz kalmış insanların çektiklerini ortaya çıkarmaktadır.

İki cildinin yayınlandığı 'Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri'nin ilk cildinde, yıllardan beri Ermeni toplumu tarafından 'soykırım' olarak nitelendirilen tehcir kararının Osmanlı hükümeti ve Osmanlı ordusunca yapılan yazışmalarda ve tutulan kayıtlarda nasıl ve hangi şartlarda alındığı, Ermeni çetelerinin faaliyetleri, özellikle Taşnakların toplantılarında alınan kararlarda Osmanlı ordusunun savaştaki durumuna göre yapılacak değişiklikleri ve Rusya'dan gelecek silah desteğini değerlendirme ve Rus ordusuna katılma planlarının yer aldığı yazışmalar aynen aktarılarak Osmanlı Hükümeti'nin tehcir kararına kadarki sürede Ermeni örgütlerince katledilmiş, işkencelerle öldürülmüş insanların fotoğrafları da bulunmaktadır.

İlk ciltte yer alan dikkat çekici başka bir konu da, nakledilen Ermeniler hakkındaki yönetmeliklerde Ermenilerin maddi haklarının gözetilmesi, yolculuktaki can güvenlikleri ve barınmaları hakkındaki hükümlerin maddeler halinde sıralanmasıdır.

Tehcir kararının ardından da devam eden Ermeni çetelerinin savaş esnasında düşman için yolları kesip halkı katletmeleri, silah ve yiyecek depolarını yağmalamaları yine belgelerle ortaya konmuştur.

İkinci ciltte ise daha çok Ermeni örgütlerinin yaptığı katliamların belgelerine yer verilmiş ve bunlar fotoğraflarla sergilenmiştir.

Tehcirin nedenleri, devletin dış düşmana karşı savaştığı esnada iç düşman haline gelen Ermenilerle mücadele etmek zorunda kalışı bu bilimsel çalışmanın sonucunda tüm gerçekliğiyle objektif olarak ortaya konmuştur.

Belgelerin tarih sırası izlemesi ve konulara göre tasnif edilmesi, ayrıca günümüz Türkçesi'ne ve İngilizce'ye çevrilmiş olması da bilimsel çalışmalarda araştırmacılar için büyük kolaylık sağlayacaktır.

KİTAP TAHLİLİ

FRANSIZ DİPLOMATİK BELGELERİNDE ERMENİ OLAYLARI 1914-1918

c. I; (Les Evenements Armeniens dans les documents Diplomatiques Français 1914-1918, volume I), Hasan DİLAN, TTK: ANKARA 2005, CIV+417 s. XVI. Dizi-Sayı 106; ISBN 975-16-1768-5(tk.)

Musa GÜRBÜZ*

Ermenilerin soykırma uğradığını iddia edenlerin iki temel dayanakları vardır. Birincisi I. Dünya savaşı sırasında yayınlanan propaganda yayınları, diğeri ise ilgili ülkelerin arşivlerinden yaptıkları, seleksiyondan geçirilmiş, tahrif edilmiş belgelerdir. Uzun bir süredir bu tarz çalışmalar devam etmektedir. Türkiye ise çok geç kalmış olmakla birlikte önce kendi arşiv belgelerinin yayınıyla bu tezlere karşı koymaya çalışmıştır. Bununla da yetinilmeyerek yabancı arşiv belgelerinin de yayınlanmasına başlanmıştır. Kamuoyu oluşturmada çok daha tesirli olabilecek bu faaliyetle ilgili olarak Türk Tarih Kurumu Hasan Dilan'ın hazırladığı toplam altı cilt olması planlanan FRANSIZ DİPLOMATİK BELGELERİNDE ERMENİ OLAYLARI 1914-1918, c. I; (Les Evenements Armeniens dans les documents Diplomatiques Français 1914-1918, volume I) başlıklı çalışmayı yayınlamıştır.¹

Fransız belgelerinin yayınlanması bir çok açıdan olumlu olacaktır. Birincisi Türk-Ermeni ilişkileri sevk ve iskan kararının dışına çıkarılması mümkün olabilecektir. İkincisi, Ermenilerden müteşekkil Doğu Lejyonunu kurmuş olan Fransa'ya ait belgelerle savaş ortamı yansıtılabilecek, tehcirin hiçbir neden yokken ve bir kavmi

* Asam Türkiye Araştırmaları, e-mail: mgurbuz@avsam.org

¹ II ve III ciltler de yayınlanmış, ancak tarafımızdan henüz görülmemiştir.

yok etmek kastıyla alınmış bir karar olmadığı ortaya konulabilecektir. Üçüncüsü büyük güçlerin ve de onların politikalarında yer alan Osmanlı tebaası Ermenilerin sorumluluk ve gelişen trajik olaylardaki payı daha açık ve objektif olarak gösterilebilecektir. Özellikle Türkiye'nin AB'ye girişinde kendisine ön şart olarak soykırımı kabulünü çeşitli platformlarda dile getiren Fransa'ya tarihi sorumluluğu hatırlatılmış olacaktır.

Hasan Dilan tarafından hazırlanan Fransız diplomatik Belgelerinde Ermeni olayları 1914-1918 başlıklı çalışma esas itibarıyla üç bölümden oluşmaktadır. Yazar Birinci bölümde Giriş olarak Fransa Milli Kütüphanesinde (Bibliothèque Nationale de France) yaptığı kaynak çalışmasının bir kritiğini, dolayısıyla Ermeni meselesinin nasıl ele alınması gerektiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. İkinci bölümde yayınlanacak belgelerin tarih ve mahreçleriyle kısa bir özeti verilmiştir. Böylece hiç Fransızca bilmeyenlerin dahi kullanabileceği bir kaynak haline getirilmesi amaçlanmıştır. Üçüncü ve ana bölüm ise belgelerin tıpkı basım yoluyla yayınlanmasından oluşmaktadır. Tıpkı basım, belgelerin tahrifata uğramadan yayınlandığının gerekçesi olarak ortaya konmaktadır. Kitap, kaynakça ve dizin ile zenginleştirilerek ve CIV+417 sayfa olarak okuyucunun hizmetine sunulmaktadır.

Yazar giriş kısmında 1914-1918 yıllarında propaganda veya diplomatik amaçlarla kaleme alınmış ve Ermenilerin soykırma uğradığını iddia eden bazı eserlere kaynaklık eden yayınlarla, yine aynı dönemde Türkler tarafından yazılmış kitapçıkların kritiğini ve diğer kaynaklarla mukayesesini yaparak "Ermeni sorunu" hakkındaki fikirlerini ve konuya bakışının ip uçlarını vermektedir. Bu düşünceyle söz konusu kişilerin hazırladığı kitapçıklardaki bilgi yanlışlıklarını aynı ciltte yayınladığı Fransız belgeleriyle çürütmeye çalışmaktadır. Böyle bir çaba bir giriş çerçevesinde dahi olsa objektif çalışmalara olumlu katkıda bulunacaktır. Yayınlar, sorunun temel çerçevesini Ermenilerin siyasî mücadeleleri, isyanları ve I.Dünya savaşı sırasındaki tutumları çizmektedir. Tehcir kararı çok özel şartlarda alınmış bir karardır ve bu kararın alınmasında, Paris Barış Konferansında taraf olmak isteyen Ermeni delegasyonunun iddialarından da anlaşılacağı gibi, Ermenilerin katkısı ve payı vardır. Tehcir sırasında meydana gelen insan kayıplarının yine bu delegasyonun belirttiğine göre, gü-

nümüzde iddia edilen rakamlarla benzerliği yoktur. En önemlisi ise sevk ve iskan kararının alınmasındaki Türk niyetinin iddia edildiği gibi genosit olmadığının anlaşılmasıdır.

Yazarın Fransız Dışışleri Bakanlığı belgelerini yayınlamakla işe başlaması çok isabetli bir seçim olmuştur. Böylece öncelik diplomatik belgelere verilmiş olmakla beraber, bu ülkedeki arşiv çalışmalarında tespit ettiğim veçhile, diğer departmanların belgeleri de bir kopya olarak Dışışleri bakanlığı arşivinde (Ministère des Affaires Etrangères au Quai d'Orsay) bulunduğundan aynı zamanda bir çok bakanlığın belgelerine de ulaşılmış olacaktır. Ancak yine de diğer arşivlerdeki belgelerinin taranarak ayrıca yayınlanması çok önemlidir. Özellikle Milli Savunma Bakanlığı ve Kara Kuvvetlerinin arşivi (Le Service Historique de l'Armée de Terre à Vincennes) (SHAT) bu konuda çok önemli belgelere sahiptir. Çukurova bölgesindeki Ermeni faaliyetleri açısından çok zengin dokümantasyon içeren bu arşiv belgelerinin yayınlanarak araştırmacıların istifadesine sunulması zarureti vardır.

Yazarın yayınladığı belgeler arasında genelde diplomatik yazışmalar, bilgi notları, özel raporlar, haftalık bilgi bültenleri vb vardır. Bilgi bültenlerinde yer alan başlıklardan sadece biri olan "Ermenistan'da katliam" başlıklarını yayınlamakla yazar çekinmeden belge yayınladığını göstermektedir. Bu durum Türk tezinin sağlamlığının bir başka göstergesidir. Dışışleri bakanlığı arşivinin Türkiye ve dolayısıyla Ermenilerle ilgili en önemli tasniflerinden birisi Savaş (Guerre 1914-1918 Turquie) başlığını taşımaktadır. Yazar eserinin I. cildine bu başlıktan başlaması ve yine aynı başlık altında tasnif edilmiş olan Suriye-Filistin'i (Syrie-Palestine) eklemesi, Türk-Ermeni ilişkilerinde en sorunlu dönem olan Tehcir kararını da içine alan I. Dünya savaşı döneminin aydınlatılmasına yardımcı olacaktır. Ermeni Meselesi hakkında çalışmalara yayınlanmasıyla berraklık kazandırabilecek diğer tasnif başlıkları ise N.S. Turquie, Levant 1918-1929 Turquie, Syrie, Caucase-Kurdistan ve Arménie'dir. Ümit ederiz ki bu başlıklardaki ve diğer Fransız arşivlerindeki belgelerde en kısa sürede yayınlanır. Böylece Türkiye'ye musallat edilen bir gaile yerli ve yabancı kaynaklarla bertaraf edilmiş olur. Yazar bu çalışmasıyla söz konusu yolda harcanan çabaya önemli katkıda bulunmaktadır. Tabii ki belge yayını bu işin ancak başlangıcını oluşturabilir ve önemli olan bu

belgelerin objektif olarak bilimsel metotlarla araştırma, tahlili eserlere dönüştürülebilmesidir.

KİTAP TAHLİLİ

SALGIN HASTALIKLARDAN ÖLÜMLER 1914-1918

Yazar: Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sayı 104, Ankara, 2005.
445 sayfa, dipnotlar, yararlanılan kaynaklar, dizin, fotoğraflar. ISBN:
975-16-1766-9

Doç. Dr. Kamer KASIM*

Prof. Dr. Hikmet Özdemir'in yazdığı bu eser Türkiye'de ve diğer ülkelerdeki kaynaklar araştırılarak ortaya çıkarılmış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya'dan Mezopotamya'ya uzanan bir coğrafya'da salgın hastalıklar nedeniyle meydana gelen sivil ve asker kayıplarını detaylı analizlerle açıklayarak bu konudaki gerçekleri gün yüzüne çıkarmıştır. Kitap ağırlıklı olarak 1914-1918 yılları arasındaki salgın hastalıklardan ölümleri incelemekle birlikte daha önceki dönemlere ilişkin açıklayıcı bilgiler de vermektedir. Salgın hastalıkların bir ordu için bazen düşmandan daha tehlikeli olduğu bazen de kuşatılan bir şehrin salgın hastalık sebebiyle zayıflayıp düşmesine neden olduğu için ordulara yararda sağlayabildiği belirtilmiştir. Eski dünyada topluluklar arasında yalnızca mal, düşünce ve teknikler değil aynı zamanda hastalık mikroplarının da dolaştığı ve hastalıkların insanların başlıca ölüm nedenlerinin başında yer alması sebebiyle tarihi biçimlendirmede önemli rol oynadığı görüşüne yer verilmiştir. 12 bölümden oluşan kitapta orduların salgın hastalıklar nedeniyle verdikleri kayıplar tablolar halinde sunulmuştur. Bunlar incelendiğinde hastalıklarla ve bunların yayılmasının önlenmesiyle mücadelenin savaş stratejisinin bir parçası olduğu ya da olması gerektiği görülmektedir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa Cephesindeki bütün ordularda tifo salgınları ortaya çıkmıştır. Ancak kitapta vurgulandığı gibi Avusturya, Fransa, Almanya'da tifoya yakalananların sayısı çok yüksek iken Amerikan Ordusu'nda bu sayı düzenli tifo aşısı ve temizlik koşullarında titiz davranılması nedeniyle

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

le düşük kalmıştır. Osmanlı Ordusunun durumu incelendiğinde ise, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun büyük bölümünde açlığın baş gösterdiği ve kolera, tifo ve dizanteriden ölen askerlerin sayısının çatışmalarda ölenlerden fazla olduğu görülür. Arda arda yapılan savaşlar salgın hastalıkların yayılmasında önemli rol oynamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında hastalıkların yaptığı tahribat belirtilirken Rus Ordusunun işgal ettiği topraklardan Osmanlı Ordusu'nun denetiminde bulunan Anadolu'ya ve İstanbul'a doğru kaçan Müslüman halkın yol boyunca ve sığındığı şehirlerde salgın hastalıklar nedeniyle kitleler halinde ölmesi vurgulanmıştır. 1878'de İstanbul'da mülteciler arasında beliren hastalıklar kısa sürede salgına dönüşmüş ve şehrin genel sağlığını ciddi biçimde tehdit etmiştir. Balkan Savaşı sırasında da salgın hastalıklar önemli tahribat nedenidir. 1912 yılında sadece koleraya yakalanan asker sayısı 30 binden fazladır ve bu miktarın üçte biri ölmüştür. Kitapta Leon Troçki'nin Balkanlardaki durum ile ilgili izlenimlerine de yer verilmiştir. Troçki, bir memurun mektubundan şunları belirtmektedir: "Korkunç bir durum Bazen, sivil Türk köylülerin nedensiz yere öldürüldüğünü, mallarına mülklerine el konulduğunu, karılarının, çocuklarının açlığa terk edildiğini görünce, doğrusu insanın yüreği parçalanıyor. Rodovişte ile Stip arasında yaklaşık 2 bin Türk göçmen çoğu kadın ve çocuk açlıktan öldüler-sahiden yalnızca açlıktan..."(sayfa: 66).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki salgın hastalıklarla mücadelede koruyucu sağlık uygulamalarının en başında tıbbiyenin açılması ve karantina teşkilatının kuruluşu gelmektedir. Yine Birinci Dünya Savaşı ile birlikte 1 Ağustos 1914 tarihinde 20-45 yaşlarındaki sivil hekim, eczacı ve diş hekimleri ordu emrine alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda salgın hastalıklarla mücadelede en önemli adım ise Sıhhiye Nezareti'nin kurulması olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başında Dahiliye Nezareti'nin adı, Dahiliye ve Sıhhiye Nezareti olarak değiştirilmiştir. Kitapta Sıhhiye Nezareti'nin bütçesinin Meclisteki tartışmalarına değinen kısımda Halep Mebusu Artin Boşgezeyan'ın 1918 yılındaki konuşmasına değinilmiştir. 1914-1918 yılları arasında Meclis tartışmalarına konu olan bir hususta çekirge istilalarıdır. Özellikle Suriye'de önemli tahribat ve kıtlık sebebi olan çekirge istilaları konusunda bunu görenlerin ihbar etmelerini özendirme için Meclis-i Mebusan'da 250 kuruştan 1000 kuruşa kadar ödül verilmesi tartışılmıştır.

Kitapta Beyaz Hilal başlığını taşıyan bölümde 1914-1918 yılları arasında Osmanlı Ordusunda salgın hastalıklardan ölümler ile ilgi-

li çarpıcı bilgiler verilmiştir. Örneğin Eric Jan Zürcher 1914-1918 Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda hastalıklardan ölümlerin yüzde 50 civarında olduğunu; fakat Alman Ordusu'nda bu oranın yüzde 10'da kaldığını vurgulamıştır. Osmanlı Ordusu'nda salgın hastalıklardan ölenler diğer ordularla kıyaslanmayacak ölçüde yüksektir. Salgın hastalıklardan Osmanlı Ordusunda en fazla kayıp 3. Orduda görülmüştür. Doğu Anadolu'da görevli bu ordunun sadece salgınlar nedeniyle kaybı 116 bindir. Osmanlı Ordusu'nun hastanelerdeki kayıtlara göre salgın hastalıklardan kayıpları 388 bindir. Fakat bu kayıplara kaçak askerlerden ölenlerin miktarı dahil değildir. Bunlardan salgın hastalıklara yakalananların nerede ve ne zaman öldüğü belli değildir. Kitaptaki ilginç bir tespit ise Askerlerin hastalıklardan ölümleriyle ilgili oranlar ve rakamların aynı coğrafyada hareket halinde bulunan Müslüman ve Hıristiyan mülteci topluluklarının kayıpları hakkında yaklaşık bir tahmin için kullanılabileceğinin belirtilmesidir.

Kitapta 1915'te güvenlik nedeniyle zorunlu olarak göç ettirilen Osmanlı Ermenilerinin sayısının 500 bin olduğu, 1916-1917 yıllarında Rusların Doğu Anadolu'yu işgaliyle Rus Ermenileri tarafından Kafkasya'dan ve Doğu Anadolu'dan Anadolu'nun daha güvenli iç kısımlarına kaçmak zorunda bırakılan Müslüman toplulukların sayısının da 1 milyon olduğu belirtilmiştir. Kitapta vurgulandığı gibi Birinci Dünya Savaşı boyunca Kafkasya, Çapakur (Bingöl), Irak ve Suriye gibi savaş alanlarında ve Anadolu'nun iç ve güney bölgelerinde savaş boyunca Hıristiyan ve Müslüman 1.5 milyon sivil hareket halindedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda sırasıyla tifüs, dizanteri ve sıtmadan ölümlerin yüksek olduğu görülmektedir. En fazla ölümlerin 3. Orduda görülmesinin nedenleri ise bu ordunun görev alanının yüksek dağlık ve kışı çok şiddetli olan ve uzun süren yerler olması, cepheye ulaşımında az sayıdaki şosenin dışında yol olmaması, askerlerin iklim koşullarına uygun giydirilmemesi ve iaşesinin temininin de sorunlarla karşılaşılmasıdır. Bu nedenlerle 3. Orduda hastalıklardan ölümler, yaralıdan ölümlerin 28 katıdır. 3. Ordu Erzurum ve civarında yığınak yapmıştır ve askerler buraya uzaklardan yaya olarak gelmişler ve yolda ve ulaştıkları kıtalarda bittin temizlenme imkanlarından yoksun kalmışlardır. Kitapta vurgulandığı gibi hastalıklar konusunda ise asıl facia Sarıkamış'tan sonra yaşanmıştır. Tifüs, lekeli humma ve dizanteri 3. Ordunun Sarıkamış'tan sonra ikinci felaketi olmuştur. Doğu Anadolu vilayetlerinde Tifüs salgını Osmanlı Hükümeti'nin Zeytin'da, Van'da, Muş'ta, Sivas'ta ve Şebinkarahisar'da baş gösteren ayaklanmalar üzerine Osmanlı Ordusu'nun ulaşım hatlarının korunması ve güvenlik gerekçesiyle bir kısım Ermenilerin Rusya'nın kontrolündeki savaş alanına uzak

bir bölgede yerleştirilmeleri kararından aylarca önce başlamıştır. (sayfa: 205)

Bu eserde Justin Mc Carthy'nin Ölüm ve Sürgün adlı eserinden alıntılarla Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslüman ve Hıristiyan tüm halkın yaşadığı trajedi ortaya konmuştur. "Doğu Anadolu'dan yahut Kafkasya'dan göçe çıkmış sığınmacıların gerek Müslüman olanlarından gerekse Ermeni olanlarından ancak pek az sayıdaki kişi bakımından işlerin yolunda gittiğinin anlatıldığına rastlayabiliyoruz; bunların içinde bulunduğu koşulların, aynı dönemde Avrupa'da yahut Batı Anadolu'da sığınmacı durumuna düşmüş kimselerinkinden daha kötü olduğu varsayılabilir. Birinci Dünya Savaşı boyunca, Doğu'da, Müslüman sığınmacılar için kurulmuş sığınmacı kampları yoktu. Devletin Muhacir Komisyonu, sığınmacılara yardım sağlamak için elinden geleni yaptı, ama kendi askerlerini bile doğru dürüst giydiremeyen bir devlet, bir milyon sığınmacı için ne ölçüde yardımcı olabilir?" (Salę Hastalıklardan Ölümler, sayfa: 242-243)

Salgın hastalıklar savaş içerisinde orduları tahrip ettiği gibi sivillerin de kitleler halinde ölmesine neden olmuştur. 9 Haziran 1915-8 şubat 1916 tarihleri arasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden iskan edilmek üzere nakledilen Ermenilerden de 25-30,000 kişinin tifo ve dizanteri gibi hastalıklardan öldüğü 2001 yılında Osmanlı Arşivinde gerçekteştirilen bir araştırmada ortaya çıkmıştır.

Önemli sayıda Osmanlı Ermeni'sinin savaş yıllarında İmparatorluk toprakları dışına göç ettikleri ve başka ölkelerin vatandaşı oldukları saplanmıştır. İmparatorluk toprakları dışına Akdeniz yoluyla göç eden Ermeni kafilelerde ortaya çıkan bir hastalığı gören Fransız doktorlar buna "Maladie Armenienne" demişlerdir. Daha sonra bu hastalığın Akdeniz çevresindeki topluluklarda da görölmesi üzerine bu isim terk edilmiş ve "Periyodik Hastalık" denilmiştir. (sayfa: 245-246) Göç eden kafilelerde Anadolu'da iken salgın hastalıklar görölmüştür. Kitapta, 2 Kasım 1915 tarihinde Konya Vilayetine gönderilen yazıda 200 Ermeni'den 50'sinin ağır, 150'sinin hafif hasta oldukları ve çoğunun dizanteri ve sıtmaya yakalandığı, bunları derhal boş olan evlere yerleştirilmesinin istendiği belirtildiği vurgulanmıştır. 1915 yılında Suriye Cephesinde Humma ve Tifüs salgınları ortaya çıkmıştır. Lekeli humma Suriye ve Filistin'de ortaya çıkmış ve Alman kıtaları koruma yöntemleri sayesinde korunurken, Türk kıtalarında açlık ve bitkinlik nedeniyle bu hastalık pek çok ölüme neden olmuştur. Halep'te de salgınlar artmış ve buradaki Ermeni kafilelerde görölen Tifüs üzerine 1915'te Cemile Mahallesi'nde yapımı yarım

kalan Fransız Hastanesi, Halep Kışlasını yapmakta olan 500 kişilik amele taburu tarafından bir haftada tamamlanmış ve 850 yataklı hastane olarak hizmete sokulmuştur. (Sayfa 247) Halep'te orduya ve sivil halka zarar veren salgınla mücadele için Cemal Paşa'nın başkanlığında bir sihi sıkıyönetim kurulmuş, zorunlu tecrit ve tedavi ile salgına karşı mücadeleye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğu vilayetlerinde iki ayrı dönemde meydana gelen Müslüman göçleri sırasında da salgın hastalıklar önemli sayıda ölümlere neden olmuştur. Birinci dönem Müslüman göçü, Van'daki Ermeni isyanıyla başlamış ve 1915 yazında Rusların geri çekilmesiyle son bulmuştur. İkinci dönem Rusların 1916 yılındaki istilalarıyla başlamış ve Osmanlı Ordusunun daha sağlam biçimde elinde tuttuğu, güneyde ve batıda kalan şehirler Müslüman göçmenlerle dolmuştur. 15 Ağustos 1916 ile 18 Aralık 1917 yılları arasında Müslüman göçmenler arasında kolera salgınları baş göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'dan ve işgal edilen Osmanlı şehirlerinden iç kısımlara kaçan Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesindeki aksaklıklar askeri sağlık birimlerinin raporlarında yer almıştır. Bu raporlardan örnekleri de incelediğimiz bu kitapta bulmak mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye ve Lübnan'da açlıktan ölümler olmuştur. İspanya Kralı Lübnan halkına hediye edilmek üzere buğday göndermek istemiş, Cemal Paşa bunu onaylamış ancak İngiliz Savaş kabinesi karşı çıkmıştır. Savaş süresince Cemal Paşa'nın Beyrut ve Lübnan'ın Hıristiyan halkını kasten açlıktan öldürdüğünü iddia etmişlerdir. Oysa Cemal Paşa, Müslüman ve Hıristiyan Beyrut ve Lübnan halkının iâşesi için elinden geleni yapmıştır. Ancak çok sayıda insan açlıktan ölmüştür. Bunun sebebi ise buğdayın yetişmesidir. İngiliz gemileri ise Beyrut ve Lübnan halkı için erzak taşıyan mavnaları ve yelkenlileri batırılmışlar ve abluka uygulamışlardır. Değişik bölgelerde salgın hastalıklardan ölenler savaş propaganda gereği Müslümanların Hıristiyanları katletmesi şeklinde yansıtılmıştır. Kitapta Justin McCarthy'den aktarılan bazı kısımlar oldukça dikkat çekicidir. "Savaşın başlangıcındaki çatışmaların yapıldığı vilayetlerde, yani, Van, Bitlis, Erzurum Vilayetlerinde, Müslümanların en azından yüzde 40'ı, savaş sonunda ölmüş bulunuyordu." "...Ne var ki, dünya öteden beri Ermenilerin ne çileler çektiğini bilmektedir. Şimdi artık, dünyanın, Doğu'daki Müslümanların da ne çileler çektiğini ve bu çile çekiminin nasıl bir dehşetli felaket olduğunu gözden geçirmesinin zamanıdır. Ermeniler gibi, Müslümanlar da, kıymdan geçirildiler, akla durgunluk veren sayılarda olarak açlıktan

ya da hastalıklardan ölüp gittiler. Ermenilerin ki gibi, onların ölülerinin de anımsanmaya hakkı vardır." (Salgın Hastalıklardan Ölüm, sayfa. 272-273) 1917 Kasım ayından itibaren Rus Ordusu çekilmiş ve Rusya'da yeni kurulan yönetimin isteği ile 16 Aralık 1917'de Erzincan'da ateşkes imzalanmıştır. Doğu Cephesi'nde Rus Ordusu tarafından boşaltılan yerlerde Ermeni milisler, Müslüman halka karşı katliamlar başlatmışlardır. Bu katliamları durdurmak amacıyla Türk Kuvvetleri, 12 Şubat 1918 tarihinde yeniden harekete geçmiş ve bu sırada bazı askerler donarak yaşamlarını yitirmişlerdir. Türk Kuvvetleri, 12 Mart 1918 günü Erzurum'a girdiğinde, nüfusun yarısı, Ermeni milisler tarafından öldürülmüştür. (sayfa. 325-326)

Salgın hastalıklarla mücadele konusunda kitapta vurgulanan bir hususta 1915'teki salgın hastalıklar faciasından sonra 3. Ordu bölgesindeki sivil halk arasındaki salgın hastalıklarla mücadele işinin Ordu Sıhhiye Riyasetine verilmiş olması ve 1917 yılında Ordu'nun göçler sebebiyle kimsesiz ve bakımsız kalmış çocukları toplayarak bunlara bakmış ve bir çoklarının hayatını kurtarmıştır.

Kitapta genel olarak gösterildiği gibi Birinci Dünya Savaşı ve onun hemen sonrasında salgın hastalıklardan ölümler özellikle Osmanlı coğrafyasında asker ve sivil kayıplarda önemli bir yer tutmuştur. Birleşik Krallık ve Almanya'nın nüfusları 1911-1922 yılları arasında artarken, Fransa'nın sadece yüzde 1 oranında azalmış bunlara karşın Anadolu'nun nüfusu yüzde 30 oranında azalma göstermiştir. Yüzde 10'u yurdundan ayrılarak dışarıya göçmüş, yüzde 20'si ölmüştür. Kitapta da ifade edildiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nda her milliyetten ve dinden insan acı çekmiş ve olumsuz sıhhi koşullar nedeniyle kitlesel ölümler olmuştur. Salgın Hastalıklardan ölümler isimli kitap zaman zaman fazla detaylar içerirse de özellikle belirli bir döneme ilişkin detaylı inceleme yapmak isteyen araştırmacılar için de ışık tutacak bir kaynak niteliğindedir.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yıldız DEVECİ*

**Unsilencing the Past: Track-
Two Diplomacy and Turkish-
Armenian Reconciliation**

David Phillips

İngilizce

160 sayfa

Berghahn Books, Incorporated,
New York, 2005

ISBN: 1845450078

**Başlangıcından 1071'e
Ermenilerin Tarihi**

Rene Grousset

Fransızcadan Çeviren

Sosi Dolanoğlu

756 sayfa

İstanbul, Aras, 2005

Türkçe

ISBN 975-7265-68-3

Balkan Savaşı

Aram Andonyan

Ermeniceden Çeviren

Zaven Biberyan

527 sayfa

İstanbul, Aras, 2005

Türkçe

ISBN 975-7265-21-7

Geçmiş Zaman Olur ki

Charles Aznavour

Fransızca'dan çeviren

Emre Aral Altuntaş

280 sayfa

İstanbul, Aras, 2005

ISBN 975-7265-73-X

Sofranız Şen Olsun

Takuhi Tovmasyan

Türkçe

160 sayfa,

İstanbul, Aras, 2004

ISBN 975-7265-70-5

Yetmiş Bin Süryani

William Saroyan

İngilizce'den çeviren

Ohannes Kılıçdağı, Aziz Gökde-
mir

192 sayfa

İstanbul, Aras, 2004

ISBN 975-7265-69-1

Bestekâr Karnik Garmiryan

Hayatı ve Eserleri

Karnik Garmiryan

Türkçe

360 sayfa

İstanbul, Aras, 2004

ISBN 975-7265-67-5

Uluslararası Üne Sahip

Sivashlı Aziz Vlas

Arman Çuhacıyan

Yayına Hazırlayan

Osman Köker

120 sayfa

İstanbul, Aras, 2004

ISBN 975-7265-65-9

*Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı

1915'te Ne Oldu?

Sefa Kaplan
Türkçe
165 sayfa
İstanbul, Hürriyet, 2005
ISBN 975-2933378

M.K. Adlı Çocuğun Tehcir Anıları 1915 ve Sonrası

Baskın Oran
Türkçe
176 Sayfa
İstanbul, İletişim, 2005
ISBN 975-0503376

Ermenistan Sorunu 1919-1921

Nurşen Mazıcı
Türkçe
160 sayfa
İstanbul, Pozitif, 2005
ISBN 975-646111X

Uluslar arası Rekabette Ermeni sorunu'nun Kökeni 1878-1920

Nurşen Mazıcı
Türkçe
303 sayfa
İstanbul, Pozitif, 2005
ISBN 975-6461136

1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması

Ahmet Halaçoğlu
Türkçe
231 sayfa
İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2005
ISBN 975-6316519

Salgın Hastalıklardan Ölüm-ler 1914-1918

Hikmet ÖZDEMİR
Türkçe
444 sayfa
Ankara, TTK, 2005
ISBN 975-16-1766-9

Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918

Hasan DİLAN
Türkçe
Cilt I 411 sayfa
Cilt II 477 sayfa
Cilt III 247 sayfa
Ankara, TTK, 2005
ISBN 975-16-1768-5
ISBN 975-16-1789-8
ISBN 975-16-1790-1

Mehmed Talât Paşa 1874-1921

Hasan BABACAN
Türkçe
269 sayfa
Ankara, TTK, 2005
ISBN 975-16-1698-0

Ermeni sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri

Taha Niyazi KARACA
Türkçe
Ankara, TTK, 2005
ISBN 975-16-1787-1

The Tricolor Over The Taurus 1918-1922

Robert F. ZEIDNER
Türkçe
Ankara, TTK, 2005

ISBN 975-16-1767-7

Ermeniler: Sürgün Ve Göç

Hikmet ÖZDEMİR

Kemal ÇİÇEK

Ömer TURAN

Ramazan ÇALIK

Yusuf HALAÇOĞLU

Türkçe

Ankara, TTK, 2004

ISBN 975-16-1708-1

Anneannem

Fethiye Çetin

Türkçe

113 sayfa

İstanbul, Metis, 2004

ISBN 975-342-492-2

Türkler ve Ermeniler

Fatma Işık

Türkçe

140 Sayfa

Ankara:Yağmur Yayınları, 2005

ISBN 9789756782866

**1908-1923 Türk Kamuoyu
ve Ermeni Meselesi**

Recep Karacakaya

Türkçe

472 Sayfa

İstanbul: Toplumsal Dönüşüm
Yayınları, 2005

ISBN 9789759086015

Türk-Ermeni İlişkileri

Sedat Laçiner

Türkçe

408 Sayfa

İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004

ISBN 9799752560023

İstanbul Ermeni Patrikliği

Canan Seyfeli

Türkçe

224 Sayfa

Ankara: Andaç Yayınları, 2005

ISBN 9789759855420

Kutsal Ermeni Papalığı

Ali Arslan

Türkçe

163 Sayfa

İstanbul: Truva Yayınları, 2005

ISBN 9799756237396

Ermeni Meselesinin İçyüzü

Süleyman Kani İrtem

Türkçe

349 Sayfa

İstanbul: Temel Yayınları, 2004

ISBN 9789754100471

Ermeni Vahşeti

Nurer Uğurlu

Türkçe

665 Sayfa

İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005

ISBN 9789757651390

BELGELER

Belge 1

**SAYIN DIŞIŞLERİ BAKANİ VE BAŞBAKAN YARDIMCISI
ABDULLAH GÜL'ÜN ŞEHİT EDİLEN DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI
MENSUPLARI İLE DİĞER KAMU GÖREVLİLERİMİZİ VE AİLE
FERTLERİNİ ANMAK ÜZERE DÜZENLENEN TÖRENDE YAPTIĞI
KONUŞMA (18 Mart 2005)**

Aziz Şehitlerimizin Değerli Aileleri,
Değerli Mesai Arkadaşlarım,

Ülkemizi yurtdıŐında temsil ederken, teröristlerce Şehit edilen Bakanlığımız mensupları ile diğer kamu görevlilerimiz ve aile fertlerini bir kez daha anmak üzere bugün burada her biri ayrı bir değer olan Şehitlerimizin huzurunda, toplanmıŐ bulunuyoruz.

1973-1994 yılları arasında, Ermeni terör örgütleri tarafından 19 değer Çek ülkede düzenlenen menfur suikastlar neticesinde 34 diplomatımız ve aile ferdi hayatını kaybetti. Teröristler, ve görevlilerimizin yanı sıra eŐlerini, küçük çocuklarını da hedef aldılar.

Burada yatan Şehitlerimizin her birinin bizde özel bir yeri bulunmaktadır. Tüm Şehitlerimizin acısını yüreğimizin en derinlerinde hissediyoruz. Bu acıyı tarif etmek, yaşananları hatıralarımızdan silmek mümkün değildir.

İnsanlığı karanlık çağlara geri götüreren, masum insanların hayatlarına son veren, ülkemize onurla hizmet edenlere karşı yapılan bu örgütlü saldırıları planlayanları, gerçekteŐtirenleri lanetliyoruz. Onları bilerek kanun önüne çıkarmayanlar da tarih önünde sorumluluklarıyla baş baŐa kalmışlardır.

Her zaman barışın ve dostluğun tesis edilmesini ilke olarak benimsemiş olan Türkiye Cumhuriyeti, bölge ve dünya barışına katkıda bulunmak için her türlü gayreti göstermiştir, göstermeye de devam edecektir. Bu saldırılar ülkemizi bu temel politikasından saptıramamıŐtır ve asla saptıramayacaktır.

Biz geleneğinin temelinde hoşgörü olan bir milletiz. Bugün barışa, huzura, insanlar arasında dostluğa, hoşgörüye her şeyden fazla ihtiyaç duyulan bir zamanda yaşıyoruz. Bu ihtiyaca cevap verebilmek için, gelecek nesillere kin ve nefreti taşıyan zihniyetin ortadan kaldırılması için, uluslar arası toplumun hep birlikte harekete geçmesinin zamanı çoktan gelmiştir.

Ermenilerle ilişkileri de bu çerçevede görüyoruz. Biz bu amaçla, bir takım iddialarla yola çıkanlara, gelin bunları beraberce inceleyelim, gerçekleri ortaya çıkaralım diye senelerdir çağrıda bulunuyoruz. Son defa yaptığımız çağrıyla bu konuda bir komisyon kurulmasını önerdik. Bizim arşivlerimiz açıktır, sizde ilgili ülkeler de kendi arşivlerini açsın dedik. Türk olsun, olmasın, geçmişin trajedisini yaşamış olanlarında, teröre verdiğimiz şehitlerimizin de ruhları ancak böyle huzur bulacaktır; bundan siyasi propaganda malzemesi çıkarmak suretiyle değil. Tarihçiler bunu yaparken, ülkeler olarak bizde halklarımız arasında dostluk nasıl kurulur, işbirliği nasıl yapılır, bütün bunları düşünelim. Gençlerimizi, gelecek nesilleri bir takım emeller uğruna ipotek altına almak yerine, onlara dostluk, kardeşlik ortamı yaratalım.

Aziz Şehitlerimizin Değerli Aileleri,

Değerli Mesai Arkadaşlarım,

Şehitlerimiz, Türkiye'yi temsil edenlerin vatan sevgisini ve görev bilincini gerektiğinde hayatlarından bile üstün tuttuklarını tüm dünyaya defalarca göstermiştir. Onların bu büyük cesareti, halen bir takım umutsuz emellerin peşinde koşanların başarısız olacaklarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşayacağına olan inancımızı daha da kuvvetlendirmiş, ufku parlak gelecek nesillerimizin güvenini daha da pekiştirmiştir.

Ülkemiz için canını feda eden şehitlerimize minnet duygularımızı kelimelerle ifade edebilmenin imkanı yoktur. Bu duygularımızın sembolik bir ifadesi olarak ve milletimizin tarihine ve geleceğine sahip çıkmamız gerekliliğini hatırlatması amacıyla, şehitlerimizin hatırasına Bakanlığımız bahçesinde bir anıt inşa edilmesi için çalışmalarımız hızla devam etmektedir.

17 Aralık 2004 günü, Bağdat Büyükelçiliğimizdeki görevlerine giderken uğradıkları bir terörist saldırı sonucu şehit edilen güvenlik mensuplarımızın da acısını yüreğimizde daima taşıyacağız. Bugün

bu şehitlerimizin yakınları da aramızda bulunmaktadır.

Aziz şehitlerimize Allah'tan rahmet, acılı ailelerine ve dostlarına en içten duygularıyla metanet diliyorum.

Harplerde, Vatan uğruna canlarını feda eden milyonlarca şehidimizden, teröre kurban verdiğimiz binlerce şehidimize kadar kaybettiğimiz bütün bu değerli insanlarımızı şehitler gününde bir defa daha saygı ve minnetle anıyoruz. Ruhları şad olsun.

EMEKLİ BÜYÜKELÇİLER GRUBUNUN BASIN BİLDİRİSİ (25 Mart 2005)

Ankara ve İstanbul'daki Emekli Büyükelçiler Grubu 1915 'te Osmanlı Ermenilerine soykırımı uygulandığının Türkiye tarafından kabulü konusunda kimi çevreler tarafından ileri sürülen talepler hakkında aşağıdaki görüşlerini kamu oyuna açıklamaya karar vermiştir:

Soykırım, 9 Aralık 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesine göre uluslararası bir suçtur. Bu suçu hakiki şahıslar işler. Suçun işlenip işlenmediğini yetkili mahkeme tayin eder. Yetkili mahkeme, suçun işlendiği ülkenin yargı organıdır; ya da Taraflar aralarında anlaşılarsa bir uluslararası ceza mahkemesidir. Yetkili mahkeme, zanlıya kendini savunma olanağını da tanıyarak soykırımı suçunun işlenip işlenmediğini inceler ve kararını verir. Yetkili mahkemenin kararı bulunmadan soykırımı suçlu olmaz ve böyle bu suçun işlendiği ileri sürülemez.

Bir parlamento, bir senato, bir belediye meclisi, bir şahıs, bir dernek, bir uluslararası ya da bölgesel örgütün herhangi bir organı veya yetkisiz bir mahkeme kendisini yetkili yargı organı yerine koyup soykırım suçu işlendiğine dair hüküm veremez. Soykırımı Sözleşmesi Türk mevzuatının ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Hiç kimse, Türk Hükümetinin yasaları çiğneyerek, bir yargı kararına dayanmadan, bugün hayatta bile bulunmayan bazı şahısları soykırımı suçlusu ilan etmesini beklememelidir. Bugün , sadece Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri değil, Birleşik Krallık Hükümeti de 1915 olaylarının soykırım sayılmayacağını Hükümet sözcüsünün ağzından açıklamıştır.

Şimdi, soykırım iddialarının hukuken dayanaksız olduğunu anlayanlar, 1915 te cereyan eden trajedinin hukuki değil siyasal bakımdan soykırım olduğunu söylemeye başlamışlardır Siyasal organların ya da politikacıların siyasal gerekçeleri ancak kendilerini ilgilendirir. Ancak , hukuki dayanağı bulunmayan bir suçlama ile ve siyasal önyargılarla Türk ulusunu mahkum etmeye kalkışmak ta

kabul edilemez... Böyle davrananların amacı bellidir: Ermenistan Cumhuriyeti yöneticileri, işgal ettikleri Azerbaycan topraklarına ek olarak, Türkiye'nin doğusunu Batı Ermenistan olarak adlandırıyor ve koşullar elverdiğinde Türkiye Cumhuriyeti topraklarının bir bölümünü hayali Büyük Ermenistan'a katma emellerini gizlemiyorlar.

1915 yılında vuku bulan trajik olaylar hakkında pek çok şey yazılmıştır. Belgeler, Osmanlı Ermenilerinin devletin güney doğusuna göç ettirilmesi kararının alınmasından önce, Osmanlı Devletinin doğusunda ciddi bir ayaklanma hareketinin başlatıldığını ve başlarında Osmanlı Parlamentosunun mensup Ermeni mebuslar bulunan Ermeni birliklerinin Van'a girerek oradaki Müslüman halkı katlettiğini de göstermektedir. Daha sonra Sevres de yapılan barış görüşmelerinde Ermeniler kendilerine Savaşan Taraf statüsünün verilmesini resmen talep etmişlerdir. Bu gerçekler ortada dururken, bugün ortaya çıkanların ve onları destekleyenlerin, tarihin bazı bölümlerini tek taraflı okuyarak, başka sayfalarını yok saymaları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından olduğu gibi Türk Hükümetlerinden de talep edilemez.

Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devletinin başkentini de işgal eden müttefiklerin, Ermenilere yapılan eylemlerin zanlıları olarak yargulamak amacıyla Malta adasına götürdükleri zanlıları, bu yöndeki siyasal iradelerine rağmen, haklarında hiç bir suçlayıcı delil bulamadıkları için suçsuz ilan etmeleri bu konudaki görüşümüzün en önemli kanıtıdır. Kaldı ki, Osmanlı Devleti de, zorunlu göç sırasındaki yasa ve talimat dışı uygulamalar ve cürümler konusunda suçlu bulunan bazı görevlileri de zamanında mahkum etmişti.

Osmanlı Devleti dönemindeki Ermeni ayaklanmaları, bir kısım Osmanlı yurttaşının tehciri ve karşılıklı acı kayıplarla sonuçlanan trajik olaylar hakkında birbiri ile çelişkili binlerce belge, tanık ifadesi, anlatım ve yorum bulunuyor. Sorunun objektif bir biçimde incelenmesi çabaları ise, dogmalarından en ufak ödün vermek istemeyen Ermeni siyasetçileri, tarihçileri ve onları destekleyenler tarafından engelleniyor; bunlar konuyu tarihi belgelere dayanarak görüşmek bile istemiyorlar. İstedikleri, sadece kendi iddia ve dogmalarının başkalarınınca da aynen kabulüdür.

XX. yüzyılın başında ve 1915 'te vuku bulan trajedilerin Osmanlı Ermenilerinin ya da Müslüman Osmanlıların bugün yaşayan akrabaları tarafından yok sayılması beklenemez. Bunlar savunulacak olaylar değildir. Ancak birinin yası tutulurken, öbürünün yasının yok

sayılması da hiç doğru değildir. Gene de bu acı olayların insanlar üzerinde bıraktığı derin izlerin kışkırtmalarla, öc alma duygularının kamçılanmasıyla veya terör eylemleri ile daha da derinleştirilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Şimdi yapılması gereken, tarihteki bu acı olaylardan ders alınması, barışı önleyen nefret duygularının köruklenmemesi, kültürel açıdan pek çok ortak yanı bulunan Ermeni ve Türk ulusları arasındaki dostluğu güçlendirecek adımların atılmasıdır. Türk vatandaşı Ermeniler, bu dostluk köprüsünün oluşturulması ve güçlendirilmesinde hiç kuşkusuz önemli rol oynayacaklardır. Türk ve Ermeniler arasındaki kültürel bağları canlı tutmaya yönelik ciddi çabaların harcandığı bir dönemde, konunun tamamen dışında bulunan başka ülke parlamenterleri ve diğer bireylerin, çoğu kez siyasal nedenlerle veya ırkçılık güdülerini ile sorunun tüm yanlarını incelemeyen, hukuki yönlerini araştırmadan soykırımı ya da tek yanlı katliam iddialarını ileri sürmeleri, sözü edilen yakınlaşmayı engelleyici sonuçlar vermektedir.

Herkesi sorunun tüm yönleri ile düşünmeğe ve trajedinin sorumluluğu konusunda tek yanlı olmamaya, terör eylemleri ile acımasızca katledilen Dışişleri mensuplarını unutmamaya, nefret kültürü yerine barış kültürünü destekleyecek adımlar atmaya davet ediyoruz.

**DIŞIŞLERİ BAKANİ VE BAŞBAKAN YARDIMCISI
SAYIN ABDULLAH GÜL'ÜN 13 NİSAN 2005 TARİHİNDE
TBMM'DE ERMENİ İDDİALARI KONUSUNDA YAPILAN GENEL
GÖRÜŞMEDE YAPTIĞI KONUŞMA**

Sayın Başkan, Değerli Milletvekilleri,

Yüce Meclis'in ulusca üzerinde büyük hassasiyet duyduğumuz bir mesele olan Ermeni iddiaları üzerinde genel görüşme yapmasını fevkalade yararlı görüyorum.

Bu yıl, sözde soykırımın 90. yılı olduğu gerekçesiyle Türkiye aleyhine yürütölen faaliyetler yoğunlaştırılmış bulunmaktadır.

Böyle bir dönemde yapılan bu genel görüşmenin, ölkemizin bu iddialara karşı yürütmekte olduğu mücadele bakımından önemli katkı sağlayacağına inanıyorum.

Değerli milletvekilleri,

Öncelikle bir hususun altını çizmek istiyorum:

Konuőmamda kullanacağım "Ermeni" tanımlamasıyla hiçbir şekilde Ermeni kökenli vatandaşlarımızı kastetmiyorum. Onlar devletimize yürekten bağlı, her türlü vatandaşlık yükümlüklerini yerine getiren, ölkelerinin daha iyi günlere taşınması için toplumsal katkılarını esirgemeyen vatandaşlarımızdır.

Bu vesileyle, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden Cumhuriyet'e, sekiz yüzyılı aşan ortak yaşantımıza sanat, bilim, ticaret gibi birçok alanda katkıda bulunan Ermenileri de saygıyla anıyorum.

Diğer yandan, Türkiye dışında yaşayan Ermeniler arasında, Türk halkı ile dostluğa özen gösteren ve bu yolda çaba harcayan, Türkiye ile kültürel ve insani bağlarını sürdürmeye gayret eden çok sayıda cesur ve dirayetli Ermeni dostlarımız bulunmaktadır. Buradan kendilerine olan takdir ve dostluk duygularımızı ifade etmek isterim.

Sayın Başkan, Değerli Milletvekilleri,

Türkiye uzun süreden beri soykırım iddialarıyla ilgili olarak çok iyi organize olmuş, her fırsatı değerlendirmekten kaçınmayan bir kampanya ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu örgütlü kampanya halkımız ve ülkemiz aleyhine yaklaşık bir asır öncesinde yaratılmaya başlanan önyargılara, iftira, yalan, abartma ve saptırmalara dayanmaktadır:

Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasını sağlamak amacıyla savaş sırasında Ermenilerin kitle halinde öldürülmekte oldukları propagandasını işleyen, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın propaganda bürosunun yayınladığı meşhur "Mavi Kitap" malumunuzdur.

Yine zamanın İstanbul'daki ABD Büyükelçisi, yanında çalışan bazı aşırı Ermenilerden aldığı bilgilerden yola çıkarak, kendisine parlak bir siyasi gelecek hazırlamak amacıyla yalan dolu anılar yayınlamıştır. Böylece halkımız ve ülkemiz aleyhine önyargıların yeşermesine katkıda bulunmuştur.

Bu gibi kitaplar ve propaganda yayınları incelendiğinde görülen manzara, 1915 yılının bir günü ülkemiz topraklarında yaşayan Ermenilerin, durup dururken katliama tabi tutulduğudur. Konunun vahim tarafı, bu gibi propaganda malzemesinin, tutarsızlıkları, düzmece oldukları, hangi amaçlarla kaleme alındıkları açıkça ortada iken halen muteber addedilmeleridir. Bu yayınların sözde bilimsel eserlere kaynak veya dayanak alınmaları daha da vahim olmuştur.

Diğer yandan, bazı yabancı bilim adamları, objektif ve dürüst araştırmaları sonucunda söz konusu iddialardaki abartı ve yanlışları tespit etmiş bulunmaktadır. Buna göre yapılan dengeli değerlendirmeleri dünyaya açıklamışlardır.

Değerli milletvekilleri,

1915 yılında meydana gelen olayları sağlıklı analiz edebilmek için 1915 yılından önce neler yaşandığını iyi incelemek gerektiğini düşünüyorum.

Türklerin Anadolu'ya ayak bastığı 11. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar 800 yıllık aşkın bir süreyle Türk-Ermeni ilişkileri barış ve karşılıklı güven esaslarına dayalı olarak gelişmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler "millet" adı altında örgütlenmişlerdir. Kendi dini liderlerinin yönetiminde devletin sağladığı huzur ve özgürlük içinde yaşamaya başlamışlardır. Osmanlı'nın "sadık millet" olarak gördüğü Ermeniler Osmanlı bürokrasisinde bakan, paşa, savcı, büyükelçi, vali, yargıç olarak üst düzey görevlere getirilmişlerdir. Hiçbir ayrıma tabi tutulmamışlardır.

Ancak, 1820'lerden sonra Çarlık Rusyası, zamanın İngiltere ve Fransa hükümetleri, aralarındaki nüfuz ve çıkar mücadelesinde Ermenileri Osmanlıya karşı kullanılacak önemli bir unsur olarak görmüşlerdir. Bu güçler, bu doğrultuda Doğu Anadolu'da Ermenilere hayali bir Ermenistan vaat etmişlerdir. Balkanlarda bağımsızlık yolunda yaşanan gelişmeler de aynı yöndeki çabaları artırmıştır. Bu devletlerin kışkırtmaları sonucunda 1880'den itibaren çeşitli Ermeni komiteleri kurulmaya başlanmıştır. 1887'de Cenevre'de Hinçak, 1890'da ise Tiflis'te Taşnak Komiteleri ortaya çıkmıştır. Her iki Komitenin ortak hedefi Osmanlı topraklarında Ermenilerin yaşadığı bölgeleri içeren bir Ermeni devleti kurulması olmuştur.

Daha sonra Osmanlı sınırları içerisinde de örgütlenen bu komitelerin kışkırtmaları sonucu Osmanlı'ya karşı Ermeni isyanları başlamıştır.

Bunlar, uyguladıkları suikast ve banka baskını yöntemleriyle şimdi dünyanın ve insanlığın başına bela olan terörizmin öncüleri olmuşlardır.

Bazı Ermeni gruplar, başta Erzurum, Kayseri, Yozgat, Çorum, Merzifon, Van ve Adana olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ayaklanmışlardır. Ermeni Komiteleri tarafından başlatılan isyanların temel hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun isyanları bastırma girişimlerini her seferinde katliam olarak takdim etmek ve Batılı büyük güçleri Ermeniler lehine müdahaleye teşvik etmek olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girmesi aşırı eğilimli Ermenilerce büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, kurulan gönüllü Ermeni alayları, Rus ordularının Doğu Anadolu'ya girmesi ile birlikte savunmasız kalan Türk şehir, kasaba ve köylerine saldırarak çocuk ve kadınlar dahil sivillere karşı katliama girişmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmuşlardır. Osmanlı birliklerinin hareketini engellemişlerdir. İkmal yollarını kesmişlerdir. Yaralı konvoylarını pusuya düşürmüşlerdir. Köprü ve yolları imha etmişlerdir. Şehirlerde ayaklanarak Rus işgalini kolaylaştırmışlardır.

Osmanlı Hükümeti, bu durum karşısında, Ermeni Patriğini, mebuslarını ve diğer önde gelenlerini çağırarak Ermenilerin Müslümanları katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını bildirmiştir. Ancak, bu uyardan sonuç alınamayınca Hükümet 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komitelerini kapatmıştır. 235 kişiyi devlet aleyhine faaliyette bulunmaktan tutuklamıştır. Ermeni çevrelerinin her yıl "sözde Ermeni soykırımı"nın yıl dönümü diye andıklarını 24 Nisan, işte bu komitecilerin tutuklandığı tarihtir.

Osmanlı Hükümeti, 27 Mayıs 1915 tarihinde, maruz kaldığı bu büyük iç ve dış tehdit nedeniyle benzer tehlikelerle karşılaşan tüm ülkelerin almakta tereddüt etmediği bir savunma önlemine başlamıştır: Savaş bölgelerinde oturan Ermenileri güneydeki Osmanlı topraklarına sevk etme (tehcir) kararı almıştır. Ermeni nüfus bu karardan zamanlıca haberdar edilmiştir. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra nakil işlemi başlamıştır. Ayrıca, İstanbul'da ve Anadolu'da sıcak savaş bölgesinden uzakta yaşayan Ermeniler tehcir kararının dışında tutulmuşlardır.

Osmanlı Hükümeti, söz konusu Ermenilerin savaş dışı bölgelere

yeniden yerleştirilmesi sırasında Ermeni nüfusun zarar görmemesi için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması talimatını vermiştir. Bu amaçla yayınlanan ve Osmanlı arşivlerinde bulunan emirler mevcuttur. Bunlar durumun somut kanıtıdır. Bir yandan I. Dünya Savaşının devam etmesi, öte yandan iç ayaklanma ve isyan, savaştan kaynaklanan ortam, mahallindeki kin ve intikam duyguları söz konusu sevk sırasında kabilelerin birtakım saldırılara uğramasına sebep olmuştur. Hükümet bu durumu engellemeye çalışmıştır. Nitekim, devlet otoritesinin kuvvetli olduğu bölgelerde Ermeni kabilelerine karşı çok az sayıda saldırı vuku bulmuştur. Ermeni kabilelerine kötü davranan ve Hükümetin talimatlarına uymayan yaklaşık 1390 kişi yargılanmıştır. Bir çoğu idam dahil cezalara çarptırılmıştır.

Burada şu soruyu sormak istiyorum: Ermenileri yok etmeyi amaçlayan bir devlet, Ermeni kabilelerine kötü davrandığı için kendi görevlilerini ve vatandaşlarını yargulayıp cezalandırır mı? Ayrıca, savaş günlerinin araç, yakıt, gıda ve diğer imkanlarının yetersizliği, ağır iklim şartları ve tifüs gibi salgın hastalıklar da can kaybının artmasına yol açmıştır. Esasen söz konusu zaman dilimi, tüm Anadolu halkının aynı kaderi paylaştığı bir dönemdir.

Emperyalist güçlerin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince Ermenileri kışkırtma faaliyetleri devam etmiştir. Kasım 1918 tarihinde Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümü ile Kilikya bölgesini işgal eden Fransız kuvvetleri, bölgede bir Ermenistan Devleti kurma vaadiyle Ermenilerle anlaşmıştır. Önce Ermeni gönüllü taburları, daha sonra da Fransız Yabancı Lejyonuna bağlı Ermeni Lejyonu kurulmuştur. Fransız komutasındaki bu Ermeni askerleri 1921 yılına kadar bölgede kanlı katliamlar yapmışlardır. Bu husus Fransız belgelerinde kayıtlıdır.

Değerli milletvekilleri,

Bütün bu tarihi gerçeklerin çarpıtılarak 1915'de yaşanan olayların dünya kamuoyuna soykırım olarak takdim edilmeye çalışılması hukuki dayanaktan da tamamen yoksundur. Soykırım terimi, 9 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nin

ikinci maddesinde tanımlanmıştır. Buna göre "soykırım":

"ulusal, etnik, dini veya ırksal bir grubun, sırf bu grup mensubu olmaları nedeniyle, kısmen veya tamamen yok edilme kastıyla öldürülmeleri, ciddi bedensel ve ruhsal zarara uğratılmaları, veya böyle bir grubun fiziki varlığının kısmen veya tamamen yok edeceği açıkça belli olan yaşama koşullarına tabi tutulmaları, grup içinde doğumları önleyecek tedbirlerin zorla uygulanması, yahut bir grubun çocuklarının başka bir gruba zorla nakledilmesi" şeklinde tanımlanmıştır.

Sadece bu tanıma uyan eylemler soykırım suçu olarak adlandırılabilir. Bu tanımda üzerinde hassasiyetle durulması gereken, bir grubun bu grup mensubu olmaları nedeniyle kısmen veya tamamen yok edilme kastıdır. Böyle bir kastın mevcut olmadığı açıkça ortadadır. Bir insan grubunun sırf o gruba ait olduğu için yok edilmesi ancak asırlarca önyargıların oluşturulması suretiyle mümkün olabilir. Oysa Anadolu asırlarca çok değişik kimliklerin bir arada barış içinde yaşadıkları bir toprak parçasıdır. İnsanlarda birbirlerine karşı, başka yerlerde gördüğümüz önyargı yoktur. Soykırım iddiasında bulunan çevreler, 90 yıldır tüm çabalarına rağmen, Osmanlı'nın Ermenileri yok etme niyetini ortaya koyan tek bir belge bulamamışlardır. Belge dediklerinin de sahteliği ortaya çıkarılmıştır.

Esasen Ermeni iddiaları hukuki olarak Birinci Dünya savaşından hemen sonra araştırılmıştır. Savaş sonrasında İstanbul'u işgal eden İngilizler, Ermeni Patrikhanesi'nin raporlarına dayanarak katliam ve değişik suçları işlemekten sorumlu tuttıkları, aralarında bakan ve diğer üst düzey sivil ve askeri yöneticilerin de bulunduğu 144 Osmanlı yöneticisini yargılanmak üzere Malta'ya sürgüne göndermişlerdir. Ancak, Osmanlı arşivleri kontrolü altında olmasına karşın İngilizler, bütün çabalarına rağmen, söz konusu şahısları suçlayacak tek bir kanıt bulamamışlardır. Bunun üzerine Malta sürgünlerinin tümünü serbest bırakmışlardır. Bu şekilde Ermeni soykırımı iddialarının geçersizliği ta o dönemde saptanmıştır.

Değerli milletvekilleri,

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yaklaşık yarım yüzyıl Ermeni

iddiaları gündeme gelmemiştir. Bu iddiaların 1965 yılından itibaren ivme kazandığı ve bir kampanyaya dönüştüğü görülmektedir. Ardındaki saikler hakkında görüş ve spekülasyonlar çeşitlidir.

Bazı Ermeni gruplar, sözde soykırım iddialarını dünya kamuoyuna tanıtmak için araç olarak terörü seçmişlerdir. Halkımıza ve ülkeyimize karşı geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren yeni nesillerini önyargıyla, nefretle yetiştirenler 1973 yılında ASALA gibi bazı terörist örgütler vasıtasıyla Türk diplomatlarına ve Türk hedeflerine yönelik terör saldırılarını başlatmışlardır. Türk hedeflerine karşı 200'den fazla saldırı gerçekleştirilmiştir. Saldırıları 4 kıtada 21 ülkede vuku bulmuştur. Söz konusu terör saldırıları sonucu 1985 yılına kadar otuzu aşkın diplomatımız, kamu görevlimiz ve aile yakını şehit edilmiştir.

Bu vesileyle aziz şehitlerimizi bir kere daha rahmet ve saygıyla anıyorum.

Hatırlayacaksınız, bu cinayetleri haber yapan yabancı basın yayın organları haberleri verirken, bir Türk diplomatı öldürüldü diye kısacık yazmışlardır. Haberin altında ise, uzun uzun 1915 yılında meydana gelen olayları tek yanlı adeta ırkçı bir bakış açısıyla okurlarına veya dinleyenlere aktarmışlardır. Bu terör örgütlerinin bazı mensupları yakalanmış olmalarına rağmen, cezalandırılmamışlardır. Terör örgütlerinin faaliyetinden haberdar olanlar, bu örgütlerin faaliyetlerini ancak kendi vatandaşları zarar görünce engellemek yoluna gitmişlerdir.

Şimdi biz de sormak isteriz: Eğer bu teröristler zamanında yakalansa ve adalete teslim edilseydi, terörizm denilen bela bugün bu kadar büyük bir tehdit oluşturur muydu?

Ancak, terörle bir sonuca ulaşamayacağını anlayan militan Ermeni çevreleri, bu defa Türkiye'ye karşı yürüttükleri kampanyada taktik değiştirerek sözde soykırımın çeşitli ülkelerin ulusal ve yerel parlamentoları tarafından tanınması yoluyla Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmışlardır. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu yöndeki faaliyetler önemli ölçüde artmıştır. Bugüne kadar

Arjantin, Belçika, Fransa, Hollanda, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, Lübnan, Rusya Federasyonu, Slovakya, Uruguay, Yunanistan, Kıbrıs Rum Yönetimi parlamentoları ile Avrupa Parlamentosu'nda sözde soykırma ilişkin haksız bildiri veya kararlar kabul edilmiştir. Ayrıca, ABD, Kanada, Arjantin, Avustralya, İsviçre'deki bazı yerel parlamentolarda bu konuda kararlar geçirilmiştir. Tarihi gerçekleri hiçe sayan, Türk milletine karşı büyük haksızlık ve saygısızlık teşkil eden bu kararları yine tarih mahkum edecektir.

Son olarak, Almanya'da ana muhalefeti oluşturan Hıristiyan Demokrat Partiler Birliği CDU/CSU Federal Parlamento Grubu tarafından 22 Şubat 2005 tarihinde Ermeni iddialarına ilişkin olarak Federal Parlamento'ya bir karar tasarısı sunulmuştur. Fransa'da bu amaçla son zamanlarda üç ayrı tasarı Parlamento'ya sunulmuştur. Ayrıca, diaspora ABD Kongresi'den sözde soykırımın tanınmasını sağlayacak bir karar kabul edilmesini sağlamak amacıyla uzun süredir yoğun bir kampanya yürütmektedir. 24 Nisan öncesi ABD Kongresi'ne sözde soykırma ilişkin bir karar tasarisinin sunulması çabaları olduğuna dair duyular vardır. Bazı Ermeni çevrelerinin bu çabaları bugüne kadar ABD Yönetimlerinin kararlı tutumları sayesinde amacına ulaşamamıştır. Benzer girişimler başka ülkelerde devam etmektedir. Bütün bu girişimlere karşı her düzeyde aktif bir diplomatik mücadele sergilemekteyiz.

Bu kürsüden bu tür girişimlerin sahiplerine bir kez daha seslenmek istiyorum: Parlamentolar tarihi olaylar hakkında karar alabilecek, yargıya varabilecek kurumlar değildir. Tarihi ancak tarihçiler değerlendirebilir. Saikleri ne olursa olsun yabancı parlamentolara sunulan ve Ermeni soykırımı iddialarına destek veren tüm tasarılar, bizleri yaralamakta, müttefik olarak gördüğü ve bildiği bazı ülkelerin niyetlerine ilişkin Türk kamuoyunda soru işaretlerinin oluşmasına neden olmakta ve Ermenistan ile ilişkilerimizin geleceğine hiç de olumlu bir katkı yapmamaktadır. Söz konusu parlamenter meslektaşlarımızı bu tür girişimlerden vazgeçmeye davet ediyorum. Yaptıklarının hiçbir faydası yoktur.

Aşırı Ermeni çevrelerinin diğer önemli bir amacı da sözde soykırımın ülkemiz tarafından tanınmasının AB üyeliğimiz için bir ön ko-

şul haline getirilmesini sağlamaktır. Bildiğiniz üzere, 17 Aralık Zirvesi öncesi Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, AB üyesi ülkelerin Devlet/Hükümet başkanlarına gönderdiği bir mektupla Türkiye ile müzakerelerin başlatılmamasını istemiştir. AB Devlet ve Hükümet başkanlarının bu mektubu dikkate almamış olmalarını, hatta bazılarının mektuba tepki göstermiş olmalarını memnuniyetle karşıladık.

Peki nasıl oluyor da 1915 yılında yaşanan olaylar tarihi gerçeklerin tam aksine bazı ülke parlamentoları tarafından soykırım olarak nitelendirilebiliyor? Bunun en önemli sebebi çok iyi organize olmuş ve elinde büyük maddi imkanlar bulunan diasporanın yıllardır yürüttüğü kapsamlı faaliyetlerdir. Diasporanın faaliyetleri Ermenistan Devleti tarafından bazen gizli bazen de açıkça desteklenmektedir. Ermenistan Büyükelçilerinin sözde soykırımın çeşitli ülke parlamentoları tarafından tanınmasını sağlamak amacıyla faaliyetler yürüttüğü görülmektedir. Diaspora, her yıl sözde soykırım konusunda çok sayıda kitabın basılmasını, Ermeni görüşlerine yakın yazarlar tarafından kaleme alınan makalelerin önemli gazete ve dergilerde yayınlanmasını sağlamaktadır. Sözde soykırım konusunda çok sayıda konferans, toplantı ve sempozyum düzenlenmektedir. Bunlara Ermeni görüşlerine yakın araştırmacı ve akademisyenlerin katılımı sağlanarak konu sürekli gündemde tutulmaya çalışılmaktadır. Diaspora, benzer şekilde, sözde soykırımı işleyen daha çok belgesel nitelikteki filmlerin çekilmesini sağlamaktadır. Bunların çok sayıda sinema ve televizyon kanalında yayınlanmasını teşvik etmektedir. Son olarak, Ermeni asıllı Kanadalı Atom Egoyan tarafından çekilen "Ararat" filmi çok sayıda ülkede gösterilmiştir. Filmin gişe hasılatının yaklaşık 3 milyon dolar, maliyetinin ise 15.5 milyon dolar olduğu öğrenilmiştir. Diaspora propaganda amacıyla sadece bir film için bu kadar büyük paralar harcayabilmektedir. Bu rakam sanırım karşı karşıya bulunduğumuz çevrelerin propaganda gücü hakkında hepimize bir fikir vermektedir. Her yıl yayınlanan kitaplar, makaleler ve filmler yoluyla özellikle Batılı ülkelerin kamuoyları etkilenmekte ve parlamentoların sözde soykırımı tanınması için ciddi bir baskı unsuru yaratılmaktadır.

Değerli milletvekilleri,

Bu noktada, bir özelleştirme yapmayı zorunlu görüyorum. Türkiye maalesef Ermeni iddiaları konusunda uzun yıllar genellikle savunmada kalan bir politika izlemiştir. Gerçeklerin dünya kamuoyuna anlatılması için gerekli arşiv çalışmaları zamanında yapılmamıştır. Veya gerekli alt yapı ve tasnif çalışmaları tamamlanamadığı için istenilen düzeyde hizmet verilmemiştir. Bu durum dışarıda Türkiye sanki birşeyleri gizliyor inancının oluşmasına yol açmıştır. İhtiyaç duyulan maddi kaynak sağlanmamıştır. Büyük ölçüde devletin sağladığı küçük bir bütçeyle bu mücadele yürütülmeye çalışılmıştır. Biz okullarımızda ve üniversitelerimizde gençlerimize konuya ilişkin tarihi gerçekleri öğretmezken, Ermeni diasporası çeşitli ülkelerde ders kitaplarında sözde soykırımına ilişkin bilgilerin yer almasını ve böylece genç nesillerin beyinlerinde ülkemize karşı önyargıların oluşmasını sağlamakta büyük mesafe kaydetmiştir.

Bütün bunlarla, bugüne kadar hiçbir şey yapılmamıştır demek istemiyorum. Bu, asılsız iddialara karşı büyük bir özveriyle mücadele vermiş değerli insanlarımıza ve kurumlarımıza haksızlık yapmak olur. Ama bugün, ihtiyaç duyulan, bu mücadeleyi iyi hazırlanmış, tutarlı ve aktif yeni bir stratejiye oturtmaktır.

Değerli milletvekilleri,

Bütün bu nedenlerle, bugün yapmakta olduğumuz bu genel görüşmeyi çok önemli görüyorum. TBMM dahil bütün ilgili kurum ve kuruluşlarımız konuya gereken duyarlılığı göstermeye başlamışlardır. Ermeni iddiaları sadece Hükümet tarafından yürütülecek bir mücadeleyle başarılı olunacak bir konu değildir. Ancak, toplumumuzun bütün kesimlerinin ve bireylerinin ortak çabalarıyla bu alanda başarılı olabiliriz. Sayın Başbakanımız ile Sayın Ana Muhalefet Partisi Başkanı arasında 8 Mart 2005 tarihinde yapılan ortak açıklama Ermeni iddiaları ile mücadele azmimizi göstermek bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye bütün dünyaya iktidarıyla muhalefetiyle ortak bir mücadeleye başlayacağını göstermiştir. Sayın Başbakan ve Sayın Ana Muhalefet Partisi Lideri, Türk ve Ermeni tarihçileri ve diğer uzmanlardan bir grup oluşturarak ülkemizin arşivleri dahil tüm ilgili arşivlerde 1915 dönemini araştırmaları ve gerçekleri aydınlığa kavuşturmaları yolunda tarihi bir çağrı yapmış-

tır.

Bu konuda Türkiye'nin ciddiyet ve samimiyetini göstermek bakımından daha da ileri bir teşebbüste bulunulduğunu açıklamak isterim. Bu konudaki teklifimizi, Sayın Başbakan, resmen bir mektup aracılığı ile Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'a da göndermektedir. Sayın Başbakan mektubunda, Ortak Komisyon kurulması önerimizi iletirken bu önerimiz kabul gördüğü takdirde, böyle bir Komisyonun kuruluş ve çalışma yöntemlerini Ermenistan ile görüşmeye hazır olduğumuzu, bu yönde bir girişimin iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını da bildirmiştir. Buradan, özellikle parlamentoları sözde soykırımı tanıdığına dair kararlar alan ülkelere Ermenistan'ı bu çağrıyla olumlu cevap vermesi için teşvik etmelerini beklediğimizi vurgulamak istiyorum. Bunun söz konusu ülkeler bakımından yerine getirmeleri gereken bir sorumluluk olduğunu düşünüyorum.

Değerli milletvekilleri,

Bu noktada Ermenistan'la ilişkilerimize kısaca değinmek istiyorum. Özellikle Batılı ülkeler Ermenistan'la diplomatik ilişki kurarak sınırı açmamız için bize telinde bulunmaktadır. Bildiğiniz üzere, Türkiye 16 Aralık 1991 tarihinde, diğer bütün eski Sovyet Cumhuriyetleri ile birlikte, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Bağımsızlığın ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a insani yardımda bulunmuştur. Türkiye Ermenistan'a önemli bir jest daha yapmıştır: Karadeniz Ekonomik İşbirliği sürecini başlatırken, Karadeniz'e kıyası olmadığı halde istisnai olarak Ermenistan'ı da bu kuruluşa davet etmiştir. Ermenistan bu şekilde halen merkezi İstanbul'daki Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütünde temsil edilmektedir. Bununla birlikte, az önce yukarıda bahsettiğim gibi, Ermenistan'ın ve Ermeni diasporasının ısrarla sürdürdüğü gerçekleri çarpıtıcı politikaları nedeniyle Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması mümkün olamamıştır. Bunlar, normal komşuluk ilişkileri tesis edilmesini arzulayan bir devlet için normal davranışlar mıdır? Hangi devletten sınırlarını resmen tanıdığını ortaya koymayan bir devletle ilişkilerini normalleştirilmesi beklenebilir. Ayrıca, Ermenistan BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymayarak, kardeş Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanınamaya ve Azerbaycan topraklarının yüzde

20'sini işgal altında tutmaya devam etmektedir. Yüzbinlerce Azeri mülteci hala kamplarda sefalet içinde yaşamaktadır.

Türkiye bu ihtilafın sona ermesi için aktif faaliyette bulunmaktadır. Azeri ve Ermeni meslektaşlarımla bu çerçevede son iki yılda çok kere görüşmeler yaptık. Bu çabalarımız sürecektir.

Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesini istemektedir, ancak bu ülkenin uluslararası hukukun temel ilkelerine ve BM Güvenlik Konseyi Kararları'na aykırı tutumu ile iyi komşuluk ilişkilerine uygun davranmaması Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmasına imkan vermemektedir.

Bütün bunlara rağmen, Türkiye ile Ermenistan arasında charter uçak seferlerine izin verilmiştir. Binlerce Ermenistan vatandaşı Türkiye'ye gelmekte ve çalışabilmektedirler. Sivil toplum düzeyinde temaslar mevcuttur.

Ermenistan'ın, tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılmasını sağlayacak çağrımıza olumlu yanıt vermesi şüphesiz iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi sürecine de müspet katkı sağlayacaktır. Buradan bir kere daha Ermenistan'a bu çağrımızı yineliyorum.

Değerli milletvekilleri,

Karşımıza çeşitli nedenlerle Ermeni iddiaları getirenlerin ileri sürdükleri bir husus, Türkiye'yi tarihi ile banıştırmak iddialarıdır. Türkiye tarihi ile barışıktır. Türkiye'nin tarihi ile ilgili bir sorunu yoktur. Kimsenin bundan bir şüphesi olmasın. Doğrudur, belki tarihimizin bazı sayfalarını özellikle silik bırakmışızdır. Mesela Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılında Balkanlarda yaşayan soydaşlarımızın yüzyıllarca yaşadıkları topraklardan kitleler halinde göçe zorlanmaları, Balkanlarda yaşadıkları katliam ve diğer trajediler, Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına sürülenlerin, Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden yüzbinlerce Türk ve diğer Müslümanların oranı dünyaya yeterince haykırılmamıştır. İstiklal Harbimiz sırasında işgal altındaki şehirlerimizde halkımızın maruz kaldığı katliam ve zulmün ayrıntıları üzerinde fazla durulmamıştır. Çok kültürlü, çok etnili, çok

dinli Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında, İmparatorluğunun çöküşünü ve parçalanmasını hızlandırmak amacıyla zamanın güçlü ülkeleri tarafından gönderilen misyonerlerin Müslüman olmayan halkı nasıl böldükleri, halklar kendi içlerinde bölündükten sonra her bölünen kesimin her ülkenin değişik siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek için nasıl alet olarak kullanıldıkları da bizim tarihimizde üzerinde yeterince durulmayan hususlardır. Bu, bir zaafın sonucu değildir. Bu, asil bir amaç için, Cumhuriyetimizin kurulmasıyla Lozan Barış Antlaşmasıyla gerek bizim kendi tarihimizde gerek Türkiye ile ilgili uluslararası ilişkiler tarihinde yeni bir sayfa açıldığını kabul ederek, yeni nesillerin de geçmişin acılarıyla değil aydınlık, barış dolu dostluğun hüküm süreceği bir istikbalin umuduyla yetişmeleri için yapılmıştır. Yoksa bu acılara ait tüm bilgiler belleklerde ve belgelerde yer almaktadır. Tekrar ediyorum, biz tarihimizin her sayfasıyla barışığız.

Bir hususun üzerinde dikkatle durulması gerektiğini düşünmekteyiz. Burada konuştuğumuz konuların merkezinde, hangi nedenle olursa olsun, insanlar, çektikleri acılar, can kayıpları bulunmaktadır. Biz o dönemde bu topraklarda yaşayan müslüman veya gayrimüslim, Türk veya diğer unsurlardan insanlarca yaşanan ve hepimize üzüntü vermiş olan karşılıklı acıların, vakur bir şekilde anılmasını saygıyla karşılıyoruz. Ancak acıların dolaylı, ilgisi dahi olmayan kişi ve gruplarca siyasi amaçlarla sömürülmesini asla kabul edemeyiz. Bu acıları yalan ve iftiralara alet ederek intikam duygularının yeşertilmesini, insanımız ve ülkemiz aleyhine önyargı ve nefret duygularının yaratılmasını da asla kabul etmeyiz.

Değerli milletvekilleri,

Türkiye Ermeni iddiaları konusunda inisiyatif alan, tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması için her türlü gayreti gösteren bir politika izleyecektir. Türkiye her zaman tarihi ile yüzleşmeye hazırdır ve tarihimizde utanılacak hiçbir dönem olmamıştır. Bu mücadelede sonuna kadar gitmeye kararlıyız. 1915 olaylarına nasıl, hangi şartlar altında gelinmiştir, 1915'te ne olmuştur, tehcir uygulamasının sonuçları nasıl tecelli etmiştir? Tüm bu hususlar uzman tarihçiler tarafından daha derinlemesine incelenecektir. Çalışmalarımız, kurumlarımız

arasında en geniş ve etkin bir işbirliği ve eşgüdüm içinde yürütülecektir. Bunun altyapısı oluşturulmaktadır. Halkımız gerçekler hakkında bilgilendirilecek ve bilinçlendirilecektir. İçte yürütülecek çalışmalara paralel olarak dışarda da gerçeklerin tanıtılması, haksızlıklarla mücadele edilmesi için aktif bir çaba içinde olacağız. Bu süreçte Türkiye kadar, belki de çok daha fazla, başka ülkeler tarihleriyle yüzleşmek zorunda kalacaklar ve o dönemdeki bazı politikalarını bugünkü nesillere anlatmakta zorlanacaklardır. Bu süreç topyekün bir mücadeleyi gerektirecektir. Bu mücadeleyi, Yüce Meclis olarak, Hükümet olarak, bürokrat, akademisyen, bilim adamı, basın-yayın kuruluşları, işadamları olarak milletçe yapacağız. Türk milleti birlik ve bütünlük içinde bu mücadeleden de başarıyla çıkacaktır. Bu konuda inancım tamdır.

Yüce Meclisi en derin saygılarımla selamlıyorum.

**TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA
(13 Nisan 2005)**

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), gerek Türkiye'nin gerek Ermenistan'ın çıkarlarının, asırlar boyunca aynı topraklar üzerinde birbirlerine karşı hoşgörü ve barış içinde yaşamış olan Türk ve Ermeni uluslarını barıştırmak, onları savaş yıllarından kaynaklanan derin önyargılara tutsak olmaktan kurtarmak ve hoşgörü, dostluk ve işbirliğine dayalı bir ortak geleceği paylaşmalarına imkan verecek bir ortamı yaratmak olduğuna inanmaktadır.

İktidar ve Ana Muhalefet Partileri, bu amaca yönelik olarak, tarihi gerçeklerin bilimsel araştırmayla gün ışığına çıkarılmasını ve tarihin iki ulus için de yük olmaktan çıkarılmasını amaçlayan bir öneri yapmışlardır. Bu öneri Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak ortak bir komisyon kurmalarını, ulusal arşivlerini kısıtlamaya tabi tutmadan araştırmaya açmalarını, ilgili diğer ülkelerdeki arşivlerde de sürdürülecek bu araştırmaların sonuçlarının dünya kamuoyuna açıklanmasını ve bahis konusu komisyonun kuruluş ve çalışma yöntemlerinin iki ülke arasında saptanmasını öngörmektedir.

TBMM, bu tarihsel nitelikteki öneriyi tümüyle benimsemekte ve desteklemektedir.

Bu girişimin uygulanabilmesi için Ermenistan Hükümeti'nin işbirliği şarttır. Bu bağlamda, Türkiye ile Ermenistan'ın tarihe ortak bir perspektiften bakmaları sağlanamadığı takdirde, iki tarafın da çocuklarına ve gelecek nesillere bırakacağı miras, önyargı, düşmanlık ve intikam duygularından başka bir şey olmayacaktır.

Akıl ve mantık, Türkiye ile Ermenistan'ın ortak bir girişimle tabuları yıkmaktan korkmamalarını ve ortaklaşa yaşadıkları beşeri faciyanın tüm yönlerini açığa çıkararak tarihleriyle hesaplaşmaya hazır olmalarını emretmektedir. Geçmişin, bugünümüzü ve geleceğimizi karartmasını önlemenin yolu budur.

TBMM, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu önerisinin değerlendirilmesinde, esasta bunun bir barış girişimi olduğunun dikkate alınması gerektiğini çizer. Eğer Ermenistan, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak ve işbirliği zemini geliştirmek istiyorsa Türkiye'nin ortak tarih değerlendirilmesi önerisini kabulde tereddüt etmemelidir.

TBMM'nin önemle belirtmek istediği bir husus da, iyi niyetli ve dünya barış ve istikrarına katkıda bulunmak isteyen her ülkenin ve her devlet adamının da, iç politika düşüncelerini bir tarafa bırakarak, Türkiye'nin uzlaşya ve sağduyuya dayalı bu önerisine olumlu bakması gerektiğidir. Bu bakımdan, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesini içtenlikle isteyen ve Kafkaslar bölgesinde barış ve istikrarın yerleşmesini arzu eden devletlerin de bu girişime destek vermeleri ve özellikle bu girişimi zayıflatacak faaliyetlerden uzak durmaları beklenmektedir.

Bu konuda öncelikli sorumluluk Parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan ülkelere düşmektedir. Şayet bu ülkeler, iddia ettikleri gibi Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine, önem veriyorsa, iyi niyetlerini göstermeli ve iki ülke arasında bir ortak tarih komisyonu kurulmasına yönelik önerimizi desteklemelidirler.

TBMM, Osmanlı Ermenileri tarihinin dünya tarihçileri arasında tartışmalı bazı sayfalarına ilişkin bir konuda yabancı parlamentolar tarafından siyasi amaçlarla karar alınmasını ve aydınlığa kavuşturulmamış bir tarihsel sorunun hangi yanının doğru olduğuna yasa yolu ile karar verilmesini, yakışsız, anlamsız, keyfi ve adaletsiz bir uygulama olarak görmekte ve kınamaktadır.

TBMM, yoğun bir uluslararası baskı kampanyası yoluyla Türkiye'ye tarihini bazı propaganda belgelerine dayanan tek yanlı ve yanıltıcı değerlendirmeler üzerine bina etmesinin dayatılabileceğini düşünen ve hesaplarını buna göre yapan çevrelerin büyük bir yanlışta içinde olduklarını belirtir ve bunun hiçbir koşulda mümkün olmayacağını ilan eder.

**TBMM ÜYELERİ TARAFINDAN
BÜYÜK BRİTANYA AVAM KAMARASI İLE LORDLAR
KAMARASI'NA GÖNDERİLEN MEKTUP
(13 Nisan 2005)**

Büyük Britanya Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'nın sayın üyeleri:

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Büyük Britanya Parlamentosu üyelerine en derin saygılarını sunar ve gerek Türk halkı gerekse dünyada çeşitli ülkelerde yaşayan Türkler için büyük önem taşıyan 1915 Osmanlı-Ermeni trajedisine ilişkin bir hususu dikkatlerine sunmak ister.

Aşağıda imzaları bulunan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tüm üyelerini oluşturan bizler, Büyük Britanya Parlamentosu ve Hükümeti tarafından, kamuoyuna, Büyük Britanya Parlamentosu Mavi Kitaplar külliyatı çerçevesinde yayımlanan Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Uygulanan Muamele 1915-1916 adlı kitabın, I. Dünya Savaşı'nda "Wellington House"daki İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından hazırlanan bir propaganda malzemesi olduğunun ve söz konusu kitapta yer alan Osmanlı Ermenilerinin isyanı ile buna karşı Osmanlı Devleti'nin almış olduğu önlemlere ilişkin bilgilerin mesnetsiz ve güvenilir olmadığına açıklanmasını talep etmekteyiz.

Muhtemelen bildiğiniz gibi, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin savaş propaganda faaliyetleri, önce Savaş Propaganda Bürosu (1914), bilahare Enformasyon Dairesi (1916), daha sonra da Enformasyon Bakanlığı (1918) tarafından yürütülmüştür. Resmi yapısı ne olursa olsun İngiliz propaganda faaliyetleri savaş boyunca "Wellington House"¹ ismiyle tanımlanmıştır. "Wellington House", müttefik devletlerin ve Amerikan halkının savaşa desteğini ve özellikle Amerika'nın savaşa katılmasını sağlamak amacıyla, Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bir kamuoyu dezenformasyon kampanyasını planlamış ve uygulamıştır. "Wellington House" bu amaçla biri "Alman Vahşeti" diğeri de "Türk Vahşeti" hakkında iki önemli rapor hazırlamıştır. (Türkler hakkında rapor Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Uy-

1 M.L. Sanders & Philip M. Taylor, British Propaganda during the First World War. 1914-1918, Londra, 1982

gulanan Muamele 1915-1916² başlığı ile kitap halinde yayımlanmış olup bundan böyle buna "Mavi Kitap" olarak atıfta bulunulacaktır.) Her iki rapor da Savaş Propaganda Bürosu'nda uzman olarak çalışan Arnold Toynbee³ tarafından yazılmış ve ünlü bir şahsiyet olan İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Viscount Bryce imzasıyla yayımlanmıştır. 2 Aralık 1925'te Lordlar Kamarası'nda bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Sir Austin Chamberlain, Viscount Bryce'in "Alman Vahşeti" adlı raporunun asılsız bir savaş propagandasından ibaret olduğunu açıklamıştır.⁴ Ancak, aynı şekilde asılsız propaganda malzemesinden başka bir şey olmayan Mavi Kitap hakkında böyle bir açıklama yapılmamıştır. Oysa Mavi Kitap'ın "savaş propagandası" olduğunu Arnold Toynbee'nin kendisi bile itiraf etmiştir.⁵

Savaş Propaganda Bürosu'nun Mavi Kitap'la ilgili tüm kayıt ve belgeleri bir yangınla tahrip olmuş bulunmakla birlikte, İngiliz bürokrasisinin diğer bölümlerinde muhafaza edilen bu konuyla ilgili birçok önemli belge tahribattan kurtulmuş ve şans eseri bulunmuştur. Son zamanlarda, İngiltere arşivlerini inceleyen bağımsız araştırmacılar tarafından ortaya çıkartılan bu belgeler şu hususları kanıtlamaktadır:⁶

1.Savaş Propaganda Bürosu, Osmanlı İmparatorluğu'nun tahrip edilmesini ısrarlı bir şekilde I. Dünya Savaşı'nın temel hedefi olarak göstermeye çalışmıştır. Bu projeye "Türkler Gitmeli" (Türklerin Avrupa ve Anadolu'dan Orta Asya'ya sürülmesi anlamında) adı verilmiştir. Bu amaçla yürütülen ve esas itibarıyla Amerikan halkını hedef alan propaganda kampanyası; İngiltere'nin Anadolu ile Mezopotamya'daki sömürgeci politikalarını mazur göstermeyi; önemli bir müttefik olan Rusların Yahudilere karşı uyguladıkları vahşeti ört-bas etmeyi ve özellikle Amerika'daki siyasi karar mercilerini, basını, akademisyenleri, çeşitli mezheplerden Hıristiyan kuruluşlarını ve fikir öncülerini, Türklerin Ermenilere "insanlık dışı muamele uygulamalarına ve katliam yaptıklarına" inandırmak ve Amerikan kamuoyunda yeterli tepki yaratmak suretiyle Amerika'nın savaşa katıl-

2 Arnold Joseph Toynbee, ed., The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916: Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon Secretary for Foreign Affairs, by Viscount Bryce, Londra: H.M. Stationary Office, 1916.

3 Sanders ve Taylor, sa. 40-41.

4 Hansard, 5th Session, Vol 188, 24.11.1925

5 Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey., First Publication 1972, p.50.

6 F.O. 394/40/179902, "Documents relating to the treatment of Armenians and Assyrian Christians in the Ottoman Empire: Key to names of places and persons withheld from publication, September 11, 1916.

masını amaçlamıştır.

2. Başbakan Lloyd George, Enformasyon Servisi Direktörü Albay John Buchan'a "Türkler Gıtmeli" programını⁷ planlama ve uygulama emrini vermiş, Buchan da, bu amaçla hazırlanacak materyalin üretimi, yayınlanması ve dağıtım işleriyle Stephen Gaselee'yi görevlendirmiştir. Söz konusu propaganda materyali şu görüş ve inançları yaratmak ve yaymak amacını güdecekti⁸: (1) Batı ile Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın Türklerin işgalinden önceki eski kültürel mirası arasında yakınlık bulunduğu. (2) Türklerin bölgede ilerlemeyi, ticareti ve sosyal gelişmeyi önledikleri. (3) Türklerin, Osmanlı Devleti'nin asıl unsurları olan halklarla ve özellikle Ermenilerle, eşitlik ve adalet ölçütleri çerçevesinde kaynaşma ve bunları yönetim kabiliyetine sahip bulunmadıkları. (4) Türk Devleti'nin ıslah edilmesinin imkansız olduğu ve Türk toplumunun, doğası nedeniyle, reform yapma ve uygarca kendi-kendini yönetme yeteneğinden mahrum bulunduğu. (5) Başbakan Lloyd George tarafından da saptandığı gibi bağnaz ve kabiliyetsiz bir millet olan Türklerin Avrupa ile Asya arasında stratejik köprü konumundaki Anadolu'yu kontrol etmelerinin veya Almanya'nın bir uydusu olmalarının son derece tehlikeli olduğu. (6) Osmanlı devlet sistemindeki her dini cemaatin kendini yönetmesi şeklindeki hoşgörüyü dayandığı iddia edilen yaklaşımın (Buchan'ın ifadesine göre "bir dinler müzesi"), esasında Batının çoğunluğun yönetimi ve azınlıkların haklarına sahip çıkılması sistemiyle bağdaşmadığı.

3. Stephen Gaselee, Savaş Propaganda Bürosu uzmanı tarihçi Arnold Toynbee'den Türk-karşıtı kampanya için çalışabilecek yazarların isimlerini talep etmiştir. Toynbee'nin kendi ismi de dahil verdiği ayrıntılı liste, Mark Sykes⁹ gibi Ortadoğu üzerinde çalışmış yazarların ve Ermeni davasını benimseyen Amerikalı misyoner liderlerin isimlerini içeriyordu. Kampanya bağlamında Savaş Propagan-

7 F.O. 395/139/42320, February 24, 1917.

8 F.O.395/139/64927, "Anti-Turk Propaganda".

9 Mark Sykes'in, The Times'in 20 Eylül 1917 tarihli sayısında "Wellington House" tarafından yayımlattırılan makalesi, tipik bir propaganda örneği oluşturduğundan burada zikredilmesinde yarar görülmüştür. Makalede, Türkler, "acımasız bir ezici", "vicdansız bir zorba", "gerçek bir barbar", "yozlaşmış" ve "tüm dünyayı yakıp yakmış kişiler" olarak tanımlanmıştır. Tarihsel gerçeklerle hiçbir alakası olmayan bu makalede, sırf Türkleri aşağılamak için bugün Irak olan yerleri yıkan ve talan eden Moğollar Türk olarak tanımlanmıştır. Tarihsel gerçeklerle hiçbir alakası olmayan bu makalede, sırf Türkleri aşağılamak için Irak'ı yıkan ve talan eden Moğollar Türk olarak tanımlanmıştır. Bu makale İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından broşür olarak bastırılmış ve Lloyd George'un bir takdim mektubuyla geniş bir dağıtım tabii tutulmuştur. The Times, vatansever duygularla hareket ederek broşürlerin basımı için hükümetten sembolik bir meblağ talep etmiş ve 100.000 kopya için sadece 40 pound almıştır. (F.O.395/139/51086). Bu broşürlerin 32.000 kopyası Amerika'da dağıtım tabii tutulmuştur. (F.O. 395/139/47048).

da Bürosu'nda çalışan 54 yazar tarafından Osmanlı Ermenilerinin durumu hakkında düzenlenen düzmece yazılar, sanki gerçek olaylara görgü tanığı olmuş olan kişilerin raporları gibi yayımlanıyordu. Amerika'ya gönderilen bu raporların dağıtımı, Başkan Woodrow Wilson'a son derece yakın oldukları bilinen ve belli başlı Amerikan gazeteleriyle iyi ilişkileri olan Sir Gilbert Parker ve Geoffrey Butler tarafından yapıyordu.

4. Savaş Propaganda Bürosu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durum hakkında Amerika'ya iletilen tüm bilgilerin yegane kaynağı konumundaydı. Gaselee-Toynbee ekibi, Mavi Kitap da dahil, 37 değişik yayından yedi milyondan fazla nüshanın dağıtımını sağladı. İngiltere, Almanya'nın transatlantik iletişim kablolarını tahrip etmiş olduğu için, Savaş Propaganda Bürosu bağımsız muhabirler tarafından Amerika'ya gönderilen bütün raporları sansür ve kontrol etme imkanına sahipti. Associated Press, 1915'te Avrupa'daki Amerikalı muhabirlerin gönderdikleri yazıların % 75'inin İngiliz makamları tarafından tahrip edildiğini açıklamıştır.

5. Büyükelçi Viscount Bryce'in imzasını taşıyan Mavi Kitap, güya "Osmanlı askerleri veya vatandaşları tarafından Ermenilere karşı yapılan katliamlara ve diğer vahşete" ilişkin olarak 150 görgü tanığının anlattıklarına dayanmaktadır. Mavi Kitap, görünürde "kişileri Osmanlı misillemesinden korumak amacıyla", "görgü tanıklarının" gerçek isimlerini açıklamamakta ve bu kişilere kod adlarıyla atıfta bulunmaktadır. Kısa bir süre önce İngiliz arşivlerinde bulunan Mavi Kitap'taki kod adlarının kimlere ait olduklarını gösteren bir Savaş Propaganda Bürosu belgesi, bu 150 kişiden, 59'unu misyonerlerin, 52'sini Ermeni aktivistlerin ve yedisini de isyancı Ermeni Taşnak liderlerin oluşturduğunu ortaya koymuştur. Geriye kalan 32 kod adına gelince, bunlar ya tamamen uydurma kişilere aittir, yahut da aynı kişinin başka bir kod adıyla tekrardan gösterilmesi sonucu Mavi Kitap'ta yer ayrılmıştır.¹⁰ Arnold Toynbee'nin kendisi bile kimlikleri bilinmeyen kişilerin hazırladıkları raporlar üzerinde çalışmaktan hoşnut değildi. Bir keresinde, Viscount Bryce'a yazdığı bir mektupta "Bu belgelerin otuz dört tanesinin, yani yüzde yirmi üçünün gerçek yazarının kim olduğunu bilmiyorum" demişti.¹¹ Ancak bu belgelerin

10 F.O. 394/40/179902, "Documents relating to the treatment of Armenian and Assyrian Christians in the Ottoman Empire and NW Persia: Key to names of places and persons withheld from publication" 11 Eylül 1916. Aşağıdaki dokümanlara bkz: 10, 13, 23, 77, 79, 85, 91, 102, 103, 104, 108, 110, 112, 114, 116, 117, 120, 123, 125, 126, 127, 129, 137.

11 Justin Mc Carthy'nin makalesi. "Wellington House and the Turks"

yazarları da kitapta bilinen yazarlarla birlikte aynı şekilde yer almışlardır.

Belirttiğimiz gibi bu hususlar, Bryce'ın Mavi Kitap'ının, yine Bryce'ın imzasını taşıyan ve İngiltere tarafından resmen asılsızlığı açıklanmış olan "Alman Vahşeti" raporunun tüm kusurlarıyla malul olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki: (1) Mavi Kitap, Savaş Propaganda Bürosu'nun "Türkler Gitmeli" programının bir ürünüdür, bu bakımdan bir propaganda malzemesidir. (2) Savaş Propaganda Bürosu uzmanları, Mavi Kitap'ın hazırlanmasında, tanıklık yaptıkları olaylar hakkında kişisel bilgileri olmayan bir çok sahte "görgü tanığının" ifadesini kullanmışlardır. (3) Bunlar dışında Mavi Kitap'ta "görgü tanığı" olarak atıfta bulunan kişilerin büyük çoğunluğu da konuya taraf olan ve icra ettikleri dini ve siyasi görevler nedeniyle yansız bir tutum içinde olmaları mümkün olmayan kişilerdir. (4) Mavi Kitap'ın yazarları, kitapta ifadelerine yer verilen "görgü tanıklarının" söylediklerini, yabancı misyonların ve askeri görevlilerin ifadelerinden yararlanmak suretiyle doğrulama yoluna gitmemişlerdir. (5) Mavi Kitap'ta "görgü tanıklarının" ifadelerini nakzeden diğer kaynakların ifadelerine hiçbir şekilde yer verilmemiştir. (6) Mavi Kitap'ta, Ermeni İsyanlarına ve Doğu Anadolu'da on binlerce Müslüman'ın katledilmesine hiç değinilmemiştir. (7) Mavi Kitap'ta, "görgü tanıklarının" Osmanlı Devleti'nin politikalarına yönelik her türlü kınama ve eleştirilerine yer verilirken, bu politikalar nedeniyle, savaş alanı dışında bulunan yüz binlerce Ermeni'nin barış ve istikrar içinde yaşamaya devam ettiklerinden hiçbir şekilde söz edilmemiştir. (8) Buchan'ın çalışması, kısmen de olsa, romanlarında ve diğer yazılarında da açıkça ortaya koyduğu üzere, ırkçılığının ve Yahudi düşmanlığının ürünü olarak görülmelidir.

Görüleceği üzere, Mavi Kitap, İngiltere'nin savaş sırasındaki fevkalade başarılı bir propaganda faaliyeti olup, Osmanlı Ermenilerinin isyanı ile buna karşı Osmanlı Devleti'nin almış olduğu önlemler hakkında gerçekleri aksettirilen güvenilir bir tarihi kaynak değildir. Gerçekten de, Osmanlı ordularına karşı Ruslarla güçlerini birleştiren Ermeni çetelerinden, Osmanlı resmi görevlilerinin öldürülmelerinden, ikmal ve iletişim hatların kesilmesinden, Osmanlı kentlerinin ele geçirilmesi girişimlerinden, Türklerin Van'da topluca katledilmelerinden, bir milyondan fazla Müslüman'ın Rus ve Ermeniler tarafından topraklarından zorla sürülmelerinden kitapta hiç bahsedil-

memektedir.¹² Daha sonraları Toynbee'nin, bu tek taraflı anlatımı nedeniyle tarihi gerçeklere ihanet ettiği hissiyatına kapıldığı bildirilmiştir.¹³ Ancak, Mavi Kitap'ın tahripkar ve habis etkileri bugün hala devam etmekte ve Ermeni aktivistler tarafından uluslararası medyanın, siyaset adamlarının, fikir önderlerinin ve bilim adamlarının aldatılarak Türkiye'ye karşı kin ve nefret duygularının yayılmasında etken olmaktadır.

İngiltere hükümeti, her ne kadar Mavi Kitap'ın geçersizliğini resmen açıklamamış olsa da, bu kitaptaki belge ve iddiaların, mesnetsizliği, hükümsüzlüğü ve hukuken hiçbir değer taşımadığı, 1921 yılında Malta Mahkemesi tarafından alınan kararla dolaylı olarak ilan edilmiş bulunmaktadır. Anımsanacağı üzere, 1920 yılında İngiliz İşgal kuvvetleri tarafından 144 Osmanlı devlet adamı ve görevlisi Ermenilere karşı vahşet ve katliam yaptıkları iddiasıyla mahkeme edilmek üzere tutuklanmış ve Malta Adası'na gönderilmiştir.

Mahkeme tarafından görevlendirilen bir Osmanlı Ermenisi araştırmacı tarafından Osmanlı, İngiliz ve Amerikan arşivlerinde yapılan son derece titiz araştırmalara rağmen sanıkları suçlayacak hiçbir belge, kanıt ve güvenilir "görgü tanığı" bulunamayınca, İngiltere Kraliyet Başsavcısı 29 Temmuz 1921 tarihli kararıyla, kanıtların yetersizliği nedeniyle davanın görülemeyeceğine ve sanıkların serbest bırakılmalarına karar vermiştir.¹⁴

Bu noktada, şu önemli sorunların cevaplandırılması gerekiyor: Malta sürgünlerini mahkum etmek için neden 1916'da yayımlanan Mavi Kitap'ın içerdiği kanıtlar kullanılmadı? Toynbee'nin Mavi Kitap'ı yazarken dayandığı kaynaklardan derhal yararlanmak imkanı varken bunlar mahkeme tarafından neden dikkate alınmadı?

Bu soruların cevabı kısa ve açıktır: Mavi Kitap'tan yararlanılmadı, çünkü içerdiği iddia ve belgeler mesnetsiz ve asılsız. Mavi Kitap yazılırken dayanılan kaynakların hepsi el altında olmasına rağmen bunlar kullanılmadı, çünkü bu kanıtlar, belgeler ve "görgü tanıkları" bir

İngiliz mahkemesi tarafından dikkate alınacak bir değer taşıması

12 Justin Mc Carthy'nin makalesi. "Wellington House and the Turks"

13 William H. Mc Neill. Arnold Toynbee a life. (Oxford University Press) s.74

14 F.O. 371/6502/E. 5845: L. Olipant (F.O.) to Mr. Woods (Procurator-General's Department), 5845/132/44, 31 Mayıs 1921.

yordu.¹⁵

İngiliz hükümetleri Mavi Kitap'ı kaale almamaya devam etmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Barones Ramsay of Cartvale, 14 Nisan 1999 tarihinde İngiliz Hükümeti adına Büyük Britanya Lordlar Kamarasında yaptığı açıklamada "...ancak Osmanlı yönetiminin, denetimi altındaki Ermenileri ortadan kaldırmaya yönelik spesifik bir karar aldığını gösteren kuşku götürmez kanıtların yokluğunda, İngiliz Hükümetleri 1915 ve 1916 olaylarını 'soykırım' olarak tanımamışlardır" demiştir.

Büyük Britanya Hükümeti, Bryce'ın uydurma "Alman Vahşeti" raporu için yaptığı şekilde Mavi Kitap'ın asılsızlığını ve bir propaganda materyali olduğunu ilan etmemiş olduğu için, anılan kitap Osmanlı Ermenileri konusu üzerine doğru ve gerçek araştırma ve akademik çalışmalar yapılmasına zarar verdiği gibi, Başbakan Lloyd George'un talimatıyla Albay Buchan ve Savaş Propaganda Bürosu tarafından bundan yaklaşık yüz yıl önce oluşturulan "Türkler gitmeli" kampanyasının altı hedefi doğrultusunda Türklere karşı düşmanlığı teşvik etmektedir.

Osmanlı Ermenilerinin başlarına gelenin soykırımı suçu olduğu yolundaki iddiaya destek veren ve okul kitaplarından başlayıp hükümet açıklamalarına kadar çok çeşitli yayınlarda binlerce defa atıfta bulunan Mavi Kitap, maalesef bugün hala bilim adamları ve siyaset oluşturucular için temel bir kaynak olma niteliğini sürdürmektedir. Kitap, Osmanlı'nın tutumunda, öldürme eylemini soykırma dönüşüren kilit unsurun, yani öldürmek için özel bir niyet ve kastin mevcudiyetine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle Mavi Kitap Osmanlı Ermenisi sivilleri savaş alanı dışında bir bölgeye yerleştirmek suretiyle Ermeni asilerden ve Rus ordusundan ayırmayı öngören Osmanlı politikasını, ırkçı bir katliam için bahane olarak nitelemektedir.

Mavi Kitap, Türk halkına karşı anlayışsızlığın ve düşmanlığın güçlenerek sürmesine yol açmaktadır. "Türkler gitmeli" kampanyasının dayandığı altı hedefi oluşturan Albay Buchan gururlu bir ırkçıydı. Yazmış olduğu Greenmantle isimli romanda¹⁶, "Gerçek şu ki biz (İngilizler) yabancı halklara nüfuz etme kabiliyeti olan insanları yaratan dünyadaki yegane ırk" diyordu. Buchan, "Jön Türkler"e de "Yahu-

15 F.O. 371/6504/E. 8745: Woods (Procurator-General's Department) to the Under Secretary of Stat efor F.O., 29 Temmuz, 1921.

16 John Buchan, The Greenmantle, New York, Grosset and Dunlap, 1916

di ve Çingenelerden oluşan bir gurup" diye atıfta bulunuyor. The Thirty-Nine Steps¹⁷ adlı romanında Buchan, "Bütün hükümetlerin ve orduların arkasında çok tehlikeli bir halk tarafından yaratılan bir yer altı hareketi vardı... Yahudiler bu hareketin arkasındaydı... Yahudiler her yerdeydi... Engerek yılanı gibi,," şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Mavi Kitap'ın temelini oluşturan Buchan'ın altı hedefi, saygınlık ve haysiyetten yoksun oldukları iddiasıyla Türk milletinin, eşitlik ve egemenlik haklarından yararlanmayacağı ve Anadolu'da bin yıldır sürdürdükleri yaşamı devam ettirme hakkına da sahip olmadıkları yolundaki ırkçı görüşe meşruiyet kazandırmaktır. Bu nedenle, Mavi Kitap, Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAQ) ve Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) tarafından işlenen korkunç terör suçları için ahlaki gerekçe olarak kullanılmıştır.¹⁸ Bu teröristler, 80'den fazla masum kişiyi öldürmüş, 700'den fazla kişiyi yaralamış ve 100'den fazla insanı rehin almış, bunun yanında Amerika, Avrupa, Ortadoğu ve Avustralya'da onlarca milyon dolarlık maddi zarara yol açmışlardır.

Bugüne kadar asılsızlığı ilan edilmeyen Mavi Kitap üstün nitelikte bir propaganda ve aldatmaca aracı olarak, insanları zihnen ve ruhen etkilemeye devam etmektedir. Bugün dahi Wellington House Kitapları Amerikan okulları ve üniversite öğrencilerine tavsiye edilmektedir. Tarihçi Arthur Ponsonby, savaş zamanındaki propagandanın kalıcı ve nesilden nesile geçen habis etkilerini de ele aldığı Falsehood in Wartime¹⁹ (Savaş Zamanında Kandırma) adlı kitabında şunları söylemektedir.

"Yalan ve asılsız sözlerle insanların zihnine kin ve nefret sınırga edilmesi, savaşta hayat kaybına neden olmaktan çok daha büyük kötülüktür. İnsanlık ruhunun kirletilmesi, insan vücudunun tahribine nazaran daha kötü ve sakıncalıdır."

Lord Ponsonby'nin bu veciz değerlendirmesi bugün de gelecekte de geçerliliğini yitirmeyecektir. Gerçekten de çocuklarımıza ve gelecek nesillere miras bırakabileceğimiz önyargı, nefret ve intikam duygusu yerine müsamaha, dostluk ve iyi niyetin hüküm sürdüğü bir dünyanın kurulabileceği uluslararası bir ortama bugün her zamankinden daha fazla ihtiyacımız vardır.

17 John Buchan, The Thirty Nine Steps, Edinburg, London, William Blackwood & Sons, 1915

18 Gunther M. Michael, Pursuing The Just Cause of Their People, Greenwood Press, Inc, New York, 1986

19 Arthur Ponsonby, Falsehood in Wartime, London, Kimble and Bradford, 1928.

Bu bakımdan, I. Dünya Savaşı'nın tüm taraflarının, ortak tarihlerinin Osmanlı Devleti-Ermeni çatışmasının muğlak yönlerinin gün ışığına çıkarılması için etik ve nesnel bir yaklaşım sergilemek suretiyle insanlık ruhunda açılan yaranın iyileştirilmesine yardım etme sorumluluğunu taşıdıklarına inanıyoruz.

Bu inanç ve anlayışla ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Britanya ile geleneksel ittifak ve dostluk ilişkilerinden duyduğumuz derin memnuniyeti teyit ederek ve 1916 yılında Toynbee'nin çalışmasının bir "yönlendirme kitabı" olarak yayınlanması kararını Parlamentolarının aldığı göz önünde tutarak, Mavi Kitap'ın tarihi bir belge olarak geçersiz ve asılsız olduğunu ilan etmek suretiyle ortak tarihimizin bu önemli kısmına açıklık getirilmesini Büyük Britanya Parlamentosu'nun takdirlerine saygımızla sunuyoruz.

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Bilimsel; Hakemli Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Ermeni Araştırmaları çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirmeye alınmamış bilimsel çalışmaları kabul eder. Makalelerin ilke olarak 8000 kelimeyi, kitap tahlillerinin ise 3500 kelimeyi geçmemesi gerekir. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve derginin koymuş olduğu kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Özel olarak talep edilmemiş çalışmalar yayınlanmasın iade edilemez. Bu nedenle gönderilen her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez. Yayınlanmak üzere gönderilecek yazılar şu adrese gönderilmelidir: Ermeni Araştırmaları, Konrad Adeneuer Cad., No:61, Yıldız, Çankaya, Ankara. Çalışmalarını e-mail ile gönderecek araştırmacıların bu konuda öncelikle editör ile temasa geçmesi, çalışmasını daha sonra göndermesi beklenir. Ayrıca e-mail ile yazı gönderen yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra alında teyidini aldıklarından emin olmalıdırlar. E-mail adresi: info@eraren.org

Teslim Normları: Yazarlar editör ve hakemler tarafından incelenmek üzere çalışmalarını dört kopya olarak göndermeli, bunun yanında çalışmanın floppy disk kopyasını da eklemelidirler. Diskin üzerine yazının kayıt şeklinin açıkça belirtilmesi özellikle tavsiye edilir. Ayrıca makale taslaklarına çalışmanın içeriğini ve amaçlarını açıklayan geniş bir özet eklenmelidir. Özetler İngilizce yazılar için Türkçe, Türkçe çalışmalar için ise İngilizce beklenmelidir.

Makale taslakları bir buçuk yada iki aralıklı olarak yazılmalı, hakemlere inceleme yapabilme kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafından yeterli miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Uzun başlıklardan kaçınılmalıdır. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir. Katılımcılar bölümü için yazarın kısa eğitim ve iş geçmişi en fazla 30 kelime olarak belirtilmeli, yapmış olduğu bilimsel çalışmalar listelenmelidir

Dipnotlar ve Kaynakça: Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtildiği şekilde verilmeli, dipnot kullanılması halinde yazar, kitap adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih)sırası izlenmelidir.

Örnek:

1. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918, (Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi, 2001)
2. Halaçoğlu, Ermeni..., s. 23.
3. Justin McCarthy, 'I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu', içinde Hasan Celal Güzel (ed.), Osmanlı'dan Günümüze Ermeni sorunu, (Ankara: Yeni Türkiye, 2001), ss. 21-37
4. Bilal N. Şimşir, 'Amerika'da Ermeni Lobisi Ve Lozan Anlaşması Kavgası (1923-1927)', Ermeni Araştırmaları, Cilt 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 34-66.

Düzeltilme: Yazarlar gerekli görülmesi halinde hakem kurulu yada editörce yapılmış olan düzeltmeleri en geç 48 saat içinde gerçekleştirip dergiye tekrar göndermelidirler. Editörler'den yazınızı tekrar yazmalarını, düzeltmelerini vb. beklemeyiniz.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ABONE FORMU

Yıllık Yurtdışı Abonelik
TL. 30.000.000,

BANKA ARACILIĞI İLE ÖDEME:

Lütfen formu doldurup banka dekontu ile birlikte faks veya posta yoluyla bize ulaştırınız

-Banka Hesap Numarası: YTL-394-304400-2001540 Döviz DTH-394-4001541 Vakıflar Bankası- Yıldız Şubesi/
Ankara

POSTA ÇEKİ İLE ÖDEME:

Lütfen formu doldurup dekont ile birlikte faks veya posta ile bize ulaştırınız.

-Posta Çeki Hesap Numarası: 100 80 63 Avrasya Bir Vakfı İktisadi İşletmesi – Ankara Şubesi

Adı Soyadı:.....

Adres:.....

İl – Ülke:.....

Telefon – Faks:.....

Elektronik Posta Adresi:.....

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ: Konrad Adenauer Cad. No: 61 Yıldız-Çankaya/ANKARA
Tel: +90 312 491 60 70 Faks: 0 312 491 70 13 E-Mail: info@eraren.org

FOREIGN PRESS REVIEW

Relevant news, views, comments and analysis
around the world

DIŞ BASINDAN HABER ve ANALİZLER

Türk dış politikası, ABD dış politikası, Ortadoğu siyaseti,
Avrupa entegrasyonu, kúresel ve bűlgesel aktűrlerin
ilişkileri úzerine en can alıcı analiz ve haberler..

Okuyuculara özel hizmet:

Hızlı okuma kolaylığı

Tam metinli kitap taraması

Baş yazılar

Fikir yazıları

Haber yorumları

Akademik yayınlar

Think-tank analizleri

Uluslararası kurumların analizleri

www.avsam.org/fpr

www.avsam.org

Bilgi için: ASAM ABD Uzmanı Őanlı Bahadır KOÇ sbkoc@avsam.org

graf
0 312 243 2795